

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ АВСТРАЛІЯ: ЗДОБУТКИ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ АВСТРАЛІЯ: ЗДОБУТКИ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ

Збірник наукових праць

За загальною редакцією
доктора політичних наук,
професора
О. В. Зернецької

Київ
2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 4 від 10.06.2021 р.)*

Рецензенти:

Верменич Я.В. – член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор;

Зеленько Г.І. – член-кореспондент НАН України,
доктор політичних наук, професор;

Городня Н.Д. – доктор історичних наук, професор.

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., *д.політ.н., проф. (загальна редакція);*

Вітер І.І., *к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);*

Бондарець М.В., *к.е.н. (технічний редактор).*

С-77 Становлення держави Австралія: здобутки та подолання проблем: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 272 с.

ISBN 978-966-02-9623-7

У збірнику наукових праць представлені статті учасників першої Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої дослідженню проблем Австралії «Становлення держави Австралія: здобутки та подолання проблем», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у жовтні 2020 р.

Досліджено соціальний, економічний і культурний контексти утворення та становлення держави Австралійський Союз; проаналізовано процеси подолання колоніальної спадщини Британської імперії в Австралійському Союзі; розглянуто вплив становлення Австралії на міжнародно-політичні процеси в Азійсько-Тихоокеанському регіоні; висвітлено історію українців Австралії.

Збірник становить інтерес для науковців і фахівців з проблем історії, політології, краєзнавства, глобалістики, світової економіки і міжнародних відносин.

УДК 94 : 323.2 + 327 + 330.34 (94)

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання
на автора і видання.*

© Національна академія наук України
Державна установа «Інститут
всесвітньої історії НАН України», 2021

ISBN 978-966-02-9623-7

ЗМІСТ

ДЕРЖАВА-КОНТИНЕНТ

(замість передмови – О. В. Зернецька) 5

РОЗДІЛ І

УТВОРЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

**АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ: СОЦІАЛЬНИЙ,
ЕКОНОМІЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ** 9

Зернецька О. В. Роль друкованих медіа у зародженні
держави Австралія (XIX – початок XX ст.) 9

Вітер І. І. Формування соціальної держави
в Австралії в перші десятиліття федерації (1901-1930 рр.) . . . 27

Толстов С. В. Зовнішня політика Австралії:
цілі, інтереси, пріоритети 43

Кузнецов Ю. Б. Перша ознака життя психоаналізу
в Австралії 67

Овчарова Л. П. Формування та розвиток науково-освітнього
комплексу Австралії 75

Мирончук О. А. Університети Австралії
в першій третині XX ст. 85

РОЗДІЛ ІІ

**ПОДОЛАННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ БРИТАНСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ В АВСТРАЛІЙСЬКОМУ СОЮЗІ** 98

Хижняк І. А. Конкретно-історичні фази формування
Австралії як держави 98

Романенко О. В. Демографічна ситуація в Австралії
на початку XX ст. 116

Кужельний М. О. Функціональне призначення професійних
спілок у демократичному суспільстві та їхня роль
у суспільно-політичних відносинах (на прикладі Австралії) . . 132

Бондарець М. В. Головні напрями розвитку сільського
господарства Австралії від першого поселення іммігрантів
до 30-х рр. XX ст. 139

Перга Т. Ю. Екологічна політика Австралії у 1970-х рр.	151
Дронів В. В. Історичні передумови формування транспортної мережі на австралійських землях: загальна характеристика на початку ХХ ст.	161

РОЗДІЛ III

ВПЛИВ СТАНОВЛЕННЯ АВСТРАЛІЇ НА МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ	172
---	-----

Мартинов А. Ю. Австралійський вектор політики Європейського Союзу у Азійсько-Тихоокеанському регіоні . . .	172
Ветринський І. М. Місце й роль Австралії в геополітичних процесах першої третини ХХ ст.	189
Соломенна Т. В. Безпекова політика Австралії та українська криза	200

РОЗДІЛ IV

ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ АВСТРАЛІЇ	207
--	-----

Говор Е. В. Українские анзакі в контексте истории украинско-австралийских связей	207
Ціватий В. Г. Інституціональна діаспорологія та інституціональні особливості діаспори в Австралії: історико-ретроспективний і регіональний аспекти	216
Романюк С. З. Лінгводидактичні засади навчання української мови в Австралії	230
Цапко О. М. Культурницька діяльність українців Австралії в другій половині ХХ ст.: здобутки та проблеми	246
Бойко С. М. Соціальне партнерство з українською діаспорою в Австралії у розвитку освіти і науки крізь призму ідентифікаційної проблематики	257

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	269
--	-----

ДЕРЖАВА-КОНТИНЕНТ

Австралія має другий у світі розмір доходу на душу населення. Вона відіграє важливу політичну роль в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. В Австралії ефективна економічна система господарювання. Розвинене сільське господарство, промисловість, транспорт. Протягом ХХ ст. з багатьох емігрантських кіл сформувалася по суті своя національна культура. Як же народилося це австралійське чудо? Багато в чому відповідь на це дають учасники Першої Всеукраїнської конференції і відповідно автори статей збірника «Становлення держави Австралія: здобутки і подолання проблем».

Варто навести хоча б кілька прикладів, щоб зрозуміти, як материк, заселений корінним населенням 60 000 років тому, раптом з середини ХІХ – протягом ХХ ст. робить такий значний ривок у розвитку всіх сфер життєдіяльності та стає на один щабель з найпотужнішими країнами світу.

Скажімо, однією з найважливіших складових становлення австралійської культури і навіть національної ідентичності у ХХ ст. стає розвиток австралійського кіно. Здавалося б, п'ятий континент був далекий від європейських новітніх культурних реалій. Таких, як винахід братів Люм'єр у Франції 28 грудня 1894 р., що започаткував новий вид мистецтва – кіно. Але, як не дивно, саме Австралія вела перед у світі у розвитку кіноіндустрії. 1896 р. в Австралії відбулася одна з перших у світі зйомок кінофільму. Експедиція Хадсона до островів Торресової затоки, яка на півночі Австралії, зафільмувала унікальний етнографічний матеріал – церемоніальний танець аборигенів.

Австралійці перші в світі використали новий на той час кінематографічний прийом – фільмування кінокамерами з п'яти різних точок зору. Щоправда і фільм був видатний – демонструвався не тільки в Австралії, але і в Європі, і в Сполучених Штатах Америки. Це сталося у 1900 р. Саме тоді відбулося святкування на честь звільнення австралійських колоній і утворення Австралійської федерації, яке знімали кінематографісти. Офіційно ця подія називалася «Інавгурація Співдружності Австралії» (*The Inauguration of the Commonwealth*) і відбувалася в Сіднеї, столиці Нового Південного Вельсу, – одного із штатів новоствореної Австралійської Федерації, де відбувся грандіозний парад, в якому взяли участь англійські, індійські, шотландські, новозеландські військові контингенти імперських військ (які брали участь в англо-бурській війні), а також, звісно, австралійські військові з'єднання. За ними йшли очільники церков, міністри кабінету мі-

ністрів, прем'єри штатів, мери міст, ректори університетів і колони демонстрантів з місцевого населення. Вперше у світі все це було зафільмовано на кіноплівку декількома кінокамерами з різних ракурсів. Керував процесом режисер Джозеф Перрі. Вдале розташування п'яти камер по ходу параду на розі вулиць дало змогу закарбувати його проходження крізь спеціально побудовані вітальні тріумфальні арки. З історії людства відомо, що вони зводилися на честь армій-переможців, які поверталися додому. В даному разі тріумфальні арки були побудовані громадянами Австралії на честь їх визволення від колоніального ярма і отримання статусу федерації в межах Британської імперії. Фільм закінчується кадрами, які зображують прем'єр-міністра та новий кабінет міністрів, котрі складають присягу парламенту Австралії. Нарешті – підписання федеративних документів, яке поклало край колоніальній Австралії і започаткувало нову державу – Співдружність Австралії. Цей фільм 1901 р., який засвідчував підписання урядового документа, для історії набуває світового значення. Ця стрічка закарбувала народження нової нації і стала не тільки новаторською за формою, але й важливим історичним документом.

Якщо кіно було історією Австралії, фактором формування національної ідентичності, то транспорт відіграв важливу економічну і комунікаційну роль. Транспорт – це артерії різних галузей економіки. Ця інфраструктура економіки особливо важлива для Австралії з величезною територією і низькою щільністю населення, тому розвиток різних видів транспорту, незважаючи на віддаленість континенту від Старого світу, йшов паралельно, але іноді навіть випереджав Європу. Наприклад, не пасли задніх австралійці і в галузі автомобілебудування. У 1901 р. Харлі Таррант створив перший автомобіль з двигуном внутрішнього згоряння, вироблений винятково в Австралії. Він був виготовлений у невеличкій майстерні в Мельбурні. До цього Таррант збирав в ній двигуни. Для створення автомобіля до Тарранта приєднався виробник велосипедів Говард Льюїс. Автомобіль Тарранта був оснащений двигуном Бенца потужністю 6 к. с., встановленим на задній осі. Після цього автомобіля з'явилося безліч вдосконалених конструкцій, включаючи перший автомобіль з повністю закритим кузовом, зроблений в Австралії. Сьогодні Австралія за кількістю автомобілів займає друге місце в світі.

З усіх видів транспорту Австралії повітряний флот найкраще підходить як для зовнішніх сполучень, так і для внутрішніх операцій і був головним фактором подолання цієї тиранії відстані (адже дві третини континенту становить пустеля), даючи змогу населенню глибинки ма-

ти фізичні зв'язки з приморськими містами. Австралійці взяли за цей новий вид транспорту зі своєю звичною енергією та винахідливістю і створили врешті другу найстарішу авіакомпанію у світі. Потреба у забезпеченні медичної допомоги працівникам віддалених ферм, станцій та присадибних господарств привела до унікальної, типово австралійської інновації – «The Flying Doctor Service» («Служба літаючих лікарів». Зараз – «Королівська служба літаючих лікарів Австралії», яка має 69 літаків у своєму розпорядженні). Її засновником був Джон Фінн. Це – некомерційна організація. Завдяки розвитку радіо в 1920-1930-х рр. прийшов час і цьому нововведенню: можливості викликати швидко медичну допомогу на далекі відстані за допомогою літаків.

Зараз Австралія є однією з найбільших повітряно-орієнтованих держав на Землі, і щорічний рівень пасажирів авіакомпаній майже дорівнює загальній чисельності населення цього континенту.

Слід також сказати, що попри географічну віддаленість Україну та Австралію об'єднують спільні цінності в багатьох сферах, що мають міжнародне значення, – передусім це спільна відданість свободі, демократії, правам людини, верховенству закону, а також – відстоювання системи міжнародних відносин, що заснована на дотриманні усіма державами загально визнаних принципів і норм міжнародного права.

Австралія однією з перших визнала незалежність нашої країни та Голодомор в Україні у 1932-1933 рр. як геноцид українського народу. Австралійці пліч-о-пліч працювали з українцями над розслідуванням авіакатастрофи Боїнгу рейсу МН-17. В Австралії дуже активна українська громада, яка тепло говорить про Австралію та щиро підтримує Україну. Австралія демонструє тверду і непохитну позицію по відстоюванню незалежності та непорушності кордонів нашої держави.

Україна та Австралія поділяють міцні оборонні відносини та спільну відданість регіональному миру й безпеці. Австралія – стійкий прихильник суверенітету і територіальної цілісності України. Про це свідчить постійна підтримка Австралії України в ООН перед лицем тривалої російської агресії в Криму і на сході України.

Одним із ключових напрямів міждержавних відносин України та Австралії є наукова сфера. Міжнародне науково-технічне співробітництво не знає кордонів і не має географічних меж. Воно є важливим елементом та механізмом формування й підтримання позитивного іміджу обох країн у світовому науковому співтоваристві.

Міжнародне науково-технічне співробітництво НАН України є одним із дієвих та ефективних засобів інтеграції нашої країни в єв-

ропейський та світовий науковий і технологічний простір, а також – реальним інструментом нарощування її науково-технічного потенціалу. Це співробітництво спрямоване на гармонізацію взаємодії науки і практики, фундаментальних і прикладних досліджень, нових теоретичних ідей та інноваційних технологій.

Започаткування у 2020 р. в ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» нової базової теми, а отже – і нового напрямку наукових досліджень «Історичний та соціокультурний розвиток Австралії в ХХ столітті» спрямоване на поглиблення міждержавного діалогу між країнами. Розкриття австралійського потенціалу може бути надзвичайно корисним для аналізу та плідного розвитку дипломатичних, торговельно-економічних та наукових відносин між державами. Україна і Австралія мають співмірні виклики, врахування яких допоможе у розбудові нового формату відносин у довго- та короткостроковій перспективі.

Зернецька О. В.
завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
д. політ. н., професор

РОЗДІЛ І

УТВОРЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ: СОЦІАЛЬНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

УДК 94 : 008 (94) «XIX/XX»

Зернецька О. В.

РОЛЬ ДРУКОВАНИХ МЕДІА У ЗАРОДЖЕННІ ДЕРЖАВИ АВСТРАЛІЯ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Стаття присвячена розгляду зародження і розвитку друкованих медіа в Австралії, які зіграли важливу роль в окресленні австралійської історії, починаючи з перших декад встановлення тюрми для каторжників Британської імперії й до виникнення радіо наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр. на п'ятому континенті. Газети і пізніше журнали виконували свої основні функції: інформувати, займатися просвітою та розважати читаючу публіку. Вони стали четвертою владою в колонії, звертаючи багато уваги на такі політичні й соціальні питання, як свобода слова, розвиток демократії, припинення висилки засуджених британських злодіїв на п'ятий континент, зміна статусу Австралії з британської колонії на незалежну державу, де у кожному штаті був свій парламент, так само, як і федеральний парламент. Газети були трибунами для дискусій щодо таких життєво важливих проблем, як формування журі присяжних, право голосування для жінок, 8-годинний робочий день тощо. Вони сформували культурні смаки своїх читачів, публікуючи кращі взірці поем, віршів, балад, оповідань та романів (глава за главою у кожному наступному накладі газети), а також – літературну критику. Все це допомагало розвитку австралійської національної літератури. Окреслені видатні видавці, редактори та журналісти (серед них і жінки), які збагачували і захищали австралійську демократію.

Ключові слова: австралійські друковані медіа, видавці, редактори і журналісти, свобода слова, політичні, соціальні і культурні впливи на самоідентифікацію австралійського суспільства.

Зернецкая О. В. Роль печатных медиа в зарождении государства Австралия (XIX – начало XX ст.). Стаття посвящена рассмотрению зарождения и развития печатных медиа в Австралии, которые сыграли в очерчивании австралийской истории, начиная с первых декад учреждения тюрьмы для каторжников Британской империи и до появления радио в конце 1920 – в

начале 1930-х гг. на пятом континенте. Газеты и позднее журналы выполняли свои основные функции: информировать, просвещать и развлекать читающую публику. Они стали четвертой властью в колонии, обращая много внимания на такие политические и социальные вопросы, как свобода слова, развитие демократии, прекращение высылки осужденных британских злодеев на пятый континент, смена статуса Австралии с британской колонии на независимое государство, где в каждом штате был свой парламент, также, как и федеральный парламент. Газеты были трибунами для дискуссий относительно таких важных проблем, как формирование жюри присяжных, право на голосование для женщин, 8-часовой рабочий день и т. д. Они сформировали культурные вкусы своих читателей, публикуя лучшие образцы поэм, стихов, баллад, рассказов и романов (глава за главой в каждом следующем номере газеты), а также – литературную критику. Все это помогало расцвету австралийской национальной литературы. Очерчены выдающиеся издатели, редакторы и журналисты (среди них и женщины), которые обогащали и развивали австралийскую демократию.

***Ключевые слова:** австралийские печатные медиа, издатели, редакторы и журналисты, свобода слова, политические, социальные и культурные влияния на самоидентификацию австралийского общества.*

Olga Zernetska. The role of print media in the birth of the state of Australia (XIX – the beginning of the XXth century). The print media played a vital role in shaping Australian history beginning almost from the first decades of establishment of the jail for convicts by the British Empire up to the emergence of radio in the end of the 1920 – beginning of 1930th on the fifth continent. Newspapers and later on magazines fulfilled their main functions: to inform, to educate and to entertain the reading public. They became the fourth power in the colony, paying much attention to such political and social questions as freedom of speech, the development of democracy, stopping to send convicts from Great Britain to the fifth continent, changing the status of Australia from the British colony to the independent country with the Parliaments in every state as well as Federal Parliament. They were the tribunes for discussing such vital problems as formation of juries for prosecution, voting for women, 8-hour working day etc. They formed the cultural tastes of their readers by publishing the best examples of Australian poems, verses, ballads, short stories and novels (chapter by chapter in every next issue of the paper), and also literary criticism. All that help to develop the national Australian literature. Special focus is laid on outstanding publishers, editors and journalists (women among them) who enriched and defended the Australian democracy.

Keywords: *the Australian print media, publishers, editors and journalists, freedom of speech, political, social and cultural impacts on self-identification of Australian society.*

Народження австралійської культури (ще в колоніальний період) пов'язано насамперед з газетами та іншими друкованими виданнями. Звичайно, культура аборигенів Австралії – її корінних жителів – налічувала в цей час майже 600 століть, але вона не стала домінантною, і тільки через два сторіччя після колонізації Австралії Британською імперією її вкраплення можна знайти в сучасній австралійській культурі.

Мета статті – проаналізувати зародження друкованих медіа в Австралії та їх розквіт протягом першої третини ХХ ст., визначити їх роль у становленні та розвитку демократії, переході від статусу колонії Британської імперії до статусу незалежної держави, у відстоюванні соціальної справедливості, підтримці культури молодого суспільства (зокрема, національної реалістичної літератури); довести, що історія періодичної преси на п'ятому континенті – це передусім історія непересічних талановитих особистостей або навіть цілих династій, які її очолювали, в долях яких щонайкрасномовніше відбилася історія розвитку «четвертої влади» в Австралії.

Перша газета, що з'явилася у Сідней 5 березня 1803 р. «The Sydney Gazette and New South Wales Advertiser», видавалася автократичною колоніальною владою і, звичайно, пропагувала і нав'язувала своїм читачам насамперед цінності Британської імперії. З моменту свого існування вона була предметом цензури спочатку секретаря губернатора Нового Південного Вельсу, а згодом – головного секретаря колонії (найвища цивільна посада в системі колоніальної влади – О. 3.) Британської імперії [1].

І лише створена видатним австралійським громадянином Вільямом Вентвортом [2] разом із його другом – британським адвокатом та журналістом Робером Варделлом [3] – газета «The Australian» (укр. переклад – «Австралієць»), перший наклад якої побачив світ 14-го жовтня 1824 р., стала справді вільною газетою для всіх мешканців колонії Новий Південний Вельс. Семантика назви газети має велике значення, оскільки вона фіксує ранню самоідентифікацію її видавців і читачів як австралійців, а не британців. «The Australian» була незалежним органом і знаходилася в прямій опозиції до уряду. «The Australian» стала першою газетою, позбавленою колоніальної цензури. Відтоді від ліцензування відмовилася й газета колоніальної влади

«The Sydney Gazette and New South Wales Advertiser». Тож цензура в Австралії зникла. У такий спосіб видання В. Вентворта сприяло свободі преси в Австралії.

«The Australian» підтримував справу емансипістів у Новому Південному Вельсі. Емансипістами в цій колонії називали «каторжників, які були засуджені і вислані згідно із Британською каторжною системою до Австралії, але там отримали умовне або абсолютне помилування. Цей термін використовувався і стосовно каторжників, строк засудження яких закінчився, також він міг використовуватися по відношенню до вільних поселенців, які підтримували надання повних громадянських прав емансипованим засудженим» [3]. Соціальне розшарування і сегрегація у Новому Південному Вельсі закріплювалося тим, що частина верхніх страт суспільства, до яких належали колоніальна адміністрація та вільні переселенці, стала багатими сквотократами (власниками величезних наділів землі), на яких вони вирощували пшеницю, кукурудзу, розводили велику рогату худобу, коней, отари овець. Вони самі себе йменували «ексклюзивами» або «чистими меріно». Ситуація соціального розриву в суспільстві була настільки великою, що, наприклад, емансипіст у жодному разі не міг одружитися з дівчиною із сім'ї ексклюзивів. Вільям Вентворт отримав відмову від одного із ексклюзивів, коли попросив в останнього руку його доньки (хоча на той час юнак був героєм Нового Південного Вельсу, який разом із двома товаришами перетнув Блакитні гори, знайшовши для поселенців шлях до нових джерел питної води, став переможцем перших перегонів у Сіднеї, отримав вищу освіту у Кембриджі (Англія) та був заможною людиною) [2, с. 188].

У газеті В. Вентворт обстоював права емансипістів. Він боровся за те, аби їхні справи в суді були розглянуті судовими журі, а також, щоб вони мали право голосувати і входити до складу судових журі. Вентворт також засуджував тяжкі покарання каторжників і виступав проти такої форми покарання, як побиття батогами. В своїх передовицях у газеті «він завжди був у опозиції до автократії, висував ідею перетворення *тюрми на колонію*, придатну для життя вільної людини» [4]. Його ліберальні погляди були широко відомі. Він не боявся навіть ставати в опозицію до губернатора колонії.

Вентворт палко захищав нове покоління білих австралійців, народжених від їхніх батьків-емансипістів вже на австралійській землі. Адже він сам був народжений від батька – вільного поселенця-лікаря з Британії і матері-каторжанки. Офіційно цих білих юнаків і дівчат називали «місцевими» (natives). Зараз так говорять про тубільне на-

селення – австралійських аборигенів. Та в ті часи аборигени навіть не входили до поняття «населення Австралії», яке колоніальна влада застосовувала тільки до білих переселенців з Великої Британії. Але існувало й презирливе прізвисько для білої молоді, – хлопців і дівчат, народжених вже на австралійській землі: «currency lads and currency lasses». Як відомо, англійське слово «currency» означає «валюта». Але в Австралії на початку ХІХ-го ст. воно мало презирливий відтінок. Походження цього прізвиська було таке: «Незважаючи на всі зусилля губернатора Маккуорі дозволити обіг лише англійських стерлінгів, сіднейські купці часто мали справу з саморобними домашніми паперовими грошима, які звалися «currency»» [5, р. 77]. Тож переклад на українську мову вислову «currency lads and currency lasses» може бути таким: «хлопці-домашня паперова валюта та дівчата-домашня паперова валюта», тобто – «несправжні, підроблені». Цьому поколінню в колонії було важко знайти пристойну службу, тож їх використовували на тяжких сільськогосподарських роботах ті самі сквоттократи-«стерлінги».

«Отже, на початку 1820-х рр. термін «валюта» був метафорично застосований до народжених вже в Австралії дітей від шлюбів білих поселенців, один з яких або обидва були колишніми каторжниками. Хірург Королівського флоту Пітер Каннінгем відзначив комплекс переваги, який був властивий колоністам, що народилися в Британії, і презирство, з яким вони сприймали білих хлопців та дівчат, народжених в Австралії» [6, р. 78].

На початку 1830-х рр. Гораціо Віллс [7], пасинок патріарха австралійського друкарства Джорджа Хоу [8], побачив достатній ринковий простір для нової газети, орієнтованої спеціально на «хлопців-паперові гроші». 23 серпня 1832 р. Віллс, який вважав себе австралійцем, опублікував проспект газети «Currency Lad», яка коштуватиме п'ять шилінгів на квартал. «Смілива і часто сардонічна тональність стала візитною карткою нового видання. Реклама в газеті «Сіднейський вісник» з гумором оголосила, що «Currency Lad» не буде мати помпезних колонок, наповнених «надуманими і звучними термінами» [9]. Натомість нова газета просто і стисло повідомляла новини дня для тих, хто визнавали себе австралійцями. «Currency Lad» мала на меті стати «засобом введення романтичного генія рідних пагорбів на шляхи літератури та науки – зосередити свої сили і створити законодавчий орган та просування до справедливості на нашій Рідній Землі» [9, р. 3-4].

У газеті «Currency Lad» йдеться про класове розшарування у Новому Південному Вельсі та вказується на те, що люди при владі занадто довго нехтували правами корінного населення. У нових публікаціях Вілліс вказує: «Використання слова «австралієць» як образи посилює чітку відмінність «хлопців-паперова валюта» від «стерлінгів» в часи до початку «золотої лихоманки» (тобто до 1850-х рр. – О. З.). Важливим є також расове приниження «хлопців-паперова валюта» «стерлінгами», яке прирівнювало їх до американських негрів, отже корінний житель в очах вільних поселенців, народжених у Британії, втратив навіть свою «білість» та статус приналежності до існуючої британської імперської цивілізації. Цим досягалася меншовартість останніх.

На думку австралійського історика Марка Маккенни, «ті, хто має владу та вплив, у колонії дуже довго нехтували поколіннями, народженими на австралійській землі. І ці покоління проголошують себе не «британцями», а «австралійцями», некладаючи в це поняття нічого огидного, презирливого. Натомість вони із гордістю носять ім'я «австралієць». Так зароджувався республіканізм в Австралії» [10].

У наш час – більше двох століть по тому – вже важко уявити, що слово «австралієць» має якусь іншу конотацію, ніж позначення людини, яка мешкає в Австралії. Втім демократична преса, якої з часом в австралійській колонії ставало все більше, «відіграла важливу роль в австралійській історії. Отже медіа допомагали австралійцям позбавитися корумпованих представників виконавчої влади та некомпетентних урядовців; вони боролися за позитивні соціальні зміни і приносили заспокоєння громадянам у важкі часи» [11]. Ці зміни були б неможливі без таких представників преси, як Едвард Сміт Голл, який заснував у Сідней газету під назвою «The Sydney Monitor» у травні 1826 р. і пропрацював там 15 років головним редактором, відстоюючи свободу преси і соціальну справедливість, права каторжників та бідних трударів, критикував губернатора Дарлінга, за що був засуджений та кинутий до буцегарні. Він був першим видавцем та журналістом в Австралії, який постраждав за свої демократичні переконання [12].

Чималу роль у зародженні австралійського газетярства відіграв Джон Ферфакс (1804-1877 рр.) – англієць за походженням, який отримав досить добрі навички редактора в Британії, прибув до Австралії і привіз перший паровий прес для друкування газет. Разом з партнером він купив австралійську газету Sydney Herald у 1841 р., яку згодом перейменував у Sydney Morning Herald. Через декілька років місце партнера зайняв його син. Так була закладена перша медіа-династія, яка проіснувала більше, ніж століття.

Видавничі справи пішли у Ферфакса вгору. Паровий прес давав йому змогу розширити обсяг газети і зробити її єдиною газетою в Сідней, яка виходила частіше, ніж раз на тиждень. Така монополія Ферфакса існувала 10 років і дуже збагатила власника газети. У пригоді йому як видавцю стала і «золота лихоманка» 1850 р.», коли потреба у друкованій рекламі сягнула небаченого рівня. Важливо відзначити, що погляди Ферфакса були релігійними. Він сповідував толерантність в ті часи, коли в суспільстві відчувалося сектантство [13]. Газета підтримувала будівництво шкіл у Сідней, розташування католицьких місій, де вчилися діти переселенців.

Поступово його другий і третій сини підросли, отримали освіту і 1857 р. стали співвласниками газети. Джон Ферфакс відтоді перейменував видавничу компанію на John Fairfax & Sons. Довгий час газета була найвпливовішою у Сідней. Першою людиною, яка посіла посаду редактора Sydney Morning Herald, був Джон Вест (John West), який обіймав цю посаду з 1854-го до 1873 р. Завдяки йому газета відзначалася такими рисами, як моральна виваженість і консерватизм. Вест відстоював погляд, що безоплатне, світське, обов'язкове навчання веде до розбудови майбутньої держави (ця теза залишається одним із головних напрямів австралійської політики і до сьогодні). У колонках редактора він боровся за припинення перевезення британських злочинців до острову Земля ван Дімена (сьогоднішня Тасманія). Водночас обстоював консервативні погляди щодо виборів у Новому Південному Вельсі. Давалася взнаки політика власників газети, до якої він як редактор мусив прислухатися.

1867 р. в Сідней народжується і перша вечірня газета Evening Herald. Її засновником став Семюел Беннет (1815-1878 pp.), британець, який приїхав з дружиною до Австралії, відгукнувшись на об'яву в лондонській газеті, в якій йшлося про те, що в Австралії потрібні набірники газет. Історія життя Беннета в Австралії – це історія успіху людини, яка сама себе зробила. Наклад його газети у 1884 р. дорівнював 40 000 примірників, що було вдвічі більше, ніж у його найближчого конкурента. Беннет був видатною людиною: «журналіст, історик, поет, він багато зробив для розквіту колоніальної літератури в Австралії, був знайомий з національними письменниками і поетами, публікував їх у своєму тижневику «Australian Town and Country Journal» [14]. Беннет завжди виступав на боці простого люду. Паралельно з видавничою діяльністю він встиг написати перший том книги «Історія відкриття Австралії та її колонізація» (1867 р.). Він розглядав її як популярну

історію для молоді, яка мала знати історію своєї країни. Довгий час ця книжка була головним підручником з історії Австралії.

Журналістика впливала на самоусвідомлення австралійців як нової нації, яку об'єднував незвичайний п'ятий континент із своїми проблемами і перевагами.

Журналіст Генрі Паркс (1815-1896 рр.) – це приклад того, як медіа нарешті зближуються з політикою. Зокрема він став помітною політичною фігурою у другій половині XIX ст. і п'ять разів обирався прем'єр-міністром Нового Південного Вельсу. Паркс народився в Англії і приїхав до Австралії як вільний поселенець у 1839 р. Він побачив злидні, в яких живе переважна більшість мешканців колонії. Саме в цей час у Сіднеї на громадських засадах було створене Благодійне товариство, яке допомагало людям, котрі опинилися у скрутних умовах. Паркс писав статті і вірші, які публікувалися в сіднейській газеті. У 1850 р. він і сам випустив газету «Empire», «яка стала головним органом лібералізму у середині XIX-го ст. в Австралії і притягувала до себе найбільш гострі радикальні й ліберальні розуми того часу» [15]. Його бачення призначення газети викладено у редакторській колонці першого випуску газети: він вважав, що кожна людина повинна «стояти прямо» як вільна людина, яка має отримувати винагороди за свої індивідуальні чесноти та працьовитість. Газета мала два головних принципи. Перший полягав у тому, що прогрес був невідворотним; другий – те, що в колоніальному суспільстві робітничий клас був основою створення демократичної нації [16].

Видатний політик останньої третини XIX-го ст., він боровся за відміну статусу колонії для Нового Південного Вельсу. Найбільшим його політичним досягненням було прийняття Акту 1880 р., відповідно до якого була встановлена система обов'язкового, світського і безкоштовного навчання, яке запроваджується урядом, а також надання фінансової допомоги католицьким школам.

Паркс брав активну участь у політичних перемовинах щодо створення австралійської федерації. Він так і увійшов у вічність як «батько федерації».

Газети дедалі більше заглиблюються у політичну історію країни. Тут особливе місце належить талановитому і «несамовитому, як Віссаріон Белінський» редактору і журналісту Карлу Фейлбергу. Датчанин за походженням, який здобув якісну освіту спочатку в Копенгагені, а потім – в Лондоні, Карл Фейлберг (1844-1887 рр.) отримав пристойну посаду у лондонському відділенні морської страхової компанії Lloyds. Він прибув до Австралії як вільний поселенець з на-

дією виликувати у тропічному та субтропічному кліматі штату Квінсленд своє захворювання на сухоти і зберегти хоча б одну легеню. І це йому спочатку вдалося. Фейлберг працює на квінслендських фермах фронтіру (тобто на землі, щойно відібраній у аборигенів білими переселенцями – *О.З.*). Події, що там розгортаються між білими і аборигенами, жахають і обурюють його. Повернувшись до столиці штату Квінсленд Брісбену, Фейлберг стає журналістом, а з 1878 р. – редактором газети *Queensland Patriot*. В ті часи проблеми витіснення аборигенів з їх споконвічних земель набули нелюдської форми, але на них мало хто звертав увагу. Проте сама постать Фейлберга, його літературний дар, принципове дотримання своїх політичних переконань у всіх журналістів викликали повагу. Фейлберг завжди був на боці скривджених, хто б вони не були. Та він не полишав писати на важливу тему – ставлення білого суспільства до аборигенів. Відкриваючи одну з кампаній на захист тубільців у газеті *Queenslander* у 1889 р., він розпочинає свою статтю такими словами: «От, скажімо, як ми поводимося з аборигенами;... найчастіше так, ніби вони дикі тварини або птахи, яких поселенці можуть знайти в цій місцевості... У них відбирають майно, насильницьким чином викрадають їхніх дітей, так само, як і жінок» [17]. Важливо відзначити, що Фейлберг використовує у цьому памфлеті займенник «ми», тим самим не відділяючи себе від суспільства білих поселенців і покладаючи провину й на себе як громадянина за звірства, яких зазнають аборигени.

Пасіонарний захисник прав тубільців, він як політичний кореспондент друкується у багатьох газетах Австралії, таких, як *Australasian*, *Sydney Daily Telegraph*, *The Bulletin*, *Vanity Fair* (Сідней), *Observer*, *The Brisbane Evening Overview* (Брісбен, Квінсленд), *The Agrus* (Мельбурн) тощо, надсилаючи туди свої статті. Без перебільшення можна стверджувати, що він був найвідомішим кореспондентом того часу у всіх штатах п'ятого континенту. Австралійський історик Генрі Рейнольдс дав високу оцінку трактату Фейлберга «Шлях, яким ми цивілізуємося», визначивши трактат як «один з найбільш впливових політичних документів в історії Австралії» [18]. Політичною розправою можна вважати і переведення Фейлберга на роботу з Брісбена (Квінсленд) до Мельбурну, клімат якого не підходив його здоров'ю і де він невдовзі помер від сухот у 44 роки.

У XIX-му ст. закладаються цілі династії газетярів, які продовжують існувати і в XX-му ст. Джорджа Мотта (1831-1906 рр.) справедливо називають патріархом газетної династії, яка володіла газетами більш, ніж 150 років, починаючи від 1856-го. Англієць за походженням, він

переїхав до Австралії із своєю улюбленою дружиною, коли їм було по 22 роки. Одразу став працювати репортером у газеті *Melbourne Morning Herald*, яка призначила його своїм власним кореспондентом під час «золотої лихоманки» 1854 р. Два роки поспіль він засновує свою першу газету «*The Border Post*». Саме ця газета заклала підвалини сімейної газетної династії. Вона розповсюджувалася в трьох австралійських штатах: Новому Південному Вельсі, Вікторії та Західній Австралії [19]. Джордж Мотт знайшов свою нішу у видавничій справі: він охопив своїми газетами невеличкі міста та приміські зони. В одному із таких міст – Олбані – він був обраний мером у 1896 р. Мотт мав чотирнадцять дітей, деякі з яких померли у ранньому віці. Але решта одинадцять, коли підросли, пішли батьківським шляхом, відкриваючи нові й нові видання у цих штатах. Талановиті і працелюбні, вони розвивали ідеї батька і після його смерті. Родина Мотта володіла газетами у таких містах, як Чілтерн, Бічворт, Калгурлі, Кулгарді та Бернсдейл.

Між тим на газетному ринку ставало тіснуватого. Зароджується капіталістична конкуренція. У зв'язку з цим не можна не згадати Воткіна Вінна (1844-1921 рр.), який очолив синдикат, до якого входили три мельбурнських політика, і в 1879 р. створив другу щоденну газету в Сіднеї під назвою «*The Daily Telegraph*», яка стала конкурентом відомої сіднейської газети «*Sydney Morning Herald*». Це протистояння двох газет продовжувалося і в ХХ ст. Модернізована «*The Daily Telegraph*» мала успіх: Вінн найняв кращих редакторів з інших газет, застосував нові на той час пристрої для друку ілюстрацій. Він перший імпортував до Австралії лінотипні машини. Вінн пропагував своє видання як «модерне, легке, яскраве, сенсаційне і ліберальне». Хтось відзначав, що воно позначило еру «нової журналістики». Ексклюзивна кабельна система дала змогу «*The Daily Telegraph*» першою в світі оголосити про загарбання німецькою армією острова Самоа [20].

Вінн став поважаним членом австралійського суспільства. Його газету любили читачі. Але він не був таким собі аскетом, зануреним тільки у виробничі справи. В юності він вигравав перегони з плавання, потім захоплювався усіма видами кінного спорту. Вінн помер у своєму робочому кріслі в 1921 р., а його газета ще довго існувала після нього у ХХ ст.

Жінки «увірвалися» у медійну справу, можна сказати, зненацька, але одразу ж зайняли важливе місце. Лідером цієї когорти була Луїза Лоусон – видавець, редактор, письменниця і поет. Вона перша заговорила про рівні права жінок і чоловіків і тим самим примусила від-

крити в парламенті дебати про необхідність їх рівних можливостей. Вона стала видавати щомісячний журнал для жінок «The Dawn», який перетворився на форум, де жінки могли обговорювати свої найпекучіші проблеми. Луїза Лоусон була матір'ю талановитого письменника Генрі Лоусона, який ще в юнацькі роки допомагав їй видавати жіночий журнал. Луїза була невтомним видавцем, редактором, підтримувала рухи суфражисток, активно виступала на публічних зібраннях. Саме завдяки їй в 1902 р. австралійські жінки отримали право на голосування А перед тим, у 1900 р., її було скинуто з трамваю. Вона впала, травмувавши коліно і хребет. Проте журнал «The Dawn» виходив ще п'ять років. Це коштувало Луїзі Лоусон неймовірних зусиль – її фізичний стан не давав їй змоги працювати. Журнал закrywся лише у 1905 р. Але майже до останніх днів вона знаходила видавців для своїх поем та коротких оповідань. Луїза Лоусон закінчила своє життя у лікарні Гласвілл для тих, хто позбувся розуму.

Флоренс Бейверсток (1861-1937 рр.) була однією з перших австралійських жінок-журналісток, яка була прийнята на роботу на регулярній основі, тобто використовувала права, за які боролася Луїза Лоусон. Флоренс народилася і виросла у сім'ї мельбурнського журналіста і політика Метью Блера. Вона працювала редактором «Жіночої сторінки» в знаменитому журналі «The Bulletin», потім редагувала «Жіночу сторінку» в газеті «Daily Telegraph», у 1914 р. – редагувала жіночу секцію в «The Sydney Morning Herald». Вийшла на пенсію в 1918 р. у віці далеко за шістдесят років. Вона була глибоко шанованою постаттю у журналістських та мистецьких колах. Флоренс стала однією з перших членів Інституту Журналістики Нового Південного Вельса (з якого утворилася Австралійська Асоціація журналістів). Після створення товариства жінок-письменниць в 1925 р. її обрали його головою. «Це товариство, відкрите для письменників, журналістів, драматургів та художників. Його члени творили художні та нехудожні матеріали, друкували їх в газетах та книгах і добре товаришували між собою» [21].

Та, мабуть, найбільшою зіркою на небосхилі австралійських жінок-письменниць і журналісток була Дама Мері Гілмор (1865-1962 рр.), народжена як Мері Джин Камерон біля Гоулбурна. Вона майже десять років працювала вчителькою у сільських школах Австралії. Переїзд до Сіднею відкрив їй яскравий світ літератури та політики. Вона стає членом комітету Нової колонії австралійців у Парагваї, очолюваного Вільямом Лейном, та згодом повертається до Австралії і там вибудовує свою славетну творчу долю: пише збірки

чудових поезій, колонки до низки австралійських газет, передає частину своїх літературних гонорарів на лікування австралійських солдатів, які втратили зір під час Першої світової війни.

Портрет австралійських жінок-журналістів буде неповним, якщо не згадати Нетті Палмер. Нетті Палмер (1885-1964 рр.) називають найважливішим літературним критиком Австралії у період між двома світовими війнами. З цим можна посперечатися. Адже і під час Другої світової війни, і у післявоєнний період вона залишалася не тільки журналісткою, яка мала беззаперечне визнання та вплив в Австралії і Великій Британії. Її знали у США, Новій Зеландії. До того ж вона була письменницею і культурним діячем. Високоосвічена жінка, друга в династії Хіггінсів (її дівоче прізвище), вона закінчила Мельбурнський університет, більш того – здобула вищу освіту в Європі, зокрема, отримала Міжнародний диплом з фонетики, навчаючись в університетах Берліна, Лондона і Парижа. Загалом Нетті вільно володіла сімома іноземними мовами. Вона була дружиною видатного австралійського письменника Венса Палмера – одного із засновників австралійського соціального реалістичного роману [22]. Їх сімейний і творчий союз став дуже плідним для розвитку журналістики, літератури і літературної критики Австралії [23].

Нетті любили і її читачі, і редактори газет, з якими вона співпрацювала. Вона була блискучим стилістом, її глибокий критичний аналіз торкався не тільки австралійської і зарубіжної літератури. Тематика її статей була набагато ширшою. «Вона писала і про глибокі речі, і про такі, які здавалися нібито повсякденними; від аналізу аборигенних мов до коміксів; від Томаса Гарді до С. Денніс або Ребеки Вест і Катарини Сусанни Прічард» [24].

Вона співробітничала з такими австралійськими журналами і газетами, як «Bulletin's Red Page», «Daily Mail», «Sunday Mail», «Herald», «Argus», Stead's «Review», «Spinner», «Sydney Morning Herald», «Age», лондонська «Times», «West Australian», «Australian Woman's Mirror». З 1925 р. по 1935 р. Нетті Палмер надсилала три або чотири статті обсягом 1500 слів до тасманійського видання «Illustrated Tasmanian News» [25].

Тож подружжя Венса і Нетті Палмер були піонерами серед когорти інших видатних австралійських письменників, які заклали підвалини розвитку національної австралійської реалістичної літератури та її подальшого розквіту у 1970-х рр.

Роль розбудови національної преси в штаті Південна Австралія належить двом легендарним постатям – Руперту Мердоку і Джону

Алену Ленгтону Бонітону (1848-1939 рр.). Але якщо життя і діяльність Мердока добре вивчені не тільки в Австралії, а й в усьому світі (в цій статті ми обмежимося тільки кількома посиланнями на наші праці про його життєдіяльність, оскільки він став глобальним медіа-магнатом [24; 25] – *О.З.*), то діяльність на ниві друкованих медіа Джона Алена Ленгтона Бонітона відома значно менше, хоча він заклав підвалини високоякісної преси у місті Аделаїда. І не тільки. Колеги і співвітчизники називають Бонітона «колосом не тільки медіа, але й суспільства Південної Австралії з початку 1870 і до кінця 1920 рр. Його внесок у розвиток соціального і культурного життя в цьому штаті не знає нічого подібного» [26]. Бонітон 45 років пропрацював редактором найбільш впливової щоденної аделаїдської газети *Advertiser*. Він став її єдиним власником у 36 років (завдяки вдало проведеним оборудкам у сфері гірничої видобувної промисловості). В газеті він проводив політику підтримки штату, його середнього класу, віддаляючись від консервативних позицій, підтримував розвиток федерації в Австралії, завжди дбав про належну увагу та рівноправність щодо маленьких штатів. Він був обраний у перший федеральний парламент Австралії, де підтримував протекціоністську політику, розвиток промисловості у Південній Австралії, доктрину білої Австралії, розвиток технічної освіти в штаті. Бонітон та Дж. Р. Ферфакс, який видавав у Новому Південному Вельсі газету «*Sydney Morning Herald*», були першими австралійськими власниками газет, які отримали від Британської імперії 1898 р. звання перів.

Бонітон був впливовою фігурою і мав чіткі принципи. Так, він ніколи не ходив на зустрічі з політиками. Вони самі йшли до нього. Він не захотів стати членом впливового чоловічого аделаїдського клубу – осередку, де кипіло політичне і ділове життя заможних австралійців, – і увійшов до нього, тільки коли йому виповнився 81 рік.

Видання газети принесло йому великі статки. Бонітон став щедрим філантропом. По-перше, він все життя підтримував розвиток освіти в Австралії. Він був одним з авторів Акту про освіту 1875 р., допоміг відкрити гірничу школу в Аделаїді, був головою сільсько-господарського коледжу в Роузворті та членом ради Аделаїдського університету з 1916 по 1939 рр. Бонітон заснував кафедру правників у Аделаїдському університеті. Він також фінансував побудову там «Бонітон Холлу» – найбільшого приміщення такого роду в університеті [25, р. 18-21].

У період депресії він дав 100 000 фунтів для будівництва парламенту штату, допоміг уряду із виплатою заробітної платні державним

службовцям, розповсюджував картки для отримання їжі для знедолених та надавав великі пожертви Армії спасіння та церкві.

Коли батько Руперта Мердока сер Кейт Мосс купив у 1929 р. аделаїдську газету «Advertiser», її редактором він призначив Фредеріка Ллойда Дюма (1891-1973 рр.). Вибір був вірним, адже наступні 40 років Дюма кар'єрно зростав, обіймаючи посади редактора, виконавчого директора, голови правління. Він робив усе, щоби головна газета Південної Австралії продовжували успішно співпрацювати з урядом штату для взаємної вигоди. Це були часи (1930-і рр.), коли при владі опинився лейбористський уряд, – тяжкі часи депресії. З 1938 р. газета підтримувала ліберальний уряд і уряд сільської ліги, які, об'єднавши зусилля, прийшли до влади в штаті. Газета мала консервативне спрямування. Її основними темами були: уряд, закон, церква, сім'я та Ліга солдатів, що повернулися з війни. У 1946 р. Дюма отримав титул пера і став першим президентом Ради австралійських газет з дня її заснування. Про його насичену кар'єру та повагу в редакторських колах свідчить і те, що Дюма обіймав ще й такі важливі посади: член редакційних колегій таких газет і компаній, як «Herald and Weekly Times» (1946-1967 рр.), «Australian Newsprint Mills Ltd» (1938-1967 рр.), «The APP» (1941-1962 рр., 1949-1951 рр. – голова) та голова директорів «Reuters News Agency, London». Коли Дюма 1967 р. виходив на пенсію, капітал «Advertiser Newspapers Ltd» виріс і дорівнював 12 млн. фунтів стерлінгів, наклад газети вже був 208 000 примірників, а штат працівників зріс у п'ять разів і становив 1500 співробітників.

Третя хвиля «золотої лихоманки» наприкінці XIX ст. в Австралії відбулася у штаті Південна Австралія у безкрайній безводній пустельній місцевості під назвою Калгурлі на відстані 900 км на захід від столиці штату міста Перт. Золотошукачі діставалися до золотоносних земель хто у візках, хто на велосипедах, а хто й пішки, поклавши свій реманент у чужу фуру, що коштувало кожному з них 5 фунтів стерлінгів.

Слід зауважити, що поява нових друкованих видань була викликана не тільки суто інформаційними, але й соціальними, політичними, економічними і культурними потребами, як от із випадками відкриття нових родовищ дорогоцінних металів, каміння (наприклад, опалів), корисних копалин. Так, соціально-політична ситуація «золотої лихоманки» у Калгурлі привела до необхідності широкої комунікації між місцевими індивідуальними золотошукачами, компаніям, які займалися промисловим добуванням золота, та урядом штату Південна Австралія, який був переважно на боці інтересів власників компаній.

Завдання захисту прав золотодобувачів взяла на себе щоденна газета «Kalgoorlie Miner», засновником і редактором якої був ірландець за походженням Джон Кірк. Демократ за переконанням, він бачив, у яких нелюдських умовах працюють і вмирають золотошукачі. Відсутність води, голод, антисанітарія призводили до епідемій холери, дизентерії та інших інфекційних захворювань працівників. Урядовцям у Перті це було байдуже. Коли звернення Кірка не були ними почуті, видавець пише і друкує маніфест до королеви Британської імперії Вікторії. Серед інших вимог він пропонує надати золотошукачам право на участь у виборах та (якщо уряд штату в Перті не бере до уваги жорстокі умови життя в Калгурлі) наполягає на відділенні частини штату, де це родовище золота знаходиться, та створенні нового штату з урядом, який дбатиме про своїх громадян. Кірк набув такої популярності, що багато разів обирався до парламенту штату, а заснована ним газета «Kalgoorlie Miner» існує й до сьогодні.

У період, що аналізується, виникло чимало журналів різних спрямувань. Це, приміром, «Point», «Overland», «Tribune», «Realist Writer», «Meanjin», «Southerly» [24, с. 13], але жоден з них не міг порівнятися із створеним редакторами і видавцями Дж. Ф. Арчибалдом та Джоном Хейнсом журналом «Bulletin» («Бюлетень»), перший наклад якого вийшов у Сідней 21 січня 1880 р. Цей журнал є унікальним з декількох причин. По-перше, це журнальне видання, яке безперервно щотижнево виходило в Австралії до 2008 р., побивши рекорди всіх інших австралійських друкованих медіа. По-друге, за своє 128-річне існування у журналі змінювалися не тільки видавці й редактори (що є природним явищем), але й редакційна політика. Наприклад, найвидатнішим періодом його існування можна назвати 1880-1950 рр. Хоча після 1960-х рр. журнал зазнав певного підйому, його наклади почали невпинно падати. Причин можна навести багато. Це й процеси розвитку електронних медіа (особливо, на той час, всіх різновидів телебачення). Це й диджиталізація та стрімке поширення Інтернету. Це й нестримні процеси глобалізації. Це й перехід журналу в останній період існування «Bulletin» до іноземної компанії (2007 р.), якій по суті були чужими патріотичні теми подальшої розбудови демократичної Австралії і здавалися застарілими теми оспівування життя піонерів, бушменів, стригалів, навіть бушрейнджерів, що стали архетипічними фігурами для створення австралійського характеру та національної ідентичності в цілому.

Стисло проаналізувавши етапи існування журналу «Bulletin» та причини його закриття, повернімося до першого – найкращого його

го періоду, – який подарував йому славу не тільки періодичного видання, що виходило у Сідней щочетверга і висвітлювало економічні, фінансові, соціальні та політичні питання, друкувало сенсаційні матеріали та рекламу, а й видання, яке сприяло становленню та розвитку національної австралійської літератури, стало її кузницею та рупором для пересічного австралійця. Адже журнал мав літературний підрозділ під назвою «Червона сторінка», де друкувалися рецензії на книжки, що вийшли, а головне – твори молодих австралійських поетів і прозаїків. Вона стала тією платформою, де стверджувалися перші паростки австралійської національної літератури і, – що особливо важливо, – тим медіумом, який робив імена австралійських художників слова моментально відомими австралійському читачу. Так, коли в журналі були надруковані вірші і балади Ендрю Бартона «Банджо» Патерсона під назвою «Людина із засніженої річки», він прокинувся наступного ранку відомим усій Австралії, а, скажімо, його вірш «Танцююча Матильда» перетворився на улюблену пісню австралійців, яку навіть пропонували зробити гімном Австралії, оскільки офіційного гімну в державі досить довго не існувало.

Так само, як «Банджо» Патерсон, класиками австралійської національної літератури, які друкувалися там, стали Мері Гілмор, Генрі Лоусон, Крістофор Бреннан, Френк Делбі Девісон, Нетті Палмер, Венс Палмер, Стіл Радд, Катарина Сусанна Прічард, Дуглас Стюарт, Джозеф Ферфі. У 1880-1930-х рр. журнал став центральним місцем, де розміщували свої твори й такі відомі австралійські письменники, як Френсіс Адамс, Вільям Естлі, Барбара Бейнтон, Джордж Люїс Бек, Віктор Дейлі, Едвард Дайсон, Петті Люїс, Джон Шоу Нельсон, Вілл Огліві, Харрі Моран, Альфред Стефенс, Луїз Мек, Етель Тернер, Ернест Фейвенс, Алексіна Мод Вайлдмен, Девід МакКі Райт та ін. Завдяки журналу, який друкував цих майстрів художнього слова, їх стали називати «школою Буллетіну».

Багато в чому завдяки журналу «Bulletin» зароджувалася австралійська література з її новими героями-бушменами: піонерами, скотоводами, погоничами волів, селекторами, стригаями, свегменами, старателями, золотошукачами, тобто загалом усім трудовим народом, який знайшов на п'ятому континенті свою нову батьківщину. Вони встигли полюбити природу цього материка, підпали під «зачарованість бушу» [24, с. 129], як назвав одну із глав відомий австралійський історик літератури Т. І. Мур у своїй книзі «Соціальні моделі в австралійській літературі». Бушем австралійці називають не тільки непролазні лісові хащі. Для них це більш широке поняття: нескорена

природа. Відповідно бушмен – це не тільки той, хто живе у буші. Це взагалі всі жителі сільської Австралії. Мур підкреслює: «Австралійська земля мала домінуючий вплив на нашу літературу. Австралійська література – насамперед література про нашу країну. В ній ми бачимо широкий, знайомий нам символ Бушу, що випромінює могутню зачарованість, яка стає тією могутньою силою, що тісно переплетена з основними соціальними моделями і допомагає створювати народний демократичний дух, надихаючи на утопічні мрії, укріплюючи відчуття товарищескості, сприяючи розвитку реалізму, огрублюючи його гумор і даючи йому життєдайність, що йде від землі. Буш дав нам наш фольклор і народні балади, епічні поеми і саги, наші історичні романи і більшість народних оповідань, ярнів і описової прози, разом із більшістю нашої поезії та драми. Він був не тільки фоном національної історії, але також домівною її героїв, архітектором її ідеалів і підґрунтям, на якому зросли її міфи» [29, р. 68]. Тож завдяки глибокому проникненню письменників, поетів і драматургів у природу континенту, яка вплинула не тільки на становлення національної літератури, а й – ширше – на становлення культури в цілому, закріпилися її основні національні архетипи. На цьому виросла й самосвідомість австралійців.

Таким чином, друковані медіа з початку появи на континенті в середині 1800-х рр. сприяли не тільки інформаційним і розважальним потребам переселенців, а й розвивали їх літературні і культурні смаки. Вони прищеплювали їм демократичний світогляд, слугували «четвертою владою» спочатку в колонії Британської імперії – Австралії, а з набуттям її незалежності в 1901 р. – суспільним інститутом, в якому свобода слова підтримувалася видавцями та редакторами. А головне медіа сприяли національній ідентичності, розвитку самосвідомості та неповторної культури.

Тому не дивно, що в Австралії був установлений перший у світі 8-годинний робочий день, а жінки отримали право на участь у голосуванні, чимало з них стали відомим редакторами газет та часописів, видатними поетесами та письменницями, що великою мірою сприяло соціально-історичному та культурному розвитку континенту.

Використані джерела та література:

1. Chief secretary (British Empire). URL: <https://en.wikipedia.org>
2. Зернецька О.В. Вільям Вентворт – демократ за світоглядом, австралійський політик і мандрівник за покликанням // *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 8. С.185-199.

3. Currey C.H. Robert Wardell (1793-1834). *Australian Dictionary of Biography*. National Centre of Biography. Australian National University, 1966. P. 589-591.
4. Emancipist (Australian history) // Britannica Online Encyclopedia. URL: <https://www.britannica.com>.
5. South Wales Catalogue Entry [Retrieved 22.10.2020]
6. Jones, Benjamin T. Currency Culture: Australian Identity and Nationalism in New South Wales before the Gold Rushes. *Australian Historical Studies*. Vol. 48. 2017. Issue 1. P. 68-85. Published online 1 May 2017. URL: <http://doi.org/10.1080/1031461X.2016.1250789>
7. C.E. Sayers. Wills, Horatio Spencer Howe (1811–1861). *Australian Dictionary of Biography*. vol. 2. Melbourne : Melbourne University Press, 1967. P. 605-607.
8. F. J.V. Byrnes. Howe, George (1769–1821). *Australian Dictionary of Biography*. vol. 1. Melbourne : Melbourne University Press, 1966. P. 557-559.
9. Prospectus of the Currency Lad. *Sydney Gazette and New South Wales Advertiser*. 1832. 23 August. P. 4.
10. McKenna M. The Captive Republic: A History of Republicanism in Australia, 1788–1996. Melbourne : Cambridge University Press, 1996. P. 23.
11. Preface. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
12. Osborne Mike. Edvard Smith Hall. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
13. Murphy Damien. John Fairfax. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
14. Heekeren Margaret Van. Samuel Bennet. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
15. Muller Denis. Henry Parkes. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
16. Souter David. Company of Herald. Melbourne : Melbourne University Press, 1981.
17. C. Feilberg. The way We Civilise. National Library of Australia Item, 1880.
18. Henry Reynolds. This Whispering in our Hearts. Sydney : Allan & Unwin, 1998. Chapter IV.
19. Wright Tony. George Mott. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
20. Kearsley Bob. Watkin Winn. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
21. Patricia Clarke. Florence Baverstock. *Media Legends of NSW*. URL: [HoF_NSW_e_book_updated.pdf](#)
22. Зернецкая О.В. Вэнс Палмер и австралийский реалистический роман. Киев : Наукова думка, 1984. 278 с.
23. Jordan D. Loving Words Love Letters Between Vance and Nettie Palmer 1909-1914. Sydney : Brindle and Schlesinger, 2018.

24. Зернецкая О.В. Австралийский социальный роман 30-х годов XX века. Киев : Наукова думка, 1982. 288 с.
25. Зернецька О.В. Глобальна комунікація. Київ, Наукова думка. 1997. 351 с.
26. Зернецька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. Київ : Освіта, 1999. 350 с.
27. Jory R. John Langdon Bonythone. *2018 Media Hall of Fame*. URL: www.medialloffame.cm.au
28. History of the Families Bonythone. E.G. Bonythone. Griffin Press, Adelaide, 1966. P. 18-21.
29. Moore T.I. Social Patterns in Australian Literature. Sydney : Angus and Robertson, 1975.

УДК 94 : 316.3 (94) «1901/1930»

Вітер І. І.

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В АВСТРАЛІЇ В ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ФЕДЕРАЦІЇ (1901-1930 рр.)

В статті досліджено проблему формування соціальної держави в Австралії в перші десятиліття федерації; дано поняття й розглянуто моделі соціальної держави; визначено передумови формування соціальної держави в Австралії та в інших британських домініонах, серед яких характер колонізації, природно-кліматичні особливості, роль держави в управлінні соціально-економічною сферою. Показано, що в Австралії в перші роки федерації почала формуватися соціальна держава соціал-демократичного типу.

Ключові слова: *Австралія, соціальний розвиток, соціальна держава, моделі соціальної держави.*

Витер И. И. Формирование социального государства в Австралии в первые десятилетия федерации (1901-1930 гг.) В статье исследована проблема формирования социального государства в Австралии в первые десятилетия федерации; дано понятие и рассмотрены модели социального государства; определены предпосылки формирования социального государства в Австралии и в других британских доминионах, среди которых характер колонизации, природно-климатические особенности, роль государства в управлении социально-экономической сферой. Показано, что в Австралии в

первые годы федерации начало формироваться социальное государство социал-демократического типа.

Ключевые слова: Австралия, социальное развитие, социальное государство, модели социального государства.

Iryna Viter. Formation of the social state in Australia in the first decades of the federation (1901-1930). The article examines the problem of the formation of the welfare state in Australia in the first decades of the federation; the concept and models of the welfare state are given; the prerequisites of the formation of the welfare state in Australia and other British dominions are identified, including the nature of colonization, climatic features, the role of the state in managing the socio-economic sphere. It is shown that in Australia in the first years of the federation a welfare state of the social-democratic type began to form.

Keywords: Australia, social development, welfare state, welfare state models.

Сьогодні в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, можна спостерігати підвищений інтерес до соціальної проблематики, потребу в знаннях про всі можливі форми і методи соціальної політики з метою вироблення конкретно-історичних моделей соціальної держави, їх збереження та подальшого розвитку. Пройшовши етапи злетів і падінь, концепт соціальної держави не втратив своєї ціннісної складової і продовжує залишатися практично єдиною зрозумілою і прийнятною всіма метою суспільно-державного життя.

Історичний досвід Австралії, яка ось уже понад століття характеризується соціально-політичною стабільністю, високим рівнем економічного розвитку, соціального добробуту, надійністю і комфортністю для життя, надзвичайно затребуваний в сучасному глобалізованому світі з його викликами та загрозами. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує розгляд історичних передумов та першого етапу формування соціальної держави в Австралії. Тому тема статті є актуальною.

Дослідженню історико-політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Австралії, а також конкретно – вивченню соціальних питань – присвятили свої праці такі вчені, як О. В. Зернецька, Є. В. Клімова, К. В. Малаховський, А. Ю. Рудницький, Л. М. Семенова, Н. С. Скоробогатих, О. Ю. Трунська, західні дослідники С. і Б. Вебб, К. Грін, С. Грузін, Дж. Гловер, Е. Джеффс, Дж. Мейс, К. Местан, Г. Рейкі, М. Тонтс, Д. Хетцель, політик У. Черчілль, австралійські вчені Ч. Е. В. Бін, Г. Грінвуд, П. Денніс, К. Кларк, Ч. М. Кларк, Р. М. Кроуфорд, К. Култхард-Кларк, Ст. Макінтайр, Д. Річ, У. К. Хенкок та інші. Проблеми соціальної держави досліджували О. Агар-

ков, В. Д. Гончарова, С. О. Джавадова, О. М. Дребот, І. О. Козаченко, В. А. Намчук, В. М. Ніколаєвський, О. Ф. Новікова, Н. М. Хома та інші. В той же час недостатньо уваги приділено дослідженню особливостей формування соціальної держави в Австралії напередодні та на початку існування федерації. Отже мета статті – дослідити особливості формування соціальної держави в Австралії у 1901-1930 рр.

Сучасна соціальна система Австралії характеризується високою ефективністю та надійністю. Її основи було закладено в перші роки федерації, а сама система удосконалювалась протягом всього XX ст. Втім передумови та особливості соціального розвитку Австралійського Союзу почали формуватись ще за колоніальних часів. Історично склалось, що основними особливостями соціально-економічного розвитку Австралії на рубежі XIX та XX ст. стали значна роль держави в управлінні соціальними та економічними процесами; досить прогресивне на той час соціальне законодавство, зумовлене потужним робітничим рухом та високою активністю профспілок, а також – готовністю різних парламентських партій вирішувати соціальні питання. Саме ці особливості великою мірою визначили подальшу соціальну спрямованість політики Австралії.

Але дійсно ефективна соціальна політика починає свій розвиток з часів утворення Австралійського Союзу 1 січня 1901 р., коли було закладено основи сучасної системи соціального забезпечення. Економічна енциклопедія трактує соціальну політику як комплекс соціально-економічних заходів держави, підприємств, організацій, спрямованих на послаблення нерівності в розподілі доходів та майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень тощо. Основним суб'єктом соціальної політики є держава, важливими об'єктами – працездатне і непрацездатне населення [1, т. 3, с. 421], метою – регулювання і узгодження інтересів для сталого і збалансованого розвитку суспільства, тобто досягнення соціального миру або суспільної злагоди. Зазначимо, що соціальна політика є достатньою мірою структурованою гіперсистемою, до складу якої в якості підсистем входять не тільки галузі соціальної сфери, а й політика в галузі праці та трудових відносин, демографічна політика, соціальний захист непрацездатних і малозабезпечених верств населення тощо [2, с. 44].

Очевидно, що будь-яка модель соціальної політики унікальна. В той же час всі моделі умовно можна поділити за тією чи іншою ознакою. Найбільшою популярністю серед учених користується наступна класифікація моделей соціальної політики: соціал-демо-

кратична, консервативна, ліберальна, корпоративна (корпоративістська), католицька, рудиментарна. Зазначимо, що однією з головних характеристик соціальної політики Австралії виступає патерналізм (лат. *paternus* – *батьківський*), тобто, опікунське ставлення держави до своїх громадян, з одного боку, компаній і фірм до працівників – з іншого, а також форма соціальної політики і соціальної ідеології, спрямованої на соціально-економічне партнерство праці й капіталу [1, т. 2, с. 705]. Враховуючи цей факт, соціальну політику Австралії на початку ХХ ст. з її сильними патерналістськими традиціями можна умовно віднести до соціально-демократичної моделі, але з певними національними особливостями, серед яких – історичні коріння державного патерналізму, системність щодо проведення соціальних реформ, їх новаторський характер, причетність до реформ практично всіх верств населення країни.

Деякі вчені обмежуються наступними моделями соціальної політики: соціал-демократична, корпоративна, рудиментарна і ліберальна. Саме остання, на їхню думку, в тому чи іншому вигляді знайшла поширення в Австралії через наступні ознаки: модель включає до себе соціальне страхування, що знаходиться на досить низькому рівні, і соціальну допомогу, що відіграє для даної моделі вирішальну роль [2, с. 44].

Ці наукові розбіжності значною мірою пояснюються складністю й комплексністю категорії «соціальна політика», неможливістю врахувати всі її складові та особливості реалізації в кожній конкретній країні в кожний історичний момент часу. Із впевненістю можна сказати лише одне – кожна країна формує власну модель соціальної політики, яка визначається її специфікою: історичними, соціокультурними, економічними умовами, а також типом суспільно-політичного устрою держави [3, с. 226]. Ключовим показником нормативних цінностей суспільства є сам характер соціальної політики. У деяких країнах соціальні послуги, що надаються в рамках цієї системи, розглядаються головним чином як суспільне благо, від користування яким у виграші залишаються всі громадяни. Інша цінність аналогічного характеру – принцип солідарності, відповідно до якого основний тягар покриття витрат на соціальне обслуговування навмисно перекладається з літніх, бідних і хворих людей на молодих, багатих і здорових, щоб забезпечити надання необхідної соціальної допомоги всім членам суспільства [2, с. 44].

Отже величезний вплив на систему соціальної політики надають основоположні норми і цінності того суспільства, в якому ця система

функціонує. Соціальна політика відображає глибоко вкорінені соціальні очікування населення в цілому. Ці очікування, що формуються поза формальної структури соціальної політики, часто визначають її характер і потенціал [2, с. 44]. Тому можна стверджувати, що особливості соціально-економічного розвитку Австралії, про які йшлося вище, позитивно вплинули на зміст соціальної політики та її характер.

Соціальний устрій Австралії на рубежі XIX та XX ст. високо оцінювався тогочасними дослідниками. Так, даючи загальну оцінку австралійській соціальній політиці, російський історик П. Г. Міжуєв робить висновок: «Штати Австралійської Федерації, виробляючи свої сміливі соціальні досліді, не тільки створюють у себе більш справедливий соціальний устрій, а й своїм прикладом сприяють здійсненню тих же ідей в установах інших країн сучасного культурного світу» [4, с. 28].

Основні складові австралійської держави добробуту були закладені незабаром після утворення Федерації. У період ліберально-лейбористської співпраці 1904-1912 рр. були прийняті закони, що заклали основи державності в Австралійському Союзі, в тому числі: протекціонізм як захист внутрішнього ринку; політика «білої Австралії», що регулювала імміграцію і захищала ринок праці від низькооплачуваної робочої сили (в першу чергу з країн Азії); державний арбітраж для вирішення трудових конфліктів; державний патерналізм, що поширювався на всі верстви населення, включаючи аборигенів; доброзичливе ставлення до Британської імперії як основа зовнішньополітичного курсу Австралії. Згодом цей блок поміркованих реформ стали називати «австралійською угодою» [5]. Велику роль у встановленні соціальних стандартів відігравав потужний робітничий рух. До 1914 р. в профспілках знаходилась велика частина населення, і в цьому відношенні Австралія випереджала інші країни.

В результаті Австралія стала однією з найбільш передових в області соціальної захищеності країн того періоду: зокрема, в 1907 р. в країні було встановлено мінімум заробітної плати в розмірі 42 шилінгів на тиждень для сім'ї в 5 чоловік, який забезпечував «нормальні потреби середнього робітника як людської істоти, що живе в цивілізованому суспільстві». Поштовхом до цього послужив вирок в «Справі про збиральні машини» (harvester judgement) одного з перших президентів Арбітражного суду Генрі Б. Хігінса [6, с. 7], в якому він підрахував, що праця низькокваліфікованого робітника, який має на утримання родину з п'яти осіб, становить 7 шилінгів на день [7, с. 79]. В результаті судового процесу були прийняті 33 умови, які згодом по-

ширилися на всі галузі промисловості. Головною умовою була мінімальна справедлива заробітна плата. Це була перша затверджена і виконувана державою доктрина мінімальної заробітної плати, що мала надзвичайно важливе значення для економіки і трудових відносин у світі в цілому [8]. Важливо, що при розрахунку цього мінімуму враховувалася не тільки оплата основних потреб людини, а й витрати на транспорт, книги, газети, відпочинок і навіть внески в профспілки і добровільні товариства з оплати медичних послуг [9, с. 151].

Правда, ця сума по оплаті праці стосувалася виключно чоловіків: жінки, з невеликими винятками, за таку саму роботу отримували значно менше, як правило, лише половину: вважалося, що праця жінки має служити виключно її утриманню або бути доповненням доходу чоловіка або батька в той час, коли заробітна плата чоловіка мала слугувати джерелом утримання цілої родини, що складалася з батька, матері та трьох дітей; в такій ситуації бідність була нормою для родин, де не було батька або чоловіка [7, с. 79-80]. Але поступово жінки починають виборювати свої права. Як зазначає О. Романенко, «самі жінки мали бути фізично здоровими, щоб витримати вагітність і численні пологи, при цьому виховуючи старших дітей та пораючись по господарству. Під кінець XIX ст., окрім домашніх обов'язків (що, окрім турботи про дітей, включали піклування про домашню худобу, прибирання, готування їжі та іншу дрібну допомогу на фермі), жінки, особливо із середнього класу, почали активно допомагати у благодійних організаціях, культурних спілнотах, а потім – в організаціях проти алкоголізму та алкоголю. Згодом вони вимагали рівноправ'я у громадському житті. Цікаво, що благодійні й релігійні організації допомагали нужденним, якими вважалися розумово хворі, каліки та літні люди, але не безробітні. Вважалося, що особи здорові, але без роботи, не заслуговують допомоги від держави, яка більше могла б їх здеморалізувати» [10, с. 82].

У 1908 р. приймається Закон про пенсії за віком та інвалідністю, який надавав перевірену на практиці допомогу бідним, чоловікам і жінкам, які мали роботу і, таким чином, «виступав прямим гарантом для найбідніших представників робочого класу» [11, р. 285]. Пенсії по старості стали виплачуватися з 1908 р., а по інвалідності – з 1910 р. Починаючи з 1912 р., держава почала виплачувати допомогу з материнства, яка покривала витрати на народження дитини. Тривалість робочого дня також стала предметом розгляду на засіданнях арбітражу, і до кінця 1920-х рр. вона склала 44 години на тиждень в більшості галузей промисловості [12, р. 63].

Так в Австралійському Союзі закладалися основи системи соціального захисту населення, яка поширювалася, головним чином, на його працюючу частину. Система стала предметом пильної уваги візитерів з Європи і Америки, які бачили в ній прояв «соціалізму без доктрин» [13, с. 65]. Завдяки розуму, волі і діяльності багатьох різних людей, починаючи від простих робітників і фермерів, лідерів профспілкового і фермерського руху і закінчуючи парламентаріями, державними чиновниками і прем'єр-міністрами, закладалася інституційна основа соціальної політики: приймалося трудове і аграрне законодавство, створювалися відповідні міністерства й інші державні органи. Створені інститути стали опорою соціальної політики, яка відрізнялася від європейської і американської, перш за все, своєю системністю (одночасними реформами в багатьох сферах) і новаторським характером (особливо в сфері трудових і аграрних відносин). За цими показниками в останній третині XIX – на початку XX ст. Австралія стала лідером соціального реформізму, вийшовши з «європейської колії» на власну дорогу, на яку потім вступили й інші [8, с. 21-22].

Ефективна соціальна політика від самого початку створення Австралійського Союзу сприяла формуванню в ньому соціальної держави.

Піку свого розвитку соціальна держава як явище досягла в 1950-1960-х рр. в рамках «суспільства загального добробуту» на Заході та в соціалістичних країнах в рамках «загальнонародної держави» [8]. Її ідейна основа сходить до уявлень античних мислителів про ідеальний державний устрій, що забезпечує загальне благо для всіх громадян. Проте її практичне формування виявилось віддзеркаленням об'єктивного процесу зростання соціальної ролі держави в регулюванні суспільних відносин лише в індустріальному та постіндустріальному суспільствах. Це було пов'язано з тим, що промислова революція і індустріалізація країн Західної Європи викликали нове різке класове розшарування суспільства, породили гострий соціальний антагонізм між робочим класом і буржуазією. Ліворадикальний шлях розв'язання цієї основної суперечності капіталістичного суспільства знайшов своє втілення в теорії марксизму, в соціалістичній революції та практиці соціалістичного будівництва. Соціал-реформістський – у різних концепціях поступового вдосконалення, еволюції буржуазного суспільного устрою, в тому числі – за допомогою створення соціальної держави, у практиці соціально-економічних і політичних реформ, що проводились буржуазною державою, – зазначають дослідники [14].

Термін «соціальна держава» вперше був запропонований у середині XIX ст. відомим німецьким державознавцем і економістом Лоренцем фон Штейном, чиї переконання склалися під впливом філософії Гегеля і французьких соціалістичних доктрин та в результаті аналізу розвитку капіталізму і класової боротьби в Німеччині. Фон Штейн вважав, що ідея держави полягає у відновленні рівності та свободи, в піднятті нижчих, знедолених класів до рівня багатих і сильних, що держава повинна «здійснювати економічний і суспільний прогрес всіх її членів, оскільки розвиток одного є умовою та слідством розвитку іншого, і в цьому значенні ми говоримо про суспільну або соціальну державу». Тобто соціальна держава, на думку Штейна, повинна не лише узаконити і охороняти тих, хто панує, але і свідомо служити інтересам народу [14].

Сьогодні під соціальною державою розуміють правову демократичну державу, найвищою цінністю якої є людина. Це держава, яка створює і гарантує необхідні умови для гідного життя і вільного розвитку людини, всебічної самореалізації творчого потенціалу кожного свого громадянина.

Розглядаючи феномен соціальної держави, слід зазначити, що єдиної теорії, яка пояснює закономірність її виникнення, немає, проте очевидно, що її формуванню передувала тривала еволюція соціальних відносин. Так, соціальну взаємодопомогу всередині різних колективів можна спостерігати ще у стародавніх і середньовічних суспільствах, а соціальна складова проглядається в діяльності окремих правителів протягом всього існування людства. Проте державна соціальна політика як система виникає в індустріальному суспільстві XIX-XX ст., яке породило соціальне питання і в якому правлячі кола змушені приступити до соціальних реформ для пом'якшення класової боротьби. Початком соціальної політики прийнято вважати фабричне законодавство, закони про соціальне страхування на випадки хвороби, інвалідності, старості, безробіття в Англії («ллойд-джорджизм»), Німеччині (за часів правління канцлера О. фон Бісмарка), Італії («джолітизм»), Франції та інших західноєвропейських країнах. Відповідно до цих законів створювалися перші контрольовані державою системи соціальної допомоги.

В останній третині XIX – на поч. XX ст. в індустріально розвинених країнах Заходу соціальна політика стала невід'ємним напрямком діяльності держави, забезпечуючи задоволення базових людських потреб, основних соціально-економічних прав, функціонування капіталістичної економіки, соціально-політичну стабільність в рамках бур-

жуазної демократії, що формувалася. Однак, як зазначає білоруська дослідниця Л. М. Семенова, найбільш сміливі управлінські новачії на рубежі XIX-XX ст. відбулися аж ніяк не в промислово розвиненій Західній Європі, навіть не у Великій Британії, що стала еталоном модернізації, лідером світової капіталістичної системи, не в США, що вийшли на перше місце в світі за промисловим потенціалом. А відбулися вони в країнах, які самі стали породженням центру світової системи капіталізму – домініонах Британської імперії Канаді, Австралії, Новій Зеландії. Проведенню політичних і соціальних експериментів сприяло багато факторів, характерних для переселенських колоній капіталізму: мобільність населення, що складалося в процесі трудових міграцій, його соціальна однорідність, відсутність аристократії, нестача робочих рук, британські форми непрямого колоніального управління, що дозволили виростити громадянське суспільство, що само організується, і відповідну йому державу, мінімальний бюрократизм, політична воля державних діячів [8].

Автор зазначає, що держави домініонів глибоко проникали в соціально-економічні основи суспільства, в ті сфери, які, здавалося б, не призначалися не тільки для «государевих рук», але навіть для «государевого ока». Уряди приступили до створення інститутів узгодження інтересів і вирішення конфліктів. Завдяки специфіці розвитку домініонів в них встановилася рівновага між усіма сферами економіки: промисловістю, фінансовою системою, торгівлею, сільським господарством, яка дала змогу здійснити соціальні перетворення у багатьох сферах соціально-економічного життя, перш за все – у промисловості і сільському господарстві. У сфері трудових відносин в промисловості приймалося трудове арбітражне законодавство, що вперше в світі вводило принцип примусового арбітражу. Йому відповідало аграрне законодавство, що оформляло власницькі відносини на землю. В рамках цих інституційних механізмів розпочалося забезпечення прав трудящої людини – робітника і фермера. На їх основі приймалися і реалізовувалися найперші соціальні стандарти. Отже британські домініони Канада, Австралія, Нова Зеландія, чия соціальна політика характеризувалася новаторством та експериментами, в останній третині XIX – на поч. XX ст. стали лідерами не просто в соціальній політиці, а в політиці соціального реформізму. Це дозволило сучасним дослідникам назвати Австралію «соціальною лабораторією світу» [8]. По суті у цей період в Австралії закладаються основи соціальної держави.

Для того, щоб визначити тип соціальної держави в Австралії, охарактеризуємо її (соціальної держави) можливі моделі. Зазначимо, що сьогодні відсутня єдина, цілісна модель соціальної держави – вона проявила себе як поліваріантна концепція. За останні десятиліття виділено низку режимів добробуту (англ. welfare regimes) – моделей, які відрізняються обсягом пільг та обґрунтуванням права на їх отримання, за фінансуванням і організацією [15, с. 618].

Зазначимо, що моделі соціальної держави методологічно базуються на різних ідеологіях, які пропонують різні підходи до розв'язання соціальних проблем [16]. І. Козаченко та В. Ніколаєвський, з якими ми погоджуємося, пояснюють різноманіття соціальних держав насамперед історичними компромісами, що мали місце на початковому етапі існування соціальної держави. У кожному окремому випадку впровадження тієї чи іншої моделі було не лише спробою технічного вирішення проблем соціального захисту населення, а й виступало запорукою вирішення «соціального питання» та глибоких класових нерівностей [17, с. 18]. Таким чином соціальна модель, межі якої визначають позицію держави щодо суспільства, є результатом, з одного боку, еволюції комплексу чинників (економічних, правових, релігійних тощо) та традицій, специфічних для кожної країни, а з іншого – усвідомленого вибору [18, с. 27].

Різні соціальні моделі відрізняються не лише обсягом соціальних видатків, а й їхньою ефективністю для життя суспільства, структурою та конфігурацією, поєднанням найважливіших інститутів соціального захисту – страхування, соціальної допомоги, державного соціального забезпечення, медичної допомоги та освіти, – розміром ресурсів, що спрямовуються на їхнє функціонування, а також домінуючою роллю одного з інститутів соціального захисту [19; цит. за 15, с. 618].

Спроби типологізувати моделі соціальної держави мають давню традицію в порівняльних дослідженнях, проте будь-яка типологія є спрощеною схемою, яка не може повністю відобразити все різноманіття соціально-державних програм. У сучасній науковій літературі найбільшого поширення набула представлена нижче класифікація та теоретичні моделі соціальних держав [20]:

Соціальна держава *ліберального типу* – це держава, що гарантує збереження мінімальних доходів і досить високу якість пенсійного та медичного обслуговування, освіти, житлово-комунального забезпечення населення, але не для всіх. Це держава соціальних послуг, соціального страхування і соціальної підтримки. Вона бере на себе турботу тільки щодо соціально вразливих і знедолених верств су-

спільства. При цьому головний акцент робиться не стільки на питаннях безоплатних соціальних гарантій, скільки на захисті індивідуальної економічної, особистої свободи і гідності людини. Прихильники ліберально орієнтованих концепцій виходять з того, що тільки їх соціальна політика і високий рівень законності в суспільстві гарантують його сталий розвиток, дозволяють своєчасно залагоджувати виникаючі конфлікти і тим самим забезпечувати відносини солідарності, партнерства і соціального спокою. До цієї категорії часто відносять сучасну Австралію, Канаду, Швейцарію, Японію.

Соціальна держава *консервативного типу*. В основі цієї концепції лежить твердження, що загальне благоденство в індустріальних країнах Заходу вже досягнуто, а решта держав рано чи пізно підуть аналогічним шляхом економічного і соціального розвитку або залишаться аутсайдерами назавжди. Головне полягає в тому, щоб мирно і без революцій проводити зважену соціально-політичну політику з такою ефективністю, яка поступово виводить економіку і соціальну сферу на рівень потреб та інтересів більшості громадян. Звичайно, йдеться про потреби розумні, що відповідають можливостям держави. Саме на таку модель соціальності орієнтовані влади Великої Британії і США.

Соціальна держава *корпоративного типу* бере на себе відповідальність за благополуччя своїх громадян, але при цьому значну частину своїх соціальних обов'язків делегує в приватний сектор, активно примушуючи його до участі в реалізації всіх державних соціальних програм. За таких умов соціальну турботу про своїх працівників несуть безпосередньо самі підприємства і організації, реалізуючи програми пенсійного забезпечення, оплачуючи витрати на підвищення кваліфікації, медичні та інші соціальні послуги. Ця модель протягом багатьох десятиліть успішно реалізується в Австрії, Бельгії, Німеччині, Італії, Ірландії, Нідерландах, Франції.

Соціальна держава *соціал-демократичного типу*. Її громадяни мають рівні можливості для задоволення не тільки матеріальних, а й духовних потреб. Вона забезпечує всю повноту громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, розглядає зближення доходів і життєвих можливостей в якості головної матеріальної і правової умови свободи кожного. Її провідний принцип і пріоритет – держава і економіка існують для людей, а не навпаки. Соціальна державна політика – не послуга і не милість влади, а прямий обов'язок. Саме така модель соціальної держави розгорнуто реалізується в ряді скандинавських країн, перш за все в Данії, Норвегії, Швеції [20, с. 31].

Сьогодні Австралію можна назвати соціальною державою ліберального типу. Її створення й формування прийшлося на перші десятиліття Австралійської федерації. Як зазначала в одному зі своїх виступів виконавчий директор Ділової ради Австралії Дженніфер Вестакотт: «Наша країна обрала справедливість». Вона звернула увагу на перші кроки в справі розбудови соціальної держави в країні та зазначила відмінності між Австралією та США щодо цінностей суспільства. «Одна з перших дискусій в австралійському парламенті була присвячена питанню про створення арбітражного суду щодо відносин на робочому місці. В результаті у 1906 р. було прийнято перше в Австралії рішення щодо мінімальної заробітної плати. Це перше рішення та перша мінімальна заробітна плата стосувались встановлення прав для робочих. Це було частиною справедливості, завдяки якій стала відома Австралія, – зазначила Д. Вестакотт. – Поділ в Сполучених Штатах, чи то расовий, географічний або економічний, породжує дуже складний набір соціальних поділів і є попередником суттєвої реакції проти істеблішменту. В Австралії зовсім інше суспільство. Хоча ми значною мірою зазнали невдач з корінними австралійцями та маємо осередки неблагополуччя, що вкоренилося, а також деякі тривожні тенденції в нерівності ... у нас немає таких глибоко укорінених і широко поширених розбіжностей, як в Сполучених Штатах. Тож я стверджую, що Австралія має іншу систему цінностей та суспільну структуру, ніж у Сполучених Штатів і Об'єднаного Королівства, які, будучи зрощеними, будуть нашим найбільшим захистом» [21].

Взагалі моделі соціальної держави адекватні особливостям історичного розвитку і виростають з соціально-економічних та політичних систем суспільства. Тож цінності, які сповідує Австралія сьогодні, почали формуватися ще до створення федерації, за колоніальних часів, а австралійська модель соціальної держави, заснована на справедливості, значною мірою визначається низкою факторів розвитку суспільства в попередні десятиліття й навіть століття.

Так, якщо порівнювати колонії Великої Британії, то США, з одного боку, і такі країни, як Канада, Австралія, Нова Зеландія, – з іншого, – є різними моделями соціальної держави. Якщо США тяжіють до ліберальної моделі з мінімальною роллю держави, наявністю безлічі приватних і приватно-державних соціальних програм, то члени Британської співдружності, як і деякі європейські країни, орієнтовані на активний етатизм в соціально-економічній сфері, підтримуваний державним сектором, та переважання державних соціальних програм. Якщо ліберальну модель, представлену в США, можна охарак-

теризувати як «суспільство загального відшкодування збитків», то у відмінній від неї етатистській моделі домінує принцип комутативної або перерозподільної справедливості. У першому випадку справедливості розуміється як компенсація і відшкодування збитків. Тільки домігшись визнання себе жертвою, людина або соціальна група можуть розраховувати на отримання компенсації. У другому випадку визнається рівність прав і взаємна відповідальність щодо їх реалізації. Тут діють максими «віддати кожному по заслугах» і «справедливої винагороди» [22, с. 113]. Отже, аналізуючи соціальні особливості Австралії на початку ХХ ст., вчені відносять країну до етатистської моделі соціальної держави, яка наділена як ліберальними, так і соціал-демократичними рисами.

Виникнення різних моделей в країнах єдиного цивілізаційного кореня, єдиної англо-саксонської культури і ментальності, в кінці кінців, – єдиної історичної долі – в переселенських колоніях Британської імперії – пояснюється рядом факторів, найважливішими з яких Л. М. Семенова вважає характер колонізації, політичну долю, місію і роль держав з управління соціально-економічною сферою.

У цьому сенсі американська держава була типовою ліберальною державою, яка діяла за принципом «держави-нічного сторожа», який не втручається в соціально-економічне життя своїх громадян, а лише охороняє їх права та безпеку. Американські колонії Британії на території майбутніх США піднялися завдяки, перш за все, особистим зусиллям колоністів-поселенців. Коли наприкінці ХІХ ст. у промислово розвинених країнах Заходу прийшла черга соціального реформізму, в США він більшою мірою був орієнтований на обмеження всевладдя монополій, захист прав споживачів. Жорстке протистояння «великого бізнесу» і «великих профспілок» не допускало державного втручання в трудові відносини [23, с. 96-98].

Британські домініони Канада, Австралія і Нова Зеландія на рубежі ХІХ-ХХ ст. виглядали повною протилежністю. Після складнощів гарячкового освоєння величезних просторів країни опинилися перед необхідністю стабілізації, створення всіх необхідних для розвитку суспільства самостійних інститутів. Незабаром держави стали виступати в ролі організаторів переселення, створюючи для поселенців необхідні елементи соціальної, транспортної, іригаційної інфраструктури. Вони обзавелися суттєвою державною власністю на землю і ресурси, стали вести державний бізнес. Держави активно проводили політичні та соціальні реформи, які торкнулися і аграрного, і індустріального секторів. Причому багато з них ставали справжніми новаторськими

експериментами, неможливими в Європі (про що йшлося вище). Не випадково британські домініони отримали широку популярність в світі як полігони соціального експериментаторства, країни «державного соціалізму», «загального добробуту», щасливі «країни без страйків», «рай для робітників» тощо [24, с. 7]. Ліберальні політики домініонів виглядали в цьому сенсі справжніми соціалістами. Їх держави, звичайно ж, не можна назвати соціалістичними, але вектор в сторону соціальної орієнтованості був ними позначений недвозначно [23, с. 98].

Значний вплив на соціально-економічний розвиток домініонів спричинив часовий фактор. Адже освоєння США відбувалося хронологічно раніше, коли капіталізм був на підйомі. Це привело до швидкого зростання США та перетворення їх на сильного суперника метрополії на світовій арені (можливо тому Англія вважала за краще відпустити їх на волю). Інтенсивне освоєння домініонів почалося на рубежі XIX-XX ст., коли територіальна експансія капіталізму натрапила на природні межі. Вільних територій на землі вже практично не залишилося. А до останніх ресурсів завжди інше, більш дбайливе ставлення [23, с. 98-99].

На виникнення різних моделей в Британських домініонах вплинуло зменшення потоку людських ресурсів. Ще на початку XIX ст. відомий англійський діяч Е. Г. Уейкфілд, який розробив теорію «систематичної колонізації» для освоєння Австралії і Нової Зеландії, говорив, що нові країни вимагають «достатнього уряду» (ample government) [25, р. 69]. Тому в суспільствах домініонів не прижилося негативне розуміння «свободи від держави», навпаки, їх держави стали по суті плановими, напівсоціалістичними.

Ще одна причина формування різних соціальних моделей в британських колоніях полягає в їх різних природно-кліматичних характеристиках. Так, природно-географічні особливості Австралії: віддаленість від Європи, величезні території, суворий клімат – виявились набагато менш сприятливим, ніж у США, і настільки складними, що однією приватною ініціативою їх економіка підтримуватися не могла. А це об'єктивно сприяло посиленню ролі держави. Більш того, спочатку розрізнені, розділені відстанями і відмінностями економічні моделі окремих колоній швидко злилися в єдиний господарський організм, не тільки наздогнавши країни Старого Світу, але (в деяких галузях) і перегнавши їх. Складання трансконтинентальної інфраструктури, швидкий розвиток багатогалузевої економіки Австралії, більш інтенсивні зв'язки між колоніями внаслідок їх господарської спеціалізації, зростання внутрішнього ринку – все це приводило до

посилення доцентрових тенденцій, які яскраво проявилися в сфері соціально-політичного розвитку другої половини XIX ст. [13, с. 11].

Отже, особливостями соціально-економічного розвитку Австралії на рубежі XIX і XX ст. виступали значна роль держави у всіх сферах життя штатів; прогресивне соціальне законодавство і демократизація суспільства в широкому сенсі слова, зумовлене потужним робітничим рухом та високою активністю профспілок, а також готовністю різних парламентських партій вирішувати соціальні питання; соціальна структура населення з великою питомою вагою міського населення і робочого класу; досить високий рівень життя простих робітників; система народної освіти, підкріплена державою. Всі ці фактори сприяли побудові соціальної держави в країні.

Відсутність єдиного погляду на класифікацію моделей соціальної держави та багатоаспектність цієї категорії приводить до того, що різні вчені відносять соціальну політику та модель соціальної держави країни до різних моделей (ліберальної, етатистської, соціал-демократичної). Аналіз соціальної політики Австралії на початку XX ст. з її сильними патерналістськими традиціями показав, що таку політику можна умовно віднести до соціально-демократичної моделі, але з певними національними особливостями, серед яких – історичні коріння державного патерналізму, системність щодо проведення соціальних реформ, їх новаторський характер, причетність до реформ практично всіх верств населення країни. Отже і модель соціальної держави в Австралії в розглядуваний період можна назвати соціал-демократичною.

Після утворення федерації курс на соціальні реформи був продовжений урядом Австралії, соціальна політика якого охоплювала всі сторони соціального життя населення – освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення тощо. Але тип і характер соціальної держави в Австралії значною мірою визначався особливостями історичного розвитку країни. Саме в перші роки федерації закладалися основи сучасної соціальної держави, яка сьогодні вважається однією з найуспішніших у світі.

Використані джерела та література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. / Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред. та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000-2002.
2. Мансуров П.М. Зарубежный опыт формирования и регулирования социальной политики. *Региональная экономика: теория и практика*. 2012. № 11(242). С. 43-46.

3. Михненко А., Щур Н. Світові моделі соціальної політики: уроки для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. Вип. 2. С. 219-227. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wpcontent/uploads/2013/11/2011-2-31.pdf>.
4. Мижуев П.Г. Счастливая Австралия (Социальное законодательство Австралии и его результаты). 2-е изд. Пг. : А.Ф. Маркс, 1918. 112 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2430108/>
5. Австралия. Исторический очерк. URL: <https://bigenc.ru/geography/text/3247421>.
6. Hagan J. Australian Trade Unionism in Documents. Melbourne, 1986. 289 p.
7. Lencznarowicz J. Australia. Warszawa: TRIO, 2005. 488 s.
8. Семёнова Л.Н. Политика социального реформизма в британских доминионах в последней трети XIX – начале XX в.: автореф. дис. ... докт. ист. наук: 07.00.03. Минск, 2012. 30 с. URL: <https://textarchive.ru/c-2112328.html>
9. Macintyre S. A Concise History of Australia. Cambridge, 2005.
10. Романенко О. Родина як цінність в Австралії (від перших поселенців до початку XX століття). *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 1(389). С. 79-87. URL: <https://doi.org/10.15407/nte>
11. Fenna A. Introduction to Australian Public Policy, Longman, Melbourne. 1998. 454 p.
12. *The Bulletin*. 2006. July 4.
13. Скоробогатых Н.С. История Австралии. XX век / Отв. ред. В.П. Николаев; Институт востоковедения РАН. М. : ИВ РАН, 2015. 452 с.
14. Никитин В.В., Дзюндзюк В.П., Калинкина Н.В. Політичні інститути та процеси URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/kaf/pf_pip.pdf
15. Хома Н.М. Типологія моделей соціальної держави: аналіз основних підходів. *Держава і право*. 2012. Випуск 56. С. 618-623. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/64457/111-Khoma.pdf?sequence=1>
16. Намчук В.А. Моделі соціальної держави. *Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації*: Пленар. засідання, рек. та матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 31 жовт. 2008 р. О., 2008. С. 219-221.
17. Козаченко І.О., Ніколаєвський В.М. Особливості еволюції соціальної держави та їхня ревалентність до українських реалій. *Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 891. С. 18-23.
18. Роик В.Д. Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России. *Государственная власть и местное самоуправление: Практ. и информ. изд.* 2006. № 10. С. 27-38.
19. Джавадова С.А., Гончарова В.Д. Европейская социальная модель в новом социальном измерении. *Экономический журнал*. 2009. № 2(16). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskaya-sotsialnaya-model-v-novom-sotsialnom-izmerenii>

20. Охотский Е.В., Богучарская В.А. Социальное государство и социальная политика современной России: ориентация на результат. *Труд и социальные отношения*. 2012. №5 (95). С. 30-44. URL: <https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=33738033&> -
21. Weřtacott J. Enhancing Australia's Prosperity. URL: [http://www.internationalaffairs.org.au/resources/page/2/?filter\[0\]=transcript](http://www.internationalaffairs.org.au/resources/page/2/?filter[0]=transcript)
22. Кочеткова Л.Н. Социальное государство: опыт философского исследования. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 160 с.
23. Семёнова, Л.Н. Социальная направленность государств переселенческого капитализма. *Общество, государство и религии в современном мире*: материалы круглого стола кафедры истории нового и новейшего времени БГУ : В.С. Кошелев (пред.) [др.]; под науч. ред. В.С. Кошелева. Минск : РИВШ, 2014. С. 96-100. URL: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/151461/1/Semenova.pdf>
24. Семёнова Л.Н. Политика социального реформизма в Канаде, Австралии, Новой Зеландии на рубеже XIX – XX вв. Минск : Экоперспектива, 2008. 220 с.
25. Hancock W. K. Australia. L.: Ernst Benn Limited, 1930. 326 p.

УДК 94 : 327

Толстов С. В.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ: ЦІЛІ, ІНТЕРЕСИ, ПРІОРИТЕТИ

Становлення та еволюція зовнішньої політики Австралії відображають складний процес її адаптації до динамічних змін політичної ситуації в просторі Азійсько-Тихоокеанського регіону. Пропонована стаття містить історичний огляд формування цільових установок і корекції зовнішньополітичних пріоритетів країни, уряди якої традиційно орієнтувалися на союзницькі відносини з Великою Британією і США. У контексті мінливого регіонального балансу сил протягом останньої декади політичні кола Австралії зіткнулися з проблемою пошуку ефективної моделі забезпечення своїх інтересів в умовах конкурентної міжнародної взаємодії та активізації суперництва між США і Китаєм.

Основна концептуальна проблема зовнішньої політики Австралії полягає у визначенні балансу між формуванням коаліції союзників і партнерів з метою стримування політичного впливу та економічної експансії КНР і зацікавленістю в розвитку торговельно-економічних зв'язків з Китаєм, який висту-

пає локомотивом економічного зростання. Аналіз останніх подій, включаючи перипетії австралійсько-китайської торговельної війни 2020 р., переконливо свідчить, що ця проблема залишається далекою від свого розв'язання.

Ключові слова: Австралія, національні інтереси, зовнішня політика, пріоритет, концепція, Біла книга, Азійсько-Тихоокеанський регіон, Індо-Тихоокеанський регіон.

Толстов С.В. Внешняя политика Австралии: цели, интересы, приоритеты. Становление и эволюция внешней политики Австралии отражают сложный процесс ее адаптации к динамичным изменениям политической ситуации в пространстве Азиатско-Тихоокеанского региона. Предлагаемая статья содержит исторический обзор формирования целевых установок и коррекции внешнеполитических приоритетов страны, правительства которой традиционно ориентировались на союзнические отношения с Великобританией и США. В контексте меняющегося регионального баланса сил в течение последней декады политические круги Австралии столкнулись с проблемой поиска эффективной модели обеспечения своих интересов в условиях конкурентного международного взаимодействия и активизации соперничества между США и Китаем.

Основная концептуальная проблема внешней политики Австралии заключается в определении баланса между формированием коалиции союзников и партнеров с целью сдерживания политического влияния и экономической экспансии КНР и заинтересованностью в развитии торгово-экономических связей с Китаем, который выступает локомотивом экономического роста. Анализ последних событий, включая перипетии австралійсько-китайської торгової війни 2020 г., убедительно показывает, что эта проблема далека от своего разрешения.

Ключевые слова: Австралия, национальные интересы, внешняя политика, приоритет, концепция, Белая книга, Азиатско-Тихоокеанский регион, Индо-Тихоокеанский регион.

Sergii Tolstov. Australian foreign policy: goals, interests and priorities. The evolution of Australian foreign policy reflects a complex process of its adaptation to the dynamic political changes in the Asia-Pacific. The article contains a historical overview of determination of Australian foreign policy goals and correction of priorities. The Australian governments were traditionally focused on alliances with the U.K. and the U.S. Over the past decade the Australian politicians have faced substantial shifts in the regional balance of power. It determined a new foreign policy challenge and a necessity to elaborate an effective model ensuring

the Australian interests in the context of increasing rivalry between the U.S. and China in the competitive international environment.

The main conceptual problem of Australian foreign policy is how to determine the balance between the formation of a coalition of allies and partners aimed to contain the political influence and economic expansion of the PRC and the interest to develop economic ties and trade with China which is the engine of economic growth. The recent trends, including the Australian-Chinese trade war of 2020 show that this conflict is far from its resolution.

Keywords: *Australia, national interests, foreign policy, priority, concept, White Paper, Asia-Pacific, Indo-Pacific.*

Протягом останньої декади в глобальному політичному балансі спостерігалось посилення ролі країн «другого ешелону», що характеризуються середніми економічними параметрами, однак демонструють стійкі показники економічного зростання і потенціал зміцнення політичного впливу. Австралія займає поважне місце в цій умовній групі, до якої зазвичай відносять Канаду, Бразилію, Південну Корею, Саудівську Аравію, Індонезію, а також, з урахуванням певних застережень, Туреччину, ПАР, Малайзію, Іспанію та Польщу.

У другій половині ХХ ст. основною зовнішньополітичною дилемою Австралії було прагнення поєднувати участь у системі західних союзів, орієнтованих на підтримку геостратегічного контролю в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), з розширенням торговельно-економічних зв'язків з країнами Східної та Південної Азії з урахуванням різноманіття їх політичних систем та ідеологічних уподобань. Така дихотомія позначила дві суперечливі тенденції, які знаходили прояв у плеканні західної політичної культури як основи австралійського способу життя та прагненні до активної участі в торговельно-економічних зв'язках та інтеграційних проектах у Східній та Південно-Східній Азії.

У період 1945-1991 рр. формування зовнішньополітичного курсу Австралії перебувало під впливом складної динаміки відносин між Сходом і Заходом. Глобальні політичні процеси, що характеризувалися чергуванням періодів посилення військової напруженості та політичної розрядки, відбивалися на визначенні пріоритетів зовнішньої політики країни, включаючи її участь у військово-політичних союзах, оборонних угодах й обумовлювали широку участь у військових операціях в прилеглих географічних ареалах.

Найбільш важливим, а в певні періоди – і визначальним критерієм зовнішньополітичного курсу Австралії – була опора на союзниць-

кі відносини зі США. Основу військового співробітництва зі США було закладено ще в роки Другої світової війни, коли австралійські війська були передані під управління союзному Командуванню в південно-західній частині Тихого океану (1942-1945 рр.). Хоча Австралія залишається пріоритетним союзником США у регіоні АТР і бере участь у більшості регіональних проєктів у сфері безпеки, в її зовнішній політиці чітко простежується й ряд інших автономних напрямків, які переважно стосуються розвитку багатосторонніх і двосторонніх зв'язків з державами Східної та Південно-Східної Азії.

Стаття містить огляд зовнішньої політики Австралії з середини ХХ ст. до 2021 р. Мета статті полягає в оцінці та аналізі процесу еволюції зовнішньої політики країни, включаючи визначення зовнішньополітичних цілей і співвідношення пріоритетів у політиці Австралії другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Віхи та етапи.

Початковий етап становлення зовнішньої політики Австралії припав на першу половину ХХ ст. Створені в Австралії в другій половині ХІХ ст. переселенські колонії об'єдналися в рамках федеративної держави Австралійський Союз (1901 р.). У 1900 р. британський парламент затвердив Конституційний акт Австралійського Союзу, який у 1907-1948 рр. мав статус домініону Британської імперії. Вестмінстерський статут, прийнятий британським парламентом 11 грудня 1931 р., надав домініонам законодавчу самостійність, включаючи право на проведення власної зовнішньої політики. Того ж року Австралія встановила дипломатичні відносини з Новою Зеландією.

До Другої світової війни функції зовнішньої політики Австралії обмежувалися контактами з метрополією та іншими домініонами, управлінням територіями Папуа і Нової Гвінеї та зв'язками з острівними територіями Тихого океану. В Другій світовій війні війська Австралії воювали на різних театрах у союзі з Великою Британією та США. Дипломатичні відносини між Австралією і США були встановлені у 1940 р., а між Австралією і СРСР – у 1942 р.

У 1944 р. було укладено австралійсько-новозеландську угоду, що містила обопільне прагнення узгоджувати політику в басейні Тихого океану, включно зі створенням в Океанії спільного простору безпеки на північ і північний схід від Австралії та Нової Зеландії до Західного Самоа і островів Кука. У зв'язку з наданням незалежності острівним територіям у південній частині Тихого океану в 1971 р. була створена регіональна організація Південно-Тихоокеанський форум (з 2000 р. – Форум тихоокеанських островів). Австралійські уряди почали все

більш виразно апробувати роль держави як регіонального центру сили, спроможного контролювати найближчу «зону сусідства», до якої входять Індонезія, Папуа – Нова Гвінея, Східний Тимор, Нова Зеландія та південна частина Тихого океану.

Після 1945 р. Австралія послідовно дотримувалася курсу на збереження стратегічного союзу зі США, взявши активну участь у придушенні комуністичних повстань і регіональних конфліктах у Південно-Східній Азії. Австралія брала участь у війнах у Кореї (1950-1953 рр.), Малайї (1955-1963 рр.), В'єтнамі (1965-1972 рр.), підтримувала Малайзію в конфлікті з Індонезією (1965 р.). Надалі, дотримуючись союзницьких відносин зі США, Австралія брала участь у війні 1991 р. у Перській затоці, інтервенції проти Іраку (2003 р.) та військовій операції в Афганістані (2001-2013 рр.).

З початку 1950-х рр. Австралія входила до ряду блокових структур і оборонних союзів. У 1951 р. Австралія стала учасницею тристороннього Тихоокеанського пакту безпеки (АНЗЮС) за участю Австралії, Нової Зеландії та США, який будувався на механізмі колективної безпеки й окреслював додаткові двосторонні зобов'язання між Австралією та США. Договір передбачає, що збройний напад на будь-яку з трьох сторін становитиме небезпеку для інших і що кожна з країн-учасниць має протистояти спільній загрозі.

У 1954-1977 рр. Австралія брала участь в Організації договору Південно-Східної Азії (СЕАТО). В подальшому країна продовжувала розвивати двосторонні й багатосторонні зв'язки у військовій та оборонно-промисловій галузях. З 1971 р. діє П'ятистороння угода про оборону Малайзії та Сінгапуру (за участю Великої Британії та Нової Зеландії; FPDA) [1]. Створення цього механізму було безпосередньо пов'язано з відкликанням британських військ з регіону на схід від Суеца, а його мета полягала в заміщенні вакууму сили з метою запобігання проникненню «ворожих держав». Угода була покликана зафіксувати зобов'язання Великої Британії, Австралії та Нової Зеландії відбити будь-який напад на Сінгапур або Малайзію. Доцільно відзначити, що вказаний документ і досі залишається єдиною багатосторонньою угодою, що містить гарантії безпеки у регіоні Південно-Східної Азії. Згодом Австралія уклала низку угод про військову співпрацю з Японією (Угоди про оборону 2007 і 2020 рр.), В'єтнамом (2012 р.) та Індонезією (2006 і 2012 рр.).

З початку 1970-х рр. уряди Австралії виявляли суттєву зацікавленість у розвитку економічних відносин з країнами Азії, насамперед – з Японією, країнами АСЕАН та КНР. У 1980 р. уряди Австралії

та Японії ініціювали створення Ради Тихоокеанського економічного співробітництва (РЕСС) – напівурядової організації, призначеної для розробки ініціатив і проектів макрорегіональної взаємодії, яка залучила представників урядових структур, неурядових організацій та бізнесу з країн, розташованих вздовж берегів Тихого океану.

У 1989 р. прем'єр-міністр Австралії Р. Хоук ініціював скликання форуму Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва – широкої платформи, покликаної запропонувати модель багатосторонніх економічних зв'язків, до якої початково увійшли 6 розвинених держав басейну Тихого океану (Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Південна Корея, Японія) і 6 держав, що розвиваються – членів Асоціації держав Південно-Східної Азії (Бруней, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни).

За правління лейбористського уряду Г. Уїтлема (1972-1975 рр.) Австралія встановила дипломатичні відносини з КНР, визнала її уряд єдиною законною владою Китаю, а Тайвань – однією з його провінцій. Було скасовано принцип «білої Австралії», що діяв з 1901 р. В 1975 р. була надана незалежність території Папуа – Нова Гвінея.

На процес формування зовнішньої політики Австралії суттєво впливали преференції урядів лейбористів та лібералів (в коаліції з Національною партією), які чергувалися при владі. В роки правління лейбористів (1941-1949, 1972-1975, 1983-1991, 1991-1996, 2007-2013 рр.) уряди Австралії здебільшого виявляли схильність підтримувати розрядку міжнародної напруженості, обмеження військових програм та розширювати співпрацю з країнами Азії та Африки. Натомість ліберали (1949-1966, 1966-1967, 1968-1972, 1975-1983, 1996-2007 та з 2013 р.) робили наголос на союзницьких відносинах зі США, участі в регіональних війнах та багатосторонніх безпекових проектах.

Визначення власного підходу Австралії до регіональних проблем набуло принципового значення з початку 1970-х рр. Поразка США у в'єтнамській війні підштовхувала австралійських політиків до прагматичного регіоналізму з більшим розрахунком на власні можливості. Так само й поява в АТР нових центрів економічного зростання та створення у Південно-Східній Азії перших економічних об'єднань виходили за межі стереотипів «холодної війни».

Проголошуючи цілі «політики доброго сусіда» в регіоні АТР, лейбористський уряд Г. Уїтлема відкликав війська з Південного В'єтнаму та Малайзії й суттєво скоротив військову присутність у Сінгапурі. Австралія встановила зв'язки з АСЕАН, ставши першим партнером по діалогу цього співтовариства (1974 р.) та розпочала практику ре-

гулярних міжурядових консультацій з Японією (1976 р.). Сфера австралійських інтересів охоплювала простір від Пакистану на заході, Японії на півночі та Нової Зеландії на півдні. Відносини з Японією, КНР та Індією були зараховані до оновленого переліку пріоритетів на додаток до традиційної співпраці зі США, Великою Британією, Новою Зеландією, Індонезією, Сінгапуром, Малайзією та Південною Кореєю. Найбільш суттєві зміни стосувалися ставлення до КНР, віддзеркалюючи відхід від політики стримування в бік визнання цієї країни перспективним партнером чи навіть «потенційним союзником». В заявах посадових осіб усе частіше лунали аргументи на користь проведення політики «австралійського націоналізму» та скорочення прямої залежності від уподобань «великих і сильних друзів», насамперед – США.

Перша австралійська Біла книга з проблем оборони (1976 р.) містила такі акценти, як обґрунтування цілей співпраці з АСЕАН і бажаність інтеграції до економічного простору Південно-Східної Азії. Стверджувалося, що Австралія може впливати на розвиток процесів у довколишньому просторі, «використовуючи відносини тісної та плідної співпраці з місцевими та регіональними партнерами». Такі зв'язки мали сприяти безпеці та стратегічній стабільності. З урахуванням віддаленості Європи та щільного залучення США у справі різних регіонів уряд пропонував спиратися на власні важелі впливу та сприяти регіональним змінам у бажаному напрямку, що дозволить впоратися з різними ситуаціями власними силами [2, р. 2].

Впродовж 1980-х рр. Австралія позиціонувала себе як регіональна держава з середнім потенціалом («middle power»). Акцент на регіональних інтересах супроводжувався певним зменшенням уваги до проблем глобального характеру. Така специфічна форма «ізоляціонізму» в військовій сфері знайшла втілення в розбудові військово-морських сил, зосередженні на проблемах регіональної безпеки та захисту кордонів, насамперед, – від нелегальної імміграції. Важливими завданнями стали пошук власної ролі країни в балансі сил у межах АТР та налагодження співпраці з країнами, що мали порівнянний з Австралією потенціал «середньої потужності» [3, р. 164-171].

У 1983 р. лейбористський уряд Р. Хоука ініціював розробку нової концепції національної безпеки та оборони, яка розглядала Австралію як країну на периферії біполярного світу. Стверджувалося, що острівне становище країни забезпечуватиме її природний захист, а прямі загрози можуть виникати хіба що через конфлікт наддержав – СРСР і США. Такий підхід супроводжувався переглядом функцій АНЗІОС у

бік обміну розвідувальною інформацією та надання доступу до високих технологій в оборонній сфері. Декларуючи підтримку нерозповсюдження ядерної зброї, Австралія ініціювала створення без'ядерної зони в південній частині Тихого океану, що було закріплено в договорі Роротонга (1985 р.), який забороняє розміщення і випробування ядерних пристроїв в межах територій країн-учасниць. Водночас дотримання гнучкого балансу між регіональними інтересами та участю в глобальних справах супроводжувалося підтвердженням особливих відносин зі США та Великою Британією. Союзницькі відносини зі США дістали підтвердження під час зустрічі прем'єра Р. Хоука з Р. Рейганом (1986 р.), який вітав стабілізуючу роль Австралії та АНЗЮС у гарантуванні безпеки південної частини АТР, покладаючи на Австралію роль «помічника шерифа», що мав координувати свою регіональну політику з іншими учасниками західних союзів.

Розпад біполярної системи спричинив черговий перегляд орієнтирів зовнішньополітичного курсу в бік «ширших горизонтів», що супроводжувалося поновленням участі Австралії у регіональних конфліктах і антикризових операціях.

З кінця XX ст. до зони національних інтересів Австралії, окрім Південно-Східної Азії та Океанії, все виразніше включався простір Індійського океану – аж до Перської затоки та Мадагаскару.

Біла книга з питань оборони (2000 р.) окреслила три головних принципи – опори на власні сили, контроль довколишнього морського і повітряного простору та спроможність до кризового реагування, включно з плануванням операцій превентивного характеру. Такий підхід передбачав контроль безпекової ситуації в країнах-безпосередніх сусідах Австралійського Союзу. До політичних пріоритетів було віднесено врегулювання конфліктів та спірних проблем в АТР, підтримку США у питаннях глобального характеру, гарантування «зони безпеки» в суміжних морських акваторіях, активну участь у вирішенні проблем безпеки Південно-Східної Азії, а також – збільшення власного впливу в АТР шляхом розширення доступу до зовнішніх ринків [4].

Напередодні світової фінансово-економічної кризи 2008 р. австралійська економічна дипломатія забезпечила укладення низки двосторонніх торговельних угод, включаючи угоди про вільну торгівлю з Новою Зеландією, США, Таїландом і Сінгапуром, а також – вела переговори з АСЕАН, КНР, Чилі, Індією, Індонезією, Японією, Південною Кореєю та Малайзією. З цього переліку Угоді про вільну торгівлю між Австралією та США (AUSFTA) від 15 липня 2004 р. надавалося велике символічне значення. Її укладення зменшило тари-

фи на товари американської промисловості, полегшивши їх доступ на австралійський ринок. Водночас скасування митних бар'єрів сприяло здешевленню імпорту австралійської сільськогосподарської продукції та виробів легкої промисловості до США [5].

Ще більше значення для економіки країни мало зростання обсягу торговельних зв'язків з КНР та Японією. Після фінансово-економічної кризи 2008 р. австралійські уряди активізували переговори щодо лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків з країнами АТР. Їх підсумком стало підписання Угоди про вільну торгівлю з Китаєм (17 червня 2015 р.), багатосторонньої угоди про Транстихоокеанське партнерство (підписана у два етапи – 4 лютого 2016 р. і 8 березня 2018 р.) та угоди про Всебічне регіональне економічне партнерство (15 листопада 2020 р.).

За китайсько-австралійською угодою про вільну торгівлю, що набула чинності 20 грудня 2015 р., Китай скасував мита на 97% австралійських товарів, а Австралія – на 85% товарів з Китаю. Положення угоди передбачали скасування обмежень для китайських інвестицій в австралійську економіку. Китайські компанії отримали можливість видобутку та імпорту енергоносіїв. Своєю чергою австралійські експортери сільськогосподарської продукції та послуг отримали вільний доступ на внутрішній ринок КНР [6].

На тлі економічних зрушень у відносинах з КНР Австралія продовжувала співпрацю з США у сфері безпеки, включаючи розміщення на австралійській території об'єктів американських сил передового базування, морської навігації та космічного спостереження. Відповідно до угоди 2011 р. в Північній території поблизу м. Дарвін розміщено багатоцільову американську військову базу, пристосовану для базування морської піхоти, літаків, ВМС і служб тилового забезпечення.

Наприкінці 2010-х рр. Австралія взяла участь у двох конкуруючих економічних проєктах – Транстихоокеанському партнерстві (ТТП), розробленому за підтримки США як торговельна протипага КНР, та Регіональному всесторонньому економічному партнерстві (РВЕП), яке об'єднало учасників АСЕАН та 5 країн, з якими АСЕАН вже мав підписані угоди про вільну торгівлю (КНР, Японію, Південну Корею, Австралію та Нову Зеландію).

Відзначимо, що з 11 країн-учасниць ТТП сім країн – Австралія, Нова Зеландія та п'ять азійських країн-учасниць (Бруней, В'єтнам, Малайзія, Сінгапур, Японія) – беруть участь в обох проєктах, які передбачають різну глибину інтеграційних зв'язків. Натомість Канада,

Мексика, Перу і Чилі беруть участь лише в ТТП, з якої США вийшли згідно указу Д. Трампа від 23 січня 2017 р. [7].

Меморандум президента Д. Трампа доручив торговельному представнику США переглянути участь в ТТП, включаючи відкликання підпису США під узгодженим договором. Доцільно зазначити, що й після обрання президентом Дж. Байдена прес-служба Білого дому негативно розцінила можливість повернення США до участі в ТТП, назвавши цю угоду «неідеальним співтовариством», яке слід би зробити «кращим і сильнішим» [8].

Станом на 2019 р. основними торговельними партнерами Австралії по експорту були Китай, Японія, Південна Корея, Велика Британія і США; по імпорту – Китай, США, Японія, Таїланд і ФРН. За підсумками 2019 р. частка КНР в австралійському товарному експорті становила 38% (102 млрд дол. США), Японії – 14,8% (39 млрд дол. США), Південної Кореї – 6,55% (17,4 млрд дол. США). В структурі імпорту частка КНР становила 25% (56 млрд дол. США), США – 11,8% (26 млрд дол. США) і Японії – 6,98% (15,4 млрд дол. США) [9].

Баланс між можливостями та інтересами.

Доцільно звернути увагу на те, що, принаймні, з 1970-х рр. основна концептуальна дилема зовнішньополітичного позиціонування Австралії зводилася до визначення співвідношення між багажем союзницьких зв'язків зі США і Великою Британією як провідними партнерами та спроможністю автономного реагування на регіональні та, – меншою мірою, – глобальні проблеми. В тактичному вимірі політична дискусія зводилася до відпрацювання балансу між геополітичним баченням країни як південно-східного форпосту європейської цивілізації та прагматичними інтересами в сфері економіки, торгівлі та інвестицій, які обумовлювали політику гнучкого регіоналізму.

В новітніх австралійських доктринальних документах йдеться про модель зовнішньої політики, орієнтованої на забезпечення суверенітету країни як спроможності ухвалювати рішення в чіткій відповідності до власних національних інтересів. При цьому поняття суверенітету подається в широкому сенсі – як здатність влади брати на себе відповідальність за безпеку і розвиток країни. Разом з тим австралійські урядові кола усвідомлюють параметри можливостей країни й визнають, що статус держави на міжнародній арені залежить від її тісної кооперації з традиційними партнерами в сфері безпеки.

В Білій книзі з питань зовнішньої політики «Можливості, безпека, сила» (опублікована 23 листопада 2017 р.) обґрунтовано міжнародне позиціонування Австралії як регіональної держави з глобальними

інтересами, яка в найближчій і середньостроковій перспективі прагнучиме до зміцнення і розвитку багатосторонніх міжнародних партнерств в АТР (включаючи АТЕС, АСЕАН та ін.), а також економічних мегапроектів, таких як ТТП і РВЕР [10]. Велике значення приділяється розвитку двосторонніх відносин зі США, Японією, Індонезією, Індією, КНР, Сінгапуром, Республікою Корея та іншими країнами. Відносинам з КНР приділяється особлива увага, позаяк з 2007 р. Китай посідає місце найбільшого торговельного партнера Австралії. Водночас проголошення Китаю супротивником США і заклики двох останніх американських адміністрацій до створення широкої акиїтайської коаліції спричиняють суттєві ускладнення у двосторонніх відносинах аж до гострих торговельних конфліктів і цілеспрямованих спроб блокування китайського проекту «Пояс і Шлях» (Belt and Road Initiative).

Урядові кола Австралії розглядають союзницькі відносини зі США в контексті гарантії захисту від таких загроз, з якими Австралія неспроможна впоратися самотійно. Це передбачає, насамперед, захист у ймовірному конфлікті з ядерними державами. Покладання на ядерні гарантії безпеки в забезпеченні захисту національної території від зовнішньої агресії обмежує претензії Австралії на регіональне лідерство, яке мало б передбачати спроможність самотійно підтримувати стан регіональної безпеки в південній частині Тихого океану. З боку Австралії це означає визнання домінуючого становища США у відносинах з регіональними союзниками. На практиці це змушує австралійські уряди приєднуватися до регіональних ініціатив у сфері безпеки, таких як Чотирьохсторонній діалог з питань безпеки (Quadrilateral Security Dialogue; Quad) за участі США, Японії, Австралії та Індії, політики стримування КНДР та заходів з контролю безпеки у Південно-Китайському морі.

В останні роки в політиці австралійських урядів простежується прагнення до посилення оборонної самодостатності, що підтверджується збільшенням військових витрат. З 2013 р. австралійський уряд розпочав програму модернізації озброєнь, спрямовану на посилення військового потенціалу в контексті підвищення спроможності у сфері вирішення безпекових проблем в АТР і навколишньому регіональному просторі. Ці заходи мотивуються намірами перетворення країни на автономний центр сили в південній частині Тихого океану і навіть поширення зони власного впливу на Південно-Східну Азію. В 2019 р. видатки оборонного бюджету Австралії становили 25,9 млрд дол. США, однак не досягли планового показника у 2% ВВП.

В якості головних загроз національній безпеці доктринальні документи визначають міжнародний тероризм, транснаціональну злочинність, локальні конфлікти і нестабільність світової фінансово-економічної системи. Базовими принципами протидії існуючим викликам вважаються дружні відносини з усіма державами, активна участь у діяльності регіональних структур та врегулювання суперечок і конфліктів дипломатичними методами.

Військово-політичні пріоритети Австралії передбачають запобігання, а в разі необхідності – надання відсічі прямій агресії проти країни; забезпечення безпеки та стабільності у південній частині Тихого океану і Азійсько-Тихоокеанському регіоні в цілому; сприяння глобальній стабільності й міжнародному порядку, побудованому на правилах [11].

Військова доктрина констатує низьку імовірність виникнення в АТР великомасштабного збройного конфлікту. Оборонне планування передбачає підготовку збройних сил до ведення бойових дій для забезпечення захисту території та стратегічних інтересів держави. Відповідно до концепції «передової оборони» передбачається своєчасне виявлення і ураження противника на підходах до повітряного і морського простору країни, перш за все, національними військово-морськими і військово-повітряними силами.

Пріоритетні напрямки розвитку збройних сил Австралії включають нарощування десантних сил і морської піхоти, реорганізацію сухопутних військ, нарощування бойових можливостей винищувальної авіації за рахунок закупівлі 80 американських винищувачів F-35, постачання безпілотних літальних апаратів різного призначення, нарощування бойових можливостей ВМС за рахунок прийняття на озброєння сучасних надводних і підводних кораблів, вдосконалення систем і засобів розвідки шляхом введення до бойового складу сучасних літаків-розвідників, підвищення рівня кібербезпеки [11].

Після приходу до влади ліберальної коаліції уряду Т. Ебботта, М. Тернбулла і С. Моррісона активізували участь Австралії в антикитайському за своєю спрямованістю Чотирьохсторонньому діалозі з питань безпеки. Застосування відносно нового поняття «Індо-Тихоокеанський регіон» (Indo-Pacific) відображає міжрегіональну геостратегічну концепцію, в основу якої покладено мету ефективного контролю морських комунікацій та ставлення до Китаю як до стратегічного конкурента США та їх союзників, насамперед в Азії. В рамках стратегічного бачення Індо-Тихоокеанська концепція розширює поняття Азійсько-Тихоокеанського регіону з тим, аби відобразити підвищен-

ня значимості Індії, котра стає важливим економічним і політичним гравцем на великому театрі в акваторії двох океанів.

На думку співробітника Центру стратегії та безпеки ім. Брента Скоукрофта (США) Р. Меннінга, в практичному сенсі це означає «розширення помірно посиленої військовими засобами ролі проекту «повороту на Схід» або «ребалансировки», проголошеної адміністрацією Барака Обами, яка поширила поняття АТР на Індію. Само по собі, це – лише помірковане розширення довгострокової політики США в напрямку АТР». З бюрократичної точки зору цей проект теж загалом вписується в зону відповідальності Тихоокеанського командування збройних сил США [12, с. 4].

У «Стратегії національної безпеки» США (2017 р.) поняття Індо-Тихоокеанський регіон використано замість традиційного поняття Азійсько-Тихоокеанський регіон. В «Стратегії національної оборони» США (2018 р.) задача побудови «вільного й відкритого» Індо-Тихоокеанського регіону визначається як пріоритетна мета американської зовнішньої та безпекової політики. Показово, що аналогічна заміна понять синхронно спостерігалась і в австралійських урядових доктринальних документах.

Загалом формат Quad стає все більш активним форумом стратегічного планування з метою протидії політиці Китаю, який підозрюють у намірах блокувати доступ третіх країн до смуги «внутрішніх морів», які омивають китайське узбережжя. Учасники Quad «тиснуть на інших регіональних акторів, аби налаштувати їх проти Китаю», хоча аж до останнього часу успіх таких зусиль залишався доволі обмеженим [12, с. 16]. Утім, по мірі загострення суперечностей довкола островних територій у Південно-Китайському морі інтерес до проекту виявляють і інші країни регіону, зокрема Нова Зеландія, Південна Корея та В'єтнам [12].

В проекті Quad Австралії відводиться специфічна роль зв'язуючої ланки між морськими просторами двох океанів, з урахуванням виняткової здатності цієї країни забезпечувати базування військово-морських, військово-повітряних сил і систем зв'язку. В Білій книзі з зовнішньої політики, виданій урядом М. Тернбулла (2015-2018 рр.), окремо відзначено зацікавленість Австралії в розбудові нового угруповання. Зовнішньополітична концепція ґрунтується на визнанні домінуючої ролі США в цьому макрорегіоні, «головним викликом» якого визначено Китай. Водночас уряд М. Тернбулла висловлював гостре невдоволення посиленням протекціоністських тенденцій у політиці

адміністрації Д. Трампа та його рішенням про вихід США з угоди про Транстихоокеанське партнерство.

У Білій книзі з зовнішньої політики (2017 р.) сформульовано п'ять головних напрямків зовнішньополітичної діяльності країни, включаючи:

- просування відкритості, змістовності і процвітання Індो-Тихоокеанського регіону на умовах поваги прав усіх держав;
- усіляке сприяння більшим можливостям національного бізнесу і протистояння протекціонізму;
- гарантування австралійцям безпеки і свободи перед лицем таких загроз, як тероризм;
- втілення і захист міжнародного права, яке забезпечує стабільність і процвітання, а також дозволяє співпрацювати у вирішенні глобальних проблем;
- активізацію зусиль з метою забезпечення стабільності на Тихому океані, зокрема – у Східному Тиморі [10].

Специфіка військової доктрини Австралії полягає в пристосуванні оборонного будівництва до стратегії колективної оборони в Індо-Тихоокеанському регіоні та взаємодії з Об'єднаним командуванням ВС США в зоні Тихого океану (U.S. Pacific Command; USPACOM). Впродовж наступного десятиліття уряд С. Моррісона планує збільшення військових витрат на 40%, що в сумарному відношенні становитиме 270 млрд австралійських доларів (186 млрд дол. США). Для порівняння – згідно плану, затвердженого 2016 р., десятилітні видатки на оборону оцінювалися в 195 млрд австралійських доларів [13].

Урядові програми приділяють значну увагу розвитку власного оборонно-промислового комплексу. З урахуванням розбудови збройних сил КНР уряд Австралії затвердив низку програм із закупівлі й власного виробництва ракетної техніки. В 2020 р. Агентство з військового співробітництва міністерства оборони США схвалило продаж Австралії 200 нових авіаційних протикорабельних ракет великої дальності Lockheed Martin AGM-158C LRASM (Long-Range Anti-Ship Missiles).

Тим часом Австралія планує розпочати виробництво власних керованих ракет. За словами прем'єр-міністра С. Моррісона, ці плани спричинені занепокоєнням з приводу небезпеки китайської агресії та мілітаризму, які відображають зміни в глобальному середовищі. У березні 2021 р. С. Моррісон наголосив, що «пандемія COVID-19 виявила потребу в самозабезпеченні, будь то розробка вакцини чи обороноздатність», які нагально потрібні для життєзабезпечення країни.

На відновлення ракетного виробництва уряд планує виділити 760 млн дол. США. Очікується, що в цій програмі візьме участь низка американських компаній – Raytheon, Lockheed Martin, Kongsberg та BAE Systems. Мета програми передбачає заміщення дефіциту американської військової приступності в регіоні, аби «утримати зовнішні оборонні рубежі проти постійно зростаючих можливостей Китаю» [14].

Амбітна військова програма в перспективі наступних 20 років передбачає створення наступальних систем, необхідних для стримування і враження супротивника з великої відстані. Йдеться про виробництво таких видів озброєнь, як гіперзвукова зброя, ракети класу «повітря-повітря», ракети наземного базування, керовані ракети для захисту суден, а також поліпшені системи захисту від балістичних ракет. Згідно заяви міністра оборони П. Даттона, у розбудові ракетної програми Австралія буде «щільно співпрацювати зі США, аби впевнитися, що ми усвідомлюємо, як наші дії можуть найліпшим чином задовольнити потреби Австралії та зростаючі потреби нашого самого важливого воєнного партнера» [14].

Урядова політика цілком відповідає орієнтирам Білої книги з питань оборони (2016 р.), в якій комплекс американо-китайських відносин розглядається як стрижень макрорегіональних протиріч, який визначатиме сценарії майбутнього.

За оцінками експертів Центру досліджень США в Університеті Сіднея, двадцять років безперервних бойових дій і нестабільності військового бюджету послабили боєздатність ключових елементів ВПС, ВМС, армії та морської піхоти США. Загалом це виявило значні потреби в поліпшенні військової підготовки збройних сил США, оновленні озброєнь і військової техніки застарілих зразків, створених ще в 1980-х рр. За таких обставин використання механізму союзницьких відносин дозволить Австралії прискорити відновлення ракетного виробництва до прийнятних строків, натомість дозволивши США розосередити концентрацію своїх сил і засобів заради зменшення вразливості від ударів з боку супротивника. За оцінками австралійських проурядових експертів, потенційна регіональна криза, яка може обумовити участь Австралії у військовому конфлікті, стосується проблеми Тайваню – якщо КНР спробує взяти Тайвань під свій контроль військовим шляхом.

Загалом не дивно, що спрямування військової стратегії Австралії проти розширення політичного і економічного впливу КНР спричинило загострення двосторонніх відносин. Ще відносно недавно, у квітні 2013 р., проголошення стратегічного партнерства між Австралією

та КНР розглядалося як початок ери пріоритетного співробітництва. На відміну від попередньої редакції (2009 р.), оприлюднена в травні 2013 г. Біла книга з питань оборони наголошувала, що Австралія вже не розглядає Китай як потенційну військову загрозу.

Згодом, у лютому 2017 р., китайсько-австралійські переговори засвідчили готовність сторін шукати порозуміння задля уникнення протекціонізму та взаємного сприяння економічному розвитку. На тому етапі здавалося, що зміцнення конкурентних можливостей австралійської економіки дозволить поєднати одночасну участь у різних зонах вільної торгівлі та угодах зі США та Китаєм. Однак вже невдовзі австралійські політичні кола почали висловлювати гостре занепокоєння з приводу планів Китаю в Океанії та швидкого проникнення в австралійську економіку. Як відзначав Ф. Хенсон (керівник Міжнародного центру кіберполітики в напівурядовому Австралійському інституті стратегічної політики), Китай підготувався до «великої гри» на Тихому океані. В рамках власного глобального проекту «Пояс і Шлях» власті КНР затвердили ряд проектів, включаючи створення потужної регіональної військової бази на Фіджі та реконструкцію чотирьох портів у Папуа – Новій Гвінеї, включно зі стратегічно важливим островом Манус, який розташований на північ від Папуа – Нової Гвінеї. Китайські урядові структури висловлювали інтерес і до інших острівних держав, включаючи Вануату [15].

З приводу об'єктів на острові Манус китайські плани увійшли в пряму конкуренцію з плануванням передової австралійської військової присутності. В 2018 р. Австралія розпочала ремонт причалу Ломбрум на о. Манус і висловила намір разом зі США провести реконструкцію місцевої військово-морської бази. Роль о. Манус пояснюється його вигідним розташуванням, близькістю до Південно-Китайського моря, наявністю зручної гавані та аеропорту.

Австралійський уряд непокоять суттєве збільшення Китаєм фінансової допомоги і кредитів, які надаються країнам Океанії, а також розбудова компанією Huawei підводної кабельної мережі. За офіційними даними, в 2006-2016 рр. фінансова допомога країнам Океанії з боку Китаю становила 1,8 млрд дол. США.

Стрімкі темпи економічного проникнення Китаю в країни південної частини Тихого океану виявилися неочікуваними для австралійських урядових кіл, які вдалися до різних способів протидії китайському впливу. Намагаючись нейтралізувати привабливість китайських інфраструктурних проектів, уряд Австралії суттєво збільшив обсяги

фінансової допомоги країнам Океанії – з 784 млн дол. США у 2017-2018 рр. до 926 млн дол. США у 2018-2019 рр. [15].

На думку австралійських аналітиків, у діях КНР, спрямованих на розширення впливу в Океанії, повторюються методи примусу, які вже використовувалися в економічних відносинах Китаю з іншими країнами. Очікується, що боргова залежність країн Океанії від КНР нейтралізує звичні для Австралії умови контролю держав регіону в формі «м'якого протекторату». Виявивши зони, чутливі для австралійських владних кіл, Китай отримав можливість відверто грати на нервах австралійських політиків, адже лише натяку про модернізацію того чи іншого тихоокеанського порту достатньо, аби вивести австралійський уряд з рівноваги. Окрім цього, в 2017-2018 рр. Китай став головним торговельним партнером держав Океанії, відтіснивши Австралію на «почесне» друге місце.

Китайська експансія змусила уряди Австралії та Нової Зеландії ініціювати підписання розширеної угоди про безпеку з учасниками Форуму тихоокеанських островів (5 вересня 2018 р.). Нова угода між 18 учасниками форуму, відома як «Декларація Бо», розширює зміст чинного пакту, долучаючи «нетрадиційні» області регіональної безпеки, такі як екологічна безпека, кіберзлочинність і безпека людини [16].

Ще більше обурення австралійського уряду викликало підписання Папуа – Новою Гвінеєю меморандуму про будівництво китайськими компаніями багатофункціонального рибопромислового комплексу на острові Дару, розташованому у Торресовій протоці поблизу південного узбережжя Нової Гвінеї. При цьому ширина Торресової протоки становить лише 151 км. В австралійській пресі одразу з'явилися чутки, що китайський проект переслідує мету розміщення на о. Дару військової бази. Відповідаючи на закиди з боку австралійських політиків, посол КНР у Папуа – Новій Гвінеї вказав на суто економічне призначення проекту й був змушений нагадати, що комерційні відносини між двома суверенними державами (ПНГ і Китаєм) не потребують попередньої згоди третьої сторони [17].

Реакція австралійського уряду на розширення китайської присутності пояснюється прагненням «захистити свій безпосередній регіон і відвернути його перетворення на майданчик для дій потужної воєнної держави». Однак оглядачі висловлюють сумніви в тому, що такий підхід є раціональним з точки зору спрямування ресурсів для протидії амбіціям КНР. На думку Ф. Хенсона, в довгостроковій перспективі Австралія «ризикає звужити оперативний горизонт», перейшовши від

участі в якості міжнародного актора як на глобальному, так і на регіональному рівнях (прикладом чого слугує участь у багатонаціональних навчаннях зі свободи судноплавства в Південно-Китайському морі) до політики, яка «більш вузько орієнтована на наше найближче оточення» [15].

Зі свого боку політичне керівництво в Канберрі вважає, що дії КНР у Південно-Китайському морі, будівництво Китаєм військових об'єктів на штучних островах і поєднання політичного тиску на регіональні держави з економічними заходами окреслюють не надто привабливу перспективу. Якщо китайським військовим кінець-кінцем вдасться поставили під свій контроль Південно-Китайське море, керівництво КНР напевно зажадає подальшого розширення свого впливу. Тому австралійський уряд зацікавлений у розбудові співпраці з партнерами у найширшому регіональному контексті, що полегшить стримування КНР.

Попри наявність певних протиріч у торгівлі з КНР, до 2020 р. Австралія намагалася уникати критичного загострення двосторонніх відносин. Заявивши про свій нейтралітет щодо територіальних спорів між прибережними країнами, Австралія утримувалася від участі в ініційованій США Операції із забезпечення свободи судноплавства у Південно-Китайському морі.

Деякі помірковані австралійські експерти пропонували застосовувати у відносинах з КНР тактику «хеджування», поєднуючи економічні вигоди з чітким захистом національних інтересів і протидією втручання у внутрішні справи. Утім останнім часом в австралійських експертних колах переважала думка, що КНР прагне замістити США як домінуючу державу в регіоні Східної Азії, що викликатиме цілком очікуваний спротив. На думку професора стратегічних досліджень Австралійського національного університету Х. Уайта, протистояння Китаю неминуче ставитиме під загрозу економічні зв'язки між двома країнами. Й хоча Австралія налаштована на взаємовигідну співпрацю з Китаєм, вона не погодиться визнати його політичне домінування [18].

Прибічники односторонньої орієнтації Австралії на союз зі США також застерігали проти високого ступеня експортної залежності Австралії від КНР, що відкриває шлях для вирішення спірних моментів засобами економічного тиску. Зрештою австралійський уряд ініціював ухвалення законодавства про іноземне втручання, що викликало гостре невдоволення китайської сторони, а австралійська Рада з моні-

торингу іноземних інвестицій почала блокувати проекти китайських компаній на території країни.

Найбільш активно заходи з блокування взаємної торгівлі почали застосовуватися після оголошення пандемії коронавірусу. Реагуючи на ініціативу Австралії про міжнародне розслідування причин поширення COVID-19, уряд КНР у травні 2020 р. ввів заборонні імпорتنі мита на австралійський ячмінь, пізніше – на бутильоване вино, а згодом передав китайським компаніям неофіційну вимогу припинити закупівлю мідної руди, зерна, деревини, цукру, морепродуктів, яловичини та вугілля.

Зі свого боку Австралійська антидемпінгова комісія лише з лютого по травень 2020 р. розпочала розслідування проти низки китайських товарів, зокрема алюмінію, металічного кремнію та трубної сталі. При цьому Австралія судиться в СОТ по чотирьох справах проти запроваджених Китаєм антидемпінгових мит, а Китай не звертався до СОТ по жодній з 87 справ, порушених Австралією проти китайських товарів.

9 листопада 2020 р. китайська офіційна преса (газета «China Daily») висловила уряду Австралії попередження, застерігаючи від підтримки США в економічній війні проти КНР й порадивши триматися подалі від конфлікту між ними, «поки ще не стало занадто пізно». Й нарешті 18 листопада 2020 р. посольство КНР у Канберрі оприлюднило список з 14 «спірних питань» в австралійсько-китайських відносинах. У цьому переліку згадувалися перешкоди для роботи китайських журналістів, скасування віз для китайських студентів, заклики до міжнародного розслідування походження COVID-19, заборона технології мереж 5G від компанії Huawei (2018 р.), блокування десяти інвестиційних угод у галузях інфраструктури та сільського господарства за участю китайських суб'єктів, застосоване під приводом міркувань національної безпеки всупереч двосторонній угоді про вільну торгівлю, невиправдане втручання в справи Китаю з приводу Сіньцзяну, Гонконгу, Тайваню тощо [19].

Наступним кроком стало оголошення китайською Національною комісією з розвитку і реформ безстрокового ембарго на австралійське вугілля (16 грудня 2020 р.), що й стало фактичним оголошенням торговельної війни. Своєю чергою австралійський уряд звинуватив Китай у порушенні правил міжнародної торгівлі, умов двосторонньої угоди про ЗСТ й опротестував у СОТ збільшення тарифів на ячмінь на 80,5%. Утім, у разі тривалого торговельного конфлікту обидві сторони понесуть економічні збитки, які напевно будуть для Австралії

більш відчутними й можуть спричинити скорочення ВВП в межах близько 6%.

Огляд дій сторін свідчить про свідоме порушення умов двосторонньої угоди про вільну торгівлю та використання політичних мотивацій для блокування економічних зв'язків. Уряд КНР гостро реагує на політичні звинувачення та політично вмотивовані дії, включно з антикитайськими виступами у міжнародних організаціях і політичним переслідуванням осіб, які висловлюють лояльне ставлення до КНР. Натомість австралійський уряд системно протидіє глобальному проєкту «Пояс і Шлях», забороняючи угоди, укладені китайськими компаніями з австралійськими партнерами.

Влітку 2020 р. виникла скандальна ситуація, коли австралійський прем'єр С. Моррісон заборонив уряду штату Вікторія підписати рамкову угоду з адміністрацією китайської ініціативи «Пояс і Шлях» в межах проєкту «великого» інфраструктурного будівництва. С. Моррісон повідомив про намір уряду Австралії ухвалити новий закон, який надасть федеральному уряду право вето на будь-які угоди штатів, територій, місцевих рад і університетів з іноземними відомствами. Нова норма передбачатиме право федерального уряду перевіряти і скасовувати такі угоди, аби впевнитися, що вони відповідають засадам зовнішньої політики Австралії. Приводом для заборони стала згадка в проєкті відхиленої угоди таких планів, як проведення досліджень у галузі біотехнології та високотехнологічного виробництва, які, з погляду австралійського уряду, можуть мати «серйозні наслідки для національної безпеки» [20].

Дорікаючи уряду штату Вікторія за наївність і нерозуміння політичних реалій, австралійська проурядова преса використовувала аргументацію в дусі новітньої «холодної війни». В такому ракурсі китайська ініціатива «Пояс і Шлях» розглядається як «частина стратегічних цілей Китаю по посиленню його влади над іншими державами, які антагоністичні власним цілям зовнішньої політики Австралії». Принагідно стверджується, що Китай сам надав привід і створив умови для розробки і впровадження нового законодавства, «що свідчить про готовність Канберри і надалі давати відсіч операціям впливу з боку Пекіна». При цьому наголошується, що демонстрація Австралією «твердої відданості захисту своїх національних інтересів стикається з обмеженим спротивом з боку Китаю» [20].

В цьому ракурсі логіка австралійського уряду повністю збігається з позицією керівних кіл США, які тлумачать ініціативу «Пояс і Шлях» як втілення стратегічних цілей Китаю і загрозу безпеці інших держав,

у першу чергу, азійських союзників і партнерів США – Індії, Японії та регіональних держав, розташованих поблизу Південно-Китайського моря.

Перебіг австралійсько-китайських відносин ілюструє суперечливу природу міжнародної взаємодії потужних гравців, які мають конкуруючі інтереси і переслідують різні цілі. Їх обоюдна зацікавленість у тісних економічних відносинах обумовлена прагненням до взаємодоповнюваності економік, одержання прибутку і доступу до ресурсів. Водночас такі відносини мають гостро конкурентний характер і тягнуть до встановлення жорстких обмежень і запобіжників, націлених на забезпечення режиму роздільного функціонування політичних систем і створення перешкод для обоюдного й конвергентного суспільно-політичного впливу.

Висновки та узагальнення.

Загалом, попри відчутний ухил у бік безпекової проблематики, політичні кола Австралії розглядають потенціал розвитку економіки як головне джерело національного добробуту, запоруку успішної зовнішньої політики та засіб збільшення ваги у світовій політиці. Проте за довгостроковими прогнозами Австралія навряд чи матиме шанси здобути статус гравця «першої ліги», хоча ймовірно залишатиметься у двадцятці провідних економік світу.

Австралійська політична традиція розглядала Австралію як форпост європейської цивілізації на Тихому океані, що обумовлювало пріоритетний розвиток відносин з Великою Британією, США та країнами британської Співдружності. Стрімке економічне піднесення країн Азії змінило становище Австралії в довколишньому регіоні й посилює внутрішню суперечливість позиціонування країни.

Зовнішньополітичні дилеми Австралії загалом визначалися балансом між реаліями довколишнього світу і доктринально визначеними цілями та інтересами. Спочатку головна суперечність зовнішньополітичного позиціонування країни була пов'язана з прагненням знайти баланс між західною політичною культурою австралійського суспільства і потребами в активізації різнопланових відносин з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Пізніше дихотомія зовнішньополітичного позиціонування Австралії зводилася до поєднання ролі молодшого союзника США зі спробами формування власного підходу до проблем торговельно-економічних відносин в макрорегіоні АТР, забезпечення регіональної стабільності та утримання загального військово-політичного контролю в південній частині Тихого океану.

Суперечності новітнього періоду позначені очікуваним скороченням ролі США як глобальної військової, фінансової та економічної держави та потенційним заміщенням звичного і передбачуваного домінування США зростаючим впливом КНР. З огляду на потребу в адаптації до нової розстановки сил і впливів урядові кола Австралії вдаються до апробації нових моделей комбінованої стратегії. Один із варіантів такої стратегії, який будується на балансуванні між США та Китаєм, отримав неофіційну назву «хеджування ризиків». В його основу покладено наміри знайти формат різновекторних відносин з цими країнами, який дозволив би поєднувати військовий союз зі США і відносини конкурентної взаємодії з Китаєм як головним торговельним партнером Австралії. В такому разі зовнішня політика нагадуватиме «двофазну» пульсуючу модель на кшталт пірнання дельфіна.

Другий варіант бачиться як одновимірний і значно більш ризикований. В його основу покладено очікування, що Австралія буде неминуче втягнута в «нову холодну війну», в якій найближчими союзниками, окрім США, виступатимуть Японія, Індія, а також, імовірно, В'єтнам і Південна Корея.

В якості незалежної змінної в такому сценарії виступають відносини провідних великих держав – США і КНР – та баланс сил між ними, який надає американо-китайським відносинам провідного стратегічного значення. Союз зі США символізує для Австралії «якір безпеки», а зростання Китаю, окрім економічних можливостей, загрожує зміною характеру міжнародного порядку і розподілу влади, що створюватиме труднощі та перешкоди в досягненні бажаних рівнів безпеки та стабільності. Так само в якості прямої загрози розглядається й посилення впливу китайської однопартійної держави на внутрішню політику Австралії. Доцільно відзначити, що Біла книга з питань зовнішньої політики (2017 р.) чітко наголошує на відмінності інтересів, цінностей, політичних і правових систем Австралії та Китаю, що обумовлює неминучість суперечностей з багатьох питань, включно з проблемами Південно-Китайського моря.

В якості залежної змінної виступає адаптація держав Індо-Тихоокеанського макрорегіону до суперництва між США та Китаєм за умов збільшення впливу КНР. При цьому зростаюча активність і наполегливість Китаю в Тихоокеанському регіоні впливатиме на зовнішньополітичне позиціонування окремих країн включно з можливим зростанням підтримки політики Китаю з їхнього боку.

Враховуючи обмежені можливості Австралії впливати на міжнародні політичні процеси, у політичних колах країни помітне усвідом-

лення, що її уряд не зможе запобігти ризику переростання американо-китайських протиріч у конфлікт. Тому Австралія буде заохочувати Китай і США управляти своїми економічними протиріччями таким чином, аби гарантувати, що економічне напруження «не живить стратегічне суперництво» й не буде завдавати шкоди багатосторонній торговельній системі, налагодженій у регіоні.

З метою відвернення прямої військової конфронтації між США і КНР заради забезпечення регіональної стабільності і безпеки Австралія прагне активно взаємодіяти з обома великими державами і буде співпрацювати з іншими країнами регіону, які поділяють багатосторонній підхід. При цьому офіційні документи декларують нагальну потребу заздалегідь підготуватися до ймовірного загострення безпечної ситуації. В рамках підготовки до стану, пов'язаного з переходом КНР стратегічної ініціативи в регіоні, такий підхід передбачає розбудову власних збройних сил з метою досягнення більшої самодостатності в оборонній сфері.

Показово, що у вступному слові до Білої книги з питань зовнішньої політики (2017 р.) тодішній прем'єр-міністр М. Тернбулл відверто визнав, що Австралія «більше ніж коли-небудь раніше має бути суверенною, а не залежною», що ставить перед урядом вимогу «взяти на себе відповідальність за нашу власну безпеку і процвітання» [10, р. III].

Підводячи підсумок, відзначимо, що загалом новітні тенденції та зміни в міжнародних відносинах обумовили перегляд деяких попередніх цільових установок, таких як гарантування унікальної «регіональної відповідальності» Австралії, її природне лідерство в Океанії та акцент на «самостійну роль» у забезпеченні та захисті власних австралійських інтересів.

Враховуючи посилення ризиків і динамічний характер змін у міжнародному середовищі, Австралія на доктринальному рівні декларує прихильність до захисту і зміцнення міжнародних правил, якими мають керуватися міждержавні відносини, і саме на такій основі висловлює намір до подальшої взаємодії з Китаєм на різних рівнях і з різних питань.

Використані джерела та література:

1. Five Power Defence Agreements. *Department of Foreign Affairs. Australian Treaty Series*. 1971. No.21 // Australian Legal Information Institute website. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1971/21.html>

2. Australian Defence (White Paper; November 1976). Presented to Parliament by the Minister for Defence D.J. Killen. Canberra : Australian Government Publishing Service, 1976. VII, 59 p.
3. Huiskens R.H., Thatcher M.C. History as Policy. Framing the debate on the future of Australia's defence policy. Canberra : The Australian National University, 2007. 202 p.
4. Defence 2000. Our Future Defence Force. [Canberra] : Commonwealth of Australia, 2000. XVIII, 123 p.
5. United States-Australia Free Trade Agreement Implementation Act. 2004. July 15. URL: <https://www.govtrack.us/congress/bills/108/hr4759/text#>
6. Free Trade Agreement Between the Government of Australia and the Government of People's Republic of China (ChAFTA). URL: <http://dfat.gov.au/trade/agreements/chafta/official-documents/Documents/chafta-agreement-text.pdf>
7. Trump D.J. Presidential Memorandum Regarding Withdrawal of the United States from the Trans-Pacific Partnership Negotiations and Agreement // The White House. Office of the Press Secretary. 2017. January 23. URL: <https://geneva.usmission.gov/2017/01/24/presidential-memorandum-regarding-withdrawal-of-the-united-states-from-the-trans-pacific-partnership-negotiations-and-agreement/>
8. США считают, что Транстихоокеанское партнерство должно стать эффективнее. ТАСС. 2021. 22 января. URL: <https://tass.ru/ekonomika/10528769>
9. Австралия. Импорт и экспорт. URL: <https://trendeconomy.ru/data/h2/Australia/TOTAL>
10. 2017 Foreign Policy White Paper. Opportunity, Security, Strength // Department of Foreign Affairs and Trade. [Canberra] : Australian Government, 2017. VIII, 122 p. URL: <https://www.dfat.gov.au/sites/default/files/2017-foreign-policy-white-paper.pdf>
11. Defense White Paper 2016 // Australian Government, Department of Defense. URL: <http://www.defence.gov.au/whitepaper/docs/2016-defence-white-paper.pdf>
12. Мэннинг Р. Индо-Тихоокеанская стратегия США: мифы и реальность // Дискуссионный клуб «Валдай». Июль 2018. URL: <http://ru.valdaiclub.com/files/22102/>
13. Australia seeks long-range missiles in Indo-Pacific defence shift. BBC. 2020. 1 July. URL: <https://www.bbc.com/news/world-australia-53244752>
14. Crowe D. Australia to build its own missiles with \$1bn guided weapons facility. *The Sydney Morning Herald*. 2021. 30 March. URL: <https://www.smh.com.au/politics/federal/australia-to-build-its-own-missiles-with-1bn-guided-weapons-facility-20210330-p57fdm.html>
15. Hanson F. Are we being played in the Pacific? *The Strategist* (The Australian Strategic Policy Institute Blog). 2018. 10 Sep. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/are-we-being-played-in-the-pacific/>

16. Jancic B. Australia signs new Pacific security deal. *The West Australian*. 2018. 5 September. URL: <https://thewest.com.au/politics/australia-signs-new-pacific-security-deal-ng-s-1889704>
17. Blades J. Chinese cast net over neglected PNG border zone. *Radio New Zealand*. 2020. 19 December. URL: <https://www.rnz.co.nz/international/pacific-news/433180/chinese-cast-net-over-neglected-png-border-zone>
18. White H. Australia's real choice about China. *The Strategist*. 2018. 31 May. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/australias-real-choice-about-china/>
19. Kearsley J., Bagshaw E., Galloway A. 'If you make China the enemy, China will be the enemy': Beijing's fresh threat to Australia. *The Sydney Morning Herald*. 2020. 18 November. URL: <https://www.smh.com.au/world/asia/if-you-make-china-the-enemy-china-will-be-the-enemy-beijing-s-fresh-threat-to-australia-20201118-p56fq5.html>
20. Wyeth G. New Australian Foreign Policy Legislation Stresses Consistency. *The Diplomat*. 2020. 31 August. <https://thediplomat.com/2020/08/new-australian-foreign-policy-legislation-stresses-consistency/>

УДК 94 : 159.964.2 (94)

Кузнецов Ю. Б.

ПЕРША ОЗНАКА ЖИТТЯ ПСИХОАНАЛІЗУ В АВСТРАЛІЇ

Автор досліджує історію зародження і розвитку психоаналізу в Австралії з початку і до другої половини ХХ ст.

Ключові слова: Австралія, Фройд, психоаналіз, історія.

Кузнецов Ю. Б. Первые признаки жизни психоанализа в Австралии.

Автор изучает историю зарождения и развития психоанализа в Австралии от начала и до середины ХХ в.

Ключевые слова: Австралия, Фрейд, психоанализ, история.

Yuri Kuznetsov. The first sign of the life of psychoanalysis in Australia.

The author detects the history of birth and development of psychoanalysis in Australia with its beginning to the second half of the XX century.

Keywords: Australia, Freud, psychoanalysis, history.

У 1911 р. Зигмунд Фройд [1] у листі до Шандора Ференці [2] написав: «Два дні тому новий континент заявив про себе. Секретар неврологічної секції австралійського конгресу назвався передплатником

Jahrbuch і попросив коротко розповісти про мої теорії, які абсолютно невідомі в Австралії».

У той же час д-р Ендрю Девідсон, медичний суперінтендант Callan Park як секретар Секції психічного здоров'я та неврології Британської медичної асоціації, звернувся з проханнями до Зигмунда Фрейда, Карла Юнга і Гавлока Елліса прочитати доповіді в секції психологічної медицини та неврології Австралійського медичного конгресу.

Фрейд писав Юнгу, що це була «перша ознака життя психоаналізу в Австралії», де його вчення були досі невідомі. Доповіді Фрейда, Юнга та Елліса були зачитані на Дев'ятій сесії Австралійського медичного Конгресу, що відбувся в Сіднеї 18-23 вересня 1911 р.

З настанням XX ст. нервові розлади стали не тільки поширеними, але й отримали широкий розголос у популярних засобах масової інформації того часу. Перша світова війна звернула увагу багатьох людей на психологічне лікування військових неврозів. Раніше визнавалися тільки фізіологічні хвороби і патологічні пошкодження. Величезна кількість психічних жертв війни застало служби охорони здоров'я зненацька, а існуючі методи лікування (вихід з бойових дій, вживання наркотиків й інші фізичні засоби) були явно недостатніми. Психоаналіз, навпаки, пропонував не тільки пояснення травми (скажімо, бойова психічна травма, як правило, знову активувала раніше пригнічений невротичний конфлікт), а й засіб її лікування. Деякі австралійські лікарі, такі як Річард Артур, Джон Спрінгторп і М. Х. Дауні, вже застосовували такі методи лікування, як гіпноз, лікування відпочинком тощо. Отже, Спрінгторп одержує кредит на дослідження ранньої стадії визначення психологічних факторів у психічному лікуванні, а потім – на використання цих методів для лікування військових неврозів. Ці ідеї мало вплинули на більшість австралійських психіатрів, – пише Роберт Каплан, – які, як і раніше, категорично виступали проти принципів психоаналізу аж до Другої світової війни, а то й після [3, с. 10].

Отже, незважаючи на перші кроки деяких ентузіастів, становлення психоаналізу в Австралії, як і взагалі в світі [4], відбувалося досить драматично. Правду сказати, що і Фрейд тарував шлях психоаналізу в Австрії теж дорогою, не усипаною трояндами.

Слід нагадати, що переломним моментом, який змінює наукові інтереси Фрейда з фізіології до, по суті, психіатрії, стає подорож у Париж до Шарко.

Жан-Мартен Шарко сьогодні широко відомий насамперед завдяки душі Шарко (лікувальна процедура: поперемінно – холодна і гаряча

вода під тиском 4 атмосфери). Насправді ж, за часів Фройда він був ученим зі світовим ім'ям. У 1883-у р. став членом Паризької академії наук. Серед лікарів Шарко одержав титул «Наполеона неврозів та істерій».

Стажування у Шарко в лікарні Сальпетрієр вважалося неабияким досягненням. Коли Фройд отримав важку перемогу на конкурсі за право стажуватися у Шарко, він пише нареченій Марті: «Як це має бути чудово. Я приїжджаю з грошима і надовго залишаюся з тобою, привезу тобі дещо надзвичайне, а по тому їду в Париж, стаю великим ученим і повертаюся до Відня в ореолі неймовірної слави. Ми одразу ж одружимося, і я вилікую всіх невиліковних нервовохворих. Ти будеш піклуватися про мене, а я буду цілувати тебе доти, аж поки ти не станеш веселою і щасливою, – і ми заживемо щасливо назавжди» [5, с. 87].

Проте повернення Фройда до Відня не було тріумфальним. Він не одержав ореола слави і не здобув багатства. Більше того, його повідомлення у Товаристві лікарів (Відень, 1886 р.) про істерію у чоловіків було сприйнято доволі вороже. Вважалося, що істерія може бути тільки у жінок, і сам термін істерія перекладався з грецької як «матка».

Австралія жила своїм життям. Велику роль у становленні й розвитку психоаналізу тут відіграв мельбурнський психіатр Реджинальд (Reg) Еллері. Дивно, що, незважаючи на чималу відстань від Європи, інтерес до психоаналізу досяг Австралії на початку минулого століття. Фройд встановив основні принципи психоаналізу до 1910 р., але потім знов зіткнувся з великим опором з боку багатьох кіл в отриманні визнання. Такі суперечки відбувалися і в Австралії так само, як і всюди, – боротьба з консервативною інтелігенцією медицини і великою частиною психіатрії непримиренної опозиції до фройдової практики.

Лише доповідь «Про психоаналіз», яка вперше була прочитана в США в 1909 р., принесла Фройді неабиякий успіх і визнання. Після Америки його праці друкувалися по всій Європі. Крім того, ця доповідь містила справді квінтесенцію його учіння. Тож не дивно, що вона, будучи зачитана на Сіднейському конгресі, дала поштовх для розвитку психоаналізу в Австралії.

Уже з 1930-х рр. невелика група ентузіастів, включаючи Рега Еллері, наполягала на введенні психоаналізу в медичну практику, – пише Роберт Каплан. Нарешті в 1940 р. почалася аналітична підготовка, і психоаналіз створив міцну основу в Австралії.

Серед них варто відзначити наступні постаті:

Айві Беннетт (1919-2011 рр.) народилася у Вагіну, Західна Австралія. Вона і п'ять її братів і сестер виросли на вівчарській фермі на озері Грейс. У 1939 р. вона отримала ступінь бакалавра сучасної літератури і згодом вивчала клінічну психологію в Університеті Західної Австралії (UWA) в Перті, отримавши ступінь магістра в 1943 р. З 1942 р. по 1945 р. викладала на факультеті психології UWA Х'ю Фаулера. Зі стипендією Британської Ради в 1946 р. Грейс поїхала до Англії, поступила на докторський ступінь у Сирила Берта на факультеті психології Університетського коледжу Лондона і закінчила університет в 1951 р. У той же час, з 1947 р. по 1951 р., вона навчалася у Анни Фрейд, пройшла курс дитячої терапії в Хемпстеді й у 1951 р. стала асоційованим членом Британського психоаналітичного товариства (BPAS). Її докторська дисертація була присвячена дослідженню розвитку невротичних дітей і дітей-правопорушників, початому разом з Кейт Фрідлендер в Клініці допомоги дітям Західного Суссексу. Передчасна смерть Фрідлендер у 1949 р. змусила Айві Беннетт продовжити проект самій. Грунтуючись на психоаналітичній теорії злочинності неповнолітніх Фрідлендер, вона здійснила інтенсивне дослідження, яке було опубліковано в 1960 р. під назвою «Діти-правопорушники і невротики».

У 1952 р.і Айві Беннетт повернулася до Австралії. Вона була одним із засновників Австралійського товариства психоаналітиків і в 1953 р. відкрила приватну психоаналітичну практику в Перті.

Взагалі жінки Австралії відіграли велику роль у становленні психоаналізу як методу лікування і методу гуманітарних досліджень. Так, Айві Беннетт стала засновницею декількох психоаналітичних інституцій, Майдан Холл розвивала приватну психоаналітичну практику, Марія Тереза Савіо Гук, родом з Італії, очолила Сіднейський інститут психоаналізу, Джанет Нілд стала першою жінкою психоаналітиком, яка одержала освіту в Австралії.

Водночас у 1930-х рр. Рой Вінн і Пол Дейн, обидва – місцеві сіднейські психіатри, здійснили подорож до Англії і в Лондоні одержали психоаналітичну підготовку. Вони повернулися у Сідней як піонери психоаналізу. У той же час у 1938 р. шість аналітиків з Європи пода-

ли заявки на міграцію до Австралії. Їх підтримував учень Зигмунда Фрейда енергійний Ернест Джонс. Втім тільки двоє з них – Клара Лазер і Ендрю Пето – змогли дістатися до Австралії.

Незважаючи на те, що громадські служби охорони психічного здоров'я насамперед фокусувалися на біомедичному підході до лікування людей з психічними симптомами, у суспільстві Мельбурна, Аделаїди і Сіднея виявили неабиякий інтерес до глибинної психології, психотерапії та психоаналізу.

На початку 50-х рр. XX ст. виникла і українська школа клінічної психотерапії та гіпнотерапії в Австралії, – пише професор С. Болтівець. – Ця школа була заснована **Євгеном Гливою**, який після Другої світової війни прибув на австралійські землі з Європи та спершу заробляв на життя, працюючи на ритмі каналів для зрошення пустельних земель на південному заході Австралії. Водночас брав участь в організації українського громадського, релігійного та культурного життя. На початку 70-х рр. XX ст. його цікавить «Профіль гіпнотичної індукції», відомий англійською мовою як HPIP-Нурпotic Induction Profile. Євген Глива переїжджає з Австралії до Сполучених Штатів, де професор Герберт Шнігель як раз розробив ще один тест сприйнятливості на сновидінність та оголосив про набір на психотерапевтичне стажування під його наставництвом. З 1975 р. Доктор Євген Глива має власну гіпнотерапевтичну практику і викладає психотерапію та гіпнотерапію для сертифікованих лікарів та психологів з Австралійського континенту, Нової Зеландії, Малайзії, Південної Кореї та інших країн. Доктор Євген Глива – доктор психотерапії Австралійського товариства гіпнозу, під керівництвом Міністерства охорони здоров'я Австралії описує результати своїх досліджень з гіпнозу, опубліковані окремими книгами та статтями в професійних журналах англійською мовою [6].

Майда Елсі Вільгельміна Бакстон Холл народилася в Сідней, старша дочка хірурга-стоматолога Томаса Джорджа Холла і Елсі Еліс Холл. У 1935 р. Майда Холл закінчила медичний факультет Сіднейського університету, згодом пройшла ординатуру в Королівській жіночій лікарні в Паддингтоні, Новий Південний Вельс, і відкрила

приватну практику в Сідней. У 1937 р. вийшла заміж за Літстера Андерсона Варка (1970-1974 рр.). Їхня перша донька Елспет Еліс народилася в 1943 р., друга дочка – у 1948 р. У 1952 р. шлюб закінчився розлученням. Через рік вона вийшла заміж за Томаса Дейлі-Холла. На початку 1950-х рр. Майда Холл проводила аналіз з Ендрю Пето, психоаналітиком, що емігрував з Угорщини, який став її навчальним аналітиком, пізніше – деякий час підвищувала кваліфікацію в Лондоні, де стала членом Бри-

танського психоаналітичного товариства.

Так завдяки ентузіастам з Австралії та різних куточків світу в 50-х 60-х роках ХХ ст. були створені Сіднейський інститут психоаналізу, Мельбурнський інститут психоаналізу, Інститут психоаналізу Аделаїди. У 1976 р. виникла ідея створення інституту психоаналізу у Новому Південному Вельсі. Професор Рег Мартін, член Сіднейського інституту психоаналізу, котрий був заснований на 15 років раніше, вийшов на пенсію із університету Нового Південного Вельсу, де він викладав психологам психотерапію, засновану на психоаналітичних засадах. Виникло питання викладання психоаналізу. Університет Нового Південного Вельса проводив навчальний курс для психоаналітиків спільно з Мельбурнським інститутом психоаналізу. Однак це було психоаналітичне навчання, яке значною мірою ґрунтувалося на Кляйніанських основах.

У 1976 р. в Університеті Нового Південного Вельсу було зібрано групу професіоналів, котрі цікавляться психотерапією, з метою почати програму навчання психоаналізу. В цю групу увійшли професіонали, знайомі один з одним: Ліндсей Флетчер, Маргарет Беркович, Террі Коултон, Джон Баттсворд, Чарльз Енфілд, Девід та Ісла Лоні і Кен Макі. Після дворічної праці 23 жовтня 1978 р. на вулиці Джонстон 23, Аннандейл, відбулося офіційне відкриття Інституту психотерапії Нового Південного Вельсу. З самого початку основними цілями Інституту було заснування психотерапії як дисципліни, яка створює середовище для обговорення психотерапевтами теорії і клінічної роботи, а також – проведення навчальної програми з психотерапії.

Марія Тереза Савіо Гук народилася в Італії і закінчила Туринський університет за спеціальностями «мова, література і психологія». Там вона пропрацювала десять років дитячим психотерапевтом у відді-

ленні дитячої психіатрії і в складі педагогічного колективу. Потім відправилася в Лондон для подальшого навчання психоаналітичної психотерапії в Тавістокській клініці. У Лондоні в 1976 р. вона вийшла заміж за австралійця Джона Гука (1933-2018 рр.), інженера-фізика, бізнесмена і захисника нанотехнологій. У них було два сина, Джон Максиміліан і Паоло. У тому ж році вона переїхала з чоловіком до Сіднея, де завершила психоаналітичне навчання в Австралійському психоаналітичному товаристві (APAS). Вчена

стала членом APAS, а також навчалася і керувала школою аналітики в Сіднейському університеті психоаналізу. У 2002-2005 рр. вона була віце-президентом, а з у 2005-2008 рр. - президентом APAS. Марія Тереза Савіо Гук особливо зацікавлена в застосуванні психоаналізу для вирішення соціальних проблем, в психоаналітичному навчанні і в поширенні психоаналізу в нових країнах за межами Європи і Північної Америки. У минулому вона була головою, а тепер – радник ING, Міжнародного комітету нових груп IPA, з 2008 р. по 2013 р. – член китайського комітету IPA та голова комітету зі зв'язків з громадськістю та комунікаціями. З 2007 по 2013 р. – співголова Європейського комітету IPA із психоаналітичних проблем старіння пацієнтів і аналітиків. У 2009 р. Марія Тереза Гук отримала Орден Зірки італійської солідарності, а в 2016 р. – Медаль Ордена Австралії (ОАМ) за заслуги перед психоаналізом.

Таким чином, вже у 1950-х-1960-х рр. створилися кілька психоаналітичних інститутів Австралії. Кожен мав свої особливості і своє спрямування. Зокрема, **Сіднейський інститут психоаналізу**, завдяки навчальній програмі, адресований як новачкам психодинамічного мислення, так і досвідченим клініцистам. Він проводить очні семінари та консультації для малих груп (SGSC), а також – як очні, так і дистанційні семінари для учасників в інших штатах та за кордоном за допомогою відеоконференцій. Семінари SGSC доповнюють існуючий курс PPC та семінари EPIC в SIP. **Мельбурнський інститут** у 2020 р. запровадив Короткий курс семінарських серій «Залежні стани духу», чотири щотижневі цикли семінарів, що мали початися в серпні 2020 р. Пандемія COVID порушила планування подальших коротких курсів у 2020 р. та курсів «Моделі розуму» – у 2021 р. **Інститут Аделаїди** пропонує 20-тижневі семінари – це вступ до вивчення праць 5

основних теоретиків-психоаналітиків: Фрейда, Біона, Клейна, Віннікотта і Лакана. Ці семінари були б особливо корисними для слухачів психіатрії. Ці семінари мають надати психоаналітичне розуміння для терапевтів, які працюють у будь-якій модальності. Ці онлайн клінічні семінари складатимуться з детального клінічного обговорення, за яким піде коротке обговорення виділеної статті. Клінічне обговорення вимагає від учасників проведення одного дослівного сеансу з пацієнтом, з яким їм важко працювати. Про **Інститут психотерапії Нового Південного Вельсу** вже йшлося.

У 1980 р. була створена Австралійська асоціація психоаналітичної психотерапії, і всі названі інститути увійшли до цієї асоціації. Згодом і члени Новозеландської психотерапевтичної асоціації приєдналися до цієї парасолькової організації. Вона одержала назву Австралоазійської асоціації, яка існує і сьогодні. Паралельно розвивалася теорія учіння про психоаналіз. Її дуже глибоко описав П. Еллінгсен у статті «Історія психоаналізу в Австралії: від Фрейда до Лакана» [7]. Але це вже інша тема.

Використані джерела та література:

1. Кузнецов Ю.Б. Зигмунд Фрейд: народження нової філософії. *Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз: монографія*. К. : Видавництво «Либідь», 2018. С. 121-159.
2. Giambruni, K. C.S.W. Contemporary Relevance of Sandor Ferenczi: The “Wise Baby” Grows UP Presenter: Judith E. Vida, M.D. Discussant: Giselle Galdi, Ph.D. May 25. 1995. *American Journal of Psychoanalysis*. 1996. № 56(1). P. 99-100.
3. Kaplan R.M. Reg Ellery and the Establishment of Psychoanalysis in Australia. *Health and History*. 2015. January. P. 2-17.
4. Garton S. Freud and the Psychiatrists: The Intellectual Movement and the Australian Society / Ed. By B. Head. Oxford : Oxford University Press, 1988. P. 170-172.
5. Jones E. The Life and Work of Sigmund Freud. Ringwood. Victoria. Australia, 1961. 670 p.
6. Ботівець С. Українська школа клінічної психотерапії і гіпнотерапії в Австралії. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2 (71-71). С. 125-130.
7. Ellingsen P. A History of Psychoanalysis in Australia: From Freud to Lacan – an Extract. *Australian Journal of Psychotherapy*. 2013. Vol. 31. № 13. P. 9-33.

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО КОМПЛЕКСУ АВСТРАЛІЇ

В статті викладено результати дослідження трансформаційних процесів у розвитку науково-освітнього комплексу Австралії, окреслено напрями та шляхи реформування комплексу, визначено зміни в динаміці та структурі наукових кадрів, у фінансовому забезпеченні сфери досліджень і розробок. Показано роль держави та бізнесу у розвитку наукового потенціалу країни.

Ключові слова: науково-технологічний розвиток Австралії, інноваційний бізнес, науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, конкурентоспроможність.

Овчарова Л. П. Формирование и развитие научно-образовательного комплекса Австралии. В статье изложены результаты исследования трансформационных процессов в развитии научно-образовательного комплекса Австралии, освещены направления и пути реформирования комплекса, определены изменения в динамике и структуре научных кадров, в финансовом обеспечении сферы исследований и разработок. Показана роль государства и бизнеса в развитии научного потенциала страны.

Ключевые слова: научно-технологическое развитие Австралии, инновационный бизнес, научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, конкурентоспособность.

Lyubov Ovcharova. Formation and development of the scientific and educational complex of Australia. The article presents the results of the study of transformation processes in the development of the scientific and educational complex of Australia, highlights the directions and ways of reforming the complex, identifies changes in the dynamics and structure of scientific personnel, changes in the financial support of the research and development sector. The role of the state and business in the development of the country's scientific potential is shown.

Keywords: scientific and technological development of Australia, innovative business, research and development activities (R&D), competitiveness.

Розвиток науково-технічної сфери та вищої освіти є одним з основних пріоритетів економічної політики австралійського уряду протягом останніх тридцяти років. При цьому, незалежно від того, яка з партій була при владі, важливим напрямом науково-технічної

політики держави була підтримка фундаментальних досліджень, стимулювання досліджень і розробок (ДіР) у підприємницькому секторі, закладах вищої освіти, створення сприятливого середовища для науково-освітньої та інноваційної діяльності.

Уряд прагнув за рахунок впровадження сучасних технологій, підтримки науково-технологічного потенціалу покращити позиції Австралії на світових ринках, удосконалити структуру промисловості та експорту, зменшити імпортозалежність економіки країни.

З середини 80-х рр. ХХ ст. ініціативи австралійського уряду були спрямовані на модернізацію науково-освітнього комплексу (НОК): удосконалення системи фінансування ДіР, кадрового забезпечення комплексу, покращення інституційної інфраструктури сфери ДіР, розширення співпраці з бізнес-сектором, залучення приватного капіталу до комерціалізації інноваційних розробок науковців.

Послідовне впровадження запланованих заходів мало позитивні результати. Сьогодні сучасна Австралія за окремими показниками є лідером серед країн ОЕСР, займає гідне місце серед найбільш розвинених країн у світі поряд з Великою Британією, США й Німеччиною. Макроекономічні індикатори розвитку австралійської економіки та показники розвитку науково-освітньої галузі демонструють позитивну динаміку. Про успішність реформ в науково-технологічній сфері Австралійського Союзу свідчать дослідження аналітиків, експертів міжнародних організацій Світового банку, ОЕСР, ЮНЕСКО [1; 2; 3].

З огляду на те, що в українській науковій та освітніх галузях відбуваються трансформаційні процеси, які потребують фахових рішень, актуальним вбачається узагальнення досвіду зарубіжних країн, зокрема австралійського, щодо напрямів удосконалення науково-технічної політики та механізмів реформування науково-освітньої галузі.

Еволюція соціально-економічного розвитку Австралії достатньо глибоко досліджена в наукових працях австралійських вчених, таких як G. Blainey [4], С. Макінтайр [5], Д. М. Ламбертон [6], Дж. Ніланд [7], А. Моял [8]. Значною є увага до проблем розвитку економіки сучасної Австралії також зарубіжних вчених, зокрема актуальними є дослідження В. Я. Архипова [9], К. В. Малаховського [10], В. Н. Миронової [11], О. В. Мосолової [12], Н. С. Скоробогатих [13]. Важливе місце у вивченні розвитку Австралійського Союзу у вітчизняній історіографії займають доробки співробітників Інституту **всесвітньої історії Національної академії наук України**. Серед робіт українських учених у першу чергу варто відзначити дослідження доктора

політичних наук О. В. Зернецької [14; 15; 16], кандидата історичних наук Т. Ю. Перги [17; 18], кандидата економічних наук І. І. Вітер [19], кандидата політичних наук І. М. Ветринського [20].

Огляди, звіти та інформаційна база даних міжнародних організацій – МВФ, ОЕСР, ЮНЕСКО – та Статистичного бюро Австралії також є важливим джерелом для дослідження особливостей формування та розвитку науково-освітньої політики Австралії.

Мета дослідження: визначити особливості розвитку науково-освітнього комплексу Австралії та роль держави і бізнесу у формуванні наукового потенціалу країни; виявити основні тенденції в динаміці її структури комплексу та його вплив на підвищення конкурентоспроможності країни.

В 70-х рр. XX ст. в Австралії активно здійснювалося реформування економіки, пов'язане з внутрішніми і зовнішніми викликами. Залежність економіки від сировинного експорту, зниження конкурентоспроможності експортоорієнтованих галузей, низька продуктивність праці, нестача кваліфікованих кадрів, незацікавленість бізнесу до впровадження інновацій, суттєве відставання від розвинених країн ОЕСР за показниками витрат на ДіР – ці виклики вимагали від австралійського уряду нових підходів і ефективних виважених рішень. Усвідомлюючи необхідність трансформаційних змін в економіці та залучення науково-освітнього потенціалу до вирішення проблем науково-технічного розвитку країни, уряд ініціював прийняття законодавчих актів, які передбачали створення інституційних й економічних умов інноваційного розвитку, а саме: удосконалення системи вищої освіти й розвиток інноваційного підприємництва в університетах, розвиток власних дослідницьких підрозділів на підприємствах, залучення інвестицій приватного сектора в наукову сферу та збільшення попиту на ДіР.

Так, в цей період були прийняті важливі урядові акти у сфері ДіР – *акт про дослідження й розробки у промисловості (1986 р.)*; стратегія «Побудова конкурентоспроможної Австралії» (1991 р.), акт про консолідовані фонди розвитку (1992 р.), акт про венчурний капітал (2002 р.), акт про підтримку вищої освіти (2003 р.), програма «Підтримка можливостей Австралії» (2001 р.), метою яких була активізація досліджень, спрямованих на модернізацію промисловості, прискорення комерціалізації ДіР. Важливим кроком уряду стало створення мережі спільних дослідницьких центрів, завдяки яким було забезпечено взаємодію науково-освітнього сектора, державних і приватних підприємств. Прийняті законодавчі акти передбачали урядові гранти

для компаній на проведення НДДКР, запровадження податкових пільг і системи урядових премій для підприємств, які впроваджували інноваційні розробки.

Завдяки впровадженню програм розвитку промислових ДіР щорічні видатки бізнесу на ДіР в Австралії у 1990-х рр. збільшилися до 2,8 млрд австрал. дол., а їх частка у ВВП зросла з 0,25% до 0,67%. [21].

Як відзначають аналітики, політика уряду Австралії, спрямована на стимулювання приватних інвестицій в ДіР й активізацію взаємодії науки, бізнесу та влади, протягом більш ніж 10 років реформ в НОК сприяла розвитку наукомістких галузей, формуванню корпоративної науки у галузевих компаніях. Успішною, на їх думку, була і реформа сфери вищої освіти, оскільки значно зросла кількість студентів, у тому числі й іноземних; збільшилась частка науково-дослідних робіт в університетах; експорт освітніх послуг став важливим джерелом надходжень до бюджету країни та університетів [9; 10; 11; 13].

Дослідження науковців, експертів міжнародних організацій підтверджують успішність реформ в НОК, розпочатих в Австралії на початку 1980-х рр., і позитивний вплив урядових рішень на розвиток його потенціалу, що стало підґрунтям на наступні кілька десятиліть.

Нові політичні еліти, які приходили до влади в Австралії на початку ХХІ ст., в цілому продовжували політику попередніх урядів – нарожували потенціал науково-освітнього комплексу, удосконалювали законодавство, розробляли й реалізовували стратегії і програми.

У 2009 р. було прийнято програмний документ «Інноваційна програма на ХХІ століття», в якому визначено сім основних пріоритетів інноваційного розвитку Австралії, а саме: державне фінансування спрямовується на високоякісні дослідження, що відповідають на виклики часу й відкривають нові можливості; держава підтримує необхідну чисельність кваліфікованих дослідників як в державному секторі, так і в приватному; держава сприяє розвитку сучасної інноваційної промисловості шляхом комерціалізації результатів наукових досліджень та сприяє зміцненню взаємодії між дослідниками і бізнесом. До основних пріоритетів віднесено також активізацію участі австралійських дослідників у міжнародних проектах та розширення участі державних та місцевих органів влади у забезпеченні інноваційного розвитку держави.

В 2013-2016 рр. реформи уряду Австралії були спрямовані на розвиток малого й середнього наукомісткого бізнесу, технопарків, венчурного фінансування та збільшення інтелектуального потенці-

алу. Пріоритетом урядової політики на даному етапі став розвиток професійної освіти, особливо в природничих і фізико-математичних галузях науки.

Для розширення зв'язків між науково-освітньою сферою й промисловістю за ініціативи уряду було впроваджено програму «Entrepreneurs' Programme», якою передбачено надання індивідуальних послуг з комерціалізації інновацій. Бюджет даної програми у 2016-2017 рр. складав 107 млн. австрал. дол., у 2017-2018 рр. – 120 млн. [22].

Уряд розробив цілий комплекс заходів підтримки підприємств, які беруть участь у ДіР, та втілює їх у програмі «Research & Development Tax Incentive». Позитивним результатом впровадження вказаних програм та інших ініціатив уряду стало значне збільшення витрат бізнес-структур на ДіР. У 2015 р. австралійські компанії інвестували в ДіР близько 30 млрд. австрал. дол. [23].

Зросла і державна підтримка сфери ДіР. Державні витрати на ДіР збільшились з 4,2 млрд австрал. дол. в 2000 р. до 10 млрд в 2014. р. [21].

Поєднанню наукових знань, сучасних технологій і перспективних розробок з можливостями комерційних компаній сприяв розвиток технопарків в окремих штатах Австралії. Діяльність більшості технопарків була спрямована на підтримку інноваційного бізнесу, заохочення розвитку державно-приватного партнерства, залучення іноземних компаній, сприяння комерціалізації наукових ДіР, створення міжнародних стратегічних партнерств. Сьогодні створені в Австралії технопарки сприяють розвитку сучасних технологій за наступними напрямками та галузями: ІТ технології, супутниковий та мобільний зв'язок, оборонні та аерокосмічні технології, нанотехнології, біотехнології, прикладні науки. До найбільших технопарків Австралії відносяться: Інформаційно-комунікаційний технологічний кластер Балларат (штат Вікторія), технопарк у Бентлі, Австралійський технопарк, створений на базі консорціуму університетів: University of Sydney, University of Technology, Sydney і University of New South Wales, технопарк міста Аделаїда (штат Південна Австралія) та інші.

В останнє десятиліття завдяки виваженій та послідовній політиці австралійського уряду в НОК спостерігається посилення комерціалізації науково-дослідних робіт, що виконувались державними НДІ та університетами. Міжнародне науково-технічне співробітництво стало важливим фактором зміцнення кадрового, професійного складу НОК Австралії. Системність у здійсненні реформ в австралійських універ-

ситетах сприяла збільшенню кількості студентів, активізації ДіР та розширенню експорту освітніх послуг. Австралійські університети сьогодні – це не тільки освітні, а й міжнародні науково-дослідні центри, центри інноваційного розвитку. Австралія входить у п'ятірку країн – провідних експортерів освітніх послуг, конкуруючи з країнами-лідерами в цій галузі, а дохід від їх експорту сягає десятки мільярдів доларів. Наприклад, у 2017-2018 фінансовому році цей показник складав 32,4 млрд. австрал. дол.

Достатньо ефективною була політика уряду Австралії і щодо залучення прямих іноземних інвестицій і компаній в економіку країни. Завдяки сприятливому інвестиційному клімату в Австралії іноземні компанії – лідери в сфері інформаційних технологій і телекомунікацій, в фармацевтичній й електронній промисловості – відкрили свої філіали, здійснюють капіталовкладення в сферу НДДКР, залучають кадри НОК та використовують австралійські наукові досягнення і розробки.

Успішною, на наш погляд, була і міграційна політика уряду Австралії, спрямована на залучення висококваліфікованих фахівців з усього світу. Сьогодні Австралія особливо зацікавлена в фахівцях з науковими, технологічними, інженерними й математичними здібностями, необхідними для таких галузей, як робототехніка й біотехнології. Враховуючи важливість створення робочих місць в цих галузях, уряд ініціював у 2018 р. пілотні проекти Глобальна система талантів (Global Talent Visa) і Підтримка інновацій у Південній Австралії. Впровадження цих програм дозволить забезпечити кадрами стратегічно важливі вакансії, отримати нові ідеї й знання від іммігрантів та впровадити їх на підприємствах Австралії [24].

Сучасні тенденції в сфері досліджень і розробок в Австралії. За тридцятирічний період науково-освітній комплекс Австралії істотно трансформувався, оскільки уряд був зацікавлений у впровадженні англосаксонської моделі розвитку сфери ДіР. Слід нагадати, що науково-технічна політика в Австралії формувалася під впливом Великої Британії. На формування інституційної структури сфери ДіР впливало розширення зовнішньоекономічних зв'язків Австралії з розвиненими країнами Європи, Азії та з США. У зв'язку з цим структура витрат на НДДКР зазнала значних змін. Так, зросла частка витрат на ДіР в університетах та бізнес-секторі, а частка державних витрат скоротилася. Зміни у структурі фінансування НДДКР позначилися і на структурі зайнятості в секторах науки. За останніми даними чисельність зайнятих в сфері ДіР Австралії складає близько 147,8 тис. осіб

і розподіляється таким чином: у державному секторі зайнято 10%, в підприємницькому – 29,6%, в секторі вищої освіти – 60,4%. В табл. 1 наведені дані, що ілюструють тенденції розвитку сектору НДДКР в Австралії в 2010 р. та 2018 р. [1].

Наведені дані свідчать про позитивну тенденцію щодо фінансового забезпечення сфери ДіР в Австралії. Однак, після періоду інтенсивного зростання частка витрат на НДДКР у ВВП у 2018 р. скоротилася до 1,79%, а витрати становили 22,5 млрд дол. США. Нагадаємо, що в 2000 р. витрати на НДДКР в Австралії склали 7,9 млрд дол. США. Для порівняння: витрати на НДДКР у ВВП в 2018 р. по окремих країнах ОЕСР становили: у Великій Британії – 1,71%, Німеччині – 3,13%, Словаччині – 0,84%, Словенії – 1,25%, США – 2,83%, Японії – 3,26%.

Таблиця 1

ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК В АВСТРАЛІЇ У 2010-2018 РР. [1]

	2010 р.	2018 р.
Витрати на НДДКР, млн дол. США	20572,20	22555,20
Витрати на НДДКР, % ВВП	2,10	1,79
Витрати на НДДКР, що фінансуються за рахунок коштів держави, млн дол. США	4610,90	6619,00
Експорт високотехнологічної продукції, млн дол. США	4589,90	5274,10
Частка експорту високотехнологічної продукції в загальному обсязі експорту, %	13,90	16,70
Патентні заявки на винаходи, подані національними та іноземними заявниками в патентні відомства країни, одиниць	24887	29957

Важливою характеристикою структури фінансування науки є частка витрат на ДіР за рахунок держави. В Австралії частка держави протягом тридцяти років скорочується. Так, у 2018 р. вона складала близько 10%. Водночас, в абсолютних величинах фінансування ДіР за рахунок держави зростає кожного року. Так, якщо у 2000 р. державні видатки становили 2,8 млрд дол. США, то в 2018 р. – 6,6 млрд дол.

Частка витрат бізнесу на НДДКР у 2018 р. досягла 53%, а сектору вищої освіти – 34%, витрати приватного неприбуткового сектору склали 3%. Збільшення витрат бізнесу на ДіР є характерною тенденцією для більшості розвинених країн ОЕСР. В країнах – інноваційних

лідерах частка держави в загальних витратах на НДДКР знаходиться в діапазоні від 14,6% в Японії до 33,1% в Канаді. Наприклад, у Великій Британії співвідношення витрат на НДДКР складає: держави – 6,5%; бізнесу – 69%, вищої освіти – 22,5%.

Водночас, як показує аналіз джерел фінансування НДДКР, частка витрат держави сягає близько 35%, підприємницького сектору – 62%. Це пояснюється тим, що держава витрачає значні кошти на податкове стимулювання підприємств, що здійснюють НДДКР (сума пілґґ досягала більш як 3 млрд. австрал. дол. щорічно). В першу чергу уряд Австралії фінансує фундаментальні ДіР, що здійснюють установи Державного об'єднання наукових і промислових досліджень (CSIR). Іншими пріоритетними організаціями, що фінансуються державою, є Австралійська організація ядерних досліджень і технологій (ANSTO), Австралійський інститут морських досліджень (AIMS), Організація оборонної науки й техніки Австралії. Держава також здійснює цільове фінансування досліджень в університетах на конкурсній основі, що орієнтовані на певні пріоритети розвитку австралійської економіки. Пріоритетом у фінансуванні є технічні науки, на які припадає 42% загальних витрат на НДДКР в Австралії, на природничі науки витрачається 30%, на медичні – 15%, на сільськогосподарські – 5%, на суспільні – 6%.

Для забезпечення цілісності циклу НДДКР важливим є дотримання економічно обґрунтованих пропорцій між витратами на різні види робіт: фундаментальні (Ф), прикладні (П) та дослідно-конструкторські розробки (Р). Аналіз структури витрат на ДіР за видами робіт в Австралії показав, що співвідношення $\Phi : \Pi : \text{Р}$ дорівнює 20 : 38 : 42. Порівняно з минулими роками спостерігається тенденція до зменшення видатків на фундаментальні ДіР і збільшення на прикладні та розробки, які в основному фінансуються за рахунок бізнес-структур; 80% видатків на фундаментальні ДіР фінансуються за рахунок держави.

Науково-технологічний сектор Австралії є досить продуктивним, про що свідчить публікаційна активність та збільшення патентних заявок на винаходи, подані національними та іноземними заявниками в австралійське патентне відомство (див. табл. 1). Так, у 2018 р. в австралійське патентне відомство було подано 29957 патентних заявок на винаходи, що на 20% більше порівняно з 2010 р.

Щодо публікацій і цитувань у наукових виданнях, що індексуються у міжнародних базах даних, за період з 2014-2018 рр. австралійськими науковцями було опубліковано: в базі даних Scopus: 427875 пу-

блікацій, кількість цитувань – 5245383; у базі даних Web of Science: 426157 публікацій, кількість цитувань – 4494493.

Про ефективність науково-технічної політики австралійського уряду свідчить також зростання експорту високотехнологічної продукції, який в 2018 р. склав близько 5,3 млрд дол. США, а його частка в загальному обсязі експорту збільшилася до 16,7%.

Як показало дослідження, головними суб'єктами науково-технічної діяльності в Австралії виступають університети, бізнес і державні інститути, що розвивають окремі напрямки фундаментальної й прикладної науки. Малі й середні інноваційні підприємства, спільні інноваційні компанії державних і приватних установ, індивідуальні підприємці стали важливими суб'єктами в сфері НДДКР Австралії. В країні створена розгалужена інноваційна інфраструктура: агентства й асоціації, технопарки, венчурні фонди, які є незалежними, сприяють комерціалізації розробок, впровадженню нових технологій в економіку та інформаційному забезпеченню інноваційних процесів.

Роль держави в цьому процесі була визначальною. Австралійський уряд активно долучався до інноваційного процесу: формував сприятливі умови для становлення інноваційного середовища, розробляв стратегію, здійснював фінансування пріоритетних проектів, розвивав нові інститути, стимулював розвиток людського потенціалу, виконував координуючу роль в науково-освітній галузі.

Аналіз трансформаційних процесів в науково-освітній галузі показав, що політика уряду Австралії, спрямована на пріоритетність розвитку сектору ДіР, мала позитивне значення як для реформування НОК, так і для національної економіки. В країні створені інституційні й економічні умови інноваційного розвитку, зокрема, привабливість прикладних ДіР для бізнесу, забезпечено зростання інвестицій підприємницького сектору в наукову сферу й збільшено попит на інновації; забезпечено зростання наукового потенціалу у державних НДІ й університетах; розширено взаємодію науково-освітнього комплексу і бізнесу в спільних проектах, що пришвидшило комерціалізацію й трансфер технологій.

Залучення науково-освітнього потенціалу до вирішення проблем та викликів, що стояли перед економікою Австралії, сприяло створенню високопродуктивного експортноорієнтованого сектору в базових галузях економіки, насамперед, в обробній, гірничодобувній промисловості і агропромисловому комплексі, які розвиваються сьогодні на основі сучасних технологій і забезпечені висококваліфікованими кадрами.

Використані джерела та література:

1. Main Science and Technology Indicators. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/main-science-and-technology-indicators/volume-2018/issue-1_msti-v2018-1-en#page1.
2. Річні звіти Всесвітнього банку за 2014-2017 pp. URL: <https://worldbank.org/handle/10986/24985>.
3. UNESCO Science Report: towards 2030. URL: <https://unesdoc.unesco.org/images/0023/002354/235407e.pdf>
4. Geoffrey Blainey. A shorter history of Australia. Sydney : Vintage books, 2009. 324 p.
5. Макинтайр Стюарт. Краткая история Австралии. М. : Весь Мир, 2011. 359 с.
6. Lamberton D.M. Science, technology, and the Australian economy. Sydney : Tudor press, 1970. 286 p.
7. Niland J. The Engagement of Australian Universities with Globalization. URL: http://www.glion.org/wp-content/uploads/2016/09/g2008_7_The-Engagement-of-Australian-Universities-with-Globalization_NILAND.pdf
8. Moyal A. The Australian Academy of Science: The Anatomy of Science Elite. Pt. 1. *Search*. 1980. Vol. 11. № 7/8. P. 231-239.
9. Архипов В.Я. Австралия в мировой экономике. М. : Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 2005. 207 с.
10. Малаховский К.В. История Австралии. М. : Наука, 1980. 400 с.
11. Миронова В.Н. Основные направления инновационного развития экономики Австралии. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2. С. 433-441.
12. Мосолова О.В. Австралия: политика устойчивого развития. Институт востоковедения РАН. М. : ИВ РАН, 2019. 260 с.
13. Скоробогатых Н.С. История Австралии. XX век. М. : ИВ РАН, 2015. 452 с.
14. Зернецкая О.В. Австралийский социальный роман 30-х годов XX века. Киев : Наукова Думка, 1982. 287 с.
15. Зернецька О.В. Роль культурної політики Австралії у створенні позитивного іміджу країни у світі. *Зовнішні справи*. 2020. № 5-6. С. 48-55.
16. Зернецька О.В. Розвиток культури в Австралії протягом XX ст: кіноіндустрія. *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 2(11). С. 174-200.
17. Перга Т.Ю. Політика Австралії щодо корінного населення (кінець XIX ст. – перша третина XX ст.). *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 2(11). С. 41-52.
18. Перга Т.Ю. Кліматична політика Австралії: крок вперед, два назад. *Зовнішні справи*. № 4. 2020. С. 48-52.
19. Вітер І.І. Державний патерналізм та його зародження в Австралії на початку XX ст. *Україна: аспекти праці*. 2020. № 4. С. 43-51.

20. Ветринський І.М. Історичні, соціокультурні та міжнародно-політичні передумови виникнення і становлення Австралійського Союзу. *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 3(12). С. 68-90.
21. Статистичне бюро Австралії. URL: <https://www.abs.gov.au/statistics>.
22. Програма «Entrepreneurs' Programme». URL: <http://www.business.gov.au/advice-and-support/EIP/Pages/default.aspx>.
23. Програма «Research & Development Tax Incentive». URL: <https://business.gov.au/Grants-and-Programs/Research-and-Development-Tax-Incentive>.
24. Проект Global Talent Visa. URL: <https://immigrant.today/australia/platit-145-000.htm>.

УДК 378.4 (94) «190/193»

Мирончук О. А.

УНІВЕРСИТЕТИ АВСТРАЛІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

З'ясовано історичні основи розвитку системи вищої освіти та формування наукової політики Австралії в першій третині ХХ ст. Визначено особливості австралійської університетської системи в 1900–1930 рр. та розкрито принципи, на яких вона базується. Проаналізовано базові перетворення, основні напрямки розвитку і модернізації університетської освіти в досліджуваний період. Доведено, що діяльність австралійських університетів органічно вписана в контекст соціокультурної політики Австралії.

Ключові слова: вища освіта, університети, наукова сфера, Австралія.

Мирончук Е. А. Университеты Австралии в первой трети XX в. Выяснены исторические основы развития системы высшего образования и формирования научной политики Австралии в первой трети XX в. Определены особенности австралийской университетской системы в 1900–1930 гг. и раскрыты принципы, на которых она базируется. Проанализированы базовые преобразования, основные направления развития и модернизации университетского образования в исследуемый период. Доказано, что деятельность австралийских университетов органично вписана в контекст социокультурной политики Австралии.

Ключевые слова: высшее образование, университеты, научная сфера, Австралия.

Olena Myronchuk. Australian universities in the first third of the XX century. The historical foundations of the development of the higher education

system and the formation of scientific policy in Australia in the first third of the XX century were clarified. The features of the Australian university system in 1900-1930 are determined and the principles on which it is based were revealed. The basic transformations, the main directions of development and modernization of university education in the studied period were analyzed. It's proven that the activities of Australian universities are organically inscribed in the context of Australian socio-cultural policy.

Keywords: *higher education, universities, scientific sphere, Australia.*

Процеси розвитку вищої освіти та наукової сфери в сучасних умовах все більше зазнають впливу нових імперативів соціально-економічного та культурного розвитку, зумовлених глобалізацією. Саме ці обставини актуалізують необхідність вивчення міжнародного досвіду становлення та розвитку системи вищої освіти, передусім її університетської складової. Звернення до досвіду країн, які демонструють високий рівень розвитку університетської освіти, обумовлюється як запитами суспільства, станом економіки, так і необхідністю забезпечення конкурентоспроможності країни. Разом з тим існує не так багато робіт компаративного характеру з вивчення досвіду окремих країн та можливостей його застосування. Зокрема, маловивченим залишається питання формування та становлення австралійської системи вищої освіти, яка має чітко виражений університетський характер. Тож у цьому контексті досвід Австралії видається цінним та корисним.

Окремі аспекти розвитку вищої освіти в Австралії досліджували як вітчизняні вчені, зокрема І. Балицька, Ю. Кобюк, Н. Пасько, Т. Пилєва, Г. Слозанська, так і зарубіжні, переважно австралійські – К. Даріан-Сміт (Kate Darian-Smith), Дж. Вагорн (James Waghorne), Дж. Брін (Jim Breen), Д. Річард (Davis Richard), Дж. Грегорі (Jenny Gregory) та ін. Однак детальний аналіз наявної фахової літератури з досліджуваної теми свідчить, що проблема становлення та розвитку університетської освіти в Австралії системно не досліджена, що й обумовлює актуальність розробки даної наукової теми. Метою дослідження є з'ясування засадничих принципів університетської системи вищої освіти Австралії в першій третині XX ст., а також основних напрямків її розвитку і модернізації.

Важливим досягненням і предметом гордості австралійців є наступність та спадковість у розвитку університетської освіти. Австралія зуміла знайти і утримати певний баланс – інтегруватися в світовий освітній простір, з одного боку, а з іншого – зберегти безперечні переваги національної системи вищої освіти, основу якої складають

університети. Традиції та основні риси австралійських університетів були закладені в другій половині XIX ст., а сама ідея університету була завезена до країни англійськими колоністами [1, с. 70]. Важливу роль у відстоюванні ідеї світського і загальнодоступного університету відіграв Вільям Вентворт – визначний австралійський дослідник, письменник, правник і державний діяч [2].

Фактично ж національна система вищої освіти країни почала формуватися тільки після створення федерації штатів, об'єднаних в Австралійський Союз. Зростання чисельності багатонаціонального населення Австралії, процеси урбанізації і прогрес промислового виробництва, розвиток систем транспортної та інформаційної комунікації, уніфікація законодавства, дефіцит кваліфікованих фахівців, формування суспільної думки і громадянської свідомості висували нові вимоги до закладів вищої освіти.

1 січня 1901 р. шість британських самоврядних колоній – Квінсленд, Новий Південний Вельс, Вікторія, Тасманія, Південна Австралія та Західна Австралія об'єдналися і проголосили федерацію штатів – Австралійський Союз, започаткувавши нову еру державотворення в Австралії. Розвиток нової держави на початку XX ст. посилював потребу в підкресленні її культурних особливостей і пошуку самобутності. Не останнє місце в цьому процесі відводилось вирішенню проблеми університетської освіти, передусім її модернізації. Тож з моменту заснування федерації питання про місце та роль університетської освіти в національному житті Австралії було предметом серйозних обговорень, дискусій та суперечок.

На момент федерації в Австралії вже існували чотири університети: в Сідней (1850 р.), Мельбурні (1853 р.), Аделаїді (1874 р.) та на о. Тасманія (1890 р.). В них навчалось 2 652 студенти, а населення Австралії на той час становило 3 788 100 чол. [3]. Університети були центрами освітнього і культурного життя. На них покладалася відповідальність за підготовку вчителів середніх шкіл та фахівців відповідно до потреб економічного розвитку конкретного штату. Особливістю розвитку університетів цього періоду є їх повна ізольованість один від одного, виключно британська орієнтація вищої освіти з точки зору як її організації, так і змісту навчання, а також відносно невелика кількість студентів.

Незабаром після федерації були створені ще два університети: Квінслендський (1909 р.) та університет Західної Австралії (1911 р.). Таким чином, перші штати нової федеральної системи власне й стали

центрами університетського життя. В 1914 р. в усіх університетах навчалось лише 3 300 студентів (0,1% населення Австралії) [4].

В досліджуваній період уряд Співдружності мав досить обмежені повноваження щодо системи вищої освіти і практично не приймав участі в її розвитку. Відповідальність за законодавче забезпечення, управління і визначення стратегічних пріоритетів розвитку цієї сфери покладалися на штати / материкові території, компетенція федерального уряду не поширювалась на діяльність університетів. Вища освіта продовжувала залишатись в управлінні штатів та материкових територій аж до Другої світової війни.

Тож на початку XX ст. в австралійському суспільстві формується ідея про те, що вища освіта має бути сферою особливої державної уваги, остаточно ж вона оформилася після Другої світової війни.

Шість найстаріших університетів Австралії, які були засновані до Першої світової війни, утворили неофіційну групу пісковикових університетів. Вони об'єдналися за тим же принципом, що і британські вузи з червоної цегли, – завдяки матеріалу, з якого були збудовані перші кампуси. В травні 1920 р. на конференції в Сідней представники тодішніх шести університетів Австралії сформували Комітет австралійських віце-канцлерів з метою координації та вдосконалення системи вищої освіти, а також для вирішення питань, що стосуються університетського сектору, однак він так і не набув офіційних повноважень до Другої світової війни [5].

До 1940 р. всі університети фінансувалися урядами штатів. Усі штати мали повну автономію щодо видів і назв документів про закінчення університету, змісту освітніх програм, а також вимог до випускних іспитів. Кожен університет мав свій повноважний законодавчий акт про заснування університету як юридичної особи в своєму штаті / території, який в більшості випадків визначав цілі та завдання університету. Відповідальність за керівництво та управління університетом покладалася на керівний орган, переважно це Рада або Сенат, кількісний склад якого міг коливатися в межах від 15 до 35 виборних осіб і членів, що призначаються [6, с. 7-8].

На початку XX ст. відбуваються певні зміни в структурі та ролі університетських керівних органів – загальною тенденцією стає концентрація виконавчої влади в апараті віце-канцлера. Зростаючі виконавчі повноваження сприяли розширенню деяких загальних управлінських функцій. Ефективний пошук та впровадження нових форм існування, з одного боку, дозволяли інтегрувати в себе нові підходи у діяльності, а з іншого – зберігати основні функції і традиції університету.

Період до 40-х рр. XX ст. характеризується становленням вищої освіти Австралії. На початку XX ст. розвиток змісту австралійської вищої освіти продовжував залишатися під впливом британської освітньої моделі; австралійські університети ще підтримували тісний взаємозв'язок з англійськими університетами, які забезпечували заклади вищої освіти Австралії своїми кадрами, а також здійснювали післядипломну підготовку випускників.

Прикметно, що в перші десятиліття XX ст. австралійці починають все частіше займати викладацькі посади, хоча більшість з них були випускниками Оксфордського або Кембриджського університетів. Австралійські інтелектуали починають усвідомлювати, що вища освіта не може прогресувати, лише копіюючи освітню систему Британії, а потребує якісних змін як в змісті освіти, так і в застосуванні нових технологій у навчанні та прогресивних методик у викладанні різних предметів, переосмисленні ролі природничих наук, акценті на фундаментальних дослідженнях та розв'язанні проблеми підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Протягом 1900-1930 рр. спостерігається децентралізація в управлінні вищою освітою, збільшення кількості навчальних предметів та зміна підходів до навчання, удосконалення університетських програм та планів. Основне завдання австралійських університетів полягало у зміцненні науки і промисловості за рахунок розвитку знань та їх застосування для вирішення найважливіших економічних проблем країни. Досягнення цієї мети передбачалось в умовах жорстких обмежень, відсутності фінансування.

Значний вплив на динамічний розвиток університетів та поступове перетворення їх на провідні заклади вищої освіти спричиняла підтримка приватного капіталу. Протягом перших трьох десятиліть XX ст. австралійські університети майже повністю залежали від незначних щорічних грантів уряду штату та добродійних пожертв. Ці пожертви давали змогу створювати нові кафедри з багатьох дисциплін, розширювати сферу навчальної та наукової діяльності, а також спонукали уряди штатів до збільшення обсягів фінансування.

В першій третині XX ст. австралійська система вищої освіти успішно інтегрувала в себе нові підходи в діяльності та прогресивні тенденції того часу. Австралійські університети одні з перших стали декларувати принципи вільного навчання і приймати всіх бажаючих, незалежно від релігійних переконань та соціального походження. Вони концентрувалися на забезпеченні своїх студентів «реальними» навичками, а не абстрактними теоріями; в змісті навчання переважали

професійна і прикладна орієнтація на протипагу так званим «вільним мистецтвам» в європейських університетах; інженерні курси виділилися в окремих напрям університетської освіти; значного поширення набула вечірня і заочна форма навчання; жінки отримали рівні права з чоловіками здобувати університетську освіту. В цьому полягала їхня основна відмінність від стародавніх англійських університетів. Окрім того, з моменту заснування федерації новий акцент на наукових дослідженнях поступово стає визначальним в діяльності університетів.

У 1900-1930 рр. австралійські університети були все ще тісно пов'язані з класичними та математичними традиціями. Однак створення абсолютно нових факультетів, орієнтованих на вирішення економічних питань, а не реорганізація існуючих навчальних кафедр, було новаторським на той час. Заснування нових факультетів, впровадження практичних та спеціальних курсів стало черговою демонстрацією готовності університетів адаптуватися до економічних потреб країни.

Розвиток і становлення австралійських університетів в першій третині ХХ ст. пов'язані в першу чергу із утвердженням і захистом інституційної автономії. Найстаріші австралійські університети були засновані актами законодавчих органів колоній. Це породило сумніви щодо визнання їхніх ступенів поза межами колоній і призвело до того, що вони домагалися королівських хартій з Лондона, які б надавали їм легітимності по всій Британській імперії. Ця тенденція спостерігалася й після заснування Австралійського Союзу. Так, університет Тасманії отримав королівську грамоту в 1915 р. через 25 років після його заснування [7].

Австралійський підхід в забезпеченні стандартів вищої освіти був обумовлений тим, що всі університети мали статус самостійних установ, а також – юридичні права на акредитацію своїх власних навчальних курсів і програм [6, с. 3].

На початку ХХ ст. рівень системи вищої освіти Австралії був не надто високим, взнаки давалися низький рівень підготовки викладачів, недостатнє фінансування університетів. Тож протягом перших трьох десятиліть ХХ ст. університети розпочали активну роботу з покращення та активізації своєї діяльності. Результатом подолання суперечностей між наявною і необхідною системою вищої освіти став процес удосконалення університетських програм, запровадження нових курсів, навчальних дисциплін, започаткування нових наукових галузей.

Стрімке зростання кількості студентів в університетах в першій половині XX ст. відображало поступ технологічного розвитку та загальний прогрес епохи. Водночас університети активно відстоюють права жінок отримувати освіту на рівних умовах з чоловіками, обіймати викладацькі посади, входити до складу Сенату (Ради) університету. На початку XX ст. значно активізується студентське життя університетів: створюються студентські ради, започатковуються студентські періодичні видання. Університети завойовують високу репутацію за видатні наукові дослідження. У 1915 р. професор математики та фізики університету Аделаїди сер Вільям Брегг разом зі своїм сином, випускником цього закладу сером Лоуренсом Бреггом отримав престижну Нобелівську премію з фізики [8].

Перша світова війна внесла свої корективи в розвиток університетів, призвела до згорання більшості лекційних курсів, університети стали місцем військової підготовки і зазнали чималих людських втрат.

У міжвоєнні десятиліття австралійські університети значно розширилися і утвердилися завдяки ґрунтовній базі, що була закладена в останні десятиліття XIX ст.: збільшувалась кількість студентів, реалізовувався цілий ряд амбітних планів, спрямованих на розвиток інфраструктури та капітального будівництва, зростало їх значення та авторитет в житті суспільства. Ці якісні зміни привели до переходу від установ, що займаються «гуманітарною освітою вчених-джентльменів», до навчальних закладів, які беруть активну участь в підготовці кваліфікованих спеціалістів для наукоємних професій [9].

У 1902 р. своє 50-річчя святкував **Сіднейський університет** – перший заклад вищої освіти Австралії. За цей час він значно розширився і утвердився. Там викладали не тільки традиційний університетський курс – класику, природничі науки та математику, а також і «сучасні» дисципліни – французьку та німецьку мови, політичну думку.

Позитивні зрушення стали можливими завдяки значній фінансовій допомозі, яку надавали університету благодійники та меценати: підприємець Генрі Чалліс (250 000 ф. ст.), бізнесмен Томас Фішер (30 000 ф. ст.), інженер та підприємець сер Нікол Рассел (50 000 ф. ст.). Австралійський політик, природознавець та зоолог сер Вільям Маклей подарував університету унікальну природознавчу колекцію [10].

В ювілейний рік стрімко зросла кількість студентів – 730 осіб (в 1901 р. їх було 657). В 1909 р. була відкрита університетська бібліотека, названа на честь її головного мецената Т. Фішера, згодом був побудований комплекс університетських споруд. В 1914 р. була створена

спілка жінок Сіднейського університету, а у 1929 р. – представницька студентська рада [11].

В 1919 р. кількість факультетів збільшується з чотирьох до десяти. У 1919 р. лікар-акушер-гінеколог Констанс Д'Арсі стає першою жінкою, обраною до складу Сенату університету [12].

Перша третина XX ст. позначилася динамічним розвитком **Мельбурнського університету**. Стрімкий прогрес природничих дисциплін на початку XX ст. призвів до офіційного відкриття в 1903 р. факультету природничих наук. На інженерному факультеті вперше були запроваджені наукові ступені в галузі гірничої справи, машинобудування та електротехніки. Один за одним створюються нові факультети: стоматологічний (1904 р.), сільськогосподарський (1911 р.), педагогічний (1918 р.), економічний (1924 р.), архітектурний (1931 р.). У 1911 р. в університеті була заснована перша в країні кафедра англійської мови, а у 1912 р. – кафедра соціології. У 1915 р. у складі університету був створений перший в Австралії медичний науково-дослідний інститут [13].

У першій третині XX ст. університет намагався залучати найкращих вчених та дослідників для наукової роботи та викладання, запроваджувати нові наукові напрямки. Так, в 1919 р. зоологія стала самостійною навчальною дисципліною. У 1937 р. на базі університету була заснована рентгенівська та радієва лабораторія Співдружності. У тому ж році був заснований перший в Австралії метеорологічний факультет, дослідження з хімії набувають загальнодержавного значення. Все це свідчило про зміщення акцентів на дослідницьку наукову роботу.

Особливої популярності університет став набувати серед жінок. Так, Джорджина Світ стала першою жінкою в Австралії, яка в 1904 р. отримала ступінь доктора наук в Мельбурнському університеті, а згодом у цьому ж таки університеті стала першою в Австралії жінкою-професором.

В першій третині XX ст. подальшого розвитку набули структурні підрозділи факультету мистецтв: Вікторіанський коледж мистецтв та Мельбурнська музична консерваторія – перша в історії Британської імперії консерваторія у складі університету. У 1926 р. був створений факультет музики.

У першій третині XX ст. університет змушений був двічі – в 1904 та 1920 рр. оголошувати кампанії зі збору коштів на забезпечення навчального процесу та підтримку діяльності закладу, намагаючись таким чином привернути увагу громадськості до потреб університету

та його значення для розвитку суспільства. У 1919 р. річний бюджет університету складав 45 000 фунтів стерлінгів і потребував значно більших обсягів фінансування і додаткової підтримки [13].

Новаторські підходи до розвитку вищої освіти демонстрував **університет Аделаїди** – третій найстаріший австралійський університет. Він був першим в Австралії, який обрав жінку до Ради університету (1914 р.) і присвоїв жінці докторський ступінь з музики (1918 р.).

Дух досліджень отримав подальшого розвитку на початку ХХ ст. У 1900-х рр. університет пропонував ступінь з мистецтва, природничих наук, права, медицини та музики. Були запроваджені нові дисципліни: математика, філософія, мови та гірнича техніка [14].

З університетом Аделаїди пов'язано ім'я австралійського геолога і полярного дослідника, автора багатьох праць по геології і гляціології, учасника трьох антарктичних експедицій сера Дугласа Моусона. Відомий дослідник Антарктики 31 рік працював в університеті професором геології та мінералогії. 1907 р. Д. Моусон був учасником першої експедиції Е. Шеклтона, а у 1911 р. організував власну експедицію до Антарктиди, яка увійшла в історію як Австралійська антарктична експедиція (1911-1914 рр.). В ході експедиції на карту було нанесено більшу частину антарктичного узбережжя і виявлено більше сотні різних географічних об'єктів. Наукові праці цієї експедиції склали 22 томи [15, с. 109-111].

Своєму динамічному розвитку у першій третині ХХ ст. університет багато в чому зобов'язаний австралійському бізнесмену і меценату Барру Сміту, який протягом дев'ятнадцяти років входив до складу Ради університету. За життя його пожертви університету перевищили 20 000 ф. ст., у тому числі – 9 000 ф. ст. на благоустрій бібліотеки, яка згодом була названа його ім'ям, та придбання книг. Він зробив значний внесок у розвиток пошукових і розвідувальних робіт з геологічного вивчення надр та заснування метеорологічної обсерваторії на горі Костюшко – найвищій вершині материкової Австралії [14].

Початок ХХ ст. був найбухливішим періодом в історії **університету Тасманії**. Постійні звинувачення у його недоцільності та неефективності призвели до того, що в 1903 р. на розгляд парламенту штату навіть був внесений законопроект про закриття університету, який, щоправда, не набрав необхідної кількості голосів [16, с. 27].

Намагаючись продемонструвати своє значення для штату, Рада університету у 1901-1903 рр. просувала план зі створення нової гірничої школи, яка мала б готувала спеціалістів для гірничодобувної галузі Тасманії, однак він не отримав схвалення й підтримки парламента-

рів. Натомість на факультеті природничих наук запроваджуються нові курси: механічне креслення, геодезія та прикладна механіка.

Нова ера співпраці між урядом штату та університетом розпочала-ся після того, як університет став здійснювати підготовку майбутніх тасманійських вчителів для педагогічного коледжу в Хобарті. Ці зрушення привели до зростання кількості студентів: з 57 чол. у 1904 р. до більше 100 чол. у 1906 р. та до 147 чол. у 1910 р.

З 1909 р. акцент на наукових дослідженнях поступово стає визначальним в діяльності університету. У 1910 р. заклад отримав першу велику пожертву від Джона Ральстона у розмірі 8000 ф. ст., яка передбачалась виключно для наукових досліджень [17]. Ці кошти були спрямовані на підтримку нещодавно заснованої кафедри біології, яку в 1911 р. очолив професор Теодор Флінн – один із перших дослідників репродуктивної біології сумчастих.

Знаковим дослідницьким проектом, реалізованим університетом Тасманії, стало проектування і будівництво у 1916 р. першої великої гідроелектростанції на острові. Відтоді гідроенергетика стає окремим науковим напрямком. В 1919 р. уряд надав університету грант у розмірі 3000 фунтів стерлінгів на спорудження нової лабораторії для потреб електротехнічної промисловості.

Відкриття в 1919 р. торгівельно-економічного, а у 1921 р. – інженерного факультету було зумовлене зосередженням більшої уваги на спеціалізованих курсах, орієнтованих на професіоналів, які навчались без відриву від виробництва. У 1927 р. з призначенням Александера Лестера професором фізики фізичний факультет став одним з провідних в Австралії і здійснював дослідження в галузі фізики елементарних частинок, космічного випромінювання і електрохімії металевих поверхонь [16, с. 45].

Помітну роль в житті університету почали відігравати жінки. До 1914 р. вони отримали 66 із 175 присвоєних наукових ступенів (37,7%). В 1928 р. Едіт Ловенштерн була призначена викладачем математики, ставши першою жінкою, що посіла постійну академічну посаду [17].

10 грудня 1909 р. на честь 50-річчя відокремлення Квінсленда від Нового Південного Вельсу актом парламенту штату був заснований **університет Квінсленда** і сформований перший сенат з 20 чоловік. У 1910 р. були створені перші три факультети: мистецький, природничих наук та інженерний, а в 1911 р. розпочали навчання перші 83 студенти (60 юнаків та 23 дівчат). У 1914 р. Квінслендський університет присудив вчені ступені своїй першій групі випускників [18].

Після Першої світової війни університет започаткував ряд амбітних планів, спрямованих на розвиток інфраструктури та капітального будівництва закладу. У 1923 р. відомі австралійські меценати Джеймс О'Ніл Мейн та його сестра Мері подарували університету 693 акри (280 га) землі для розвитку майбутнього сільськогосподарського факультету. Через чотири роки вони надали кошти у розмірі понад 50 000 ф. ст. на придбання 274 акрів (111 га) землі під забудову університету. Починаючи з 1926 р., один за одним засновуються нові факультети: сільського господарства, ветеринарії, медицини та стоматології [19, с. 61-64].

У 1927 р. перший професор фізики Квінслендського університету Томас Парнелл розпочав свій знаменитий довгостроковий експеримент з падінням висоти звуку: він вирішив довести, що деякі сполуки, які здаються твердими (пек), насправді – рідини дуже високої в'язкості. Цей експеримент визнаний як найдовший лабораторний експеримент у світі, що проходить у безперервному режимі й триває донині [20].

Університет Західної Австралії був заснований у лютому 1911 р. як перший університет штату, а також перший безкоштовний університет у Британській імперії. Згідно з Актом про університет Західної Австралії уповноваженим колегіальним університетським органом був Сенат, що складався з 18 членів і віце-канцлера. Він визначав основні засади і напрями розвитку університету та приймав рішення з найважливіших питань його діяльності. В рамках закону про університет Західної Австралії в 1913 р. також була створена студентська гільдія як незалежний автономний самоврядний орган.

Законодавці того часу були одностайні в думці, що університет має бути не лише безкоштовним, а й надавати вищу освіту практичного характеру, щоб розвивати економіку Західної Австралії. Основу новоствореного університету складала три факультети – інженерний, природничих наук та мистецький, на яких навчалось 184 студенти (63% юнаків і 37% дівчат) і працювало 12 викладачів.

У 1916 р. перший канцлер університету та один із його засновників сер Джон Вінтроп Хакетт залишив університету щедрий спадок – суму у розмірі 425 000 ф. ст., завдяки якому в 1929-1932 рр. на площі 51 га було побудовано нове університетське містечко, а університет став одним з найбільших землевласників у Перті [21].

Протягом першого десятиліття розвитку університету не вщухали суперечки щодо сумісності політики безкоштовної освіти з великими витратами на забезпечення його діяльності. Тож згідно із заповітом Дж. Хакетта було засновано чимало стипендій для здібних та обдаро-

ваних студентів. Перший докторський ступінь університет присвоїв в 1919 р. У 1920 р. у ньому навчалось 332 студенти (59% чоловіків та 41% жінок) [22, с. 28].

Чималий внесок у розвиток університету Західної Австралії зробив професор Хуберт Вітфельд, який двічі був віце-канцлером: у 1913-1915 та 1925-1927 рр. Основний акцент в діяльності молодого університету Х. Вітфельд робив на широкому та різноплановому діапазоні начальних програм та якості навчання студентів, а не на дорогих та затратних наукових дослідженнях. Його політика, спрямована на підтримку тісного зв'язку між природничими та гуманітарними дисциплінами, забезпечувала єдність міжфакультетського співробітництва. Велика заслуга Х. Вітфельда полягала також у тому, що він започаткував міжнародне співробітництво університету, а у 1927 р. ініціював створення четвертого факультету – юридичного [22, с. 79-82]. В 1930 р. в університеті навчалось понад 600 студентів. Отож, розбудова нової держави у першій третині XX ст. посилювала потребу і необхідність розвитку і вдосконалення університетської освіти, яка органічно вписана в контекст соціокультурної політики Австралії і є її важливою складовою.

Ключові базові перетворення, основні напрямки розвитку і модернізації австралійських університетів в першій третині XX ст. полягали у створенні нових дисциплін, навчальних програм та кваліфікацій, передачі досягнень в галузі професійних знань, якісних змінах в структурі університетських керівних органів, започаткуванні наукових досліджень.

Діяльність австралійських університетів в першій третині XX ст. з високим ступенем ймовірності можна віднести до об'єктів національного австралійського дискурсу, які відіграли значну роль у становленні та розбудові системи вищої освіти Австралії.

Використані джерела та література:

1. Пилаєва Т. Виникнення та розвиток системи вищої освіти Австралії. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Вип.1. Бердянськ : БДПУ, 2020. С. 70-84.
2. Зернецька О.В. Вільям Вентворт – демократ за світоглядом, австралійський політик і мандрівник за покликанням. *Проблеми всесвітньої історії*. 2019. № 2(8). С. 185-199.
3. Higher education in Australia // K12 Academics. URL: <https://www.k12academics.com/Higher%20Education%20Worldwide/higher-education-australia>

4. Breen J. Higher education in Australia: structure, policy & debate. URL: <http://nihongo.monash.edu/aused/aused.html>
5. Universities Australia. URL: <https://www.universitiesaustralia.edu.au/about/history/>
6. Инди Э., Гейл Р. Финансовый менеджмент в вузах Австралии: Материал проекта ОЭСР «Финансовое управление в высшем образовании». М. : ГУ-ВШЭ, 2003. 31 с.
7. Letters Patent granted to the University of Tasmania, signed 30th August 1915 // The University of Tasmania. URL: <https://eprints.utas.edu.au/15939/>
8. About the University of Adelaide // The University of Adelaide. URL: <https://www.adelaide.edu.au/about/university-profile/history>
9. Darian-Smith K., Waghorne J. Australian universities, expertise and internationalism after World War I. *Journal of Australian Studies*. 2019. Vol. 43. Issue 4. P. 412-428.
10. Fischer G.L. The University of Sydney, 1850–1975: Some history in pictures to mark the 125th year of its incorporation. Sydney : University of Sydney, 1975. 132 p.
11. A history of thinking forward // The University of Sydney. URL: <https://www.sydney.edu.au/about-us/our-story/australias-first-university.html>
12. Milestones: from inauguration to present day // The University of Sydney. URL: <https://www.sydney.edu.au/about-us/our-story/timeline.html>
13. 160 Years of Melbourne University // The Melbourne University. URL: <http://our-history.unimelb.edu.au/exhibitions/160-years-of-melbourne-university/>
14. About the University of Adelaide // The University of Adelaide. URL: <https://www.adelaide.edu.au/about/university-profile/history>
15. Ayres P. Australasian Antarctic Expedition (1911–1914). *Encyclopedia of the Antarctic* / Ed. by Beau Riffenburgh. N.Y., L. : Routledge, Taylor & Francis Group, 2007. P. 109-111.
16. Davis R. Open to talent: the centenary history of the University of Tasmania, 1890–1990. Hobart : University of Tasmania, 1990. 256 p.
17. University of Tasmania 125 years // The University of Tasmania. URL: <https://125timeline.utas.edu.au/>
18. History of UQ // The University of Queensland. URL: <https://about.uq.edu.au/history-of-uq>
19. Malcolm I. A place of light & learning: the University of Queensland's first seventy-five years. St. Lucia, Qld. : University of Queensland Press, 1985. 429 p.
20. Pitch Drop experiment // The University of Queensland. School of Mathematics and Physics. URL: <https://smp.uq.edu.au/pitch-drop-experiment>
21. Centenary celebrations // The University of Western Australia. URL: <https://www.web.uwa.edu.au/university/history/centenary>
22. Gregory J., Chetkovich J. Seeking Wisdom: A centenary history of the University of Western Australia. Western Australia : UWA Publishing, 2013. 488 p.

РОЗДІЛ II ПОДОЛАННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ БРИТАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В АВСТРАЛІЙСЬКОМУ СОЮЗІ

УДК 94 : 321 (94)

Хижняк І. А.

КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНІ ФАЗИ ФОРМУВАННЯ АВСТРАЛІЇ ЯК ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена дослідженню конкретно-історичних фаз формування Австралії як держави. Для глибшого усвідомлення основ теорії історичного інституціоналізму було виділено соціуми, в яких раціоналізація і бюрократизація мали історично передувати процесам демократизації. Для цього в якості базових цілей та завдань статті автор виходив з розробки методології підходів неокласичного реалізму. Власне зазначені методики дали змогу найбільш адекватно відтворити специфіку процесів, притаманних саме Австралії.

Показано, що державний рівень впливу на формування технологій дії раціонально-бюрократичних механізмів являє собою концентрований вираз діяльності таких культурно-цивілізаційних особливостей, як самоідентифікація, формальні і неформальні інститути управління та їх вплив через загальнополітичні процеси, внутрішньополітична опозиція, політика партій, групи впливу дрібного, середнього і великого бізнесу з власними фінансово-економічними інтересами, ЗМІ. Виходячи з вищезазначеного, визначено три конкретно-історичні фази формування Австралії як федеративної держави.

Робиться висновок, що в Австралії на початку XX ст. було закладено основи розгалуженої економіки і державності, розроблені основні напрямки зовнішньої / внутрішньої політики, відбулось становлення національної свідомості, заявили про себе у світі представники культури, були закладені основи Конституції Австралійського Союзу.

Ключові слова: неокласичний реалістичний каркас; бюрократизація, раціоналізація і демократизація; специфічний та історичний контекст; концепція та теоретичне середовище; раціонально-бюрократичні механізми у розвинутих західних демократіях; державотворчі процедури та політична культура у країнах англосаксонського типу; загальнонаціональні фази відтворення історичного розвитку; конкретно-історичні фази формування Австралії як держави, Австралійський Союз.

Хижняк И. А. Конкретно-исторические фазы формирования Австралии как государства. Статья посвящена исследованию конкретно-исторических фаз формирования Австралии как государства. Для более глубокого осознания основ теории исторического институционализма были выделены социумы, в которых рационализация и бюрократизация должны были исторически предшествовать процессам демократизации. Для этого в качестве базовых целей и задач статьи автор исходил из разработки методологии подходов неоклассического реализма. Собственно указанные методики позволили наиболее адекватно воспроизвести специфику процессов, присущих именно Австралии.

Показано, что государственный уровень влияния на формирование технологий действия рационально-бюрократических механизмов представляет собой концентрированное выражение задействованности таких культурно-цивилизационных особенностей, как самоидентификация, формальные и неформальные институты управления и их влияние через общеполитические процессы, внутриполитическая оппозиция, политика партий, группы влияния мелкого, среднего и крупного бизнеса с собственными финансово-экономическими интересами, СМИ. Исходя из вышесказанного, определены три конкретно-исторические фазы формирования Австралии как федеративного государства.

Делается вывод, что в Австралии в начале XX в. были заложены основы разветвленной экономики и государственности, разработаны основные направления внешней / внутренней политики, состоялось становление национального сознания, заявили о себе в мире представители культуры, были заложены основы Конституции Австралийского Союза.

Ключевые слова: *неоклассический реалистичный каркас; бюрократизация, рационализация и демократизация; специфический и исторический контекст; концепция и теоретическая среда; рационально-бюрократические механизмы в развитых западных демократиях; государственнообразующие процедуры и политическая культура в странах англосаксонского типа; общенациональные фазы воссоздания исторического развития; конкретно-исторические фазы формирования Австралии как государства, Австралийский Союз.*

Igor Khyzhnyak. Concrete-historical phases of Australia formation as the state. The article is devoted to the study of specific historical phases of the formation of Australia as a state. To better understand the basics of the theory of historical institutionalism, societies were identified in which rationalization and bureaucratization were to be carried out historically before the processes of democratization. To do this, as the basic goals and objectives of the article,

the author proceeded from the development of a methodology of approaches to neoclassical realism. In fact, these techniques made it possible to most adequately reproduce the specifics of the processes specific to Australia. It is shown that the state level of influence on the formation of technologies of rational-bureaucratic mechanisms is a concentrated expression of such cultural and civilizational features as self-identification, formal and informal institutions of governance and their influence through general political processes, domestic opposition, party politics, groups influence of small, medium and large businesses with their own financial and economic interests, the media. Based on the above, identified 3 specific historical phases of the formation of Australia as a federal state.

It is concluded that in Australia in the early twentieth century the foundations of a diversified economy and statehood were laid, the main directions of foreign / domestic policy were developed, the formation of national consciousness took place, cultural representatives declared themselves in the world, the foundations of the Constitution of the Australian Union were laid.

Keywords: *neoclassical realistic framework; bureaucratization, rationalization and democratization; specific and historical context; concept and theoretical environment; rational-bureaucratic mechanisms in developed western democracies; state-building procedures and political culture in Anglo-Saxon countries; national phases of reproduction of historical development; specific historical phases of the formation of Australia as a state, the Australian Union.*

Концептуально-теоретичні засади вивчення проблеми формування раціонально-бюрократичних механізмів державницького апарату

Для більш глибокого усвідомлення теоретико-концептуальних рамок аналізу заданої проблеми необхідно звернутись до основ теорії історичного інституціоналізму, яка фіксує увагу на історично-послідовницьких змінах та принципових «перехрестях» траєкторії суспільно-політичного розвитку, тобто на чинниках, що власне і визначають **вибір історично-державної еволюції** певної країни [1; 2]. Справа в тому, що та чи інша траєкторія становлення національних держав, послідовність процесів *бюрократизації, демократизації або індустріалізації* значним чином артикулює формування тієї чи іншої конкретно-історичної моделі взаємовідносин громадянського суспільства і держави. Тут можна виділити соціуми, в яких *бюрократизація і раціоналізація історично передувала* процесам демократизації. В них виникає стабільна *партійно-парламентська система*, в якій *партії виступають формальними каналами* виразу інтересів громадян. Або іншими словами, фактично держави, де складні і драматичні

процеси *раціонально-бюрократичної модернізації* і *національної консолідації* одержують розвиток на **початкових етапах їх історичного розвитку** і формують країни особливого типу. Такі держави можуть бути поділені на дві великі категорії: *державні* і *суспільні*.

Державницькі чинники включали до себе тип політичної системи, політичний режим, поділ влади, бюрократичні колізії між урядовими інститутами, а також розмір і ступінь **інституціоналізованості** бюрократичного апарату.

Соціальні (суспільні) чинники містять в собі тип економічної системи, історію певної країни, ступінь етнічного, расового і релігійного змішування населення, число і активність груп інтересів і політичних партій, а також вплив ЗМІ на формування суспільної думки і на політику. Ці обидві *категорії чинників* у багатьох випадках носять *взаємодоповнюючий характер*.

Обидві групи факторів в країнах, де **історичний розвиток передував їх демократизації**, включають до себе також *культурні особливості*. У першому випадку – у вигляді *культури державних організацій*, у другому – у вигляді **політичної культури** країни. Країни такого порядку мають особливий режим історичного розвитку і виділяються, наприклад, як держави **англосаксонського типу**.

У дослідженні процесу формування *раціонально-бюрократичних* механізмів на рівні саме таких типів держави виняткова увага має бути приділена різноманітним факторам **політичної культури**. Серед них прем'єрне місце посідає такий культурний чинник, як **самоідентифікація** країни. Наприклад, колишня імперія може ще певний проміжок часу продовжувати сприймати себе як таку, що все ще несе особливу відповідальність по відношенню до колишніх колоній (особлива роль Великої Британії у співдружності націй). Ось чому для дійсного розуміння важливості формування *раціонально-державницьких механізмів* і успішного створення держави та, відповідно, функціонування її держапарату мають значення не тільки **історія країни**, її **політичної культури**, але і *стереотипи поглядів на власну історію або їх традиційну інтерпретацію*. Історик чи політолог, порівнюючи процеси державотворення, неодмінно має звернути увагу на шкільні підручники з історії. Саме по них без особливих проблем і можна визначити власне «державний імідж країни» (зрозуміло, що це має бути не єдине джерело для порівняння).

Власний образ країни і *сфера культури* прямо впливають на **тип інститутів**, за допомогою яких і відбувається *управління* певною країною. Згідно відомої ліберальної теорії «демократичного миру»,

в результаті взаємодії *культури* і відповідних **інститутів** країни формуються означені *механізми створення держави*, для яких найбільш характерною є спрямованість на співробітництво, ніж на конфлікт.

Ще одним фактором, що впливає на формування *раціонально-бюрократичних механізмів* держaparату, є партійна політика всередині країни, а також ідейні відмінності, що перешкоджають взаємодії між загальнонаціональними лідерами.

Посередній, проте важливий вплив на створення означених *раціонально-бюрократичних механізмів* здійснює також і громадська думка. Вона набуває помітно більшого значення, якщо транслюється за допомогою груп інтересів та їх активності. Більш складно йдуть справи зі ЗМІ. Вони далеко не завжди виступають у якості фактору, що жорстко детермінує «порядок денний». Особливо це стосується тих лідерів, які активно не використовують ЗМІ як пріоритетні провідники масових прагнень та цінностей лише для задоволення власної політичної мети. Це відбувається, головним чином, у стабільних держав.

Таким чином, **державний рівень** впливу на формування технології дії фокусних *раціонально-бюрократичних механізмів* являє собою концентрований вираз широкої задіяності таких *культурно-цивілізаційних особливостей*, як:

- самоідентифікація;
- формальні і неформальні інститути управління і їх вплив через загальнополітичні процеси;
- внутрішньополітична опозиція;
- партійна політика;
- групи впливу дрібного, середнього і великого бізнесу з власними фінансово-економічними інтересами;
- ЗМІ.

Раціонально-бюрократичні механізми у розвинутих західних демократіях

Такі механізми містять в собі неодмінну здатність **обов'язкових режимів** відтворення.

Режим 1. Політика різних партій містить у собі значний рівень високої конкурентності. Остання забезпечує наявність загальноприйнятих «правил гри». Тому політичні контрадикції і суперечності вирішуються в межах демократичних процедур (*механізм, що містить політичний контекст для розвитку демократії*).

Режим 2. Громадянське суспільство надзвичайно розгалужене. Держава знаходиться з ним в режимі діалогу. Державний політикум

завжди враховує суспільну думку. Спроби маніпулювати нею можуть бути спорадичними, проте, у жодному разі, не вирішальними. Прийняття ключових рішень не може виходити за межі рамок, що вважаються загальноприйнятими (*механізми, що забезпечують наявність постійного соціального консенсусу*).

Режим 3. Доленосні рішення приймаються відкрито і демократично. Ступінь гласності не слід перебільшувати, але вона значно більша, ніж у країнах з іншими політичними режимами (*механізм забезпечення відкритості і демократичності у суспільстві*)

Режим 4. Неодмінна присутність пошуку загальнонаціонального консенсусу. Конституційність електоральної зміни влади постійно примушує приймати ключові рішення з урахуванням позиції провідних політичних і суспільних сил (*механізм забезпечення постійної електоральної зміни влади*)

Режим 5. Значне урахування позиції науково-експертного середовища. Оцінка його ролі значно вища, ніж у країнах з іншими державними укладами (*механізм науково-практичного забезпечення діяльності інститутів держави*).

Державотворчі процедури у країнах англосаксонського типу

Країни Заходу відзначені глибокою **історичною** укоріненістю демократичних традицій у *загальнополітичній* сфері. Класичний приклад такої укоріненості являють собою країни **англосаксонського типу**. Ці країни, насамперед, відзначаються цілим рядом специфічних особливостей.

Індивідуалізм. Принципове несприйняття засад етатизму і корпоративізму – ключова відмінність **англосаксонських і протестантських країн** від їх аналогів у континентальній Європі. Тут колективні та державницькі настанови й цінності займають пріоритетні позиції.

Розвинута ліберальна традиція. Передбачає насамперед високий рівень діалогу всередині суспільства між державою і соціумом, а також – між державою і політикумом. Політичні суперечності не носять критичного характеру, а структура політикуму достатньо консолідована. *Зовнішньополітичний вимір* заточений на переважне розуміння й підтримку в суспільстві категорії «національних інтересів». Укорінення в країні фактору «двопартійної внутрішньої/зовнішньої політики» (Велика Британія, США, певним чином і Австралія).

Відсутність протистояння соціуму і держави. Тут немає принципового конфлікту між організованими силами всередині суспільства. Колізії політичного, соціального, культурного характеру залишають-

ся, проте не носять антагоністичного характеру. Вони постійно вирішуються в режимі діалогу в межах демократичних інститутів.

Суспільна думка легко інкрустується в структуру інститутів держави і знаходить широкий відгук у суспільних і політичних організаціях. Тут різниця між **формальними і неформальними інститутами не є суттєвою.** В межах розвинутої демократичної системи будь-яка публічна фігура або нетипове явище можуть бути трансформовані у суспільну думку у вигляді сегментів піару.

Явища «моральних авторитетів» або «духовних наставників» зазвичай мають широку популярність у ЗМІ і суспільствах держав де-що іншого типу. Проте у нашому випадку «віщуни» є, певним чином, відстороненими від реального активного політичного життя (вони, для прикладу, не є однозначно суспільно значущими у Великій Британії та США). Перший-ліпший такий «провісник» може досить легко стати засобом впливу на сферу політики і здійснювати підтримку на користь будь-якої політичної фігури під час виборчих перегонів (хоча тут є певні виключення: популярні рок-групи, відомі актори тощо).

Науково-експертна спільнота у сфері гуманітарних наук є легко інтегрованою. Вона розробляє на замовлення наукову продукцію високої якості. Це також є відмінною рисою **англосаксонських країн** від країн континентальної Європи. При цьому базовий студійний акцент робиться на характерному для цих країн принципу культури прагматизму, прагненні транслювати всі нагальні суспільно-політичні проблеми у схему технологічних рішень.

Політична культура англосаксонських країн в структурі технологій дії раціонально-бюрократичних механізмів

Концептуальні засади поняття **політичної культури** були введені у науковий дискурс в роботі Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура». Вони, безперечно, мають бути вмонтовані у технологічні схеми *раціонально-бюрократичних механізмів* в процесі державотворення і при формуванні політичної структури країн **англосаксонського типу** [3].

Перш за все, такий тип культури є світським і прагматичним: політика тут виступає не у манихейській подобі непримиренної боротьби Добра і Зла, а лише як поле зіткнення групових інтересів, кожний з яких має право на існування. Ця культура заперечує обумовленість фаталізму колективної долі. Тому *раціонально-бюрократичні механізми* державотворення і побудова політичної системи виступають у вигляді амбівалентності: з одного боку, «процедури запроваджен-

ня» реальних можливостей на фоні впливу різноманітних суспільних груп, а з іншого – як певний обмежувач стихійної експансії останніх.

Крім того, **англосаксонська політична культура**, як дієвий засіб дії в межах раціонально-бюрократичних механізмів, відзначена гомогенністю загальнонаціонального консенсусу відносно основоположних цінностей, а також «правил гри», що не мають бути порушеними. Все це розповсюджується на сфери внутрішньої / зовнішньої політики, де акцентовано артикуюються «національні інтереси», розуміння яких має надпартійний характер.

Партія-переможниця і партія, що зазнала поразки, як інструменти дії означених механізмів, визнають легітимність і незаперечність «правил політичної гри». Це відкриває «зелене світло» для сприйняття специфічних особливостей політичних реалій в межах конвенційного трикутника. Перший кут – це безсумнівний прагматизм: переконання наявності не конфлікту Добра і Зла, а реального протиборства досить «приземлених» інтересів, кожен з яких обумовлений абсолютно законними підставами. Другий кут – уява про те, що суспільне життя не являє собою гру з нульовою сумою, в якій добробут однієї сторони купується ціною програшу іншої. Третій кут – це упевненість у тому, що політичні перемоги і поразки не є остаточними: слід просто почекати до наступних виборів.

Раціонально-бюрократичний механізм, що діє в межах **політичної культури**, очевидно, не розрахований на сприйняття цінностей, які не є дійсно аксіологічними до такого типу культури: «есхатологічний романтизм», передчуття кінця світу, переддень «найбільших переворотів» і остаточного «кінця історії». Такий тип ментальності тяжіє до «серединного часу». У просторовому відношенні така **культура є центричною**: її уособлює «партія середини» (the middle of the road).

Політична система в **англосаксонських країнах** забезпечується дією раціонально-бюрократичних механізмів, однозначно заточених на двопартійність, що означає наявність лише двох партій, які тяжіють до центру. Двопартійність означає змагання правоцентристських і лівоцентристських сил. Традиція **центризму**, що має спорадичні перерви, все ж зберігається у довгостроковій перспективі. До того ж історії Великої Британії, США і, певним чином, Австралії характеризуються усталеною **наступністю**. А **наступність** є необхідним елементом дії раціонально-бюрократичних механізмів **англосаксонських країн**, що забезпечує необхідне усвідомлення їх «національних інтересів».

Дія зазначених механізмів міститься і в класичних роботах М. Вебера [4] (звичайно не у нашому формулюванні), де специфічні риси

англосаксонської політичної культури пояснюються особливостями **Протестантизму**.

Ключова роль у формуванні культури індивідуалізму також залишалась за *раціонально-бюрократичними механізмами*, присутність яких у сфері духовних цінностей в межах релігійної реформації сприяла зникненню містичного феномена ієрархічної Церкви з інститутом Папи, що вважався до цього найвищим арбітром у всіх питаннях.

Також *аксіологічності* на посередньому рівні та її фактичній присутності у *раціонально-бюрократичних механізмах* сприяла саме усталеність *ментальної настанови для протестантів* у тому, що вони власне і є тією кінцевою інстанцією у всіх ключових питаннях, які стосувались їх совісті. Тому у фокусному ареалі **англосаксонських країн** практично відсутній характерний для країн континентальної Європи дуалізм щоденного людського життя з точки зору політичних смислів.

Дія *раціонально-бюрократичних механізмів* на рівні **емоцій суспільних настроїв** сприяла виникненню «релятивістської» парадигми мислення, що заперечує можливість точних розгадок «кінцевого сенсу» і «планів історії», які ніби є позамежними для свідомості повсякденності.

В країнах **протестантського зразка** *раціонально-бюрократичні механізми є охоронною перешкодою для радикальних політичних змін*. Це обумовлено тим, що вони ніколи не виходять за рамки нересічних «земних» цілей: роблять неможливим ліквідацію підприємницьких ініціатив або обмеження політичних свобод громадян тощо.

Політична традиція протестантизму також складає основу фундаменту *раціональних-бюрократичних механізмів*, які фактично закладені в духовному базисі **політичної культури англосаксонських країн**. Вона бачить у **демократії** систему представництва та захисту різних групових (дрібного, середнього та великого промислово-фінансового) бізнес-інтересів; загальне благо (і загальний інтерес) тут розуміються як збалансована сума групових інтересів, що передбачає прийняття рішень на основі консенсусу.

Конкретно-історичний контекст формування раціонально-бюрократичних механізмів для створення федеративної держави в Австралії

Протягом другої половини XIX ст. політична система країни одержала остаточні структурні риси. Базуючись на конституціях колоній, що були прийняті ще у середині вже згаданого століття, на континенті була встановлена *Вестмінстерська модель парламентської демокра-*

тії. Йшов процес поступового набуття досвіду партійно-політичної діяльності, скорочення тісних адміністративних зв'язків з Лондоном. *Намітилися відчутні риси окреслення першої фази формування федеральної держави на теренах британської колонії.* На фоні зазначеного відбувалось становлення управління колоніями, паралельно з якими мали місце бурхливі події Евриксського повстання 1854 р., були апробовані інноваційні для того часу методи політичних новачій чисто місцевого гатунку – введення процедури таємного голосування, яке було названо «An Australian ballot» [5, с. 46-54]. Крім того, протягом останніх десятиріч одержала динаміку розвитку *ідея федерації колоній (початковий цикл створення раціонально-бюрократичних механізмів державотворення, що мали концентрований вираз широкої задіяності культурно-цивілізаційних особливостей).*

Задум такого проекту мав свою передісторію. У її витоків стояли провідні діячі колоній, а також представники адміністрації з Лондона. Починаючи з 1847 р., розроблявся первинний ескіз об'єднання австралійських володінь у вигляді Генеральної асамблеї колоній і їх митного союзу [6, р. 127]. Проте ці нароби не були підтримані у середовищі більшості колоністів. Причинами були територіальна роздробленість та нерівномірність економічного і політичного розвитку колоній та відсутність *почуття національної єдності.* А це породжувало непримиренні розходження з приводу митної політики і лобювання «малих» колоній – Південної Австралії, Квінсленда і Західної Австралії – перед неминучою перевагою «великих» густонаселених ареалів з високорозвиненим господарством – Нового Південного Вельсу (НПВ) і Вікторії. Тут відчувається *первинна взаємодія культур і інститутів держави як елементів впливу через раціонально-бюрократичні механізми на загальнополітичні процеси.*

Хоч сам факт отримання самоуправління у середовищі виробників і підприємців не знижував саму гостроту протистояння, що продовжувалось. І поступово, з плином часу, місцевий політикум почав усвідомлювати переваги взаємовигідного співробітництва в межах всього континенту. Були зроблені практичні кроки у цьому напрямку. Важливим підтвердженням продуктивності такого курсу стали міжколоніальні конференції, що проходили у столицях колоній у період з 1860-го по 1870-й рр. Не дивлячись на різницю у підходах з цілого ряду питань господарського і політичного порядку, все ж *спільна позиція для взаєморозуміння* почала проглядатись більш розбірливо [7, р. 111-115; 8, р. 75]. Тут вже почала проявляти себе очевидна дія

раціонально-бюрократичного механізму на рівні елементів самоідентифікації.

У цей же період власну політичну кар'єру почали робити відомі для того часу прибічники *місцевого федералізму* Г. Паркс і Ч. Г. Даффі. Корінним же зрушенням у бік концентрації спільних зусиль по експоненті економічного розвитку континенту стало правове погодження позицій при створенні вже усталених політичних блоків для прийняття відповідного законодавства. Тому представники місцевого політикуму практично всіх спрямувань були задіяні у пошуку виходу з депресії, що сталась після кризи початку 1890-х рр. Остання торкнулась не тільки економічної, але і політичної сфери. *Механізми раціонально-бюрократичного спрямування* демонстрували елементи своєї дії через **інститути громадської думки і партійну політику**.

Сферою особливої заклопотаності була галузь міжнародних відносин. Справа в тому, що саме у цей період спостерігалось підвищення політичної активності провідних європейських колоніальних потуг у південній частині Тихого океану: початок експансії Німеччини у Новій Гвінеї, заснування Францією каторжних поселень у Новій Каледонії і її ж плани розширення власної присутності на Нових Гебридах. Все це викликало особливу збентеженість у політичних колах і чисельних громадських організаціях Австралії (очевидна **дія формальних і неформальних інститутів і їх вплив через елементи загальнополітичних процесів**).

З огляду на неспроможність проводити незалежну зовнішню політику уряди Квінсленду, Вікторії та НПП неодноразово звертались до уряду Великої Британії з проханням втрутитись у цю регіональну проблему з метою обмежити колоніальну експансію європейських потуг. Повільності і нерішучості метрополії у прийнятті конкретних рішень урядові структури зазначених колоній змушені були протиставити оголошення про анексію південної частини Нової Гвінеї. Цим кроком вони фактично змусили Англію визнати цю територію власною колонією у середині 1880-х рр. [9, р. 330].

У листопаді 1883 р. у Сідней відбулось також запровадження Федеральної ради, в яку колонії вступили з тим, щоб «не допустити колонізації у регіоні Тихого океану іншими (європейськими) країнами, крім Британії». Це орган був затверджений парламентом Великої Британії в 1885 р. Хоча на практиці його діяльність виявилась безрезультатною [10, р. 11]. Причинами були: постійні розбіжності з приводу фінансування, а також принцип добровільності у підписанні законів,

що приймалися Радою. На цьому фоні колонії НПВ і Нова Зеландія фактично ігнорували всі її засідання [11, р. 53-55].

Проблеми захисту безпеки колоній континенту почали ставати все більш нагальними. Тому місцевий політикум покладав великі надії на військовий флот Великої Британії, в якому він бачив головного захисника морських кордонів Австралії, шляхів торгового обміну та зміцнення воєнно-політичних зв'язків з Лондоном. У заморських воєнних операціях самі австралійці приймали участь на чисто волонтерських засадах. Наприклад, у війні в Судані в 1885 р. кількість військовослужбовців з континенту була мізерною, а їх воєнний вишкіл бажав бути значно кращим.

Нарешті, наприкінці 1880-х рр. була опублікована доповідь британського генерал-майора Дж. Б. Едвардса, в якій ґрунтовно і на фаховій основі була детально розписана нагальна необхідність об'єднання зусиль і створення збройних сил країни для зміцнення обороноздатності континенту. Доповідь містила в собі заклик до прийняття Закону про оборону, в якому підкреслювалась необхідність організації в межах майбутніх збройних сил мережі навчальних закладів, складів амуніції і воєнно-морських баз. Зрозуміло, що тільки об'єднання зусиль могло дозволити колоніям мати необхідні кошти для утримання власної системи оборони. Необхідність прийняття такого рішення на той час вже стала очевидною [12, с.48-49; 13, р. 42] (демонстрація дії *раціонально-бюрократичних механізмів англосаксонських країн*, що забезпечувала наступність усвідомлення відтворення «національних інтересів»).

На аксіологічному рівні також спостерігався процес зародження і поглиблення національної свідомості жителів колоній. У 1880-х рр., згідно до оцінок сучасників, «лояльність до цінностей колоніального гатунку досить успішно замінило прагнення до національного об'єднання заради спільного майбутнього» [14 р. 1-2]. Відповідно *ще до поступового успішного становлення* місцевої економіки *йшла* і прямо пропорційно зменшена господарська і фінансова її залежність від Великої Британії (теорія історичного інституціоналізму). Причому це яскраво проявлялось як на рівні внутрішньополітичного життя колоній, так і в орієнтаціях зовнішньополітичного порядку. Все згадане сприяло **пришвидженню ходу історичних подій**.

Відбувалась зміна і в образно-ціннісних вимірах. Домінація орієнтації на традиційні британські культурні зразки відходила у минуле. Її змінювала вже інша духовна наповненість соціального іміджу «ново-

го австралійця», в якому з'явився до того незвичний ідеал «життя у буші»¹: свобода, товариська взаємодопомога та чесне трудове життя.

Серед пересічних австралійців образ своєрідного Робіна Гуда (тільки місцевого зразка) втілював буш рейнджер (нальотчик і грабіжник) Нед Келлі, якого осяяли ореолом «благородного розбійника»: повний нігілізм і неприйняття влади, безмежне відчуття свободи і незалежності, героїзація образу народного месника тощо. Особливий місцевий різновид «культурних націоналістів» уособлював собою специфічний вид *аксіологічної опозиції* проти мавпування і наслідування англійських зразків у мистецтві, літературно-художній творчості, живопису та музиці, а також у «шопінгових» преференціях британських товарів (зображення дії *аксіологічних елементів раціонально-бюрократичних механізмів усталення ментальної настанови протестантів* на те, що австралійці самі є кінцевою інстанцією у всіх ключових питаннях, що стосуються їх світогляду і совісті).

Загальнонаціональні фази відтворення історичного розвитку

В основу всіх зазначених явищ політичного життя країни були закладені засадничі опори прояву націоналістичної орієнтації у чисельних громадських організацій, що стали з'являтися у колоніях. Значне зростання прибічників поміркованого буржуазно-націоналістичного типу свідомості припало на місто Мельбурн, де було утворено Асоціацію тих, хто був народжений в Австралії. В 1900 р. в її лавах вже нараховувалось біля 17 тис. чоловік. Популярність ідей, що пропагувались Асоціацією, продовжувала зростати і, згідно свідчень сучасників, Асоціація стала «однією зі старіших і впливових груп тиску у федеральному русі» в колоніях. В кінці 1890-х рр. її активісти влаштовували по 15-20 мітингів на день. Вони палко виступали на підтримку проекту федеральної конституції [15, р. 71].

Паралельно з поміркованими націоналістами свої акції проводили і представники радикальних течій. Їхні підходи і погляди являли собою щедрий «коктейль», що містив у собі романтичні уяви про ідилії «життя у буші» з маргінально-радикальними гаслами соціалістів і революціонерів XVIII ст. В їх основу була покладена «елітарна соціальна доктрина про рівність можливостей і незмінне переконання у тому, що в Австралії люди мали право на хороше життя» [7, р.146]. Виразником ідеї цієї частини національного руху стали журнали «Бю-

¹ В кінці XIX ст. в Австралії поняття «буш» мало значення не тільки просторів чагарників цілинних і перелогових земель внутрішньої частини континенту а і символу зародження нових духовних стандартів «глибинки» сільської Австралії

ллетин» і «Бумеранг». А специфічною ознакою даної течії було переконання у тому, що ідеї «австралійського духа» можуть співіснувати паралельно з відвертим расизмом по відношенню до неєвропейських народів і повним запереченням їх права жити і працювати на території колоній. Наприкінці XIX ст. аналогічні настрої зі стандартною вимогою «звільнити Австралію від присутності усіх азійських і кольорових рас» були розповсюджені практично у всіх колоніях. Це було ключовою вимогою створення федерації на території Південного континенту [12, р. 220]. І, як результат, гасло прибічників національної ідеї «Австралія для австралійців» фактично зіграло **провідну історичну роль** у створенні *федерального союзу*.

Тут, очевидно, простежувалось відтворення елементів чергового «серіалу» дії *раціонально-бюрократичних механізмів* не тільки аксіологічного, а і семіотичного (знаково-образного) спрямування. Такий комбінований вид духовного впливу був одночасно заточений на формування загальнонаціонального типу свідомості, що означав перехід від первинної самотності до усвідомлення появи вже нового духовного патерну, і свідчив про появу в Австралії власної, самостійної та самоцінної національно-культурної величини.

Це яскраво демонстрували і фольклорні балади про бушрейнджерів та шукачів золота, в яких відверто звучали ноти протиставлення Англії – країни багатіїв і привілеїв – та Австралії – землі рівності та свободи. Адам Л. Гордон, Маркус Кларк і Генрі Гендель Річардсон були першими, хто повідав світу про Австралію, її природу та людей. А поети Е. Б. «Банджо» і Генрі Лоусон у власних оповіданнях та віршах показали життя простих австралійців і говорили в них про братство і взаємодопомогу, без яких неможливо було навіть існувати в реальних умовах австралійської «глибинки» [16; 17].

Остання декада XIX ст. відзначилась для Австралії як прелюдія епохи проведення конституційних конференцій і часу розробки тексту єдиного Основного закону. Перші такі конференції відбулись в Мельбурні в 1890 р. і в Сіднеї – в 1891 р. Крім делегатів від шести колоній, розташованих на континенті, на засіданнях були і представники Нової Зеландії. Передбачалось обговорення проекту майбутньої конституції, яка була підготовлена прем'єром Квінсленда сером Самюелем Гриффітом.

Проте цей законопроект був зустрінутий з підозрою і недовірою. Зокрема, члени *лейбористських партій* вбачали в ньому продукт змови правих політиків і їх заморських покровителів. Представники *робітників* не приймали участі у розробці основ конституції, розці-

нюючи її як черговий підступний виклик інтересам місцевого населення, що було ангажовано у виробництві профільних матеріальних благ континенту. У їх лавах також існувала загроза того, що створення єдиного уряду приведе до зниження рівня самоуправління на місцях, а федерацію вважали вигадкою особливого призначення «товстих гаманців» для зміцнення позицій «великого бізнесу» [18, р. 9].

На федеральному рівні за зразок для розробки Основного закону було взято конституційний досвід США і Канади, який мав бути погоджений з конституціями окремих колоній, які на той час вже існували. «Малі» колонії головним чином схилились до прийняття американського варіанта, при якому верховенство при прийнятті рішень залишалося за сенатом. Він забезпечував у рівній мірі права і інтереси всіх суб'єктів федерації. Прихильники опозиційного підходу більш оптимальною вважали модель федерації Канади зі статусом верховенства палати представників. Зокрема, Г. Паркс якраз і був одним з найбільш завзятих прихильників власне канадського вибору. До речі, його невтомна діяльність у справі просування ідеї об'єднання колоній небезпідставно давала змогу вважати його «батьком федерації» [19, р. 7].

Компромісне рішення було досягнуто на підставі погодженості між «великими» і «малими» колоніями, коли на другій конституційній конференції була прийнята домовленість про «відкладене вето» – право повертати спірний законопроект на додатковий розгляд у нижню палату (палату представників) для внесення у нього поправок, що були зроблені верхньою палатою (сенатом). Хоча сенат при цьому залишався «палатою штатів» і формування його відбувалось, виходячи з рівного числа представництва від кожного штату.

Тут вже в якості результативного підсумку проявилась конкретна дія *раціонально-бюрократичних механізмів, які оптимізували чітко спрямований політичний контекст для становлення і розвитку демократії.*

Правда, по завершенню роботи другої конференції власне сам проект конституції було відправлено на розгляд парламенту колоній з огляду на те, що НПВ, на думку власного політикуму, значно менше у порівнянні з іншими колоніями, одержала дійсних можливостей реалізовувати власні інтереси. А це вже, у свою чергу, почало ставити під великий сумнів саму ідею проекту возз'єднання.

Разом з тим, під впливом організованого тиску, який досить вдало був зрежисований чисельними лігами та асоціаціями націоналістичного спрямування, справа втілення у реальність планів розгортання федералізму в Австралії отримала новий імпульс для розвитку.

Третя національна конституційна конференція відкрилась в Аделаїді в 1897 р. Цього разу на ній позначили власну присутність лише п'ять територій: делегація Квінсленда утрималась від участі, виходячи з власних міркувань, – наявності в той момент складної внутрішньополітичної ситуації; Нова Зеландія остаточно відмовилась від участі у русі за федерацію. Проте у кінцевому підсумку це не мало ключових негативних наслідків для результатів роботи конференції. На ній були запроваджені конституційний і фінансовий комітети, а її делегати розпочали *заключний етап роботи* над текстом майбутньої конституції Австралійського Союзу. Ця процедура тривала, разом з перервами і змінами місця перебування, майже рік. Завершення відбулось у березні 1898 р. в Мельбурні. Протягом цього періоду в проект конституції було внесено 286 поправок і пропозицій. Завдяки цьому вдалось прийняти погоджені рішення з ключових моментів спірних питань. Згідно оцінок американського дослідника Е. Ханта, у конституційному проекті 1898 р. «чисельні риси конституції США були процедурно поєднані з принципами обов'язкової відповідальності британського уряду, що було більш звичним у правовому сенсі для австралійців» [20, р. 93].

І у продовження всього вищезазначеного полеміка з приводу ключового фінансового питання – про межі бюджетного федералізму – у підсумку завершилась прийняттям історично значимої «статті Бреддона». Згідно положень, що містились у її тексті, офіційного статусу набула пропозиція прем'єр-міністра Тасманії сера Е. Бреддона: 75% від загальної суми федеральних податків повертались штатам-суб'єктам пропорційно долям надходжень в бюджет, що були одержані у кожному з них [21, с. 15]. Консенсусне рішення стало завершальним акордом у тарифній політиці: протекціонізм на зовнішніх ринках поєднувався з принципом свободи торгівлі на ринках майбутнього Австралійського Союзу.

На цьому фоні все більш помітно стали викристалізовуватись риси другої фази відтворення реальних кроків по створенню федеральної держави на території австралійського континенту. Причому не тільки її інституційної основи, але і правового та юридичного підґрунтя, яке мало забезпечувати її успішне функціонування.

При оцінці природи і характеру фокусної конституції місцева газета з Мельбурна «Аргус» вдалась до наступного формулювання: «Біль про федерацію являє собою характерний приклад принципів політики Великої Британії. Це є компроміс або, точніше, колекція компромісів» [22, р. 529]. Адже метою її авторів було примирення і зведення до

єдиного знаменника інтересів всіх, хто приймав участь у її створенні, саме у такий спосіб. На той момент доля майбутньої федеративної держави вже залежала від вибору її власного електорату.

В 1898 р. відбувся *перший раунд* об'єднавчої конференції. Хоча для остаточного результату її підсумки навряд чи можна вважати задовільними: не всі колонії прийняли участь у голосуванні; кількість необхідних голосів виявилася недостатньою. Тому у січні 1899 р. була вимушено проведена ще одна конференція. Тепер в ній прийняли участь вже голови урядів всіх колоній. На конференції було прийнято 7 додаткових поправок до Основного закону. Головною їх метою було зробити більш поступливою позицію Нового Південного Вельса у питанні фінансів, а також погодити місце розташування майбутньої столиці федерації. До того ж прем'єру Західної Австралії Дж. Форресту вдалось розробити пільгові умови для її вступу до федерації: протягом 5 років гарантувалося збереження внутрішніх прикордонних тарифів зі щорічним зниженням їх ставок на 20% та будівництво за рахунок федерального бюджету залізниці між містами Аделаїда і Перт. І лише після усього цього згода більшості мешканців континенту відносно федеральної конституції була нарешті одержана. Це сталося після проведення другого референдуму в 1899 р. [23, р. 19].

Останньою *стадією* у всьому процесі було погодження місцевих інтересів з позиціями метрополії в Лондоні. Делегація провідних політиків **федерації** прибула туди у грудні 1899 р. Атмосфера перемовин з державним секретарем у справах колоній Д. Чемберленом мала свою специфіку. Згідно спостережень одного з членів австралійської делегації Альфреда Дікіна, «обидві сторони зберігали підкреслений та ввічливий антагонізм між обома достойниками» [24, р. 137]. У кінцевому підсумку представникам з Австралії вдалось зберегти власні позиції. В умовах нових відносин роль Великої Британії зводилась до заморського керівництва новою державою, а також зберігалось право штатів звертатись до Таємної Ради для вирішення особливо складних питань. Хоча для цього необхідно було одержати згоду Високого суду Австралійського Союзу.

У липні 1900 р. королева Вікторія затвердила закон про створення союзу колоній Південного континенту [14, р. 78-81]. А 1 січня 1901 р. на карті світу з'явилась нова держава – *Австралійський Союз*.

Це знаменувало собою прем'єру нового, третього циклу, побудови вже зовсім іншого по своїй суті державного утворення на міжнародній арені.

Таким чином, формування нової держави **на цій фазі** її утворення забезпечувалось широкою задіяністю *раціонально-бюрократичних механізмів*, ключову основу яких складали такі елементи **культурно-цивілізаційного походження**, як **самоідентифікація, формальні і неформальні інститути** і їх вплив через *загальнополітичні процеси*, позиції новоутворених партій, внутрішньополітична опозиція, громадська думка, групи впливу дрібного, середнього і великого бізнесу, самобутній вплив місцевих ЗМІ.

Таким чином, на початку нового століття Австралія вже не була для жителів Європи «невідомим краєм аж на Півдні». Для багатьох вона стала своєрідною «обітованою землею» (the promised land). Було закладено основи розгалуженої економіки і державності, що вже мала власні національні риси; були розроблені базові напрямки внутрішньої політики у сфері регулювання імміграції та розвитку соціальної сфери; ставали відомими у світі яскраві представники австралійської культури; мало місце також *аксіологія* становлення національної свідомості. Відбувалось остаточне закладання основ загально-континентального союзу, які були сформульовані в Конституції Австралійського Союзу.

Використані джерела та література:

1. Холл П., Тейлор Р. Политическая Наука и три новых институционализма. *ОЙКУМЕНА. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. Харьков : Константа, 2006. Вып. 4. С. 48-76.
2. Телен К. Исторический институционализм в сравнительной политологии. *ОЙКУМЕНА. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. Харьков : Константа, 2002. Вып. 4 С. 7-118.
3. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура, Политические установки и демократия в пяти странах. М. : Мысль, 2014. 500 с.
4. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий. Введение. *Избранное. Обзор общества*. М. : Юрист, 1994. С. 43-73.
5. Скоробогатых Н.С. Вехи конституционного пути Австралии (1788-1980). М. : ИВ РАН, 2006. 240 с.
6. Jose A.W. History of Australia from the Earliest Times to the Present Days. Sydney, 1914.
7. Australia. A social and political history. L., 1975.
8. Colhlgan T., Ewing T. The progress of Australia. L., 1903.
9. Ward G.M. British Policy in the South Pacific, 1786-1893. Sydney, 1950.

10. Wise B.R. The making of Australian Commonwealth. 1889-1900 : a stage in the growth of the Empire. London : Longmans Green, 1913. 365 p.
11. Egerton E. Federations and Unions within British Empire. Oxford: The Clarendon Press, 1924. 306 p.
12. Select Documents in Australian History. Vol. 2. 1854-1900. Sydney, 1955.
13. Deakin A. The Federal story. Melbourne: Robertson & Mullens, 1944. 170 p.
14. Jebb B. Studies in Colonial Nationalism. L., 1905.
15. Bennett S. Federation. Melbourne, 1975.
16. Петриковская А.С. Австралийский роман. М. : Наука, 1990.
17. Петриковская А.С. Культура Австралии XIX-XX веков. М. : Восточная литература, 2008. 253 с.
18. The Australian Labour Party and Federal Politics: A Documentary Survey. Carlton, Vic. : Melbourne University Press, 1976. 160 p.
19. La Nauze J. The making of Australian Constitution. Sydney, 1987.
20. Hunt E.M. American Precedents in Australian Federation. New York : Columbia University Press, 1930. 286 p.
21. Вайль И.М. Австралия: федерализм и высшие органы власти. М. : Наука, 1970. 247 с.
22. Colonial Australia. A Documentary History of Australia. Vol. 3. 1875-1900. Melbourne, 1980.
23. Year book. Australia. 1990. Canberra, 1991.
24. Deakin A. Federated Australia. Selections from the Letters to the Morning Post 1900-1910. Melbourne, 1907.

УДК 94 (9) + 314.7 + 314.3 + 314.1

Романенко О. В.

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В АВСТРАЛІЇ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Динамічність розвитку демографічної ситуації на австралійському континенті напередодні створення Австралійського Союзу та в перші десятиліття його існування є досить цікавою темою для наукових досліджень, оскільки «штучна» міграційна політика, швидкі зміни в політичному розвитку країни та взаємодія колоністів із корінним населенням створюють самобутній та неповторний матеріал для історичних досліджень, досліджень у галузі історії міжетнічних стосунків, національної політики, розвитку культури цієї країни.

У статті розглянуто етнічний та гендерний склад населення перших колоністів Австралії, показано динаміку змін у складі населення у часі, зокрема внаслідок «золотої лихоманки», створення Австралійського Союзу, Першої

світової війни. У статті досліджено імміграційну політику і доведено, що Велика Британія розглядала імміграційні проекти до Австралії як спосіб розв'язання своїх власних проблем у тогочасному суспільстві та забезпечення певних економічних потреб.

Показано, що протягом багатьох років в Австралії переважала англосаксонська більшість, проте склад населення змінювався. Цей процес триває й досі: згідно з даними останніх переписів населення, кожен четвертий австралієць має іноземне походження.

Ключові слова: *Австралія, імміграція, склад населення, природний приріст населення.*

Романенко Е. В. Демографическая ситуация в Австралии в начале XX в. Динамичность развития демографической ситуации на австралийском континенте накануне создания Австралийского Союза и в первые десятилетия его существования является достаточно интересной темой для научных исследований, поскольку «искусственная» миграционная политика, быстрые изменения в политическом развитии страны и взаимодействие колонистов с коренным населением создают самобытный и неповторимый материал для исторических исследований, исследований в области истории межэтнических отношений, национальной политики, развития культуры этой страны.

В статье рассмотрены этнический и гендерный состав населения первых колонистов Австралии, показана динамика изменений в составе населения во времени, в частности, вследствие «золотой лихорадки», создания Австралийского Союза, Первой мировой войны. В статье исследована иммиграционная политика и доказано, что Великобритания рассматривала иммиграционные проекты в Австралию как способ решения своих собственных проблем в тогдашнем обществе и обеспечения определенных экономических потребностей.

Показано, что в течение многих лет в Австралии преобладало англосаксонское большинство, однако состав населения менялся. Этот процесс продолжается до сих пор: согласно данным последних переписей населения, каждый четвертый австралиец имеет иностранное происхождение.

Ключевые слова: *Австралия, иммиграция, состав населения, естественный прирост населения.*

Olena Romanenko. Demographic situation in Australia at the beginning XX century. The dynamic development of the demographic situation on the Australian continent before the creation of the Commonwealth of Australia and in the first decades of its existence is a very interesting topic for research, as «artificial» migration policy, rapid changes in the political development and interaction of

colonists with indigenous people have created the original and unique material for historical researches, researches in the field of history of interethnic relations, national policy, cultural development of this country.

The article considers the ethnic and gender composition of the population of Australia's first colonists, called the dynamics of population's changes over time, in particular, due to the «gold rush», the creation of the Australian Union, the First World War. The article examines immigration policy and proves that the United Kingdom viewed immigration projects in Australia as a way to solve its problems in the society of that time and to solve some economic needs.

It is shown that for many years Australia was dominated by the Anglo-Saxon majority, but the composition of the population had changed. This process continues to this day: according to the latest censuses, every fourth Australian is of foreign origin.

Keywords: *Australia, immigration, population composition, natural increase.*

У 1788 р. в Австралії була створена перша британська колонія. Люди, які заселили австралійський континент, були або вислані туди Британською владою як злочинці, або були наглядачами за ними. Експансія вглиб материка та відкриття нових територій супроводжувалися винищенням корінного населення, що докорінно змінювало демографічну ситуацію на континенті.

На нашу думку, визначення кількісних змін та змін у етнічному складі населення Австралії – цікаве дослідження в контексті історії міжетнічних стосунків, національної політики, гармонізації суспільних процесів на австралійському континенті та розвитку культури цієї країни. Адже саме населення, його нестача чи надмірна кількість, подолання суперечок між різними верствами населення та етнічними групами, особлива міграційна політика призвели до економічного, культурного та соціального розвитку Австралії та покращення загального добробуту громадян протягом ХХ-го ст.

Громадяни є основою будь-якого суспільства, причиною розквіту чи занепаду того чи іншого політичного та економічного співтовариства. Тому метою даної статті є визначення складу населення Австралії в першій половині ХХ ст. З мети постають наступні завдання:

- розглянути, які саме австралійські особливості та процеси щодо етнічного складу населення відбувалися на австралійському континенті;

- описати чинники, що зумовили зміни у кількості населення, визначити, які історичні події на континенті та в світі мали на це вплив;

– дослідити, які спірні питання у відносинах між жителями Австралії, зокрема, місцевим населенням (аборигенами) та колоністами, вплинули на кількість населення;

– визначити, які погляди пересічні австралійці та влада країни мали на міграцію в різні періоди часу.

З початку колонізації Австралії книжки про її історію традиційно пишуть та видають представники Великої Британії. Також є відомі австралійські вчені, що досліджують дану тематику. Серед літератури про історію Австралії є книги, що вже стали класичними для вивчення розвитку цієї країни, які перевидано не один раз. Наприклад, С. Макінтайр з його «Короткою історією Австралії» [1], що видана в рамках циклу «Кембриджські історії», Р. Г'юз [2] або М. Піл та Х. Твомі [3] з книгами про історію Австралії розглядають ключові культурні, соціальні, політичні та економічні події в багатовимірній історії країни, досліджуючи ці проблеми у ширшому, глобальному контексті. Оскільки тема є актуальною і сьогодні, з'являються відносно «свіжі» видання, такі, як книга Дж. Волкера «Австралія. Історія Австралії: відкрийте основні події, які сформували історію Австралії». В книзі автор, даючи огляд історії корінного населення та історії колонізації Австралії, наголошує, що «навіть цей порівняно короткий колоніальний період є достатньою історією, щоб заповнити кілька історичних томів» [4, с. 8]. Оскільки австралійські аборигени «є носіями унікальної та самобутньої культури, історія якої налічує багато тисячоліть» [20, с. 71], окрема група австралійських вчених сконцентрована на дослідженні їх культури, вірувань та легенд, історії відносин «колоністи – корінне населення австралійського континенту» (Г. С. Болтон [6], Ч. Д. Роулі [7] та ін.) та на історії австралійських родин (А. Гебіч [8], Х. Зогбаум [9]).

Серед українських вчених обов'язково варто згадати О. В. Зернецьку, що не один рік досліджує культуру та літературу Австралійського континенту різних періодів, І. І. Вітер, яка розглядає соціальні та економічні зміни на континенті, Т. Ю. Пергу, що вивчає правові аспекти співіснування колоністів та аборигенів, О. А. Мирончук, що розглядає питання освіти та науки у австралійському контексті, та інших. Так, І. А. Хижняк у статті «Австралія у пошуку власної багатопартійної системи (кінець XIX – початок XX століття)» показав розвиток формальних і неформальних інститутів, а також вплив культурно-цивілізаційних чинників на побудову країни Австралія.

Перші поселення та колоністи.

Перша британська колонія була закладена у 1788 р. З самого початку створення австралійське суспільство відрізнялося неоднорідністю свого складу. Населення колонії складалося з засуджених та військових, що наглядали за ними. Хоча спочатку було вирішено, що нова колонія мала складатися з цих двох типів переселенців, саме останні «могли розраховувати на масштабну підтримку з боку уряду: оплату переїзду, безкоштовне харчування, виділення землі та, навіть, надання в розпорядження в'язнів для обробки землі, а також харчування для них. Не дивлячись на привабливі умови, за перші кілька років лише кілька десятків громадян Британії скористалися такою можливістю» [20, с. 77]. Як зазначає Р. Джон, досліджуючи витоки австралійської історії та культури, «мусимо завжди пам'ятати, в який спосіб приїхали ці люди», а їх поведінка і дії «беруть початок з проблем британської індустріалізації та ірландського незадоволення» [10, с. 29]. Як наслідок, протягом 80 років до Австралії було відправлено близько 162 тис. чол. засуджених. Імміграція до Австралії великою мірою залежала не від потреб самої колонії, а від настроїв, що панували у Британському суспільстві в той чи інший період часу. У 1830-х рр. імміграція стала важливою політичною проблемою, темою для обговорення теоретиками та публіцистами. Певні соціально-економічні фактори, такі як економічна криза в Шотландії 30-х рр. XIX ст., різкий ріст населення, а пізніше – голод 1845 р. в Ірландії, вплинули на те, що імміграція «перестала бути справою виключно Британії чи Ірландії, а стала частиною культури метрополії» [10, с. 32].

Хвиля урбанізації у Великій Британії започаткувала промислову революцію одночасно з руйнуванням традиційного укладу життя в сільській місцевості. В містах зросли випадки як поодинокі, так і організованої злочинності. Більшість з новоприбулих до Австралії були продуктом міської злочинної субкультури. Такі злочинні елементи могли становити до 5% населення міста, хоча члени тих груп часто не проживали в одному місці довгий період часу. І місцева влада намагалася відправити до нових колоній саме їх. Якщо розглядати етнічний склад австралійського суспільства, то шотландців було порівняно небагато, набагато менше, ніж представників Англії (переважна більшість з них походила з Лондона), чого не можна сказати про ірландців. Останні становили приблизно четверту частину всіх засуджених і відправлених до Австралії людей. Ірландці відрізнялися від інших за віком: вони були значно старші за засуджених на примусову імміграцію, як правило, були вже одруженими та релігійними. Особливістю

було також те, що ірландці походили з сільської місцевості [10, с. 29]. За гендерним складом засуджені теж відрізнялися – жінки становили менше 1/6 загальної кількості всіх британських засланців, більшість з цих жінок були «проведені» по документах як незаміжні і майже всі записані в служниці. Основною причиною їх ув'язнення була дрібна крадіжка [10, с. 30-31].

Як спроба вирішити проблему гендерної нерівномірності в колонії з 30-х рр. XIX ст. почали з'являтися певні проекти підтримки жіночої імміграції до Австралії. Так, у 1831 р. започатковано підтримуваний урядом проект імміграції жінок до Нового Південного Вельсу, а у 1849 р. Товариством позики для родинної міграції ім. Кароліни Чішолм (Karolina Chisholm) започаткована допомога жінкам, що іммігрували на п'ятий континент. У першому проекті проблемою було те, що майбутні іммігранти обиралися не самою колонією, а благодійними організаціями. На проект були численні нарікання, що стосувалися морального обличчя обраних іммігрантів, фактично це було «висилання жебраків». Варто також зазначити, що якщо засуджених ніхто не запитував про їх бажання їхати до Австралії, то згода бідного населення все ж таки формально була необхідна.

Товариство позики для родинної імміграції ім. К. Чішолм було найбільш впливовою організацією, що допомагала в міграції родин та, насамперед, жінок, підкреслюючи необхідність моральної охорони самотніх жінок під час подорожі та одразу після прибуття на місце [10, с. 33]. Орієнтувалися такі жінки на вдалий шлюб, який розглядався як можливість покращити своє матеріальне чи соціальне становище. Причому соціальна різниця, яку жінка навряд чи змогла б подолати в Великій Британії, в Австралії не була перешкодою для вдалого союзу. Існують численні згадки воєнних, як жінки (кухарки чи служниці), що їх супроводжували, виходили заміж за впливових осіб [10, с. 70].

Таким чином, «Велика Британія розглядала імміграційні проекти як середовище до розв'язання своїх власних проблем у суспільстві та тогочасних економічних потреб. Вона експортувала злодіїв та бідноту в Австралію, не замислюючись над тим, якого роду суспільство повстане там в результаті таких починань» [10, с. 33].

Золота лихоманка.

Важливим історичним фактором, що вплинув на склад населення на австралійському континенті, стала «золота лихоманка». Вона

спричинила наплив шукачів пригод², насамперед, чоловічого роду, що вплинуло негативно на гендерну рівновагу в регіоні. Ті чоловіки, що вирішили не повертатися в місця, з яких вони прибули на пошук золота, а осісти та одружитися з місцевими жінками, формували великі родини, які були для них основою процвітання. Як зазначають дослідники, «для тих, хто скористався можливістю та залишився і володів землею, родина мала величезне економічне значення, часом навіть визначала поразку або успіх у справах. Велика громада дітей, не кажучи вже про здорову жінку, давала виразні переваги» [10, с. 71].

Серед місцевого населення існувало негативне ставлення до шукачів золота з Азії, незадоволення та ворожість до китайців, які прибули в часи «золотої лихоманки», що пізніше призвело до ідеї «Білої Австралії». В 1880 р. та 1888 р. колонії погодили прийняття законодавства, скерованого проти імміграції з Китаю, а в наступних роках Південна Австралія, Новий Південний Вельс та Вікторія погодили закони, які відкрито виключали прийняття китайських іммігрантів або обмежували їх працевлаштування в певних галузях промисловості. Під кінець останньої декади XIX ст. імміграційне обмеження було розширено на всіх неєвропейських прибулих (Західна Австралія – 1897 р., Новий Південний Вельс – 1898 р., Тасманія – 1899 р.) [11, с. 29-30].

Українська дослідниця історичного та соціального розвитку Австралії у XX ст. І. Вітер називає два головних наслідки «золотої лихоманки» в Австралії: по-перше, «всього за півстоліття Австралія перетворилася з сільськогосподарського придатка Великої Британії... на аграрно-індустріальну державу з розгалуженою економічною структурою», а по-друге, відбулося «небувало швидке зростання населення колоній і серйозні зміни в його складі» [12, с. 187].

Місьцеве населення.

Протягом усього досліджуваного періоду швидко спадала кількість місцевого населення (аборигенів). Точних оцінок не існує, лише приблизні дані, які надає Австралійське бюро статистики [13] (див. табл. 1).

² Принагідно рекомендуємо книгу Lucian Wolanowski *Nieznana Australia. Rzeczywistość przekracza fantazję* (Warszawa: Borgis, 2018. 148 s.), в якій зібрано репортажі автора про шукачів скарбів під час золотої лихоманки, про долю (переважно трагічну) цих сміливих авантюристів.

**КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ АБОРИГЕНІВ ОКРЕМИХ
ТЕРИТОРІЙ АВСТРАЛІЇ
(ПРИБЛИЗНА МІНІМАЛЬНА ОЦІНКА ЗА 1788–1933 рр.)**

Територія	1788	1861	1871	1881	1891	1901	1911	1921	1933
Новий Південний Вельс	48000	16000	12000	10000	8280	7434	8650	9350	11000
Вікторія	15000	2384	1700	1200	900	850	1000	1400	2000
Квінсленд	120000	60000	50000	40000	32000	27500	24500	22500	22500
Південна Австралія	15000	9000	7500	6346	5600	4888	4692	4598	4699
Західна Австралія	62000	44500	40000	35500	31000	26500	22498	19547	17500
Тасманія	4500	18	85	120	139	157	230	400	675
Північна Територія	50000	48500	44000	38500	33000	27235	22000	17809	15386
АСТ							18	33	68
Австралія	314500	180402	155285	131666	110919	94564	83588	75604	73828

Джерело: [14, с. 101].

Як бачимо з табл. 1, на початковому етапі колонізації чисельність місцевого населення складала близько 300 тис. чол. [15, с. 45]. Згідно з підрахунків, за 1891 р. їх вже було приблизно 110 тис. осіб. Така величезна зміна в кількості населення відбулася внаслідок фізичного знищення аборигенів, а в якості аргументації подібних дій наголошувалося, що «рівень розвитку цих людей настільки низький, що їх можна навіть в певному сенсі прирівняти до тварин» [20, с. 69], пропагувалася думка про те, що «європейська цивілізація і культура стоять на вищому щаблі, тому європейці можуть перетворювати світ згідно до своїх бажань і уявлень», а аборигенів можна «сприймати як частину фауни і не визнавати за людей» [15, с. 42].

Тож частина місцевих жителів загинула від безпосередніх сутичок збройного характеру із новоприбулими колоністами, частина – від європейських хвороб, «що спричинили безпліддя, алкоголізм, зміну дієти та розпад традиції структур суспільства» [11, с. 26], від незвичної їжі, оскільки «європейське харчування, особливо в примітивних формах, які мали місце на приграниччі, як-то: борошно, баранина та чай, – було шкідливим для дієти аборигенів», та від алкоголю, що «да-

вав можливість втекти в несвідоме організму, який не був призвичаєний до боротьби з його наслідками» [10, с. 54].

Швидке зменшення місцевих жителів призвело до того, що колоністи почали вважати їх «вимираючим народом, який потрібно захищати» [10, с. 45]. Однією із жахливіших сторінок австралійської історії стало примусове вилучення у матерів їх дітей (особливо із світлішим відтінком шкіри або змішаної раси) з метою надання державної опіки над цими дітьми. «Це породило безліч трагедій: призвело до втрати відчуття безперервності у розвитку родоvodu аборигенів різних племен, психологічно вплинуло на декілька поколінь корінних жителів» [16, с. 183].

Демографічна ситуація в Австралійському Союзі.

1 січня 1901 р. було засновано Австралійський Союз, і колонія перетворилась на нову державу. Утворення Австралії «завершило колоніальний період в історії країни, оскільки новостворена федерація отримала статус домініону, тобто фактично самостійної політичної одиниці у складі Британської імперії» [20, с. 84]. Наприкінці ХХ ст. склад і кількість колоністів зазнавали змін. Станом на 1891 р. процентне співвідношення в окремих колоніях людей, народжених в різних частинах Великої Британії та деяких країнах Європи, суттєво відрізнялося (див дані у Таблиці 2).

Таблиця 2

ГРОМАДЯНИ КОЛОНІЙ АВСТРАЛІЇ, НАРОДЖЕНІ ЗА КОРДОНОМ

Колонія 1891 р.	Походження мігранта (звідки прибув), %						
	Англія	Шотландія	Ірландія	Вельс	Німеччина	Країни Скандинавії	Інші країни Європи
Новий Південний Вельс	52,2	13,0	26,3	1,8	3,3	1,6	1,8
Вікторія	49,1	15,7	26,5	1,5	3,3	1,5	2,4
Квінсленд	45,5	13,5	26,1	1,3	9,1	3,1	1,4
Південна Австралія	58,2	11,0	18,5	1,8	9,0	1,2	1,3
Західна Австралія	43,0	11,3	21,0	1,7	3,2	3,1	5,7
Тасманія	60,0	13,5	20,0	1,2	3,3	1,2	0,8

Джерело: [10, с. 39].

З проголошенням створення Австралійського Союзу зміни у складі населення тривали й надалі. Уряд продовжив започатковану раніше концепцію *terra nullius* стосовно материка: наземна територія країни вважалась такою, що очікує заселення і переходу до продуктивного використання [11, с. 9]. «Процес подальшого становлення та історичного розвитку ще досить молодій країні проходив досить складно, з серйозними суперечностями, до того ж далеко нелінійного характеру» [17, с. 91].

В 1901 р. в рамках політики «Білої Австралії» (White Australia Policy) було прийнято Закон про обмеження імміграції (The Immigration Restriction Act), що обмежував імміграцію з неєвропейських країн [18]. Згідно з цим законом виключалося прийняття «небілих іммігрантів» до континенту.

Велика Британія, з огляду на права британських підданих в Індії, чинила тиск на Австралію, щоб у Законі про обмеження імміграції ці обмеження не було окреслено в категоріях рас. Таким чином заборонявся в'їзд тим, хто хворів або був судимий за кримінальні злочини, але, передусім, було встановлено іншу, дуже дієву «фільтрацію» – кожен бажаний жити в Австралії мусив написати диктант будь-якою, вказаною представником уряду, європейською мовою. В 1905 р. під тиском Японії – союзника Великої Британії у війні з Росією – було впроваджено можливість написання диктанту неєвропейською мовою, чого, однак, на практиці не відбувалося [11, с. 88].

З 1901 по 1914 рр. кількість «білого населення» в Австралії зростала з 3788 до 4942 тис. осіб. До цієї цифри не було додано аборигенів, кількість яких на той час становила приблизно 100 тис. осіб [11, с. 76]. Зріст кількості населення на континенті відбувся внаслідок позитивного натурального приросту населення, подовження середньої тривалості життя, зменшення смертності немовлят та імміграції.

Ще за період «золотої лихоманки» відбувалися урбаністичні процеси. В результаті на початку минулого століття «відмінною рисою австралійського суспільства... став виражений контраст між переповненими столицями і малозаселеними іншими територіями» [12, с. 187]. У 1901 р. в столицях проживало трохи більше кожного третього австралійця (1,3 млн) [19]. Протягом першої третини ХХ ст. населення Австралії продовжувало проживати скупчено, групуючись навколо шістьох найбільших міст (колишніх столиць колоній) [20].

Сьогодні Австралія дуже урбанізована країна, майже 90% населення проживає у міських районах. Але частка населення Австралії, яке проживає в столицях, вперше склала понад 50% лише у 1944 р. [19].

Спад народжуваності на початку XX ст.

На межі XIX та XX ст. натуральний приріст населення постійно спадав. Королівська комісія, скликана в 1903 р. в Новому Південному Вельсі, підкреслила «переваги великих родин», а також висунула твердження, що «одинаки та члени малих за розміром родин гірше підготовлені до подолання негараздів у житті». Комісія звинуватила всі класи суспільства у спаді народжуваності, вважаючи, з одного боку, що фабрична система піддає дівчат «стресам фізичним та нервовим», які впливають на їх подальшу «можливість народжувати», а з іншого – звинувачуючи середній клас в егоїстичній гонитві за насолодами [10, с. 135]. Особливо звинувачували жінок – комісія виразила «глибоку стурбованість тим фактом, що жінки не розуміють зла, пов'язаного з використанням практик запобігання і переривання вагітності» [21]. Однак засоби контрацепції не були заборонені, а рекомендації, надані церковними інституціями, не мали великого впливу на прихожан церкви, яку влада також намагалася використати як джерело пропаганди необхідності росту населення Австралії.

Загальний коефіцієнт народжуваності в 1921 р. в Австралії становив 3,1 дитини на одну жінку (для порівняння – у 2016 р. цей показник становить 1,8) [19], хоча рівень народжуваності протягом цього періоду коливався. Значний вплив на динаміку населення на початку XX ст. спричиняли складні природні умови та висока дитяча смертність (див. табл. 3).

Таблиця 3

ДИТЯЧА СМЕРТНІСТЬ В АВСТРАЛІЇ, 1901-1911 рр.

Територія	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911
Новий Південний Вельс	3929	4152	3969	3187	3182	3052	3733	3193	3234	3395	3302
Вікторія	3192	3308	3146	2319	2508	2866	2277	2676	2251	2417	2269
Квінсленд	1458	1424	1513	1072	1029	1047	1129	1048	1112	1017	1110
Південна Австралія	909	837	820	637	643	675	610	678	613	740	670
Західна Австралія	737	885	946	811	790	858	752	657	593	593	615
Тасманія	439	402	563	480	424	487	439	422	357	568	399
Північна Територія	2	4	6	7	4	4	5	2	3	8	3
Австралія	10666	11012	10963	8513	8580	8989	8945	8676	8163	8738	8369

Джерело: [22]

Виправити цю ситуацію намагалися, насамперед, лікарі. Між 1880 і 1910 рр. кількість «дитячих фахівців» зростає, а наука в цьому напрямі розвивається у відповідь на нове філософське розуміння дитини як дорогоцінного і особливого дару. З цього часу цінністю стає не лише родина як система, але й дитина як один із найважливіших її елементів. Як видно з наведених даних, ситуація із дитячою смертністю поступово покращилася. У 1917 р. показник ще більше спав (7266 чол.), а у 20-х рр. XX ст. почав стрімко зростати. У 1920 р. він досяг позначки у 9431 чол., а потім знову почав спадати (1930 – 6065 чол., 1935 – 4429 чол.). Для порівняння, згідно з даними, у 2015 р. дитяча смертність становила 991 чол. на рік. Тут також додамо, що авторитет професії лікаря ніколи до того не був таким високим, як на початку XX ст. Одночасно із сімейним лікарем та педіатром в Австралії набули популярності дитячі психологи, неонатологи, медсестри, нянечки, дієтологи тощо. Спеціалізації в галузі медицини були необхідні для розвитку педіатрії, що стало відповіддю на соціальні, політичні та економічні потреби країни, що розвивається [23].

Населення Австралії в 1919-1929 рр.

Внаслідок вищезазначеного спаду народжуваності на початку XX ст., економічної кризи та посух уряд країни, яка, по суті, була сформована на основі іммігрантів, знову згадав про користь від державного заохочення імміграції. До 1911 р. всі штати відновили політику допомоги від держави новоприбулим. Тому кількість іммігрантів в 1910-1914 рр. стрімко зросла. І хоч підрахунки значно відрізняються за різними джерелами, можна вважати, що в першій третині XX ст. на континент прибуло трохи менше ніж 300 тис. іммігрантів.

У 1914-1918 рр. на демографічну ситуацію вплинув «відтік» людей середнього віку та молодого чоловічого населення. Українські дослідниці історичної пам'яті, зокрема практик монументальної комеморації Першої світової війни в Австралії, О. Зернецька та О. Мирончук зазначають, що «характерною рисою австралійських збройних сил був беззаперечний факт, що усі бойові та допоміжні частини формувалися лише за рахунок добровольців» [24, с. 212]. Не всі з добровольців повернувся додому з полів Першої світової війни.

В 1919-1929 рр. населення Австралії збільшилося з 5193 до 6394 тис. чол. Велику роль в цьому відігравала імміграція, передусім, з Британських островів [11, с. 136]. Імміграційна політика та економіка країни й надалі базувалися на принципі «Білої Австралії» і намагання утримати високий рівень життя пересічного громадянина. Федеральний уряд у співпраці з урядами окремих штатів і Вели-

кою Британією розвивав програми допомоги іммігрантам. Близько 250 тис. іммігрантів між 1921-1930 рр. скористалося різного роду допомогою (нагадаємо, що всього в цей період оселилося близько 300 тис. осіб) [11, с. 137].

Переважаюча більшість (261 тис. чол.) становили британці, до Австралії також приїжджало багато новозеландців. Іммігранти поза імперії не були бажаними гостями, не отримували допомогу від держави. Більше того, з 1924 р. вони мусили підтвердити власне матеріальне становище сумою в 40 фунтів або гарантувати його спонсорською допомогою когось зі супроводу. З 1928 р. ці цифри зросли, урядом вводилися обмеження в кількості виданих віз. Влада континенту не впускала до країни іммігрантів з європейського континенту, якщо вони не мали 500 фунтів готівкою або родичів, що могли надати їм притулок та фінансову допомогу [11, с. 174]. В 1936 р. ці вимоги були дещо пом'якшені передусім для надання єврейському населенню Європи шанс приїхати до Австралії.

В 1929 р. було ліквідовано програми допомоги для новоприбулих з Великої Британії. В 30-х рр. XX ст. кількість мешканців Австралії збільшилася тільки на 500 тис. осіб. і в 1939 р. становила 7 млн.

Значимо, що внаслідок дуже низького природного приросту населення та труднощів повоєнного часу кількість людей репродуктивного віку різко спала, в той час як динамічна економіка Австралії потребувала робочої сили. З цих причин в середині 40-х рр. XX ст. було переосмислено австралійську імміграційну політику [11, с. 245]. Її подальший розвиток становить великий інтерес для наступних наукових досліджень.

Таким чином, розвиток демографічної ситуації на австралійському континенті напередодні створення Австралійського Союзу та в перші десятиліття його існування є досить цікавою темою для наукових розвідок. Динамічність цих процесів, неоднорідність складу населення, швидкі зміни в політичному розвитку країни та на політичній карті світу, а також – взаємодія колоністів із корінним населенням – створюють неповторний матеріал для досліджень у галузі історії міжетнічних стосунків, національної політики, гармонізації суспільних процесів на австралійському континенті та розвитку культури цієї країни.

Перші колоністи були або злочинцями або їх наглядачами, їх склад був дуже нерівномірним за гендерним складом. Велика Британія розглядала імміграційні проекти до Австралії як спосіб розв'язання своїх

власних проблем у тогочасному суспільстві та вирішення певних економічних потреб.

З моменту створення Австралійського Союзу діяла політика «Білої Австралії», що унеможливлювала приплив «небілих» поселенців до країни. Тож склад населення штучним чином регулювався, і протягом багатьох років в Австралії переважала англосаксонська більшість. Проте склад населення змінювався, на жаль, і через високу дитячу смертність та винищення корінного населення (аборигенів). Крім того, офіційна влада країни наполягала на існуванні однорідності расового складу «нового» населення Австралії. Це суперечило дійсності, оскільки не лише ігнорувало особливу ситуацію ірландського населення (яких поза їх волею називали «британцями»), але й не враховувало і етнічних різниць між мешканцями самої Великої Британії: англійці, шотландці та представники Вельсу мали свої звички та традиції. У Європі вони були відносно самостійними (зокрема, територіально) громадами однієї країни. В колоніальному суспільстві Австралії вони не лише мали різне процентне співвідношення у загальному складі населення, але й не були розмежовані в рамках певних регіонів чи менших територіальних одиниць (наприклад, поселень чи районів новостворених міст), утворюючи сукупність «змішану етнічно». Це була інтеграція, що не існувала у Великій Британії, але мала місце у її колонії.

З 1901 по 1914 рр. кількість «білого населення» в Австралії зростала з 3788 до 4942 тис. осіб (без урахування місцевого населення). Зріст кількості населення на континенті відбувся внаслідок позитивного натурального приросту, подовження середньої тривалості життя, зменшення смертності немовлят та імміграції. В 1919-1929-х рр. населення Австралії збільшилося більшою мірою за рахунок останнього чинника, – передусім, імміграції з Британських островів. Якщо спочатку держава дотримувалася політики допомоги новоприбулим, то з 1929 р. було ліквідовано подібні програми. Більше того, іммігранти мусили підтвердити власне матеріальне становище певною кількістю грошей, сума яких постійно зростала. Міграційна програма Австралії досить динамічно розвивалася в цей період, але найактивнішого свого розвитку зазнала після закінчення Другої світової війни. Процес імміграції до Австралії триває й досі: згідно з даними останніх переписів населення, кожен четвертий австралієць має іноземне походження.

Використані джерела та література:

1. Macintyre S. A Concise History of Australia (Cambridge Concise Histories). 4th ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2015. 192 p.
2. Hughes R. The Fatal Shore: The Epic of Australia's Founding. NY : Alfred A. Knopf., 1986. 688 p.
3. Peel M., Twomey Ch. A History of Australia (Macmillan Essential Histories) 2nd ed. London : Red Globe Press, 2018. 308 p.
4. Walker J. Australia. History of Australia: Discover the major events that shaped the history of Australia. Sydney : Dingo Publishing, 2013. 184 p.
5. Ветринський І.М. Історичні, соціокультурні та міжнародно-політичні передумови виникнення і становлення Австралійського Союзу. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2020. № 3(12). С. 68-90.
6. Bolton G.C. Black and white after 1897. *A New History of Western Australia* / Ed. by C.T. Stannage. Perth : University of Western Australia Press, 1981. P. 124-180.
7. Rowley C.D. The Destruction of Aboriginal Society. Ringwood : Penguin Books Australia, 1972. 430 p.
8. Haebich A. Broken Circles: Fragmenting Indigenous Families 1800-2000. Fremantle : Fremantle Arts Centre Press, 2000. 725 p.
9. Zogbaum H. Herbert Basedow and the Removal of Aboriginal Children of Mixed Descent from their families. *Australian Historical Studies*. 2003. Vol. 32, Issue 121. P. 122-138.
10. Rickard John. Australia. Historia Kultury / przeł. Wojciech Weinert, red. nauk Wiesław Olszewski. Wrocław, Warszawa, Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. 219 s.
11. Lencznarowicz J. Australia. Warszawa : TRIO, 2005. 488 s.
12. Вітер І.І. Історичні передумови соціального розвитку Австралії у ХХ сторіччі *Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах: тези доп. І міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, (Дніпро, 28-29 травня 2020 р.). Дніпро, 2020. Т. 1. С. 186-189.
13. Australian Historical Population Statistics. № 3105.0.65.001, 2016. URL: <https://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/second+level+view?ReadForm&prodno=3105.0.65.001&viewtitle=Australian%20Historical%20Population%20Statistics~2016~Latest~18/04/2019&tabname=Past%20Future%20Issues&prodno=3105.0.65.001&issue=2016&num=&view=&>
14. Smith L.R. The Aboriginal Population of Australia. Canberra : Australian National University Press, 1980. 214 p.
15. Перга Т.Ю. Політика Австралії щодо корінного населення (кінець ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.). *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2020. № 2(11). С. 41-52.
16. Зернецька О.В. Розвиток культури в Австралії протягом ХХ ст.: кіноіндустрія. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2020. №2 (11). С. 174-200. URL: <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-11-10>

17. Хижняк І.А. Австралія у пошуку власної багатопартійної системи (кінець XIX початок XX століття). *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2020. № 3(12). С. 91-103.
18. The Immigration Restriction Act 1901. URL: <https://nla.gov.au/nla.obj-2141191645/view?partId=nla.obj-2147449703#page/n0/mode/1up>
19. Historical population. URL: <https://www.abs.gov.au/statistics/people/population/historical-population/latest-release>
20. Powell Joseph Michael. Historical Geography Modern Australia: The Restive Fringe (Cambridge Studies in Historical Geography). Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney : Cambridge University Press, 1991. 424 p.
21. Royal Commission on the Decline of the Birth Rate and on the Mortality of Infants in New South Wales. *NSW Parliamentary Papers*. 1904. Vol. 2.
22. Australian Demographic Trends, 1997 (cat. no. 3102.0) (for years 1901–1994). URL: <https://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/DetailsPage/3102.01997?OpenDocument> .
23. Featherstone Lisa. The Value of an Infant: The Rise of Pediatrics in Australia, 1880-1910. *Health and History*. 2008. Vol.10. Issue 1. P. 110-133.
24. Зернецька О.В., Мирончук О.А. Історична пам'ять та практики монументальної комеморації першої світової війни в Австралії. *Проблеми всесвітньої історії: науковий журнал*. 2020. № 3(12). С. 208-224.

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ ТА ЇХНЯ РОЛЬ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ (НА ПРИКЛАДІ АВСТРАЛІЇ)

У статті здійснено аналіз функціонального призначення професійних спілок у демократичному суспільстві, їхньої ролі у регулюванні соціально-трудових відносин та формуванні державної політики. На основі ретроспективного аналізу досліджено становлення інституту професійних союзів на прикладі Австралії. Розглянуто досвід їх поступової інституціоналізації та становлення як суб'єкта соціально-економічних та політичних відносин. З'ясовано важливу учасницьку роль профспілок для забезпечення соціальної справедливості, підтримки процесів самовдосконалення політики, розвитку демократії та повноспроможної розбудови інститутів громадянського суспільства. Виокремлено значення професійних спілок та союзів для актуалізації у громадському дискурсі питань забезпечення трудових прав громадян, створення належної соціальної інфраструктури відповідно запитам і потребам працівників, підтримки національного виробника та стабільного економічного розвитку загалом.

Ключові слова: професійні спілки, професійні союзи та асоціації, протекціонізм, Лейбористська партія Австралії, робітничий рух, соціальне партнерство.

Кужельный Н. А. Функциональное назначение профессиональных союзов в демократическом обществе и их роль в общественно-политических отношениях (на примере Австралии). В статье осуществлен анализ функционального назначения профессиональных союзов в демократическом обществе, их роли в регулировании социально-трудовых отношений и формировании государственной политики. На основе ретроспективного анализа исследовано становление института профессиональных союзов на примере Австралии. Рассмотрен опыт их постепенной институционализации и становления как субъекта социально-экономических и политических отношений. Выяснена важная роль профсоюзов, которую они сыграли для обеспечения социальной справедливости, поддержки процессов самосовершенствования политики, развития демократии и полноты становления институтов гражданского общества. Выделены значение профессиональ-

ных союзов и союзов для актуализации в общественном дискурсе вопросов обеспечения трудовых прав граждан, создания надлежащей социальной инфраструктуры в соответствии с запросами и потребностям работников, поддержки национального производителя и стабильного экономического развития в целом.

Ключевые слова: профессиональные союзы, профессиональные союзы и ассоциации, протекционизм, Лейбористская партия Австралии, рабочее движение, социальное партнерство.

Mykola Kuzhelny. Functional purpose of trade unions in a democratic society and their role in social-political relations (on the example of Australia).

The article analyzes the functional purpose of trade unions in a democratic society, their role in the regulation of social and labor relations and the formation of public policy. Based on a retrospective analysis, the formation of the institution of trade unions was studied on the example of Australia. The experience of their gradual institutionalization and formation as a subject of social-economical and political relations is considered. The important role of trade unions in ensuring social justice, supporting the processes of self-improvement of politics, development of democracy and full-fledged development of civil society institutions has been clarified. There were singled out the importance of trade unions and unions for the actualization in public discourse of issues of labor rights of citizens, the creation of appropriate social infrastructure in accordance with the demands and needs of workers, support for national producers and stable economic development in general.

Keywords: trade unions, trade unions and associations, protectionism, the Australian Labor Party, labor movement, social partnership.

Історія робітничого руху в Австралії розпочинається на початку XIX ст. Наприкінці XIX ст. його організоване ядро включало промислове (союзи) та політичне крило (Австралійська лейбористська партія). Значна частина профспілок в Австралії приєднані до Австралійської ради профспілок, є досить потужними за масштабом та кількістю членів організаціями. Ідеологічний спектр політичних поглядів профспілок різний – це комуністи, соціалісти, навіть правоцентристи. Але абсолютна більшість профспілок у Австралії є афілійованими (колективними) членами Австралійської лейбористської партії.

Станом на кінець 2013 р. нараховувалось 1,7 мільйонів членів профспілок (17% усіх працівників) [1], з них понад дві третини (68%) були членами протягом п'яти і більше років. Членство в профспіл-

ках поступово зменшується протягом останніх років (наприклад, 1983 р. – 2376,9 тис., 2002 р. – 1833,7 тис., 2013 р. – 1700 тис.) [1], однак тенденції зменшення не такі значні, як тенденції пониження членства у політичних партіях загалом.

Австралійська лейбористська партія приймає активну участь у формуванні загальнодержавної та регіональної політики. Для політичної системи Австралії притаманна так звана «система двох з половиною партій». Як засвідчує історія, найчастіше коаліцію формувала Ліберальна партія разом з невеликою Національною партією – це дві правоцентристські партії Австралії. Лейбористська партія, ідеологічною основою якої є соціал-демократична ідеологія, формувала уряд з 2007 по 2013 рр. Наразі Лейбористська партія є членом конфедерації соціал-демократичних центристських партій – Прогресивного Альянсу.

У першій половині XIX ст. законодавство в Австралії вимагало покірності та лояльності від робітників до свого роботодавця за контрактом. У випадку порушенням договору або непокорі працівників часто піддавали кримінальному покаранню, в тому числі – із ув'язненням та каторжними роботами. Заклики до страйку вважалися порушенням контракту з обтяжливими умовами. У 1800-х рр. більшість вікторіанців працювали до 14 годин на день, шість днів на тиждень. Не було лікарняних листків, відпусток, і роботодавці могли звільняти працівників у будь-який час, не озвучуючи причин [2]. У другій половині XIX ст. ситуація повільно лібералізувалася. Через нормативні новації британського закону про профспілки 1871 р. та закон про захист майна 1875 р. профспілки були легітимізовані [3]. Перший Закон про профспілки Великобританії 1871 р. забезпечив правовий статус профспілок.

Ремісничі профспілки в Австралії з'явилися на початку XIX ст. як об'єднання висококваліфікованих міських робітників, які прагнули організуватися (створити профспілку), збільшити низьку заробітну плату та зменшити кількість годин робочого дня.

У 1916 р. було прийнято вікторіанський Закон про вісім годин, що гарантував восьмигодинний день широкому колу працівників. На практиці у Австралії 8-годинний робочий день не став реальністю до 1920-х рр. Однак, подальші організовані кампанії та боротьба профспілок посприяли тому, що в громадській думці тема прав робітників постійно звучала резонансно. В результаті Арбітражний суд Співдружності ухвалив 40-годинний п'ятиденний робочий тиждень на національному рівні, починаючи з 1 січня 1948 р.

Рада з питань торгівлі та праці Сіднея була утворена вісьмома профспілками в 1871 р. Об'єднана рада з питань торгівлі та праці Південної Австралії має історію, що починається з 1884 р. Зважаючи на розростання профспілкового руху, в Австралії для захисту своїх прав почали організовуватися менш кваліфіковані, сільські робітники. Великі робітничі страйки в Австралії мали місце у 1890-х рр. Страйк шахтарів «Broken Hill» 1892 р. зазнав краху після арешту кількох лідерів страйків і судів за «протизаконну змову та розпал бунтів», в яких їх визнали винними і засудили до позбавлення волі [4, р. 158-159].

У 1894 р. робітники, що займалися стрижкою овець в Квінсленді, виступили проти важких умов праці та низької заробітної плати. Страйк був розігнаний з використанням поліції. Кожен з цих промислових конфліктів розглядався як деморалізуючий удар для робочого руху. Вільям Лейн та багато інших лідерів шукали притулку в будівництві нового суспільства під назвою «Нова Австралія» в Парагваї (Південна Америка). Інші активісти робочого руху, деморалізовані прямими діями органів влади, звернулися до політичних кроків та домогалися обрання до колоніальних парламентів. Їхні організовані дії зумовили початок процесів формування Австралійської Лейбористської партії. Першими загальними виборами, успішними для лейбористів, були вибори в Новому Південному Вельсі 1891 р, де вони отримали 35 з 141 мандатів. На виборах у Південній Австралії 1893 р. Об'єднана лейбористська партія на чолі з Джоном Макферсоном виграла 10 з 54 місць. Це дозволило сформувати ліберальний уряд Чарльза Кінгстона, який витіснив консервативний уряд Джона Даунера [5].

На початку XX ст. тільки в Сіднеї тисячі профспілок, що представляли до сімдесяти різних спілок, брали участь у різних парадах та ходах, актуалізуючи питання захисту своїх прав та протекціонізму національного виробника.

Австралія здобула репутацію «раю робочої людини». Деякі роботодавці намагалися підірвати профспілки, імпортуючи китайську робочу силу. Це привело до природного супротиву організованого профспілкового руху в Австралії та відповідного впливу на розробників державної політики. В результаті на регіональному рівні всі колонії поступово почали обмежувати китайську та іншу азійську імміграцію. Це було основою політики так званої «Білої Австралії», заснованої на централізованому промисловому арбітражі, певній державній допомозі, особливо для первинних галузей промисловості, яка зазнає лише окремих змін у другій половині XX ст.

Зростання цукрової промисловості в Квінсленді в 1870-х рр. призвело до пошуку робітників, готових працювати в тропічних умовах. Залучення «небілої» робочої сили для дешевого працевлаштування (зазвичай, шляхом обману чи викрадення) у 1870-х і 1880-х рр. викликало низку протестів профспілкового руху проти іноземної праці. Аргументи австралійських профспілкових союзів полягали в тому, що азійці та китайці претендують на робочі місця білошкірих людей, погоджуються працювати на «нестандартну» зарплату, відмовляються від об'єднання, чим суттєво погіршують умови праці робітників загалом.

Заперечення проти цих аргументів здебільшого виходили від можливих власників земель у сільській місцевості [6]. Останні наголошували, що без роботи азійці у тропічних районах від території Квінсленду доведеться відмовитися [7]. Незважаючи на ці заперечення щодо обмеження імміграції, між 1875 та 1888 рр. під впливом організованого профспілкового руху всі колонії Австралії прийняли законодавство, яке виключало всю подальшу китайську імміграцію [7]. У 1895 р. було досягнуто низку домовленостей щодо подальшого збільшення цих обмежень після міжколоніальної конференції прем'єр-міністра, де всі колонії погодилися поширити обмеження на в'їзд на всі небілі раси.

Британський уряд у Лондоні не був задоволений законодавством, яке дискримінувало певні суб'єкти його імперії, але вирішив не забороняти прийняті закони. У 1897 р. колоніальний секретар Джозеф Чемберлен пояснив: «Ми розуміємо порив цих колоній у тому, що в'їзд іноземців серйозно заважатиме законним правам працездатного населення» [8]. Уряд Бартон, який прийшов до влади після перших виборів до парламенту Співдружності в 1901 р., був сформований Протекціоністською партією за підтримки Австралійської Лейбористської партії. Підтримка лейбористської партії залежала від обмеження імміграції, що відображало погляди Австралійського союзу робітників.

Згідно Закону про примирення та арбітраж 1904 р., усі профспілки мали пройти процедуру реєстрації. Профспілки почали виразно диференціюватися за двома напрямками:

- 1) торгівельні об'єднання (тих, хто займався торгівлею на робочому місці);
- 2) промислові союзи, які організували всіх робітників в один великий союз, який потім міг би проводити страйк у всьому суспільстві та мирно впроваджувати соціал-демократичні ідеї.

І у складі торгівельних, і у складі промислових союзів були радикальні представники, але організаційних чи ідейних конфліктів між обома організаціями не було. Загальний страйк у Брісбені 1912 р. показав об'єднану силу робочого руху, що ефективно функціонував як альтернативне соціальне управління протягом п'яти тижнів, дещо підриваючи владу консервативного уряду.

Тотальну перемогу лейбористів під керівництвом Ендрю Фішера на федеральному рівні було отримано 1910 р., результатом чого став перший національний уряд лейбористської більшості у світі. Уряд Фішера зміг прийняти 113 актів за три роки, здійснив багато реформ, зокрема у питаннях соціального забезпечення (встановлення пенсій за віком та втратою працездатності, виплати допомоги по вагітності та пологах, виплати компенсації працівникам тощо).

Робітничий рух в Австралії сприяв тому, що у країні не було введено призову під час Першої світової війни (хоча країна брала участь у воєнних діях). Наприкінці Першої світової війни в Австралії відбулася низка основних промислових та політичних акцій, які загрожували стабільності суспільства. У 1920 р. групою радикалів була створена Комуністична партія Австралії. Ця партія почала претендувати на вплив на діяльність профспілок.

Членство в профспілках становило 703 000 в 1921 р. і досягло свого апогею в 1927 р., коли 47 % працівників (15% усього населення) були членами профспілок [9]. Під час Великої депресії права безробітних захищали союзи для безробітних.

Коли Австралія наближалася до Другої світової війни, профспілки та робітники продемонструвати свою політичну активність, в тому числі, у випадку з вивезенням чавуну до тодішньої військової агресивної Японії. Після Другої світової почала створюватися група в професійних спілках для протидії впливу комуністів. У період між 1950-ми та 1960-ми рр. членство в профспілках стабільно розвивалося та йшло в ногу зі зростанням робочої сили.

У 1980-х рр. Австралія пережила поштовх до економічних реформ, що охоплюють дерегуляцію ряду раніше регульованих ринків, включаючи ринок праці. На цьому закінчилося майже століття централізованих виробничих відносин, що визначали заробітну плату.

У 90-х рр. XX ст. посилювався тиск на реформи виробничих відносин, спрямовані на зменшення промислової потужності австралійських профспілок. Це включало введення австралійських угод про робоче місце – індивідуальних договірних угод про оплату праці, зменшення мінімальних умов, що містяться в промислових преміях.

З 2005 р. зміни в промисловому законодавстві продовжували зменшувати колективну переговорну силу профспілок. У травні 2005 р. уряд Говарда оголосив про зміни у виробничих відносинах, відомі як WorkChoices. Це законодавство отримало широку критику з боку австралійського союзного руху, багатьох релігійних та громадських груп та Міжнародної організації праці, членом якої є Австралія.

Законодавство WorkChoices було замінено Законом про чесну роботу 2009 р., що суттєво поліпшував умови для найманих працівників.

Кейс Австралії засвідчує, що профспілки можуть результативно скористатися можливостями для якісних процесів самовдосконалення політики, які виникають через зміни у економічному контексті. Профспілки суттєво вплинули на протекціоністський характер державної політики. Відчутним виявився вплив профспілок на характер торгівельної політики: під час переговорів; у пункті затвердження чи підписання; у процесі ратифікації та / або імплементації необхідного законодавства.

Не можна не відзначити вагому роль профспілок у формуванні громадського дискурсу та буденної політичної свідомості. Профспілки мають величезні спроможності актуалізувати певні проблемні питання у громадській думці. На думку вчених, навіть там, де профспілки мають обмежений доступ та спроможність, вони все одно можуть мати вплив.

Профспілки мали змогу чинити тиск на порядок денний уряду, при потребі скандалізувати про фасадність демократичного процесу. У будь-якому разі активність профспілок сприяє підвищенню обізнаності громадськості щодо трудового законодавства, економічної політики та низки інших питань – через громадські слухання, засоби масової інформації, моніторинг стану та реалізації домовленостей у призмі соціального партнерства.

Здатність профспілок мобілізувати прямі дії є ключовим фактором у потенційному застосуванні ними ресурсу участі для допуску своїх представників на державні посади. Такі стратегії, як соціальний діалог, лобіювання, подання, громадські слухання будуть більш ефективними, коли супроводжуються міцною мобілізацією членів профспілки та широкої громадськості у формі публічного протесту. Наявність стратегій прямої дії залежить від спроможності профспілок до розробки узгодженої позиції з питань торгівлі, здатної мобілізувати широку підтримку членів. Відтак, у цьому процесі матиме значення сформована кооперативна культура членів профспілок.

Використані джерела та література:

1. Australian Bureau of Statistics, Cat No. 6310.0: SUMMARY OF FINDINGS. URL: <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/6310.0>
2. Origins of the 8-hour day // State Library of Victoria. URL: <http://ergo.slv.vic.gov.au/explore-history/fight-rights/workers-rights/origins-8-hour-day>.
3. Employers and Workmen Act, 1875. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/1875/act/90/enacted/en/print>.
4. Kearns, R.H.B. Broken Hill. A Pictorial History. Adelaide, L.P.H., 1982.
5. Painter A. United Labor Party elected to Legislative Council // Professional historians Australia. URL: <http://www.sahistorians.org.au/175/chronology/may/9-may-1891-united-labor-party-elected-to-legislative.html>.
6. Markey Raymond Race and organized labor in Australia, 1850–1901. Highbeam Research, 1996.
7. Griffiths, Phil (4 July 2002). *Towards White Australia: The shadow of Mill and the spectre of slavery in the 1880s debates on Chinese immigration (RTF)*: 11th Biennial National Conference of the Australian Historical Association.
8. Speech to Colonial Conference of 1897, quoted in J. Holland Rose et al., eds. *The Cambridge History of the British Empire*. Volume VII. Part I. Australia, 1933.
9. History. Australian Council of Trade Unions. URL: <https://www.actu.org.au/about-the-actu/history>.

УДК 94 : 338.431 (94)

Бондарець М. В.

ГОЛОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА АВСТРАЛІЇ ВІД ПЕРШОГО ПОСЕЛЕННЯ ІМІГРАНТІВ ДО 30-Х РР. XX СТ.

У статті проаналізовано головні напрями розвитку сільського господарства Австралії та еволюцію методів його ведення від першого поселення до 30-х рр. XX ст. Зроблено наголос на розгляді фермерських інновацій в галузі культивування, технологій посіву та виробництва сільськогосподарської техніки. Простежено розвиток сільськогосподарських систем в Австралії наприкінці XVIII – початку XIX ст., зокрема, системи «змінного» сільського господарства. Виокремлено чинники, що призводили до структурного руйнування, зниження родючості й прискорення ерозії орних земель. Зроблено висновок про те, що виникнення розвинених сільськогосподарських систем

в Австралії було здебільшого відповіддю на природні й техногенні катастрофи та особливості австралійського клімату, ніж результатом інноваційного процесу пошуку нових методів господарювання.

Ключові слова: *сільське господарство, еволюція, сільськогосподарські системи, культивування, технології посіву, інноваційні методи ведення сільського господарства, Австралія.*

Бондарец М. В. Главные направления развития сельского хозяйства Австралии от первого поселения иммигрантов до 30-х гг. XX ст. В статье проанализированы главные направления развития сельского хозяйства в Австралии и эволюция методов его ведения от первого поселения до 30-х гг. XX в. Сделан акцент на рассмотрении фермерских инноваций в области культивации, технологий посева и производства сельскохозяйственной техники. Прослежено развитие сельскохозяйственных систем в Австралии в конце XVIII – начале XIX в., в частности, системы «переменного» сельского хозяйства. Выделены факторы, которые приводили к структурному разрушению, снижению плодородия и ускорению эрозии пахотных земель. Сделан вывод о том, что возникновение развитых сельскохозяйственных систем в Австралии было больше ответом на природные и техногенные катастрофы и особенности австралийского климата, чем результатом инновационного процесса поиска новых методов хозяйствования.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, эволюция, сельскохозяйственные системы, культивация, технологии посева, инновационные методы ведения сельского хозяйства, Австралия.*

Maryna Bondarets. The main directions of development of agriculture in Australia from the first settlement of immigrants to the 30's of the twentieth century. The article analyzes the main directions of agricultural development and the evolution of agricultural methods in Australia from the first settlement to the 30's of the twentieth century. Emphasis is placed on the consideration of farm innovations in the field of cultivation, sowing technologies and production of agricultural machinery. The development of agricultural systems in Australia in the late eighteenth – early nineteenth century, in particular the system of «variable» agriculture was traced. Factors that led to structural destruction, reduced fertility and accelerated erosion of arable land have been identified. It is concluded that the emergence of developed agricultural systems in Australia was more a response to natural and man-made disasters and the peculiarities of the Australian climate than the result of an innovative process of finding new management methods.

Keywords: *agriculture, evolution, agricultural systems, cultivation, sowing technologies, innovative methods of agriculture, Australia.*

Аналіз сучасних напрямів економічного розвитку Австралії дозволяє виявити специфіку розвитку аграрного сектору економіки країни. Сільське господарство Австралії було провідною галуззю економіки упродовж майже півтора століть. До 50-х рр. XX ст. воно займало перше місце серед інших галузей господарства за часткою у ВВП країни і за рівнем продуктивності праці, а за питомою вагою в експорті зберігає провідні позиції і на даний час, особливо – в країні тихоокеанського регіону, і дає близько половини прибутку від експорту Австралійського Союзу. Досвід економічного розвитку сільського господарства Австралії з великою часткою зони ризикованого землеробства може бути корисний для країн зі схожими кліматичними умовами.

Великий фактичний матеріал о багатьох аспектах життя сучасної Австралії містить довідник «Сучасна Австралія» [1]. Загальним проблемам економічного розвитку Австралії присвячені статті російських авторів В. Б. Амірова, В. М. Андреевої, Т. К. Власової, Н. В. Дукмасова, В.Ф. Червінського, а також дисертаційні роботи М. М. Солодкіної та І. Ф. Барібіної. У загальних працях зарубіжних фахівців з історії австралійського континенту висвітлено розвиток сільськогосподарського виробництва у різні історичні періоди. Однак у цих роботах не приділяється достатньої уваги таким важливим проблемам, як концентрація спеціалізованих австралійських ферм за розміром капіталу, реалізація програм державного регулювання сільськогосподарського виробництва, напрями його інтенсифікації в 70-х рр. XX ст., не аналізуються особливості розвитку австралійського сільського господарства після Другої світової війни порівняно з іншими розвиненими країнами. Серед зарубіжних авторів, які вивчали аграрні відносини в Австралії наприкінці XIX – на початку XX ст. у період їх тривалих наукових відряджень на континент, необхідно виділити монографії італійського вченого У. Рабі і французьких – П. Леруа-Больє і А. Метена. Дослідження аграрних відносин в Австралії у контексті демократичного розвитку країни у період XIX – першої половини XX ст. здійснено в монографії австралійського історика Б. Фітцпатріка. Разом з тим такі проблеми, як дослідження еволюції методів ведення сільського господарства в умовах особливого австралійського клімату, розвиток сільськогосподарських систем та інноваційних підходів до створення сільськогосподарської техніки в Австралії залишилися поза увагою вітчизняних та зарубіжних фахівців.

На основі вищенаведеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні напрямів розвитку сільського господарства в Австралії, еволюції сільськогосподарських систем та

методів ведення сільського господарства Австралії з часів першого поселення до 30-х рр. XX ст.

Починаючи з 1795 р., коли перші білі поселенці перейшли на самодостатнє продовольче забезпечення, до кінця Другої світової війни сільське господарство, і особливо вівчарство, було основою економіки Австралії. Хоча сільське господарство втрачало лідерські позиції з розвитком промисловості, воно і сьогодні є основою багатства країни. На початку 2020-х рр. на нього приходилося майже 28 % ВВП країни [2].

Розглянемо основні напрями розвитку сільського господарства Австралії у період з перших поселень до першої тріади XX ст. Вівчарство розпочало свій розвиток приблизно з 1800-х рр. XIX ст., коли у 1797 р. в Австралію було завезено кілька іспанських і англійських мериносів, і шляхом ретельного схрещування було виведено нову породу – австралійський меринос. У цей час з'явився і вислів «Австралія їде на вівці», настільки важливим був цей напрям діяльності для економічного розвитку Австралії.

Механізація англійської текстильної промисловості привела до зростання попиту на тонковолокнисту вовну, який Австралія змогла задовольняти приблизно з 1820 р. У 1850 р. у країні вже було 17,5 млн овець. Після 1860 р. у розвиток вівчарства почали надходити кошти, отримані від золотовидобування шахт Вікторії, а у 1894 р. виробництво овець вже перевищило 100 млн. голів [3].

Хоча австралійська вовна мала ринок збуту, починаючи з XIX ст., м'ясо овець не мало такого ринку протягом багатьох років. Тому старих і зайвих овець зарізали на шкури і сало. Відкриття Суецького каналу в 1869 р. і винахід технології заморожування м'яса в 1879 р. дозволили експортувати австралійську баранину в Англію.

Успішний розвиток торгівлі стимулював виробництво нових порід овець, які давали м'ясо кращої якості, ніж меринос, але трохи гіршу за якістю вовну.

Оскільки в Австралії немає великих хижаків, окрім собак дінго, розведення великої рогатої худоби в колоніальний період досягло значних масштабів, особливо у більш сухих і віддалених районах, де воно випереджало вівчарство. Однак розвитку цієї галузі заважала нездатність експортувати продукцію та обмежений внутрішній ринок. Золота лихоманка у Вікторії залучила до штату тисячі людей у 1850-х рр. і привела до виникнення значного ринку яловичини, що ознаменувало початок розвитку промислового м'ясного господарства. Однак тільки у 1890 р., коли заморожена австралійська ялови-

чина розпочала заходити на англійський ринок, був гарантований подальший розвиток цієї галузі. На той час більша частина материка, яка зараз використовується для випасу худоби, була розвиненою, а загальна чисельність поголів'я корів досягла близько 10 млн.

Збільшення поголів'я великої рогатої худоби стимулювало розвиток молочного сільського господарства. Молочні ферми в Австралії були зосереджені на південно-східному узбережжі, де досить багато дощів, або використовувався штучний полив. Найбільш важливими для розвитку цієї галузі стає південне узбережжя Вікторії, долина Мюррей і прикордонний район між штатом і Новим Південним Вельсом. Крім молока на молочних фермах Австралії вироблялися сир, вершкове масло тощо. У даний час близько половини австралійських молочних продуктів експортується (в основному на Близький Схід та в Азію) у вигляді сиру, сухого молока та вершкового масла. У минулому виробництво молочної продукції залежало від державних дотацій, зараз ця галузь стає все більш незалежною.

Інші галузі тваринництва, такі як свинарство, птахівництво і бджільництво, були в основному орієнтовані на внутрішній ринок, при цьому експортувалося лише кілька видів продуктів.

Вирощування зерна обмежувалося в основному східними і південно-східними периферійними регіонами Австралії, менш розвиненими на південному заході Західної Австралії і Тасманії. Пшениця, що була вирощена в районах з середньорічними опадами 380-500 мм, стає найважливішою серед злакових культур. В основному це зимова культура, яка дуже чутлива до посух. Ячмінь і овес були важливими озимими культурами. Їх використовували в якості кормів для худоби, в інші періоди такі ділянки часто слугували пасовищами.

Еволюція австралійського сільського господарства налічує два століття спроб і помилок, після яких було проведено ґрунтовні дослідження у цій сфері, котрі призвели до того, що розвинені сільсько-господарські системи країни у ХХ ст. були здебільшого пов'язані із вразливістю природних ресурсів та мінливістю австралійського клімату.

Культивація земель у перший період європейського заселення відбувалася вручну із застосуванням праці ув'язнених без залучення тварин або машин. Така практика зберігалася і в 1820-х рр., не дивлячись на те, що приблизно з 1797 р. лопати, мотики та інші інструменти було замінено на плуги. Через відсутність підтримки з боку британського уряду в Австралії було винайдено та виготовлено примітивні знаряддя для підготовки грядки для насіння. Протягом понад 100 ро-

ків, аж до 1930-х рр., кінь залишався головною тягловою силою на австралійській фермі.

Перш, ніж обробляти землю, необхідно було викорчувати деревину. Пні і коріння, які залишалися, створювали великі труднощі для поселенців-піонерів. Англійські плуги, такі, як легкі плуги Rotherham, привезені в Новий Південний Вельс ще в перші дні заселення, були замінені важкими дерев'яними плугами для використання в недоторканому ґрунті [4].

До середини XIX ст. можна було купити легкі плуги місцевого виробництва для оранки або стерні. Однак через низьку родючість ґрунту і нестачу добрив австралійським фермерам постійно доводилося розробляти нові ґрунти, і цей процес конче потребував важкого плуга. Залізний плуг переважно замінив дерев'яний у 1850-х – 1860-х рр.

Приблизно в цей же час «муленсінг» стає способом підготовки землі для посіву в зарослих чагарником і лісистих регіонах маллі (рідколісся та чагарники, одна з основних груп рослинності у напівзасушливих районах південної Австралії), а в Південній Австралії і Вікторії. Південно-австралійський фермер Муленс, на честь якого був названий метод, зрубав дерева до рівня землі, продавав крашу деревину, а її залишки спалював. Потім він використовував V-подібну колоду з шипами, загнаними в ґрунт: коня причіплювали за загострений кінець, а грубий культиватор волочився по землі і закопував насіння в міру того, як він розпушував ґрунт. Цей унікальний метод обробки ґрунту був привабливим для фермерів, тому що це був дешевий, простий і швидкий метод виробництва зернових культур. Пізніше цей метод став відомий як «янки» в інших штатах.

У 1876 р. Річард Брюер Сміт із Калкабері, Південна Австралія, винайшов плуг, що підстрибував на пеньках [5]. Леміш та відвал були навісними, так що вони піднімалися під час зустрічі з перешкодою в ґрунті, потім вони знову поверталися у ґрунт після проходження кореня.

Принцип стрибка над пнем був значним австралійським внеском в розробку плуга, який дозволив обробляти кам'янисті та порослі чагарником землі. Це було особливо корисно в Малі, де до 1880 р. відповідні землі для вирощування пшениці становили більшу частину. Даний механізм був згодом адаптований майже до всього задіяного навісного устаткування для обробки ґрунту і сівки.

Англійський плуг з відвалом виявився погано пристосованим для багатьох районів Австралії, тому що перевернуті дернини ставали затверділими в сухих умовах.

Проблема появи грудок у важких ґрунтах найбільш ефективно була вирішена завдяки застосуванню американського принципу дискового плуга. Деякі з них були імпортовані в 1896 р. і вже вироблялися на місці з 1903 р. Джеймс Гарді з Вікторії пристосував механізм підстрибування на пні до дискового плуга для виробництва плуга для культивування з дисковим культиватором Sundercut, який вироблявся з 1906 р. [4].

Диски, зазвичай, ставили попарно і під кутом, вони перевертали і подрібнювали ґрунт таким чином, щоб він підходив для посушливих умов, особливо на важких ґрунтах. Плуг з відвалом залишився на легких ґрунтах, де диски надмірно подрібнювали ґрунт, а у період з 1900 по 1970 рр. дисковий плуг був основним знаряддям для обробки ґрунту на австралійських фермах.

Для остаточної підготовки грядок і для покриття насіння використовувалися різні форми борін. Найбільш примітивними формами були колоди з шипами, а в деяких випадках для покриття насіння використовувалися гілки дерев. Найбільш поширеним типом з 1870-х рр. була звивиста борона, яка була винайдена в Англії у 1839 р. і на якій з 1880 р. зубці були нахилені назад, щоб запобігти накопиченню бур'янів.

Зупинимось на розгляді технології посіву, що застосовувалася в Австралії. Австралійський фермер суттєво відставав від свого європейського колеги щодо технології посіву, хоча і дещо менше – від північних американців. Протягом декількох тисяч років робилися спроби створити працюючу сівалку, яка б надійно висаджувала насіння в ряди. Історія цього експерименту сходить до Вавилону 2000 р. до н.е. і до Італії 1580 р. В Англії Джетро Тул вперше виготовив сівалку в 1701 р., що сприяло кращому землеробству завдяки економії на насінні й сіянні рядами, що дозволяло зберігати урожай при міжрядній обробці. Також було досягнуто більш високу швидкість проростання і більше кущіння пагонів.

Однак австралійські фермери продовжували сіяти насіння, використовуючи найстаріший метод – розкидування насіння по землі й їхнє покриття за допомогою борони. Це була марнотратна процедура як часу, так і насіння. Спочатку це робилося вручну з мішка, перекинутого через плече, але пізніше насіння поширювалося з ручного пристрою, який ніс сіяч. Механізм для розсіювання насіння був активований за допомогою лука. Ці пристрої залишилися у використанні на невеликих об'єктах й у XX ст. У 1870-х рр. візок для розсіювання «Seedsower» був імпортований з Америки, і незабаром він вже був ви-

готовлений у Південній Австралії для місцевого використання [4]. У ньому використовувався той же метод розподілу насіння, що і в ручній моделі: насіння подавалося з бункера на диск, що приводився до руху за допомогою ремінного привода від одного з коліс візка.

У 1782 р. англієць Джеймс Кук зробив першу сучасну сівалку з бункером, що подавала насіння по трубі в так званий «черевик». Цей черевик поміщав насіння в траншею, зроблену зубцем. Тим часом в Англії сівалка була розповсюджена вже до початку ХІХ ст.

Лише в 1890-х рр. застосування сівалок почало обганяти розсіювання, і тільки після 1910 р. воно стало загальноприйнятим, хоча це варіювалося від штату до штату. Більшість зернових ферм в Південній Австралії до 1910 р. вже мали сівалки.

Наприкінці ХІХ ст. технологія землеробства досягла значних успіхів, особливо у використанні культиватора. Тому сівалка стала необхідною для посіву культури в ряди з метою покращення міжрядкового контролю бур'янів. Використання суперфосфату також сприяло тому, що сівалка стала популярнішою, особливо після 1917 р., коли фермери з Квірінду, штат Новий Південний Вельс, першими застосували сівалку «комбайн», яка разом розсівала насіння і добрива [5]. У 1912 р. в сівалку були додані підпружинені зуби борони, що приблизило появу комбайна і замінило борону, яка раніше переміщувалася за сівалкою. Деякий час також використовувалося дискове свердло, але в умовах Австралії зубчасте свердло виявилось більш універсальним.

Як бачимо, основні технічні принципи більшості машин, що використовуються й сьогодні, не зазнали суттєвих змін з 1920-х рр., хоча за цей час відбулися нові розробки в області інженерного проектування і режимів роботи. Тому залишається невирішеним питання, чи були ці ранні проекти остаточною відповіддю на підготовку насінневого ложа і посів сільськогосподарських культур, або ж згодом не було зроблено достатньо дослідницьких зусиль щодо поліпшення дизайну сільськогосподарських машин.

Розглянемо еволюцію і розвиток сільськогосподарських систем в Австралії наприкінці ХVІІІ – початку ХІХ ст., зокрема систему «змінного» сільського господарства. Система землеробства ХVІІІ ст. в Австралії включала до себе розчищення і спалювання дерев, посів і повторення цього процесу на новій території. Такий сільськогосподарський цикл є розповсюдженим у примітивному сільському господарстві. Посівні землі часто залишали після того, як їх врожайність знижувалася, але пізніше їх повертали до обробки після певного періоду часу, необхідного для подальшої мінералізації поживних і нако-

пичення органічних речовин. Ще в 1826 р. Джеймс Аткінсон у книзі «Звіт про стан сільського господарства і випасання худоби в Новому Південному Вельсі» висловлював стурбованість щодо методів ведення сільського господарства, які використовувалися в той час. На його думку, наслідком цієї системи було те, що земля через кілька років виснажувалася і була повністю покрита бур'янами.

Межі засівання були розширені у всіх штатах в другій половині XIX ст. Це розширення було в основному в більш сухих а, отже, – районах підвищеного ризику, особливо на півночі Південної Австралії. Сприятливі, з точки зору погодних умов, сезони в 1878-1879 рр. давали надію на хороші врожаї в майбутньому, а нові землі завжди були в наявності, і тому фермерам бракувало стимулів для збереження структури ґрунту.

Урожайність постійно скорочувалася протягом 1870-х рр. здебільшого через повторні посіви, нестачу добрив і спалювання залишків [6]. Це зниження продовжилось під час посухи 1880-1982-х рр. і наступних посух у другій половині 1800-х рр. Єдиним правильним напрямом у цих умовах був відступ від сільськогосподарської діяльності, об'єднання господарств і повернення до пастушества.

Розширення посівних площ у Квінсленді та на півночі Нового Південного Вельса почалося після Першої світової війни та швидко поширилося у західному напрямку на пасовища, і незабаром ерозія ґрунту стала серйозною проблемою.

Фермери Австралії широко використовували такий метод ведення сільського господарства, як «сухе землеробство», яке було винайдено у США. У результаті каліфорнійської золотої лихоманки в 1849 р. і розширення мережі залізниць в США у період з 1860 по 1875 рр. американський пшеничний пояс поширився на Великі рівнини. Посушливі умови та відсутність у поселенців досвіду ведення сухого землеробства призвели до того, що у вологі роки був досягнутий успіх, а у посушливі роки – спостерігалися невдачі. Приблизно до 1900 р. були розроблені методи ведення сільського господарства на посушливих землях, що включали глибоку оранку і часте боронування для виробництва пилової мульчі [5].

Експериментальні роботи щодо випробування методів ведення сільського господарства на посушливих землях почалися приблизно в 1907 р. в Південній Австралії, а у березні 1911 р. в Аделаїді була проведена перша конференція щодо методів ведення сухого землеробства. За результатами конференції було узагальнено умови, що сприяють збереженню максимальної вологості в ґрунті.

Було доведено, що там, де поверхня ґрунту була вільна від бур'янів і не порушена, втрати вологи протягом літа були нижчими, ніж на ґрунтах, мульчованих пилом. Це вказувало на те, що основна втрата води з ґрунтів відбувалася через рослини. Тому мульчування робило свій благотворний вплив здебільшого за рахунок боротьби з бур'янами.

Хоча причини успіху сухого землеробства остаточно не були зрозумілі, його розвиток в Америці привернув увагу Австралії як засіб розширення меж посівних площ пшениці в маргінальну зону опадів у 250-500 мм у Південній Австралії і Вікторії – маллі. Це було враховано у схемі розселення солдат після Першої світової війни, коли нові фермери були розміщені на землі в районах підвищеного ризику з опадами до 200 мм. Впевненість в успіху також була високою завдяки наявності нових сортів пшениці, стійких до посухи, та дешевого суперфосфату.

Застосування американських методів сухого землеробства в «маргінальній» країні на практиці було витлумачено як тривалий пар з оранкою в січні або лютому і збереженням мульчі без бур'янів до часу посіву восени наступного року, періодом у 15 місяців. Швидке поширення сухого землеробства з довгим паром мало місце в австралійському маллі в усіх чотирьох штатах, які виробляли пшеницю, але особливо у Південній і Західній Австралії, де були доступні великі території.

Орання під пар легких ґрунтів маллі було особливо руйнівним тому, що ґрунти були чистими від бур'янів і, таким чином, залишалися відкритими для посушливих західних вітрів. Остаточним впливом на ґрунт було структурне руйнування, зниження родючості й прискорення ерозії.

Урожай пшениці при повторних посівах в Південній Австралії після 1910 р. знизився. До кінця 1920-х рр. падіння цін на пшеницю і збільшення посухи призвели до серйозних економічних труднощів. Великі площі було засіяно частіше, і виснаження ґрунту і його деградація були прискорені. Також фермери не могли дозволити собі придбати необхідний суперфосфат, і тому врожайність ще більше впала.

В офіційних порадах фермерам у 1920-х рр. акцент було зроблено на необхідності подальшого збереження вологи і збільшення доступності азоту. Частка пшениці, що була вирощена на парах маллі в регіоні річки Мюррей, збільшилася з однієї третини в 1930 р. до трьох чвертей у 1934 р.: в результаті відбулася катастрофічна ерозія ґрунту. У найгірших випадках ерозія неодноразово блокувала дороги, залізничні та водні канали. Паркани були затоплені, а орні землі були поховані під піщаними пластами.

До середини 1930-х рр. стало зрозуміло, що вирощування пшениці в маллі не було вигідною пропозицією, і замість цього виникла необхідність у вівчарстві. Реалізація цього проекту призвела до об'єднання холдингів і переміщенню сімей з цього регіону. Хоча багато фермерів добровільно перейшли на новий вид діяльності з 1937 р., перехід від комерційного вирощування пшениці до тваринницької галузі відбувся в основному після Другої світової війни слідом за державним викупом і перерозподілом земель. Право власності на землю було замінено «безстроковою орендою», а вирощування пшениці було скорочено до ротації з пасовищами.

У районах з літніми дощами північного Нового Південного Вельсу і Квінсленду було виявлено, що річний пар є необхідним для успішного вирощування озимих культур. Оскільки період пара збігався з літніми штормами високої інтенсивності, які викликали високий рівень ерозії ґрунту, утримання стерні на парах стало основним фактором контролю цієї ерозії. Тому фермерам в районах з літніми дощами було рекомендовано утримувати стерні на поверхні ґрунту під виглядом «консервативного землеробства». У більшості районів з сезонними літніми дощами стерня зазвичай розкладалася перед посівом.

Починаючи з 1920-х рр. важливість чистих, особливо довгих парів, а також повсюдне поширення сівозмін зменшилося. Етап пасовища став відомий як лей.

Зниження цінності зерна пшениці і поліпшення перспективи для випасу овець наприкінці 1920-х рр. призвели до того, що парування було відкладено на якомога більший період часу, щоб максимально збільшити запас корму для овець.

Застосування тракторів з 1924 р. дозволило завершити підготовку до посіву і власне посів за короткий час. Пневматичні шини, які були розроблені в 1930-х рр., ще більше збільшили робочу швидкість тракторів приблизно з 7 до 10 кілометрів на годину.

Однак слід підкреслити, що, хоча необхідність у розподілі робочого навантаження була зменшена, швидкість роботи і подальший розвиток більших машин дозволили обробляти ґрунт більш інтенсивно. А надмірна обробка ґрунту призвела до продовження загострення проблеми його деградації.

Використання суперфосфату і введення однорічних бобових культур подолали необхідність мінералізації ґрунту фосфором і азотом. Бобові покращували якість випасу, і в багатьох випадках стада паслися до осінніх дощів.

Розповсюдження скелетних бур'янів (*skeleton weed* – *англ.*) на південному сході Австралії спонукало землевласників використовувати пасовищну фазу в якості єдиного засобу боротьби з бур'янами. Скелетний бур'ян з'явився приблизно в 1917 р. й істотно знизив врожай пшениці у результаті жорсткої конкуренції за азот і вологу. Культивування було єдиним варіантом боротьби з бур'янами, доступним фермерам в той час, але воно фактично сприяло їх поширенню шляхом регенерації з фрагментів коренів.

Багато виробників пшениці вийшли з бізнесу в середині 1930-х рр. у результаті загальних втрат врожаю через скелетні бур'яни. Це збіглося з періодом економічного спаду в країні, й пшенична промисловість опинилася під загрозою [7]. Однак слід зазначити, що скелетний бур'ян зробив сільськогосподарській промисловості послугу, прискоривши скорочення виробництва пшениці в багатьох районах Австралії, де це було не тільки ненадійним бізнесом, а й швидко виснажувало мізерні резерви родючості ґрунту. Крім того, це, ймовірно, просунуло на багато років рух до змішаної системи землеробства з включенням зернобобових культур в сівозміну пшениці і пара після того, як було продемонстровано, що пасовищні види, особливо люцерна, можуть контролювати бур'яни шляхом конкуренції. Ці далекосяжні результати впровадження скелетних бур'янів дали можливість наголосити на необхідності обмеження практики орання під пар, щоб забезпечити більше кормів для випасу худоби.

Характеризуючи історичну еволюцію сільського господарства з часів першого поселення до першої третини ХХ ст., можна зробити висновок, що це історія дослідження, розробок та втілення фермерських інновацій, а також природних і техногенних катастроф. Сільськогосподарська політика протягом цього періоду формувалася як відповідь на стихійні лиха, а не в якості активного процесу. Саме австралійський фермер згодом перевінив межі цієї системи і зробив свій внесок, щоб не повторювалися помилки минулого. Розвиток сільськогосподарської техніки відбувався головним чином завдяки інноваційним розробкам австралійських фермерів, у той час як сучасні системи господарювання виникли шляхом проб, помилок і необхідності.

Отже, виникнення розвинених сільськогосподарських систем в Австралії було здебільшого відповіддю на природні й техногенні катастрофи та особливості австралійського клімату, ніж результатом інноваційного процесу пошуку нових методів господарювання [8].

У даний час для успішного розвитку сільського господарства в Австралії зростає необхідність врахування екологічних вимог, пов'язаних зі збереженням сільських ландшафтів, а також – економічних вимог до розвитку фермерства та їхніх громад. Пошук найкращих рішень і надалі лежатиме в основі триваючої еволюції сільського господарства Австралії.

Використані джерела та література:

1. Андреева В.М., Малаховский В.К., Петриковская А.С. Современная Австралия. Справочник. Москва : «Наука», 1976. 448 с.
2. Что из себя представляет экономика Австралии. URL: <https://moneymakerfactory.ru/biznes-idei/ekonomika-avstralii/>
3. Сельское хозяйство Австралии. URL: http://www.cawater-info.net/review/agro_australia.htm3
4. Birmingham Judy, Jack Ian, Jeans Dennis. Australian Pioneer Technology: Sites and Relics, Towards an Industrial Archaeology of Australia. Heinemann Educational, 1979. 430 p.
5. Callaghan A.R., Millington A.J. The Wheat Industry in Australia. Sydney, Australia : Angus and Robertson, 1956. 486 p.
6. Mabbutt J.A. Desertification in Australia, Water Research Foundation of Australia. Kingsford, 1978. Report No. 54. P. 3-11.
7. McVean D.N. Skeleton weed (*Chondrilla juncea* L.) in Australia. New Scient., 1965. 378 p.
8. Бондарець М.В. Еволюція сільськогосподарських систем Австралії від часів першого поселення до першої тріади XX століття. *Регіональна економіка та управління*. 2020. №4 (30). С. 9-15.

УДК 94 : 504.03 (94) «1970»

Пєгра Т. Ю.

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ У 1970-х рр.

У статті розглядаються причини формування екологічної політики Австралії і її перший етап, який віднесено до 1970-х рр. Виявлено, що поява екологічних проблем наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. була зумовлена специфікою природно-кліматичного потенціалу й економічного розвитку країни. Розглянуто створені на початку 1970-х рр. державні установи,

відповідальні за державну екологічну політику на рівні штатів і Співдружності та законодавчі акти в царині захисту довкілля, прийняті в цей період. Розкрито особливості екологічного управління в Австралії.

Ключові слова: *екологічна політика, Австралія, Вікторія, Західна Австралія, Тасманія, Квінсленд, Новий Південний Вельс.*

Перга Т. Ю. Экологическая политика Австралии в 1970-х гг. В статье рассматриваются причины формирования экологической политики Австралии и ее первый этап, который отнесен к 1970-м гг. Выявлено, что появление экологических проблем в конце 1960-х – начале 1970-х гг. было обусловлено спецификой природно-климатического потенциала и экономического развития страны. Рассмотрены созданные в начале 1970-х гг. государственные учреждения, ответственные за государственную экологическую политику на уровне штатов и Содружества и законодательные акты в области защиты окружающей среды, принятые в этот период. Раскрыты особенности экологического управления в Австралии.

Ключевые слова: *экологическая политика, Австралия, Виктория, Западная Австралия, Тасмания, Квинсленд, Новый Южный Уэльс.*

Tetyana Perga. Australia's environmental policy in the 1970's. The article reveals the reasons for the formation of Australia's environmental policy and its first stage, which dates back to the 1970's. It was found that the emergence of environmental problems in the late 1960's - early 1970's was caused by the specific climatic potential and economic development of the country. The state institutions responsible for state environmental policy at the state and Commonwealth levels established in the early 1970's and environmental legislation adopted during this decade are analyzed. Features of ecological management in Australia are revealed.

Keywords: *environmental policy, Australia, Victoria, Western Australia, Tasmania, Queensland, New South Wales.*

Невпинне зростання середньої температури нашої планети, що веде до глобального потепління, зумовлює широкий інтерес світової спільноти до екологічної політики країн, економіка яких робить значний внесок у зміну клімату Землі. Однією з них є Австралія, яка входить до трійки найбільших світових експортерів кам'яного вугілля – виду викопного палива, що збільшує концентрацію в атмосфері парникових газів, які спричиняють цей процес. Специфіка ситуації полягає в тому, що, з однієї сторони, економіка Австралії робить значний внесок у зміну клімату Землі, а з іншої, – країна усе більше відчуває її негативні наслідки, які проявляються у збільшенні частоти

та інтенсивності екстремальних погодних явищ, зокрема пожеж, прискоренні деградації Великого бар'єрного рифу тощо. Для того, щоб зрозуміти проблеми і напрями розвитку екологічної політики Австралії на початку XXI ст., доцільно звернутись до її витоків, що актуалізує обрану нами тему дослідження.

У цій статті ми маємо намір розглянути передумови і перший етап формування екологічної політики Австралії, який тривав з початку 1970-х до початку 1980-х рр.

Екологічна політика Австралії користується значною увагою серед австралійських науковців, які досліджують різні аспекти природоохоронної діяльності як на рівні співдружності (А. Дж. Хобдей, К. Холлі, С. Джонс, Д. Коллінз, Дж. Ч. Вескотт, Б. Коффі), так і на рівні окремих штатів (Д. Монтоя, Б. Бур, Ш. Грубер, Т. Пренцлер, М. Бріоді, В. Парт). Особлива увага приділяється боротьбі зі зміною клімату (М. Беєсон, М. МакДональд, К. Хеннесі, К. Велкер, К. Кровлі, Н. Гейдж, К. Джордан) та впровадженню сталого розвитку (Р. Ватсон, Р. Гардінг, А. Меркалев, С. Аллен). Чимало розвідок фокусують увагу на формуванні екологічного руху та участі громадянського суспільства у процесі прийняття екологічно значущих рішень (Е. Каракітапоглу, С. Еден, Л. Фенг). Грунтовні дослідження здійснені у царині збереження біорізноманіття (К. Р. Дікман, Л. С. Годден, Ж. Піл), зокрема екосистем Великого бар'єрного рифу (З. Т. Річардс, Дж. С. Дей, М. Фентон), захисту коал, що є національним символом країни (С. Макалпін, Є. Стретфорд, В. Гонсалес-Астуділло), припинення вирубки реліктових лісів (П. Тіклі, М. С. Вудм, С. Ховел, Р. Гнатюк) і створення національних парків і заповідників (С. Грубер, С. Вільсон, Дж. Ф. Фітчсімонс, С. Дрімл). Зростаюче антропогенне напруження на довкілля обумовило прискіпливий інтерес до розвитку гірничодобувної галузі та впливу на довкілля уранових рудників (Н. Макнамара, М. В. Ллойд, С. К. Бамбрик). Водночас більшість наукових розвідок охоплюють період, починаючи з 1980-х рр.; 1970-ті висвітлені дещо фрагментарно.

Щодо української історіографії екологічної політики Австралії маємо констатувати майже повну відсутність інтересу вітчизняних науковців до цієї теми за виключенням окремих згадок про клімат і природу Австралії у підручниках і навчальних посібниках з географії та регіоналістики. Це актуалізує заповнення існуючої наукової прогалини.

Формування екологічних проблем Австралії розпочалося після відкриття континенту європейцями вже на початку XIX ст. Колоні-

зація країни супроводжувалася масштабною вирубкою лісів, розоренням територій для сільськогосподарського виробництва, «золотою лихоманкою», активним розвитком гірничодобувної промисловості. У середині XX ст. екологічні проблеми значно загострилися. У цьому контексті варто наголосити, що їх поява було зумовлена не лише специфікою економічного розвитку, в якому велику роль відіграє видобуток вугілля, залізної руди та урану, а й особливостями природно-кліматичного потенціалу. Мається на увазі той факт, що Австралія є острівною державою, найбільш урбанізованими і промислово розвинутими регіонами якої є узбережжя, адже у центрі материка розташовуються посушливі та напівпосушливі непридатні для життя території. Ліси знаходяться переважно на узбережжі, тому в результаті антропогенного й індустріального навантаження у XX ст. їх площа почала катастрофічно зменшуватися. Крім того, у прибережній смузі унаслідок активного зростання міст і мегаполісів почало відбуватися значне забруднення повітряного і водного простору, погіршилася якість питної води та стан екосистем, загострилися проблеми санітарії.

У 1960-1970-х рр. в Австралії, як і в багатьох промислово розвинених країнах світу, почав розвиватись екологічний рух. Увага громадськості була сконцентрована, у першу чергу, на територіях, де ситуація була найбільш загрозливою. Так, розпочалось широке обговорення варварського видобутку піску з домішками титанового пилю на острові Фрайзер (штат Квінсленд), який призвів до руйнування пляжів цього унікального острова, затоплення великої території унаслідок зведення гребель на острові Педдер (штат Тасманія), проблем видобутку урану в районі річки Алігатор (Північна Територія), надмірної вирубки реліктових лісів та розвитку китобійного промислу, який призвів до різкого зменшення популяції китів.

Загострення екологічних проблем та зростання алармістських настроїв серед широких верств населення, антиядерного і природоохоронного рухів поставили на порядок денний федерального уряду та урядів штатів завдання переходу до цілеспрямованої діяльності з охорони довкілля. Хоча обговорення необхідності прийняття більш ефективних природоохоронних законів і створення уповноважених органів, які будуть керувати екологічною політикою, відбувалось паралельно, перші заходи у цій царині здійснили лише кілька австралійських штатів.

Передовим у цьому контексті можна вважати штат Вікторія, де вже у 1970 р. набрав чинності Закон про охорону навколишнього

середовища, який став одним із перших у світі законів, що впровадив інтегрований підхід до захисту довкілля. Його прийняття мало забезпечити стале використання та цілісне управління навколишнім середовищем, консультації для забезпечення участі громади у процесі прийняття рішень, заохотити співробітництво різних акторів у царині охорони довкілля. Він не лише закріпив принципи екологічної політики (інтеграція економічних, соціальних та екологічних міркувань, обережність, міжгенераційна справедливість, збереження біологічного різноманіття та екологічна цілісність, оцінка впливу на довкілля, спільна відповідальність, ієрархія відходів, інтегроване управління навколишнім середовищем тощо), а і запропонував механізми досягнення поставлених завдань [1].

На його основі у 1972 р. у штаті було створено Міністерство охорони навколишнього середовища, яке об'єднало розпорошену діяльність у цій царині та установи, які відповідали за впровадження окремих законодавчих актів, прийнятих у попередні десятиліття, зокрема, щодо чистого повітря, охорони земель, дичини, ґрунту, національних парків, затоки Порт-Філіп, врегулювання рибальства. Також почала працювати Рада з охорони довкілля. Зростання пріоритету екологічної політики у Вікторії унаочнює збільшення з 1972 по 1979 рр. у п'ять разів бюджету міністерства. Бюджет Служби національних парків (її створили ще в 1915 р.) та чисельність співробітників зросли з 1974 по 1979 рр. більш ніж утричі, а річна кількість відвідувачів парків – з 700 тис. чол. до 3,4 млн чол. [2]. З ініціативи міністерства були прийняті такі правові акти: Закон про створення Вікторіанського фонду з охорони природи (1972 р.), що започаткував механізми посилення охорони природи на приватних землях, Закон про національні парки (1975 р.), який закріплював концепцію існування різних типів парків, Закон про вплив на навколишнє середовище (1978 р.).

У Новому Південному Вельсі ще у 1967 р. була створена Національна служба парків і дикого життя [3]. У 1971 р. на основі прийнятого роком раніше закону постала Комісія з контролю за забрудненням. Її діяльність передбачала надання керівництва державним органам з питань, що стосуються забруднення навколишнього середовища. До її повноважень було віднесено: вжиття заходів щодо контролю рівня забруднення, встановлення екологічних стандартів та нагляд за їх виконанням, надання спеціалізованих рекомендацій, технічних консультацій та освітніх послуг для державних установ, промисловості та громадськості, адміністрування урядової схеми надання грантів на екологічні дослідження, проведення різних роз-

слідувань і обстежень та вирішення суперечок в екологічній сфері, подання офіційних запитів та проведення екологічних розслідувань, координація участі штату в усіх екологічних дослідженнях, що проводяться спільно зі Співдружністю, та перегляд заяв про вплив на навколишнє середовище для запропонованих проєктів, в яких спільно бере участь Співдружність і штат. У вересні 1971 р. Комісія провела перше дослідження забруднення повітря та води. Першим публічним розслідуванням, проведеним Комісією, стало розслідування забруднення острова Кураганг у червні 1972 р. У 1974 р. після поглинання нею Департаменту навколишнього середовища та Управління контролю за забрудненням повітря та води Комісії охорони здоров'я вона отримала регуляторні повноваження та взяла на себе відповідальність за виконання у штаті Закону про чисте повітря 1961 р., Закону про чисту воду 1970 р., Закону про контроль за шумом 1975 р. [4].

У Південній Австралії політика управління природними ресурсами почала формуватись у відповідь на значну деградацію земель та необхідність здійснення заходів щодо заохочення охорони водного простору, земель і біорізноманіття. До початку 1970-х рр. у Південній Австралії існувало лише кілька законів, що регулювали окремі аспекти охорони природи і були спрямовані на збереження ґрунтів (Закон про нанесення пісків 1923 р.), управління водними ресурсами (Закон про збереження води 1886 р., 1936 р., Закон про столичне водовідведення 1935 р., Закон про водовідведення Південно-Західного передмістя 1959 р., Закон про водовідведення столичного району (Вудвіль, Генлі та Грейндж) 1964 р., Закон про річку Мюррей Уотерс (водосховище Дартмут) 1971 р.), боротьбу з рослинами-шкідниками (Закон про будяк 1852 р.) і боротьбу з іншими шкідниками. На початку 1970-х рр. унаслідок значного загострення екологічних проблем у штаті зросла потреба прийняти більш гнучкі та ефективні законодавчі положення і створити установи, відповідальні за їхнє впровадження. Тому в 1972 р. були створені Департамент навколишнього середовища та консервації і Служба національних парків та дикої природи, яка займалась управлінням заповідними зонами, що раніше знаходились під контролем низки урядових установ. У 1972 р. набрали чинності Закон про національні парки та дику природу та Закон про захист узбережжя, а у 1978 р. – Закон про ботанічні сади та державний гербарій [5].

У Тасманії у 1915 р. відповідно до Закону про збереження пейзажів була створена Рада з питань збереження краєвидів. До її складу увійшли генеральний інспектор, уповноважений залізниць, голов-

ний інженер, представник Державного департаменту туризму і «трое джентльменів, які були ентузіастами у царині збереження краєвидів». Основна функція Ради полягала у рекомендації для створення заповідників територій, що представляють науковий або історичний інтерес, а також управління ними самостійно або через допоміжні органи [6]. Згідно до Закону про захист тварин і птахів (1928 р.) була створена Рада з охорони, яка займалась впровадженням рекомендацій Ради з питань збереження краєвидів. Єдиними критеріями, які Рада з питань збереження краєвидів застосовувала при оцінці потенційного заповідника, були аморфні посилення на сценічне чи історичне значення, що свідчить про відсутність наукового підходу до створення заповідних територій на той час. До того ж, через брак коштів діяльність цієї установи мала обмежений характер. Тому у 1970 р. уряд Тасманії прийняв Закон про національні парки, у відповідності до якого була створена Служба національних парків і дикої природи, яка фактично поєднала функції вказаних вище рад. Крім цього, у 1972 р. почав працювати Департамент навколишнього середовища. Базовим законом, довкола якого почало формуватися екологічне законодавство штату, є Закон про охорону навколишнього середовища, прийнятий у 1973 р. Він регулює діяльність щодо забруднення повітря, води та шуму, поводження з відходами. Окремі аспекти природоохоронної діяльності у штаті у цей період регулювали Закон про місцеве самоврядування 1962 р., Закон про національні парки та дику природу 1970 р., Закон про зрошення 1973 р., Закон про коронні землі 1976 р. [7].

У Західній Австралії Закон про охорону навколишнього середовища набрав чинності у 1971 р. Його мета полягала у створенні адміністративного органу з відповідними повноваженнями в царині захисту довкілля. У 1972 р. на його основі було створено Міністерство охорони навколишнього середовища, яке підпорядковувалось уряду, однак надавало йому незалежні консультації з екологічних питань (у 1974 р. його перейменували на Міністерство охорони та довкілля). Головними принципами діяльності установи були визначені такі: досягнення балансу між охороною довкілля і розвитком, важливість інформованої участі громадськості в екологічному управлінні, розуміння більшої ефективності заходів з охорони навколишнього середовища у порівнянні з корекцією негативних наслідків шкідливої для довкілля діяльності. Міністерство надавало поради міністру навколишнього середовища шляхом підготовки різних звітів, а також оприлюднювало заяви для громадськості, де розглядалися важливі екологічні питання. Воно також відігравало ключову роль у розробленні політики охоро-

ни навколишнього середовища. Ключовою функцією установи була на той час оцінка пропозицій щодо ресурсів і планування та надання рекомендацій міністру щодо екологічної прийнятності цих пропозицій [8].

Єдиним австралійським штатом, де у 1970-х рр. не було створено державної установи з охорони навколишнього середовища, був Квінсленд. Водночас у 1944 р. тут набрав чинності перший в Австралії Закон з контролю за забрудненням води, що стало наслідком забруднення річки Герберт стоками від днопоглиблювальних робіт. Практика, що існувала в Австралії до цього часу, передбачала включення окремих положень щодо контролю за забрудненням водного шару до різних законів, що знижувало його ефективність. До Другої світової війни існуючі закони часто регулювали забруднення шляхом компромісів із забруднювачами, замість того, щоб йому запобігти. Однак цей закон, попри те, що сприяв введенню контролю за впливом на водний простір (він, до речі, вимагав невеликі кошти з точки зору втілення потрібних заходів і тому був вигідним для компаній-забруднювачів), був неефективним для прямої зупинки забруднення. Пізніше у багатьох австралійських штатах були прийняті схожі закони, однак лише у 1970-х рр. підхід до регулювання діяльності промислових підприємств, що забруднювали довкілля, змінився. Зокрема, у них були закладені принципи оцінки впливу на довкілля, попередження забруднення та дійові механізми покарання збудників [9].

У процесі зростання політичної та соціальної свідомості громадян Австралії і розуміння важливості охорони довкілля стало зрозуміло, що транскордонний характер багатьох екологічних проблем вимагає впровадження екологічної політики не лише на рівні штатів, а й на національному рівні. Початком її інституалізації на рівні Співдружності є створення в 1972 р. урядом на чолі з прем'єр-міністром Вітлемом кількох нових департаментів, серед яких – Департамент навколишнього середовища і консервації, на який було покладено завдання охорони природи, охорони та використання водних ресурсів і управління діяльністю заповідників. У 1975 р. на його основі створили Департамент навколишнього середовища [10].

Від самого початку розвитку екологічної політики в Австралії політичну відповідальність за екологічні питання було розділено між національним урядом та урядами штатів і Північної території країни. Передбачалося, що Співдружність виконуватиме функцію охорони довкілля з урахуванням інтересів усієї нації, а штати / Північна територія, у законній власності яких перебувають природні ресурси,

підсилять цю діяльність з огляду на розуміння специфіки екологічних проблем на місцевому рівні та необхідність здійснювати планування землекористуванням. З початку 1970-х рр. цей принцип покладено в основу системи екологічного управління Австралії. Хоча цю систему часто називають «подвійним регуляторним підходом», на практиці було створено три рівні екологічного регулювання в Австралії, оскільки уряди штатів та територій часто передають багато рішень та регуляторних функцій місцевим органам влади [11].

Водночас варто наголосити, що Конституція Австралії не містить прямих положень, що вказують на повноваження парламенту Співдружності приймати закони про навколишнє середовище. Однак Співдружність може здійснювати екологічне регулювання, спираючись на низку непрямих конституційних повноважень. До них відносяться, зокрема, повноваження щодо зовнішніх справ (на основі зобов'язань Австралії за міжнародними угодами) та повноваження широких корпорацій. Це забезпечує розділ 51 Конституції Австралії. Крім того, виконання багатьох законодавчих актів екологічного спрямування (як національних, так і міжнародних) покладається на кількох керівників органів державної влади, передбачених Конституцією, що гарантує їхню імплементацію навіть у разі його оскарження [11].

Викликом екологічній політиці Співдружності та виконанню екологічного законодавства, починаючи з 1970-х рр., став конфлікт інтересів бізнесу і захисту довкілля, що призвів до низки судових процесів, які розпочали корпорації. Однак суттєвий перелік виключних повноважень Співдружності, передбачених Конституцією, дозволив судам використовувати принципи законодавчого тлумачення для підтримки зусиль Співдружності щодо регулювання політики, що має вплив на навколишнє середовище. У результаті Співдружність змогла законодавчо закріпити широкий спектр екологічних питань, включаючи деякі найважливіші екологічні акти, такі як Закон про охорону навколишнього середовища (вплив пропозицій) 1974 р. та прийняті в 1975 р. Закон про охорону національних парків і дикої природи, Закон про морський парк Великого бар'єрного рифу та Закон про Австралійську комісію зі спадщини [12].

Отже, у 1970-х рр. розпочався новий етап екологічної політики Австралії. У цей період на рівні штатів та Співдружності була прийнята низка законодавчих актів нового типу, які хоч і стосувались різних сфер охорони довкілля, однак мали спільні риси. Вони закріплювали головні принципи природоохоронної політики, які багато в чому співпадали з принципами, закладеними в міжнародних документах

(наприклад, превентивності, справедливості між поколіннями, участі громадськості у процесі прийняття рішень, інтегрованого управління природними ресурсами тощо), пропонували вдосконалені механізми контролю, моніторингу та оцінки і конкретні програми для їх виконання. Спільною рисою законодавства штатів і Співдружності було забезпечення створення головного адміністративного органу, на який покладались повноваження з охорони довкілля.

Використані джерела та література:

1. Victoria. Environment Protection Act 1970. No. 8056 of 1970. URL: <http://extwprlegsl.fao.org/docs/pdf/vic45854.pdf>
2. Towards good environmental governance? Assessing the evolution of Victoria's environment portfolio. Parliament of Victoria. URL: <https://www.parliament.vic.gov.au/publications/research-papers/download/36-research-papers/13889-towards-good-environmental-governance-assessing-the-evolution-of-victoria-s-environment-portfolio>
3. Fighting for nature since 1955. URL: <https://www.nature.org.au/about/our-history/>
4. Annual Report of the State Pollution Control Commission for the year ended 30 June 1972 in the Joint Volumes of Papers presented to the Legislative Council and Legislative Assembly 1972-73. Vol.4. P. 133-137. URL: <https://researchdata.edu.au/state-pollution-control-commission/164986>
5. AU WA A305 - DEPARTMENT OF ENVIRONMENTAL PROTECTION. URL: <https://archive.sro.wa.gov.au/index.php/departement-of-environmental-protection-1-au-wa-a305>
6. Scenery Preservation Board. Tasmanian History. URL: https://www.utas.edu.au/library/companion_to_tasmanian_history/S/Scenery.htm
7. Richard Bingham. The environment Protection Act. URL: http://www.mrt.tas.gov.au/mrtdoc/dominfo/download/GSB70_20_23/GSB70_20_23.pdf
8. Vincent Cusack. The Western Australian Environmental Protection Authority (EPA): Its Structure, Functions and Performance 1971-1996. Thesis. URL: https://ro.ecu.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1841&context=theses_hons
9. Queensland State Archives - 1972 Cabinet Documents. A report by Jonathan Richards, Consultant Historian. URL: <file:///C:/Users/perga/Desktop/ggp-qa-bnetestwebsiteqld-state-archiveswww.archives.qld.gov.auresearchersabinetminutesdocument.pdf>
10. Department of Environment and Conservation. Commonwealth of Australia. (1972-1975). URL: <https://trove.nla.gov.au/people/583085>
11. Environmental law review. URL: <https://www.aph.gov.au/%20AboutParliament/ParliamentaryDepartments/ParliamentaryLibrary/pubs/BriefingBook46p/EnvironmentalLaw>

12. The Commonwealth's Role in Environmental Protection and Management.
URL: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Environment_and_Communications/Completed_inquiries/1999-02/bio/report/c02

УДК 94.9 : 914/919.91.9

Дронів В. В.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ МЕРЕЖІ НА АВСТРАЛІЙСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена поетапному дослідженню формування транспортної мережі на Австралійському континенті на початку ХХ ст. Визначено, що транспорт Австралії представлений автомобільним, залізничним, повітряним, водним (морським, річковим) і трубопровідним; у населених пунктах та у міжміському сполученні діє громадський транспорт пасажирських перевезень. Зроблено висновок про те, що форма території країни є складною, видовжена в широтному напрямку, тому великі відстані є основною перешкодою, яку доводилося долати економіці Австралії.

***Ключові слова:** австралійський транспорт, Австралія початку ХХ ст., залізничний транспорт, автомобільний транспорт, морський транспорт, авіаційний транспорт, трубопровідний транспорт, транспортна система.*

Дронів В. В. Исторические предпосылки формирования транспортной сети на австралийских землях: общая характеристика в начале ХХ в. Стаття посвящена поетапному исследованию формирования транспортной сети на Австралийском континенте в начале ХХ в. Определено, что транспорт Австралии представлен автомобильным, железнодорожным, воздушным, водным (морским, речным) и трубопроводным; в населенных пунктах и в междугородном сообщении действует общественный транспорт пассажирских перевозок. Сделан вывод о том, что форма территории страны является сложной, удлинённая в широтном направлении, поэтому большие расстояния являются основным препятствием, которое приходилось преодолевать экономике Австралии.

Ключевые слова: австралийский транспорт, Австралия начала XX в., железнодорожный транспорт, автомобильный транспорт, морской транспорт, авиационный транспорт, трубопроводный транспорт, транспортная система.

Victorija Droniv. The historical prerequisite for Australian transport system formation: general characteristics in the early twentieth century. The article is dedicated to Australia's transport system formation in the early 20th century. It is determined by motor, rail, air, water (sea and river) and pipeline transport. The passenger traffic in town and city and between them is accomplished by public transport. The country shape is complex and elongated in the latitudinal direction. Thus, long distances are the main obstacle that the Australian economy had to overcome.

Keywords: *australian transport, Australia in the beginning of XX century, rail transport, road transport, sea transport, air transport, pipeline transport, transport system.*

Прибуття Першого флоту в 1788 р. означає початок історії транспорту в Австралії. Історики Джеффрі Блейні та М. Г. Лей зауважували про те, що аборигени впродовж століть використовували стежки та кущі, коли рухалися в межах своїх племінних районів, однак для історії технічних інновацій на транспорті цей факт не є суттєвим. Транспорт, в загальноприйнятому розумінні постійної та нанесеної на карту дорожньої системи, налагоджені морські шляхи та регулярне судноплавство, судноплавні річкові шляхи та врешті-решт сучасний залізничний та повітряний транспорт почав розвиватися в Австралії лише з приходом технологічних та інженерних можливостей Старого Світу. Австралія визначалася двома основними характеристиками ізольованого субконтиненту: його великі розміри та дефіцит населення. Дві технології зіграли важливу роль у відкритті глибинки: транспорт та зв'язок. Ранні поселенці стикалися з ізольованим континентом, який мав у своїх величезних кордонах значну різноманітність фізичних та географічних умов. У цій пустелі транспортну систему було важко створити, в той же час вона мала принципове значення для виживання та процвітання колонії. У міру того, як переміщення людей і товарів ставало дедалі більш важливим для подальшого розвитку Австралії, дедалі більш важливим ставало вирішення транспортної проблеми. Таким чином, розвиток технологічних навичок та інновацій став ключовим для розвитку транспортної мережі Австралії.

Транспортне забезпечення впливає на конкурентоспроможність національної економіки та якість життя населення. Транспорт – одна з найважливіших галузей економіки будь-якої країни. Сьогодні транспорт є найважливішою частиною інфраструктури австралійської економіки, оскільки країна володіє величезною територією і низькою щільністю населення. Тим самим транспорт об'єднує територію окремої країни в єдине господарське ціле, а національні господарства – в єдине світове господарство. Без транспорту був би неможливим самий процес сучасного виробництва, для якого необхідні зв'язки щодо постачання сировини та продукції. Не випадково транспорт називають «кровоносною системою економіки», адже він є необхідною умовою її функціонування. Важливу роль відіграє залізничний транспорт, автомобільні перевезення. Максимальна дистанція з півночі на південь – 3200 км, зі сходу на захід – 3850 км. З часу поселення і до середини 1800-х рр. поселенці подорожували пішки, верхи на конях, на запряжених конях або верблюдах. Єдиною альтернативою в ті часи було прибережне судноплавство.

Дослідженнями формування транспортної мережі в Австралії займалися такі вчені, як сер Брайан Інґліс, сер Джон Холланд, доктор М. Г. Лей, Дуглас Г. Прайс, Дж. В. Коннелл, доктор Бредфілд, Стен Шатцель, Л. Макфарлейн. Проте питанням розвитку транспорту на початку ХХ ст. приділено недостатньо уваги.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку та становлення транспортної мережі на австралійських землях на початку ХХ ст.

Транспорт бере участь у створенні продукції та доставлянні її споживачам, здійснює зв'язок між виробництвом і споживанням, між різними галузями господарства, між країнами та регіонами. За характером виконуваної роботи транспорт поділяють на пасажирський і вантажний. Основні його види групуються за геосферами: наземний (автомобільний, залізничний, гужовий, в'ючний транспорт), водний (морський, річковий, озерний), повітряний транспорт. Особливим видом є засоби безперервного транспортування (трубопровідний транспорт, стрічкові транспортери, конвеєри тощо) [1].

Світова транспортна система сформувалась у ХХ ст. Вона внутрішньо неоднорідна, і у ній можна вирізнити транспортні системи економічно розвинених країн і країн, що розвиваються. Транспорт економічно розвинених країн має складну структуру і представлений усіма видами. Особливо високим рівнем розвитку транспорту відзначаються США, Японія, ФРН, Франція, Велика Британія, Канада. Для транспортної системи Австралії характерні перехідні риси, якими во-

на зобов'язана політичній і економічній історії країни та пізньому об'єднанню кількох британських колоній в федерацію.

Нова ера розвитку транспорту розпочалася в 1854 р., коли в Австралії почав працювати перший паровий потяг, епоха, коли будівництво залізниць прискорювалось у всіх незалежних колоніях країни. Найбільш ранні залізниці були побудовані в 1850-х рр. Спочатку залізничні колії та вагони були імпортовані з Англії та Ірландії, але до 1880-х рр. і колії, і вагони, і паровози виготовляли на місцях [2].

Транспорт є комплексною темою, і в першому столітті австралійського поселення він охоплював широкий спектр елементів. Отже, історія транспорту Австралії поділена на такі категорії. Перша категорія стосується пересування людей по суші. Таким чином, мова йде про автомобільні та залізничні шляхи, а також про авіаційний транспорт. Друга стосується водного транспорту: види судноплавства, що склалися в Австралії, види суден, що з'явилися відповідно до нових умов, і важлива роль, яку відігравали парусні судна у відкритті та заселенні країни.

Історія залізниць Австралії унікальна тим, що вона відображає спосіб створення незалежних колоній в різних частинах континенту. Найдавніші залізниці будували приватні компанії, але навіть коли колоніальні адміністратори взяли під контроль залізничне будівництво, вони не звертали уваги на той факт, що одного дня буде потрібна національна залізнична мережа, що має пов'язати весь континент.

У 1901 р. Федерація Австралії об'єднала шість британських колоній в Австралійську Співдружність. Колишні колонії стали державами, які зберігали свою систему управління, але були підпорядковані федеральному уряду, який відповідав за справи, що стосуються всієї нації. Незважаючи на це, п'ятдесят років самостійного будівництва залізниць у колишніх колоніях тривали й після утворення Федерації.

Перша австралійська залізниця була побудована в Мельбурні у 1854 р. Пізніше із заходу на схід простяглася трансконтинентальна магістраль Перт – Порт – Огаста. Однак некоординоване будівництво доріг з різною шириною колії, яке проводилося колоніальною владою, призвело до створення системи, яка була незручною, дорогою і неоперативною. Першочерговим завданням стало створення національної системи залізниць з єдиним стандартом. У цьому контексті важливе значення мала перебудова залізничної лінії Аделаїда – Мельбурн у 1995 р. Електрифіковані дороги були розташовані переважно в околицях великих міст. Австралійський уряд розглядав залізниці як засіб освоєння країни. Максимальна довжина – 42 000 км – була досягнута

в 1921 р. У 1967 р. вона дорівнювала 40 200 км. Згодом довжина мережі постійно скорочувалася, і в 1996 р. рух підтримувався на державних залізницях загальною довжиною 33 370 км. Крім того, діяли ще приватні лінії, які належали, головним чином, компаніям з видобутку залізної руди, в тому числі лінія Маунт – Ньюмен довжиною 425 км і лінія Хамерслі довжиною 390 км (обидві в районі Пілбара в Західній Австралії). Система державних залізниць довгий час роздільно підпорядковувалася різним штатам, а в 1991 р. була підпорядкована Національній залізничній корпорації [3].

Залізничний транспорт розвивався в різних колоніях в різний час. Розвиток приватних залізниць проходив набагато активніше за державні. Внаслідок будівництва доріг різними компаніями не було домовленості про стандарти будівництва, в результаті були побудовані дороги різної колії, що використовували різний рухомий склад.

У 1932 р. перший прогрес в зменшенні конфлікту між шириною колії був досягнутий після закінчення будівництва залізниці Сідней – Брісбен зі стандартною шириною колії з відкриттям мосту в Графтон. Перша лінія стандартної ширини колії в Південній Австралії – Трансавстралійська залізниця – була завершена в 1917 р. та з'єднала Порт-Огаста і Калгурлі. Ця лінія була продовжена до перехрестя Порт-Пірі в 1937 р., а лінія широкої колії від Аделаїди до Редхілл була продовжена до Порт-Пірі, усуваючи один розрив колії. У 1950-х рр. парламентський комітет під головуванням Вільяма Вентворта рекомендував набагато скромніший і доступніший план з оцінки трьох основних відсутніх ланок. Шлях стандартної колії від Олбері до Мельбурна був добудований паралельно широкої колії для завершення залізниці Сідней-Мельбурн. На залізницях Калгурлі – Перт та Broken Hill –порт Пірі вузька колія була перетворена на стандартну. У 1962 р. була відкрита лінія зі стандартною шириною колії з Олбері в Мельбурн, що завершилася залізницею Сідней – Мельбурн. У 1966 р. новий змішаний (зі стандартними та вузькими коліями) Східний залізничний маршрут, що проліг через долину Ейвон на схід від Перта, був завершений. У 1968 р. була завершена лінія Калгурлі – Перт, а в 1969 р. – відкрита залізниця зі стандартною шириною колії Брокен-Хілл – Порт-Пірі, яка закінчила будівництво залізної дороги Сідней – Перт. Лінія Уайалла була відкрита між Порт-Огаста і Уайалла в 1972 р. У жовтні 1980 р. було закінчено будівництво нової залізниці стандартної колії від Таркули до Аліс-Спрінгс, яка замінила колишню вузькоколіїну залізницю. Аделаїда була підключена до мережі стандартної ширини колії з відкриттям лінії на Кристал-Брук в 1982 р.,

а залізниця Мельбурн – Аделаїда була переведена на стандартну колію в 1995 р. Тим часом, залізниця Таркула – Аліс-Спрінгс була продовжена до Дарвіна в 2004 р., щоб завершити будівництво дороги [3].

Автомобільний транспорт. Дороги життєво необхідні для перевезень вантажів і пасажирів. Австралійські конструктори були дуже активні в початковий період розвитку автомобіле- і авіабудування і в деяких областях випереджали в своїх розробках зарубіжних колег. Внаслідок ізолюваності Австралії створення власних автомобілів було важливим практичним завданням [4].

Перші справжні автомобілі, створені в Австралії, були паровими. Перший з них, Phaeton, був виготовлений в 1896 р. Гербертом Томсоном і Едвардом Холмсом з Мельбурна. Він був представлений широкій публіці в 1900 р., при цьому в конструкції коліс застосовувалися перші пневматичні шини, виготовлені в Австралії компанією Dunlop. Одноциліндровий паровий автомобіль мав потужність 5 к. с. і був досить надійним, щоб разом з Г. Томсоном і Е. Холмсом подолати 493 км від Батерста до Мельбурна з середньою швидкістю близько 14 км/ч. В даний час автомобіль знаходиться в експозиції Інституту прикладних наук [4].

У 1901 р. Харлі Таррант створив перший автомобіль з двигуном внутрішнього згоряння, повністю вироблений в Австралії. Він був виготовлений в невеликій майстерні в Мельбурні, в якій до цього Таррант збирав двигуни. Для створення автомобіля до Тарранта приєднався виробник велосипедів Говард Льюїс. Автомобіль Таррант був оснащений двигуном Бенца потужністю 6 к. с., встановленим на задній осі. Після цього автомобіля з'явилося безліч вдосконалених конструкцій, включаючи перший автомобіль з повністю закритим кузовом, зробленим в Австралії. Пізніші моделі включали різні компоненти місцевого виробництва, в тому числі двигуни, коробки передач і задні осі. Єдиний збережений автомобіль Таррант знаходиться в колекції Royal Automobile Club of Victoria.

У 1903 р. в Новому Південному Вельсі, Південній Австралії і Вікторії була створена Австралійська моторна асоціація, покликана захищати інтереси мотористів. У 1924 р. її змінила Австралійська автомобільна асоціація.

Багато доріг лише грубо укочені або мало відрізняються від стежок, інші мають гравійне або пухке кам'яне покриття. У сільських та віддалених місцевостях у вологий сезон дорожнє сполучення іноді переривається на тижні. Також є кільцева дорога з твердим покриттям, що оперізує материк, і субмеридіональна дорога Дарвін – Аделаїда.

В Австралії існує національна система автомобільних доріг, фінансована федеральним урядом. Вона включає понад 1000 км доріг безкоштовного користування, а в 1990-х рр. почалося будівництво платних доріг приватними підрядниками (особливо в районі Мельбурна).

Австралія є другою країною в світі за кількістю автомобілів на душу населення. Протяжність доріг на одну людину в країні в середньому в три-чотири рази більше, ніж в європейських країнах, і в сім-дев'ять разів більше, ніж в країнах Азії. Також Австралія знаходиться на третьому місці в світі за рівнем споживання бензину на душу населення. Перт, Аделаїда і Брісбен розцінюються як найбільш залежні від автомобілів міста світу, Сідней і Мельбурн знаходяться недалеко від них. Середні відстані, подолані на автомобілі, також є одними з найвищих у світі, Австралія за цим показником поступається лише США і Канаді. Дорожня мережа досить розвинена. На систему магістралей національного значення припадає 16 тис. км. Загальна протяжність доріг становить 913 000 км, з них: зі штучним покриттям: 353331 км (включаючи 2863,2 км автомагістралей); ґрунтових: 559669 км; автомагістралі, що будуються: 267,6 км. Основна частина дорожніх тунелів в Австралії почала будуватися з 1990-х рр. Конфігурація основних автомагістралей дублює мережу залізниць і доповнює її (шосе Аліс-Спрінгс – Дарвін) [5].

Австралійська дорожня система ділиться на 3 види: федеральні (або національні) дороги, дороги штатів і місцеві дороги. Загальна протяжність автомобільних доріг становить 913 тис км. Велика їх частина ґрунтова, але кількість доріг зі штучним покриттям зростає. Мережа федеральних Національних шосейних доріг (National highway) покриває собою майже всю величезну територію Австралії, прямуючи від Кернса на південь вздовж східного узбережжя і пов'язуючи Брісбен, Сідней, Канберри і Мельбурн.

Розглянемо також **морський транспорт**, його історію та майбутнє. Внутрішні водні шляхи Австралії не мають важливого транспортного значення. У період 1850-1940 рр. в басейні Мюррея-Дарлінга широко використовувались пароплави для транспортування продукції, особливо вівни та пшениці, до річкових портів, таких як Ечука, Маннум та Голва. Однак рівні води на внутрішніх водних шляхах дуже ненадійні, що робить річки непрохідними протягом значної частини року. Для подолання цієї мінливості в основному була створена система шлюзів, але пароплави не змогли скласти конкуренцію залізничному, а згодом – і автомобільному транспорту.

Розвиток суднобудівної промисловості диктувався необхідністю налагодження торгівлі. Протягом другої половини XIX ст. і аж до Другої світової війни вітрильні судна поступово замінювались паровими суднами різної потужності. Потім настала ера моторних суден. Нові технології поклали кінець вітрильній ері. Вони забезпечили надійнішу та більш економічну роботу на морських маршрутах.

Утім перехід з вітрильної на парову і моторну системи підвищив ефективність судноплавства. Зокрема, це скорочення часу для перевезення вантажів до Європи та Північної Америки. Суттєво збільшилось будівництво портів та припортових споруд.

Перехід на пару мав значні наслідки для Австралії. В першу чергу це скорочення часу перевезення вантажів до Європи та Північної Америки. З точки зору технологічних змін пароплави та моторні судна мали суттєвий вплив на портові та будівельні споруди, оскільки судна збільшувались у розмірах та ефективності для досягнення зниженої вартості судноплавства.

Морські перевезення завжди були необхідні для переміщення важких масових вантажів, які переважно проводилися в Австралії. Великі порти в 1966 – 1967 рр. (вантажобіг, млн т): Ньюкасл – 9,5; Фрімонтл – 7,8; Порт-Кемпбелл – 8,8; Сідней – 8; Джелонг – 6,6; Мельбурн – 6,6; Брісбен – 3,9; Порт-Аделаїда – 2,1; Хобарт – 1,2 [6].

У 1995-1996 фінансовому році вантажообіг портів Австралії склав майже 400 млн т міжнародних масових вантажів (з них 70% припадало на частку залізної руди і вугілля) і 22 млн т – міжнародних немасових вантажів. За масштабами обороту масових вантажів провідні позиції займали порти Дампір (залізна руда), Порт-Хедленд (залізна руда), Ньюкасл (кам'яне вугілля і залізна руда) і Хей-Пойнт (кам'яне вугілля). Столиці всіх штатів розташовані на узбережжі і є вантажними портами загального типу. Мельбурн, Сідней, Брісбен і Фрімонтл (аванпорт Перта) є найбільшими портами за показниками загального вантажообігу [6].

Зовнішні торговельні зв'язки здійснює іноземний, головним чином англійський флот, а каботажні перевезення – національний. Найзначніший перевізник – державна компанія «Остреліен нешенел лайн Australian national line», якій у 1996 р. належало 10 суден.

Авіаційний транспорт – це головний засіб спілкування із зовнішнім світом та іншими районами Австралії. З усіх видів транспорту повітряний транспорт найкраще підходив для внутрішніх операцій і був головним фактором подолання тиранії відстані, дозволяючи населенню глибинки мати деякі фізичні зв'язки з приморськими містами.

Однак до того, як пасажирські літаки піднялися в повітря, було багато австралійських приватних осіб та організацій, які винаходили та розробляли на місцевому рівні різні форми літаючих машин.

Цікаво спостерігати, що, коли настає час для нової технології, подібні або однакові винаходи з'являються майже одночасно в різних країнах. Таким чином на рубежі XIX та XX ст. стало очевидним, що наближається вирішення проблеми польоту машинами, важчими за повітря.

У Німеччині Лілієнталь експериментував з планерами, що перевозять людину, у США Ленглі та брати Райт були зайняті створенням літаків з механічним приводом, у Росії Ціолковський був на тому ж шляху, а в Австралії Лоуренс Харгрейв експериментував з рядом пристроїв, що приводять до вирішення проблеми польоту. Харгрейв звернув свою увагу на повітряних зміїв у 1893 р., а в листопаді 1894 р., використовуючи чотири бойових змія, він був піднятий з землі і, таким чином, став першим австралійцем, який піднявся у повітря в машині, важчій за повітря. У період між 1895 і 1903 рр. він побудував п'ять літальних апаратів, які, на його думку, могли б здійснювати польоти на човні з людиною, якби був наявний відповідний двигун. Хоча перший контрольований політ в Австралії, як видається, здійснив Фред Кастанс 17 березня 1910 р. в Боліварі, штат Сахаріс, а наступного дня Гаррі Гудіні поблизу Мельбурна, саме Джону Дуйгану з Вікторії належить честь бути першим австралійцем, злетівшим на літаку з місцевим дизайном.

Розвиток повітряного транспорту в Австралії допоміг налагодити сполучення із зовнішнім світом і всередині країни. На внутрішніх лініях пасажирські перевезення забезпечуються, головним чином, авіакомпаніями «Куонтас» і «Ансетт». Протягом десятиліть принцип функціонування двох авіакомпаній здійснювався федеральним урядом, причому одна з них («Ансетт») була приватною, а інша («Трансо-стреліен ерлайнз», або «Остреліен ерлайнз») – державною. Крім того, міжнародними перевезеннями займалася державна компанія «Куонтас». У 1990-х рр. компанії «Куонтас» і «Остреліен ерлайнз» об'єдналися, компанія «Куонтас» була приватизована і тепер обслуговує і внутрішні, і міжнародні рейси. Крім того, «Ансетт» теж стала обслуговувати міжнародні рейси. Внутрішні лінії відкриті для конкуренції, але жодна з дрібних компаній не може конкурувати з «Куонтас» і «Ансетт». В цілому зараз в Австралії діє 51 авіалінія. На внутрішні авіаперевезення припадає понад 14 млн. пасажирів. Їх обслуговують 3 приватні компанії: «Ансетт Груп», «Аустреліан Ейрлайнс» і «Іст-

Вест». Станом на 2004 р. в Австралії налічувалося 448 аеропортів зі штучним і ґрунтовим покриттям, з них: зі штучним покриттям – 305; з ґрунтовим покриттям – 143 [6].

Через Австралію проходять багато міжнародних авіаліній. Авіалініями пов'язані майже всі найважливіші міста країни. В Австралії всього налічується 428 ліцензованих місць для прийому і відправлення літаків – від великих міжнародних аеропортів до злітно-посадкових майданчиків, які обслуговують вівчарські ранчо. Повітряним транспортом навіть в обширні малонаселені райони країни регулярно доставляються пошта, свіжі фрукти і овочі, а також налагоджена швидка медична допомога. Літаки використовуються також для посадки насіння, внесення добрив на пасовища і перевезення найрізноманітніших вантажів [6].

Перевезення людей та обробка вантажів повітряними судами є реальністю, але, розвиваючи ці швидкі, безпечні та ефективні послуги, авіація мала значний вплив на конкуруючі форми транспорту. Традиційні подорожі людей на кораблі чи залізниці значною мірою замінені повітряними шляхами, і навіть великі вантажні партії швидкопсувних вантажів, упакованого електрообладнання та інших термінових пакетів зараз перевозяться повітряним транспортом. Особливо постраждало судноплавство, і наслідки інших більш ефективних видів транспорту для конкретних вантажів змусили зосередити судноплавство в тих областях, де судна мають перевагу у витратах.

Трубопровідний транспорт в Австралії розвинений незначною мірою.

Сьогодні транспорт в житті країни з великою територією та віддаленим географічним положенням, якою є Австралія, відіграє дуже важливу роль. Уряд держави розвиває транспортну інфраструктуру значними фінансовими інвестиціями, запроваджує проекти з розвитку сполучення віддалених і слабко освоєних регіонів, будує транспортні комплекси заради перспективного розвитку окремих місцевостей та поживлення розвитку певних галузей економіки. Але зародження транспортної інфраструктури Австралії можна віднести до перших десятиріч XX ст.

Особливо цікаво, що знання про нові транспортні ідеї, які розроблялися в Європі і Північній Америці, охоче використовувалися австралійцями з винахідливими пропозиціями, і паралельно з появою цих великих досягнень за кордоном в Австралії проводилися експерименти з паровими двигунами, двигунами внутрішнього згоряння і літаками. Озираючись назад, можна сказати, що хороших ідей було

достатньо і деякі дуже оригінальні роботи були виконані творчими людьми.

Населення Австралії відносно невелике, і більша частина оригінальних робіт була опрацьована з потоком нового імпортного обладнання, що з'явилося в результаті використання пари та появи за кордоном двигуна внутрішнього згоряння. Здатність австралійської інновації бути комерційно успішною в значній мірі залежить від економії за рахунок масштабу через невідомість австралійського ринку.

На кожному етапі розвитку транспорту відбувалися супутні зміни в соціальних відносинах. Можливо, найкраще це ілюструє соціальний переворот, викликаний широким поширенням транспортної мережі. Практично необмежений рух у дорожній системі породив нові концепції в містобудуванні, в управлінні фермами та в рекреаційній діяльності. Методи і ефективність нових видів транспорту спричинили аналогічний вплив на ділове і соціальне життя країни.

Сучасне суспільство змінило свій спосіб життя у відповідь на розвиток транспортних технологій. Спосіб життя був незворотно змінений цими подіями. Особиста мобільність і мобільність в сфері зайнятості тепер є невід'ємною частиною життя, а величезні відстані, які так довго ізолювали Австралію від решти світу, були подолані завдяки аероплану. Завдяки транспортним технологіям світ став «ближчим».

Використані джерела та література:

1. Australia : [англ.] The World Factbook. Washington, D.C. : Central Intelligence Agency, 2017. 29 October.
2. Аничкин О.Н., Куракова Л.И., Фролова Л.Г. Австралия. М. : Мысль, 1983. 133 с.
3. История железнодорожного транспорта в Австралии. URL: https://ru.qaz.wiki/wiki/History_of_rail_transport_in_Australia
4. Technology in Australia 1788–1988: Motorised Vehicles. Australian Science and Technology Heritage Centre (2000).
5. Максаковский В.П. Географическая картина мира: кн. II: Региональная характеристика мира. 2-е изд., Стереотип. М. : Дрофа, 2005. 480 с.
6. Транспорт в Австралии. URL: <http://www.wikiznanie.ru/ru>

РОЗДІЛ ІІІ

ВПЛИВ СТАНОВЛЕННЯ АВСТРАЛІЇ НА МІЖНАРОДНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

УДК 327 : 913 (9)

Мартинов А. Ю.

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

У статті показано, як Європейські співтовариства сприймали Австралію крізь призму британської політики. Австралія також дивилась на Європейські співтовариства крізь британські «окуляри». Перший період до 1973 р. можна назвати латентним, коли відносини Австралії тоді ще з Європейськими співтовариствами були несистемними та неінституціоналізованими. Другий період 1973-1993 рр. – це час членства Великої Британії в Європейських співтовариствах та період опосередкованих відносин Австралії з Європейськими співтовариствами. Третій період – 1993-2016 р. – це час відносин Австралії з ЄС як інтеграційною інституцією. Четвертий період, з 2016 р. й донині, пов'язаний із адаптацією австралійських відносин з ЄС до умов, сформованих після виходу Великої Британії з цієї інтеграційної структури.

***Ключові слова:** Австралія, Європейський Союз, Азійсько-Тихоокеанський регіон, зона вільної торгівлі, регіональне співробітництво, Китай, США, Японія.*

Мартынов А. Ю. Австралийский вектор политики Европейского Союза в Азиатско-Тихоокеанском регионе. В статье показано, как Европейские сообщества воспринимали Австралию через призму британской политики. Австралия также смотрела на Европейские сообщества через британские очки. Первый период до 1973 г. можно назвать латентным, когда отношения Австралии тогда еще с ЕЭС были несистемными и неинституционализированными. Второй период 1973-1993 гг. – это время членства Великобритании в ЕЭС и период опосредованных отношений Австралии с ЕЭС. Третий период – 1993-2016 гг. – это время отношений Австралии с ЕС как интеграционной институцией. Четвертый период, с 2016 г. и доныне, связан с адаптацией австралийских отношений с ЕС к условиям, которые

сформированы после выхода Великобритании из этой интеграционной структуры.

Ключевые слова: *Австралия, Европейский Союз, Азиатско-Тихоокеанский регион, зона свободной торговли, региональное сотрудничество, Китай, США, Япония.*

Andriy Martynov. Australian vector of politics of the European Union in the Asia-Pacific region. The article analyzed an important event in the development of Australia's relations with the European Communities. They perceived Australia through the prism of British policy. Australia looked at the European Communities through British glasses. The first period before 1973 can be called latent, when Australia's relations with the European Communities were unsystematic and non-institutionalized. The second period, 1973-1993, was the time of Great Britain's membership of the European Communities and the period of Australia's indirect relations with the European Communities. The third period 1993-2016 is the time of Australia's relations with the EU as an integration institution. The fourth period from 2016 to the present is related to the adaptation of Australian relations with the EU to the conditions that followed the UK's withdrawal from this European integration institution. Australia does not pursue a global foreign policy, but focuses on solving close regional problems. Most of Australia's foreign policy priorities coincide with the key objectives of the European Union's common foreign and security policy.

Keywords: *Australia, European Union, Asia-Pacific region, free trade zone, regional cooperation, China, USA, Japan.*

Австралія у 2021 р. відзначила 120-річчя з часу створення федерації. На референдумі 1999 р. більшість громадян країни проголосувала проти набуття статусу республіки, тож номінально главою держави залишається британський монарх. Визначальною подією у розвитку відносин Австралії з Європейськими співтовариствами став вступ Великої Британії до «об'єднаної» Європи 1 січня 1973 р. Особливі австралійсько-британські відносини залишались запорукою розвитку співробітництва Австралії з країнами європейського Спільного ринку, специфіка якого накладала свій відбиток на цю взаємодію. Європейські співтовариства сприймали Австралію крізь призму британської політики, в свою чергу Австралія дивилась на Європейські співтовариства крізь британські «окуляри».

Відповідно до положень Маастрихтського договору, 1 листопада 1993 р. Європейські співтовариства були перетворені на Європейський Союз. Але Велика Британія виявилась послідовно скептичною

щодо ймовірної перспективи перетворення Європейського Союзу на федеративні або конфедеративні «Сполучені штати Європи». 23 червня 2016 р. відбувся референдум щодо виходу Великої Британії з Європейського Союзу. До кінця 2020 р. тривали переговори стосовно підготовки нової угоди, яка мала встановити правила торгівлі між Британією та ЄС після завершення процедур виходу Сполученого Королівства з ЄС. Додатковим мотивом для Лондону у процесі підготовки нової торговельної угоди були внутрішні проблеми із Ольстером та Шотландією, які залишаються орієнтованими на Євросоюз, а також позиція 46-го президента США Дж. Байдена. Він, на відміну від 45-го президента США Д. Трампа, більше налаштований на взаємодію з ЄС, зокрема, щодо ймовірного створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Тому Лондону доведеться зважати на позицію Вашингтону щодо організації власної взаємодії з Євросоюзом.

Вище наведені поворотні історичні дати можна взяти за орієнтири для періодизації процесу розвитку відносин Австралії з ЄС. Перший період до 1973 р. можна назвати латентним, коли відносини Австралії тоді ще з Європейськими співтовариствами були несистемними та неінституціоналізованими. Другий період 1973-1993 рр. – це час членства Великої Британії в Європейських співтовариствах та період опосередкованих відносин Австралії з ними. Третій період 1993-2016 рр. – це час відносин Австралії з ЄС як інтеграційною інституцією. Четвертий період – з 2016 р. й донині – пов'язаний із адаптацією австралійських відносин з ЄС до умов, які настали після виходу Великої Британії з цієї європейської інтеграційної інституції. Символічно, що відразу після «шоку» від референдуму 2016 р. лунали пропозиції, аби Австралія та Нова Зеландія «замінили» Велику Британію в Європейському Союзі. Але такий розвиток подій був навіть теоретично неможливим, зважаючи на установчі документи процесу європейської інтеграції. Адже ключові нормативні документи, такі як Маастрихтський договір 1992 р. та Лісабонський договір 2007 р., фіксують можливість членства в Євросоюзі винятково для європейських держав. Австралія мало того, що неєвропейська держава географічно, а й взагалі є окремим континентом, віддаленим від Європи майже на десяток тисяч кілометрів. Однак така реальність не виключає можливості тісних зв'язків між Австралією та Євросоюзом і після формалізації процесу виходу Великої Британії з Євросоюзу. Адже Австралія, наприклад, не є офіційним членом Північноатлантичного альянсу, але дуже послідовно і тісно співпрацює з НАТО, навіть без формальної фіксації цього факту будь-якими документами.

Звичайно, «перша скрипка» в азійсько-тихоокеанській політиці належить США. Н. Д. Городня у монографії «Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 рр.)» показала, яким чином змінювалась політика Сполучених Штатів в Східній Азії в умовах глобальних змін після завершення біполярного протистояння, за часів президентства Б. Клінтона (1993-2001 рр.), відносини США з регіональними центрами сили за президентства Дж. Буша молодшого (2001-2009 рр.) та регіональне «залучення» США на багатосторонньому рівні у Східній Азії за перший термін президентства Б. Обами (2009-2013 рр.) [1, с. 3-4].

Британський історик П. Брендон в «Історії занепаду і розпаду Британської імперії» нагадав, що після знаходження в Австралії в 1850-х роках золота чіткою стала тенденція до самоуправління цієї території. Однак британці визнали легітимним утворення федерації тільки в 1901 р. [2, с. 111]. Чимало емігрантів хотіли створити «ще одну Британію», тільки в іншій півкулі. Але колишні в'язні мріяли відокремитись від свого минулого разом із британським походженням, перетворившись на вільних австралійців. Разом із Канадою та Новою Зеландією Австралія стала білим домініоном Британської імперії. У Першій світовій війні та Другій світовій війні Австралія підтримала Британію. Австралійські солдати брали участь у бойових діях на різних фронтах обох світових війн. Однак після розпаду Британської імперії Австралія почала більше орієнтуватись на Азійсько-Тихоокеанський регіон. Британія 1997 р. передала Гонконг Китаю, який став найбільшим торговельним партнером Австралії [3, с. 85-86].

«Біла книга» зовнішньої політики Австралії чітко формулює пріоритети діяльності австралійської дипломатії. Серед ключових міжнародних проблем такими важливими напрямками роботи є протидія міжнародному тероризму, непоширення зброї масового ураження, запобігання кліматичним змінам, захист прав людини, миротворча діяльність. Австралія не проводить глобальну зовнішню політику, а зосереджується на вирішенні близьких регіональних проблем. Головними у 2017 р. завданнями для австралійської дипломатії були підтримка незалежності Східного Тимору, забезпечення міжнародної діяльності в Антарктиді, взаємодія з регіональними структурами. Важливи для Австралії регіональними структурами є «Азійсько-Тихоокеанська економічна співпраця», взаємодія з державами-учасниками «Асоціації співробітництва країн Південно-Східної Азії», участь у роботі «Східно-Азійських самітів», взаємодія з державами регіону Індійського океану, співпраця з регіональними організаціями островних

держав Тихого океану, підтримка діяльності Співдружності Націй [4, с. 1]. Більшість цих пріоритетів збігається з ключовими завданнями спільної зовнішньої політики і політики безпеки Європейського Союзу. Тому ЄС сприймає Австралію як важливого партнера на міжнародній арені. Це стало особливо наглядним за часів адміністрації 45-го президента США Д. Трампа. Після інавгурації одним із перших рішень Д. Трампа була відмова від «Транстихоокеанської зони вільної торгівлі», яку відстоювала адміністрація Б. Обами. Натомість у 2017-2020 рр. адміністрація президента США Д. Трампа, враховуючи стратегічні торговельно-економічні та військово-політичні інтереси США в Азії, висунула стратегію Індо-Тихоокеанського регіону як єдиного цілого американської політики у сфері торгівлі і національної безпеки [5, с. 2].

Суттєвим ускладненням для політики Євросоюзу щодо Австралії став проєкт виходу Великої Британії з ЄС. Цей процес відбувався попри чіткі розрахунки збитків такого розриву для усіх ключових галузей світової економіки [6, с. 169]. Власне перемога 3 листопада 2020 р. на президентських виборах у США кандидата від Демократичної партії США Дж. Байдена посприяла поживленню переговорів між Британією та ЄС щодо нової торговельної угоди, яка мала врахувати й проблему відкритого митного простору між британською Північною Ірландією та Республікою Ірландія у складі Європейського Союзу. Це означає, що Австралія також пристосовуватиме свою політику щодо ЄС до нових реалій.

Метою цієї статті є аналіз особливостей розвитку австралійського вектору політики ЄС у азійсько-тихоокеанському просторі.

Впродовж 1990-х рр. популярними були роздуми з приводу переміщення центру розвитку світової економіки з берегів Атлантичного океану на береги Тихого океану. У цьому контексті відносини ЄС з країнами Азії набували особливого значення, тим паче, що зв'язки європейських країн з азійськими мають велику історію. Прямі торговельні зв'язки Європи з Китаєм були встановлені португальцями у XVI ст. Далі були опіумні війни 1839-1842 рр. та 1856-1860 рр. Китайці повставали проти європейського домінування під час Тайпінського повстання 1850-1864 рр. та Боксерського повстання 1899-1901 рр. Непростими були відносини Європи з Азією й у першій половині XX ст., на яке припадають дві світові війни та початок краху європейського колоніалізму.

Першим азійським партнером Європейського економічного співтовариства стала Японія. Стрімкий економічний розвиток цієї країни

спричинив до того, що Японія в 1966 р. за рівнем валового внутрішнього продукту випередила Італію, в 1967 р. – Велику Британію, в 1968 р. – Францію, в 1969 р. – ФРН [7, с. 2]. Зрештою Європейське економічне співтовариство у 1977 р. встановило офіційні відносини з «Асоціацією співробітництва країн Південно-Східної Азії» (АСЕАН). Зазначена інтеграційна структура була створена 1967 р. у складі Індонезії, Малайзії, Філіппін, Сінгапуру, Таїланду. 1984 р. до АСЕАН вступив Бруней. Станом на 1984 р. експорт країн АСЕАН до країн Європейського економічного співтовариства досяг 9,5 млрд. дол. [7, с. 3]. «Азійські тигри», або «нові індустріальні країни», у міжнародному поділі праці посіли місце своєрідного виробничого цеху.

Після закінчення «холодної війни» членами АСЕАН стали Лаос, Камбоджа, В'єтнам та М'янма. Вступ останньої створив політичні проблеми у відносинах АСЕАН з ЄС, адже Євросоюз та США гостро критикують місцевий військовий режим, на що партнери М'янми по АСЕАН свідомо закривають очі. Більше уваги приділяється розвитку економічної співпраці. За умов світової економічної кризи, яка розпочалась у 2008 р., країни АСЕАН вимушено відмовилися від плану створення спільної азійської грошової одиниці ACU – «Asian Currency Unit», яка мала стати азійським аналогом спільної європейської грошової одиниці.

Зазначимо, що впродовж 1970-х рр. Європейське економічне співтовариство активно встановлювало зв'язки з країнами Південної Азії. Наприклад, у 1973 р. ЄЕС підписало торговельну угоду з Індією, у 1975 р. – зі Шрі-Ланкою, у 1976 р. – з Пакистаном та Бангладеш [8, с. 13]. По мірі розвитку співпраці з країнами Південної Азії Європейське економічне співтовариство отримало проблему розвитку відносин з названими країнами регіону за умов запеклої конфронтації між ними. Зрештою, на рівень стратегічного партнерства у 1990-х рр. вийшли відносини ЄЕС з Індією, що додавало напруги у відносинах з Пакистаном. У 1983 р. в Делі було відкрито представництво Європейського економічного співтовариства. У 1984 р. Греція блокувала відносини з Пакистаном, який, на думку Афін, підтримував поділ Кіпру.

Першою азійською країною, яка у квітні 1979 р. призначила свого посла при Європейських співтовариствах, стала Японія [9, с. 15]. Починаючи з 1980 р., Австралія проводить регулярні консультації з Європейським економічним співтовариством. До цього процесу також залучена Нова Зеландія. Нагадаємо, що колишній голова Європейської комісії Р. Проді навіть порівнював останню з Україною, наголошуючи, що Нова Зеландія також має європейську ментальність, але

це не дає їй підстав стукати у двері Євросоюзу. Насправді, Нова Зеландія має активну торгівлю з ЄС, хоча, наприклад, продукти її сільського господарства й конкурують з товарами європейських фермерів.

Азійська політика Європейського Союзу після закінчення «холодної війни» набула чіткий профіль у 1990-х рр. Вона реалізується на основі багатосторонніх та секторальних угод, спеціальних стратегічних концепцій. Основу співпраці складають економічні стосунки, сприяння азійському регіональному співробітництву, налагодження діалогу з актуальних світових проблем.

У зазначеному форматі 1-2 березня 1996 р. у Бангкоку відбувся перший європейсько-азійський саміт [10, с. 150]. Однак вже наступного 1997 р. азійська економіка опинилася в стані регіональної кризи. Азійська економічна криза 1997 р. стала першим симптомом негараздів спекулятивного капіталізму. Відтік капіталів з азійських фондових бірж 28 жовтня 1997 р. створив проблеми для глобальної економіки. За наслідками кризи було створено механізм погодження інтересів Європейського Союзу та азійських країн. Водночас Євросоюз тільки спостерігав за діяльністю міждержавного форуму «Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва» (АТЕС). У листопаді 1989 р. до нього увійшли країни АСЕАН – Індонезія, Таїланд, Філіппіни, Малайзія, Сінгапур, Бруней, а також Японія, Республіка Корея, Австралія, Нова Зеландія, США і Канада. У 1991 р. до АТЕС приєднався Китай, Гонконг та Тайвань. Нарешті в 1997 р. до АТЕС вступили В'єтнам, Перу та Росія. Причому Росія розглядає себе як вузол, об'єднуючий Європу, Азію та Америку.

Поступово диференціюється політика Євросоюзу щодо країн Північно-Східної Азії – Китаю, Японії, Республіки Корея та КНДР, Монголії і Тайваню. Євросоюз обережно ставиться до тайванської проблеми. Починаючи з 1997 р., Євросоюз був учасником «Korean Peninsula Energy Development Organization» (KEDO). Однак ядерну проблему КНДР врегулювати таким чином не вдалося. Восени 2006 р. Пхеньян провів перше ядерне випробування, а 25 травня 2009 р. – ще одне ядерне випробування. Отже, де-факто відбулося поширення ядерної зброї на Корейський півострів, запобігти чому не вдалося ні ЄС, ні США, ні Росії, ні Китаю.

Відносини Євросоюзу з країнами Південно-Східної Азії – Брунеєм, Індонезією, Малайзією, Філіппінами, Сінгапуром, Таїландом, Камбоджею, Лаосом, В'єтнамом, М'янмою – розвиваються у форматі діалогу з АСЕАН. Зокрема, з 1994 р. Євросоюз у співпраці з АСЕ-

АН багато уваги приділяє проблемам захисту прав людини. Євросоюз критикує військових М'янми за переслідування Аун Сан Су Чжі.

Серед країн Південної Азії – Індії, Пакистану, Бангладеш, Шрі-Ланки, Непалу, Бутану, Мальдівських островів – Європейський Союз найтісніше співпрацює з Індією. Пакистан опинився під вогнем критики за нестабільні демократичні інститути та поступливість афганським талібам. Після проведення у травні 1998 р. ядерних випробувань у Індії та Пакистані їхні відносини з ЄС були «заморожені». Але вже 2002 р. санкції фактично були скасовані, оскільки Пакистан та Індія знадобилися США для ведення війни в Афганістані. Євросоюз занепокоєний внутрішньополітичною нестабільністю у Бангладеш та Непалі. У Шрі-Ланці Євросоюз вимагає замирення місцевих сингалів та тамілів. Лише у травні 2009 р. урядові шрі-ланкійські війська звітували про перемогу над сепаратистським угрупованням «Тигрів визволення Таміл Іламу». Однак стабільно гострими залишаються індійсько-пакистанські відносини. Індонезія намагалася силою утримати Східний Тимор та Ачех, нестабільною залишалася ситуація на Корейському півострові, тривала напруга у відносинах між Китаєм та Тайванем. Причому можливості Євросоюзу впливати на врегулювання цих проблем обмежені.

Після закінчення «холодної війни» ЄС та Японія започаткували діалог з питань регіональної та глобальної безпеки. У червні 1992 р. Японія та країни Європейської Спільноти взяли участь у операції ООН зі встановлення громадянського миру у Камбоджі [11, с. 87].

Економічна рецесія 1990-х рр., а потім світова економічна криза, яка розпочалася восени 2008 р., обмежили торговельно-економічний потенціал відносин Японії та Євросоюзу. Японія залишається зацікавленою у вибудовуванні противаг Китаю, у чому інтереси ЄС та Японії збігаються.

Водночас Японія не відмовляється від глобальної геополітичної гри. У 2006 р. міністр закордонних справ Японії Таро Асо (у 2009 р. він був прем'єр-міністром) запропонував реалізувати проект «Арки свободи і процвітання». У ньому Японія окреслила євразійську зону «від Північно-Східної Азії до Центральної Азії, Кавказу, Туреччини, Центральної і Східної Європи до країн Балтії», в якій мала намір проводити процес демократизації. Як бачимо, зони інтересів Євросоюзу та Японії співпадають, що може зумовити й жорсткішу конкуренцію між ними за захоплення нових ринків.

У квітні 1978 р. Європейські співтовариства підписали першу торговельну угоду з Китайською Народною Республікою [12, с. 59].

У червні 1979 р. Китай розпочав успішне проведення економічних реформ, спрямованих на відкриття Піднебесної світовому ринку. Станом на середину 1980-х рр. частка Європейської Спільноти складала 15,8% обсягу торгівлі КНР [13, с. 42]. Після придушення 4 червня 1989 р. демократичних виступів студентів на пекінській площі Тяньаньмень Європейська Спільнота запровадила політичні та економічні санкції проти Китаю. Хоча, як визнає З. Бжезинський, «таємна місія Б. Скоукрофта у Пекін запевнила китайців, що американська реакція буде формальною» [14, с. 58]. На основі принципу «одна країна – дві суспільно-політичні системи» 1 липня 1997 р. Велика Британія передала Китаю контроль над Гонконгом. 20 грудня 1999 р. Португалія повернула Китаю Макао. Символічно, що після встановлення дипломатичних відносин між Македонією та Тайванем Китай у Раді Безпеки ООН голосував проти продовження у 2000 р. перебування миротворців ООН у цій балканській країні. Тим самим Китай безпосередньо вплинув на інтереси безпеки Євросоюзу. Фактично Китай поступово перетворюється на більш впливову, аніж США, ЄС та Японія, економічну потугу. Валовий внутрішній продукт Китаю складає більше 20 відсотків валового продукту світової економіки. Піднебесна володіє золотовалютними резервами у обсязі 1,9 трлн. дол., які на дві третини номіновані в американських доларах. Китай сприймає економічні аспекти глобалізації, але її політичну складову розглядає як загрозу своїй незалежності та суверенітету. Загалом Європейський Союз ставиться до Китаю не як до СРСР за доби «холодної війни», тобто не як до стратегічного ворога, а як до складного партнера. Зокрема, ЄС насторожено ставиться до перспективи поглинання материковим Китаєм Тайваню. Однак економічні інтереси штовхають Пекін до налагодження прагматичних відносин із Вашингтоном.

Лібералізація та демократизація Китаю може привести його до територіальної диференціації та втрати перспективи перетворитися на один з полюсів сили в новій системі міжнародних відносин. Однак США можуть запропонувати Китаю кондомініум у світі. Офіційно китайська зовнішня політика орієнтується на відділення політики від економіки, зміцнення світового порядку, розвіювання чуток про «китайську загрозу» та запобігання новій «холодній війні» [15, с. 25]. Водночас Китай перетворився на економічного конкурента Євросоюзу у Латинській Америці [16, с. 113]. Також слід пам'ятати про ядерну потугу Китаю. У середині 1990-х рр. він мав 435 ядерних боеголовок. В той час як Франція мала 450 боеголовок, а Велика Британія – лише 185 ядерних боезарядів [17, с. 20].

Китай більш активно, ніж Європейський Союз, претендує на статус світового центру сили. Однак економічні інтереси змусили Європейський Союз у 2000 р. зняти заперечення щодо вступу Китаю до Світової організації торгівлі [18, с. 179]. Китай перетворився на «фабрику» Євросоюзу [19, с. 111]. Проблемним залишалося питання дії ембарго Європейського Союзу на продаж зброї Китаю. Воно було запроваджено після червневих 1989 р. подій на пекінській площі Тяньаньмень. У січні 2004 р. президент Франції Ж. Ширак пропонував скасувати ці обмеження. Загалом обсяг торгівлі між Китаєм та Європейським Союзом досяг піку у 2006 р. [20, с. 17]. 28 листопада 2007 р. у Пекіні відбувся 10-й саміт Китай – Європейський Союз. Передбачалося, що у 2011 р. за показниками споживання нафти та газу Китай вийде на показник 60% використання ресурсів Європейським Союзом [21, с. 99]. За даними китайської статистики 2007 р., обсяг прямих іноземних інвестицій за кордоном зріс на 25,3% порівняно з 2006 р. та досяг 25,53 млрд. дол. Майже сім тисяч китайських інвесторів створили у 173 країнах світу понад десять тисяч підприємств. У 2007 р. вони заробили 337,6 млрд. дол. [22, с. 11]. Найбільше китайський капітал просунувся у країнах Азії та Латинської Америки. Однак Європейський Союз також не залишився поза китайською увагою. Пекін розглядав його в ролі плацдарму свого економічного наступу.

Європейський Союз стає зразком для розвитку інтеграційних процесів в азійському регіоні. Задачею Китаю залишається створення у США та Європейського Союзу залежності від свого промислового імпорту. Цей факт спонукав Євросоюз до перегляду позиції щодо прав людини в КНР. У заключному документі гельсінського саміту Китаю та Європейського Союзу так і не було зафіксовано критичних положень щодо дотримання прав людини в Китаї.

Натомість США розглядають Китай у ролі свого основного глобального конкурента. Внаслідок скорочення обсягів експорту у четвертому кварталі 2008 р. зменшився темп зростання китайської економіки. У рамках «Світової організації торгівлі» Китай переглядав умови торгівлі сільськогосподарськими товарами. У березні 2008 р. Євросоюз фактично змирився з брутальними китайськими методами наведення порядку у Тибеті. Однак у грудні 2008 р. в Парижі так і не відбувся черговий саміт Європейського Союзу та Китаю. Тоді Пекін відмовився брати у ньому участь на знак протесту проти зустрічі головуючого тоді в ЄС президента Франції Н. Саркозі з тибетським лідером у вигнанні Далай-ламою. Тому саміт ЄС – Китай відбувся

лише у травні 2009 р. в Празі. Обговорювалася проблема активізації економічних та політичних зв'язків.

«Вільна федерація у Західній Європі, – зазначав С. Гантінгтон, – тісно пов'язана зі Сполученими Штатами культурно, політично та економічно, не загрожує безпеці Америки. Об'єднаний, впливовий і агресивний Китай міг би створювати таку загрозу» [23, с. 294]. Згідно з оцінкою Національної розвідувальної ради США (Global Trends 2025: A Transformed World. NIC, November 2008 р.), принаймні, до остаточного перетворення Китаю на світову потугу, США залишатимуться єдиною наймогутнішою державою, але стануть менш домінуючими. У 2008 р. Австралія долучилася до Групи Двадцяти провідних економік світу.

Після інавгурації Барака Обами у січні 2009 р. у статті в «Файнешнл таймс» один із його радників із зовнішньополітичних питань З. Бжезинський висловився за пріоритет американсько-китайського союзу. Китай є найбільшим американським кредитором, але водночас Китаю потрібні американські інвестиції. На зустрічі «великої двадцятки» 1-2 квітня 2009 р. у Лондоні Китай пропонував, аби метою реформування глобальної фінансової системи було обрано створення міжнародної резервної валюти, яка не буде пов'язана з конкретними державами та зберігатиме стабільність у тривалій перспективі. Це давало би можливість усунути дефекти існуючої системи. В якості такої «універсальної» валюти китайці пропонували використовувати «спеціальні права кредитування» (special drawing rights), існуючий віртуальний розрахунковий засіб Міжнародного валютного фонду, прив'язаний до «кошика валют» американського долара, євро, японської ієни та британського фунта стерлінгів.

Індія традиційно історично розглядається як важливий європейський партнер [24, с. 32]. Франція уклала 2008 р. контракти на побудови атомних станцій у Індії, залучившись до конкуренції у цій сфері зі США та Росією. 7 березня 1997 р. у столиці Маврикія Порт-Луї було створено «Асоціацію регіонального співробітництва країн Індійського океану», до якої увійшли Австралія, Індія, Кенія, Маврикій, Оман, Сінгапур, Південно-Африканська Республіка, Індонезія, Ємен, Мадагаскар, Малайзія, Мозамбік, Танзанія, Шрі-Ланка. Спостерігачами тоді стали Франція та Японія [25, с. 2]. Однак країни, диференційовані за рівнем розвитку та цивілізаційною належністю, так і не змогли налагодити дієве співробітництво. Наприклад, Індія разом з Пакистаном, Бангладеш, Бутаном, Непалом, Шрі-Ланкою, Мальдівськими островами входить до «Асоціації співробітництва країн Пів-

денної Азії». Зв'язки між різними угрупованнями розвинуті слабо. Проблемним питанням у стосунках Євросоюзу з Індією залишається проблема ядерної зброї. З точки зору Індії, володіння ядерною зброєю є ще одним аргументом на користь набуття статусу постійного члена Ради Безпеки ООН. Однак Індії важко бути ініціатором стратегічних змін в ієрархії міжнародних відносин. Правда, після того, як у травні 1998 р. Індія провела випробування власної ядерної зброї, Європейський Союз активізував політику на індійському напрямку. Адже загострення індійсько-пакистанських відносин синхронізувалося з кризою навколо Косово. 30 листопада 2007 р. у Делі відбувся 8-й саміт Індія – Європейський Союз. Цього разу на його порядку денному домінували питання торговельно-економічного співробітництва [26, с. 15].

Серед азійських гігантів, які вибудовують багатополярний світ, Європейський Союз почувається як периферійна потуга [27, с. 11]. Принаймні у такому стані справи перебуватимуть, доки Євросоюз остаточно не сформує ефективну спільну зовнішню політику. Країни АСЕАН залишаються пріоритетними азійськими партнерами Європейського Союзу. Європейський Союз поки що не має офіційних зносин із «Шанхайською організацією співробітництва» (ШОС). Вступ до ШОС Індії та Пакистану міг би внести до ШОС конфліктний потенціал цих держав. Водночас можливий вступ Ірану міг би надати ШОС блоковий характер. Саме існування ШОС як самостійної міжнародної євразійської структури навряд чи відповідає інтересам Євросоюзу. Так само як і домінування Китаю в АСЕАН.

Європейський Союз підтримує режим проведення регулярних самітів з Корейською Республікою. Внаслідок цього Євросоюз залучений до вирішення проблеми поширення ядерної зброї на Корейському півострові. ЄС послідовно виступає за мирне вирішення корейської проблеми. Європейська Спільнота у березні 1993 р. засудила вихід КНДР з режиму Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, хоча Республіка Корея й залишається під військовим протекторатом США. Після смерті 8 липня 1994 р. Кім Ір Сена обстановка на Корейському півострові почала нормалізуватися. Ядерну енергетику КНДР пропонувалося розвивати за допомоги та під контролем міжнародної спільноти. Євросоюз підтримує розвиток мирного діалогу між КНДР та Республікою Корея. Восени 2006 р. Євросоюз засудив проведення режимом Кім Чен Іра ядерного випробування.

26 червня 2008 р. КНДР передала КНР матеріали про свою ядерну програму. Ситуація загострилася після повідомлень про інсульт у

Кім Чен Іра. 4 квітня 2009 р. КНДР провела випробування міжконтинентальної ракети. Велика Британія та Франція в ООН підтримували ідею Японії щодо запровадження жорсткіших санкцій проти КНДР.

В Азії політичний ідеалізм Євросоюзу поступається політичному реалізму. Хоча використовується й досвід Нарад з безпеки та співробітництва в Європі. На початку червня 2002 р. у Алмати відбулася зустріч лідерів Азербайджану, Афганістану, Єгипту, Ірану, Ізраїлю, Казахстану, Китаю, Киргизстану, Монголії, Палестини, Таджикистану, Туреччини та Узбекистану, на якій було запропоновано відкрити перспективу виходу на загальнорегіональну систему гарантування безпеки. На зустрічі обговорювалися й питання індійсько-пакистанського замирення.

Попри наявні проблеми, Європейський Союз залишається прикладом інтеграції для багатьох азійських регіональних інтеграційних угруповань. У січні 2009 р. Японія та Республіка Корея активізували переговори про створення зони вільної торгівлі. Китай поставив собі за мету стати лідером в процесі виходу з глобальної економічної кризи. Тому вимоги ЄС та США щодо зміцнення юаня на фоні глобальної рецесії виглядали для Китаю як вимога економічного самогубства. Водночас збереження купівельної спроможності західних споживачів було умовою для розвитку китайського виробництва.

Ключовими азійськими партнерами Європейського Союзу залишаються Китай, Індія, Республіка Корея. Водночас ЄС, США та Китай вважаються новою «великою трійкою» [28, с. 34]. Хоча США продовжують розглядати азійські країни та Європу як геостратегічні регіони власної імперії [29, с. 88]. Поки що Євросоюз не перетворився на периферію азійсько-тихоокеанської потуги у багатополюсному світі. Хоча й існують прогнози щодо посилення конкуренції між «золоти мільярдом» та китайським мільярдом населення. Зазначена тенденція навіть не проглядалася за умов світової економічної кризи, яка розпочалася восени 2008 р., хоча й були прогнози щодо того, що Росія та Китай вийдуть з кризи наддержавами. Однак такий розвиток подій не може вважатися гарантованим. Прикладом спільних зусиль ЄС та Австралії, зокрема, у ООН, є миротворча операція у Східному Тиморі, який у 1999-2006 рр. домігся незалежності від Індонезії [30, с. 41]. На межі ХХ-ХХІ ст. Австралія послідовно нарощує свій регіональний вплив. У липні 2003 р. було проведено антитерористичну операцію на Соломонових островах, які з міркувань безпеки вважають «заднім двором» Австралії [31, с. 1].

На відміну від Європейського Союзу, який у регіонах по периметру своїх зовнішніх кордонів віддає перевагу «м'якій силі», Австралія не нехтує й військовою силою [32, с. 1]. Також помітною стала тенденція до більш активного залучення Австралії до військових операцій під егідою США та НАТО (Афганістан, Ірак, Сирія) [33, с. 1]. Наприкінці листопада 2020 р. в Афганістані загинув 25-й австралійський солдат, що стало приводом для визнання факту військових злочинів, які австралійські спецназівці скоювали у Афганістані під час ініціації до лав спецназу [34, с. 1]. Тобто Австралія робить свій внесок у зміцнення євроатлантичної безпеки. Однак при цьому пріоритетним напрямком діяльності австралійської дипломатії залишається Азія [35, с. 1]. У 2015 р., на відміну від ЄС, який прийняв чимало сирійських біженців, Австралія переглянула ліберальні правила прийому біженців [36, с. 1].

Австралія є ланкою, яка пов'язує євроатлантичний регіон із індо-тихоокеанським. За умов глобалізації Австралія більше не буде на узбіччі світових процесів. У 2008 р. Євросоюз та Австралія підписали угоду про партнерство. Австралія в Брюсселі відкрила своє представництво при ЄС. У свою чергу представництво ЄС у Австралії працює в м. Канберра. У 2009 р. експорт товарів і послуг з країн ЄС до Австралії становив 38,5 млрд. євро, а імпорт товарів і послуг з Австралії склав 16 млрд. євро [37, с. 1]. Потужним конкурентом ЄС і США в австралійській економіці є Китай. Саме китайські інвестиції, попри кризові явища в економіці, стимулювали бум нерухомості у Мельбурні [38, с. 1]. Одночасно Китай розглядає Австралію як ланку американської стратегії, яка спрямована на розбудову вісі США – Австралія – Індія – Японія, що має «стримувати» Китай.

15 листопада 2020 р. п'ятнадцять країн Азії підписали Угоду про регіональне загальне економічне партнерство [39, с. 1]. За межами фактично поглибленої зони вільної торгівлі залишилась Індія, яка сподівається стати ще однією «майстернею світу», тому орієнтується на певний протекціонізм власних виробників. Нагадаємо, що США за президентства Д. Трампа реалізовували протекціоністський економічний курс [40, с. 1]. Загальне регіональне економічне партнерство вже вважають китайським варіантом Європейського Союзу. За даними державного департаменту США, у 2018 р. завдяки створеній 2005 р. зоні вільної торгівлі між Австралією і США товарообіг досяг 65,9 млрд. дол. [41, с. 1]. Однак європейські експерти вважають, що створення «Регіонального загального азійського економічного» партнерства у форматі зони вільної торгівлі, участь у якому беруть також

Австралія та Японія, може означати більше регіонального протекціонізму для європейських товарів. США за президентства Д. Трампа ізолювались від двох проектів зон вільної торгівлі – Євроатлантичного і Транстихоокеанського. Лобістом обох зон вільної торгівлі була адміністрація Б. Обами. Відкритим є питання, чи зможе адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена повернутися до цих обох проектів на основі ліберальних правил торгівлі СОТ [42, с. 1].

Отже, Австралія зробила вибір на користь регіональної зони вільної торгівлі, що також позначиться на її торговельних відносинах з Європейським Союзом. Значною мірою це залежить від ступеня гнучкості Великої Британії у торговельних відносинах з ЄС. Не менш важливим фактором є умови адаптації Австралії до торговельного режиму в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Адміністрація 46-го президента США Дж. Байдена, скоріше за все, наполягатиме, аби існуючі торговельні регіональні режими були якомога більш ліберальними. Найближча перспектива покаже, наскільки такі прагнення є реалістичними.

Використані джерела та література:

1. Городня Н.Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989-2013 pp.): монографія. К. : «Прінт-Сервіс», 2014. 528 с.
2. Брендон П. Упадок и разрушение Британской империи. 1781-1997. М. : АСТ, 2010. 983 с.
3. Барановский В.Г. Европейское сообщество в системе международных отношений. М. : Международные отношения, 1986. 350 с.
4. Foreign Policy White Paper 2017. URL: // <https://www.dfat.gov.au/publication/minisite/2017-foreign-policy-white-paper/fpwhitepaper/foreign-policy-white-paper.html>
5. The U.S. Vision of the Indo-Pacific Region. URL: // <https://www.state.gov/the-us-vision-for-the-indo-pacific-region-2/>
6. Sampson T. Brexit: The Economics of International Disintegration. *Journal of Economic Perspectives*. 2017. Volume 31. Number 4.
7. Nürnberger Erklärung zur Vertieften Partnerschaft zwischen EU und ASEAN verabschiedet auf der 16.EU-ASEAN Außenministerkonferenz am 15. März 2007. *Internationale Politik*. 2007. №3.
8. Миракян Э.Г. АСЕАН – ЕЭС: начало диалога (1971-1984). *Восток (Oriens)*. 2007. № 6. С. 134-139.
9. Носков М.Г. ЕС и Япония: отношения без компромиссов. *Современная Европа*. 2008. № 2. С. 8-24.
10. Гайдуков Л.Ф., Манжол В.А., Коміренко І.Д., Губерський Л.В. та ін. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки). К. : Либідь, 2001. 624 с.

11. Ачкасов В.А., Ланцов С.А. Мировая политика и международные отношения. СПб : Питер., 2007. 480 с.
12. Шущинь Гао. Внешняя политика КНР в условиях глобализации. *Азия и Африка сегодня*. 2005. № 3. С. 25-28.
13. EU-China. Close Partner, growing responsibilities. A policy paper on EU-China trade and investment // European Commission. Brussels / COM 631 URL: http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/october/tradoc_130791.pdf
14. Бжезинский З. Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. М. : Международные отношения, 2007.
15. Усов В. Индийский океан. Интеграционные процессы набирают обороты . *Азия и Африка сегодня*. 1998. № 7. С. 27-31.
16. Dussel P. China und Lateinamerika. Hat die „Exportorientierte Entwicklung“ angesichts der Exportoffensive Chinas noch eine Chance? *PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*. 2006. № 1.
17. Europa. Ereignisse und Entwicklungen seit 1945. Neuausgabe das ganze Europa. *Zeitgeschichte, Staaten, Perspektiven*. Freiburg im Breisgau : Ploetz, 1999.
18. Australien, Commonwealth of Australia. *Der Fischer Weltalmanach. Zahlen. Daten. Fakten*. Frankfurt am Mein, 1998.
19. Gehler M. Europa. Von der Utopie zum Euro. Frankfurt-am-Mein, 2002.
20. Global Europe competing in the world. A contribution to the EU's growth and jobs strategy // Directorate General for Trade. Brussels 4 October 2006. URL: <http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/html/130376.html>
21. Friedrich S. China und die Europäische Union. Europas Weltpolitische Rolle aus chinesischer Sicht. Hamburg, 2000.
22. Жуков С.В. Энергетические интересы Китая в Центральной Азии. *Восток (Oriens)*. 2007. № 6. С. 89-101.
23. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. Львів : Кальварія, 2006. 474 с.
24. Joint Statement of the 8th India – EU Summit on Delhi in 30 November 2007. URL: <http://www.internationalepolitik.de>
25. Holtz A. Unruhe in Australiens «Hinterhof». URL: <https://www.internationalepolitik.de/de/unruhe-australiens-hinterhof>
26. Khanna P. The Second World: Empires and Influence in the New Global Order. London : Allen Lane, 2008.
27. Katzenstein P. A World of Regions. Asia and Europe in the American imperial. New York, 2005.
28. Skrobek T. Implosion eines Traumes. URL: <https://www.internationalepolitik.de/de/implosion-eines-traumes>
29. Messner D. The European Union: Protagonist in a Multilateral World order or Peripheral Power in the «Asia-Pacific» century? *Internationale Politik*. 2007. № 1.

30. Mann M. Geschichte Indiens. Vom 18 bis zum 21. Jahrhundert. Paderborn, 2005.
31. Gynge A. Australien's Emerging Global Role. URL: <https://www.onlineucpress.edu/currenthistory/article/104/680/99/08337/Australia-emerging-global-role>
32. Kalkhof M. Chinas Sieg, Europas Problem. URL: <https://www.t-online.de/nachrichten/ausland/internationale-politik/id-88953884/neues-freihandelsabkommen-in-asien-das-ist-neue-europas-problem.html>
33. Susbielle J. China-USA. Der Programmierte Krieg. Aus dem Französischen. Berlin, 2007.
34. Australische Elite Soldaten begingen Kriegsverbrechen in Afghanistan. URL: <https://www.welt.de/politik/ausland/article220484344/australische-elite-soldaten-begingen-kriegsverbrechen-in-afghanistan.html>
35. Nethery A. Australian's Refugee Detention Regime: Offshore and Unaccountable. URL: <https://www.online.ucpress.edu/currenthistory/article/118/809/222/107505/Australia-s-refugee-detention-regime-offshore-and>
36. Relations with the EU. URL: <https://belgium.embassy.gov.au/bsis/relations.html>
37. Li Chang. Hopes and Doubts in Beijing. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-11-13/hopes-and-doubts-beijing>
38. Schmilewski J. Bauboom in Melbourne. URL: <https://www.internationalepolitik.de/de/bauboom-melbourne>
39. The meaning of RCEP the world's biggest trade agreement. URL: <https://www.economist.com/finance-and-economics/2020/11/15/the-meaning-of-rcep-the-words-biggest-trade-agreement>
40. Wainwright E., Harris M. Lektionen aus dem Südpazifik. URL: <https://www.internationalepoliti.de/de/lektionen-aus-dem-suedpazifik>
41. Westley M. Australia Faces a Changing Asia. URL: <https://www.online.ucpress.edu/currenthistory/article/109/728/227/107258/Australia-faces-a-changing-asia>
42. U.S. Relations with Australia. URL: <https://www.state.gov/u-s-relations-with-australia/>

МІСЦЕ Й РОЛЬ АВСТРАЛІЇ В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

Проаналізовано особливості геополітичних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, розглянуто міжнародно-політичну ситуацію на європейському континенті у вказаний період. Досліджено системні передумови Першої світової війни. Показано специфіку відносин Австралійського Союзу з Великою Британією в контексті регіональних та глобальних геополітичних процесів початку ХХ ст. Проаналізовано особливості участі Австралійського Союзу у Першій світовій війні, зокрема, розглянуто роль австралійських військових на конкретних театрах військових дій.

***Ключові слова:** геополітика, Австралійський Союз, імперіалізм, Перша світова війна, Анзак.*

Ветринский И. М. Место и роль Австралии в геополитических процессах первой трети ХХ в. Проанализированы особенности геополитических процессов конца ХІХ – начала ХХ в., в частности рассмотрена международно-политическая ситуация на европейском континенте в указанный период. Исследуются системные предпосылки Первой мировой войны. Показана специфика отношений Австралійського Союзу с Великобританией в контексте региональных и глобальных геополитических процессов начала ХХ в. Проанализированы особенности участия Австралійського Союзу в Первой мировой войне, в частности, рассмотрена роль австралійських военных на конкретных театрах военных действий.

***Ключевые слова:** геополитика, Австралійський Союз, империализм, Первая мировая война, Анзак.*

Igor Vietrynskyi. The place and role of Australia in the geopolitical processes of the first third of the XX-th century. The features of the geopolitical processes of the late 19th - early 20th centuries are analyzed, in particular, the international political situation on the European continent during this period is considered. The systematic prerequisites of the First World War are analyzed. The peculiarity of relations between Commonwealth of Australia and Great Britain in the context of the regional and global geopolitical processes of the early twentieth century is shown. The peculiarities of the participation of the Commonwealth of Australia in the First World War were analyzed, in particular, examined the role of Australian military in specific theatres of war.

Keywords: *Geopolitics, Commonwealth of Australia, imperialism, First World War, Anzac.*

Період кінця XIX – початку XX ст. відомий також як епоха імперіалізму. Саме в цей час боротьба за контроль над простором в її класичному вигляді – боротьби великих держав за території – набула максимального напруження. Провідні геополітичні гравці (Велика Британія, Франція, Російська імперія та ін.) прагнули закріпити свої позиції, здобуті в процесі колоніального суперництва, та захистити територіальні надбання. Їхні суперники (Німеччина, Османська імперія, Австро-Угорська імперія та ін.) мали на меті змінити існуючий світовий порядок згідно власних геополітичних амбіцій, зокрема, – відвоювати частину чужих підлеглих територій, посиливши тим самим свій економічний і військовий потенціал. Саме боротьба за безпосередній контроль над територією стала головною причиною початку Першої світової війни, яка стала практичним втіленням зіткнення геополітичних стратегій. Зважаючи на те, що до 1930-х рр. Австралія з огляду на свій підлеглий статус (колонії та, пізніше, – домініону) не мала зовнішньополітичної суб'єктності, рішення щодо її участі у військових конфліктах приймав уряд метрополії – Великої Британії. Однак, це не завадило населенню молодій країні взяти дієву участь в геополітичних процесах початку XX ст. Зокрема, австралійські добровольці та країна в цілому зробили вагомий внесок у перемогу Британії та її союзників під час Першої світової війни. Крім того, саме за наслідками участі у Великій війні уряд Австралійського Союзу отримав підвалини для подальшої боротьби за міжнародну суб'єктність держави, яка виявилася успішною.

Метою статті є аналіз міжнародно-політичної ситуації напередодні Першої світової війни, а також виявлення особливостей участі Австралійського Союзу в глобальних та регіональних геополітичних процесах того часу.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. назріла загальна криза міжнародного порядку: старі імперські структури поступово занепадали, а національно-визвольні рухи ставали все потужнішими. Яскравим прикладом може слугувати Оттоманська імперія, яка в цей період ослабла настільки, що втратила значну частину своїх володінь у Європі внаслідок Першої Балканської війни проти коаліції Болгарії, Греції, Сербії і Чорногорії. Водночас швидкий початок Другої Балканської війни між учорашніми союзниками (Грецією, Сербією і Чорногорією з одного боку й Болгарією – з іншого) продемонстрував нестабіль-

ність системи міжнародних договорів – військова сила продовжувала бути основним інструментом досягнення зовнішньополітичних цілей.

Відповідно до специфіки міжнародних відносин епохи імперіалізму війна та «жорстка сила» розглядалися в якості основного й цілком природного засобу досягнення політичної чи економічної мети. Величезні бюджетні видатки на нарощення військового потенціалу були логічним елементом економічної системи, оскільки потужні армія і флот давали можливість розширювати свої територіальні чи колоніальні володіння й відповідно розвивати економічний потенціал держави. Проблема подібного підходу полягала в тому, що мілітаризація та гонка озброєнь, здійснювана декількома великими державами-конкурентами, неминуче вела до глобального зіткнення. Особливо ця загроза актуалізувалася саме на початку XX ст., оскільки фактично всі відомі сухопутні території були вже поділені між імперіями; проте, незважаючи на це, експансіоністська імперська політика в умовах багатополярності була основною формою міжнародних відносин цієї доби. Водночас система військових союзів, таємний характер дипломатії, а також відсутність універсальних міжнародних структур підтримки миру й стабільності лише посилювали існуючу небезпеку.

Міжнародно-політична ситуація напередодні Першої світової війни характеризувалася кількома чинниками: 1) багатополярністю: світ фактично був поділений між потужними центрами сили – європейськими імперіями та США; 2) експансіоністським характером зовнішньої політики великих держав, що відповідає імперській логіці та зумовлює визначальну роль військового потенціалу і прагнення до його постійного підвищення; 3) відсутністю дієвих механізмів регулювання міжнародних відносин, особливо – у сфері безпеки. За цих умов зіткнення інтересів та глобальний конфлікт були лише справою часу.

Однією з основних причин Першої світової війни вважають агресивну зовнішньополітичну стратегію Німеччини, й подібні уявлення багато в чому відповідають дійсності, оскільки саме німців не влаштовував існуючий поділ світу і вони прагнули змінити його на свою користь, навіть за рахунок війни з іншими державами. Німеччина досить пізно долучилася до боротьби за території. Більшість колоній на той момент вже мали власників серед провідних метрополій, тож для задоволення німецьких геополітичних амбіцій, а саме – набуття статусу світової колоніальної держави, – була необхідна ревізія існуючого світопорядку і, відповідно, новий територіальний поділ, в першу чергу, колоній. Так, практично напередодні війни, в кінці липня 1914 р.,

німецький канцлер Бетман, пропонуючи Британії нейтралітет, обіцяв, що «в разі, коли Британія залишиться нейтральною, Німеччина не дозволить собі жодних територіальних надбань за рахунок Франції – проте це не стосувалося колоній» [1, с. 47].

Разом з тим, було б невірним вважати, що лише експансіоністська політика Німеччини слугувала причиною першого глобального конфлікту. Передумови Першої світової війни мають системний характер. Економічний розвиток європейських держав з його об'єктивними потребами та викликами суттєво випереджав політико-інституціональний інструментарій міжнародних відносин тієї доби, тож не існувало жодних реальних засобів стримування геополітичних амбіцій. Перша світова війна проявила низку давно назрілих проблем у міжнародних відносинах, головною з яких було недостатнє усвідомлення провідними державами світу специфіки актуальних трансформацій світової системи, яка на той момент вже стала глобальною. Як зазначав Х. Маккіндер, «віднині, в післяколумбову епоху (автор мав на увазі часи після 1900 р. – *I.B.*), нам доведеться мати справу з замкненою політичною системою, яка, цілком можливо, буде системою глобального масштабу. Тож, будь-який вибух суспільних сил замість того, щоб розсіятись в незвіданому навколишньому просторі й хаосі варварства, буде мати гучне відлуння на протилежному боці земної кулі» [2]. За цих умов відсутність дієвих міжнародних інститутів та інструментів, зокрема наднаціональних структур, які б регулювали відносини між державами, стала однією з надважливих проблем і, відповідно, передумовою початку Першої світової. Не дивлячись на розгалужену систему міжнародних зв'язків і навіть створення Міжнародного суду, на практиці вони були не в змозі вирішити територіальні суперечності між державами. Структура, природа й мотивації військово-політичних союзів епохи імперіалізму яскраво демонструє незрілість існуючої міжнародної системи: традиційний підхід до союзів полягав у формулі – «дружити проти когось» і був розрахований на демонстрацію військово-стратегічної переваги в рамках системи балансу сил. Звичайно, подібна мілітаризація міжнародних відносин не могла довго обмежуватися самими лише дипломатичними демаршами і неодмінно мала перейти в практичну площину, тобто – у відкритий збройний конфлікт. А зважаючи на розгалужену систему союзницьких договорів і важливість їх дотримання, з точки зору національного престижу, війна повинна була мати загальноєвропейський формат. Проте, схоже, це нікого не лякало. Можливо, відсутність історичних

прецедентів щодо конфліктів такого масштабу зумовила подібне дещо легковажне ставлення до такої перспективи.

Не зважаючи на те, що до середини ХХ ст. Австралія не мала можливості здійснювати незалежну зовнішню політику, а всі міжнародні питання вирішувалися через Лондон, уряди молодих австралійських колоній доволі швидко почали демонструвати активність та навіть експансіонізм на субрегіональному рівні. Насамперед це стосувалося острову Нова Гвінея, західну частину якого ще 24 серпня 1828 р. голландський уповноважений проголосив власністю Нідерландів. Пізніше, 30 липня 1848 р., генерал-губернатор голландської Ост-Індії оголосив, що східним кордоном Нідерландських володінь на Новій Гвінеї буде 141-й меридіан. Відповідно, саме східна частина острова стала ареною боротьби для майбутніх претендентів на ці землі – Німеччини та Австралії.

Ще у другій половині ХІХ ст. австралійські промисловці почали цікавитись островами Океанії, розглядаючи їх в якості джерел сировини і дешевої робочої сили. На тлі зростаючої торгівлі з тихоокеанськими територіями проста цікавість змінилася зовнішньополітичною ініціативою: почали лунати заклики до прямої анексії деяких островів. Ситуація розвивалася на тлі посилення боротьби великих європейських держав за колоніальний розподіл Океанії, і активність Австралії в регіоні подекуди могла йти врозріз зі стратегічними інтересами Великої Британії. Так, 4 квітня 1883 р. в ході самовільної експедиції, організованої урядом австралійської колонії Квінсленд, було оголошено про приєднання до володінь британської королеви всієї території Нової Гвінеї та навколишніх островів між 141° та 155° східної довготи. Такі дії Квінсленду зустріли підтримку всіх колоній Австралії, але були піддані нищівній критиці з боку Лондона, оскільки британський уряд не хотів фінансувати кампанію по приєднанню нових територій в регіоні, а також не бажав загострення відносин з Німеччиною, яка також претендувала на території острова.

Проте саме активність Німеччини щодо освоєння Нової Гвінеї спонукала австралійські колонії до компромісу з Лондоном, згідно якого саме колонії брали на себе витрати по управлінню захопленими територіями, а Британський уряд брав на себе політичну відповідальність за проект приєднання нових територій. Тож негайно було відправлено британську експедицію для проголошення англійського протекторату над захопленою територією. 6 листопада 1884 р. командер Дж. Ерскін офіційно заявив права на території Нової Гвінеї. Закономірно, що такі дії Британії викликали обурення в Німеччині, проте після низки

взаємних звинувачень сторони вирішили домовитись про розділ острова згідно угоди від 25-29 квітня 1885 р. Німеччина отримала північно-східну частину Нової Гвінеї з усіма островами, а також частину Соломонових островів [3].

Після об'єднання австралійських колоній та утворення на їх базі домініону, який отримав назву Австралійський Союз, новий федеративній країні було передано в управління британську частину Нової Гвінеї – Папуа. Це сталося в 1902 р., а процес юридичного оформлення передачі владних повноважень тривав до 1906 р. Очолив колонію Папуа губернатор, якого призначав Австралійський Союз, також в управлінні брали участь законодавча та виконавча ради. Місцеве самоврядування залишилося без суттєвих змін. На острові було побудовано школи, а Порт-Морсбі став основним оплотом європейської цивілізації в Папуа. Пізніше, у 1975 р., він став столицею Папуа Нової-Гвінеї. Австралійський Союз розробляв в новій колонії місцеві ресурси, добуваючи копру, золото та інші матеріали, що сприяло зміцненню молодого федерації [4, с. 70].

Кульмінаційним епізодом геополітичної боротьби епохи імперіалізму стала Перша світова війна, в якій Британська імперія зіграла одну з провідних ролей. Австралійський Союз разом з іншими домініонами активно підтримував метрополію як фінансово, так і усіма наявними військовими засобами, в тому числі – технікою і добровольцями. Зважаючи, що в згаданий період австралійську зовнішню політику визначала Британія, оголошення війни відбулося від імені всієї імперії, навіть без жодних консультацій з Австрією та іншими домініонами, хоча такий механізм був передбачений. З огляду на особливості геополітичного положення Австралії – величезну берегову лінію, малу кількість населення і зовсім невеликі армію і флот, головну небезпеку з військової точки зору австралійці вбачали, насамперед, у потужній та агресивній Японії, а також – не менш агресивній Німеччині. Громадяни Австралійського Союзу були свідомі того, що безпека їх величезного, але малонаселеного континенту залежить, насамперед, від збереження британського військово-морського панування в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Люди розуміли, що в разі поразки Лондона в Європі австралійці можуть опинитися під німецьким пануванням або, що ще гірше, – під впливом Японії, яка після перемоги над Росією у війні 1904-1905 рр. становила серйозну загрозу для півночі. Тому суспільна підтримка дій Британії на початку Першої світової війни була величезна [5].

Австралійський Союз вступив у війну 4 серпня 1914 р. слідом за Великою Британією, яка в той же день оголосила війну Німеччині. Було утворене нове військове формування, що складалося з австралійських та новозеландських добровольців, воно отримало назву АНЗАК (австралійсько-новозеландський армійський корпус). Під час однієї з битв солдат, які походили з відповідних домініонів, почали називали «Анзаками»; це йменування австралійських та новозеландських солдат зберегалось протягом всієї кампанії. Невідомо напевне, хто саме придумав термін «Анзак», але він став важливим елементом культури обох держав, він нагадує про героїчні сторінки в історії народів та має для них особливе значення [6].

Австралійські солдати пройшли всю війну і взяли участь у численних битвах на багатьох театрах воєнних дій. Протистояння відбувалося в різних частинах світу, на суші та на воді. Зокрема, ще на початку війни, у 1914 р., було сформовано австралійський військово-морський експедиційний корпус, який 17 вересня висадився в місті Рабаул на території Папуа Нової-Гвінеї; метою операції було витиснення німецьких сил з острова. Австралійці швидко одержали перемогу, не зазнавши великих втрат. Німці здалися, і острів опинився під контролем Австралії, яка після війни отримала мандат Ліги Націй на управління Новою Гвінеєю. Однією з перших важливих сторінок історії австралійського флоту стала перемога у зіткненні з німецьким легким крейсером «Емден», який здійснив напад на острів архіпелагу Кілінг (Кокосові острови) в Індійському океані. «Емден», який тривалий час нападав на торговельні та транспортні судна, під час атаки острова був захоплений знезацька й знищений австралійським крейсером «Сідней».

Королівський австралійський військово-морський флот брав участь в обох світових війнах на Середземному морі. Зокрема, в травні 1917 р. австралійські есмінці було відправлено до Середземного моря для протичовнових робіт. З жовтня 1917 р. флотилія базувалася в Італії, де брала участь у блокуванні проходу австро-угорських підводних човнів до Адріатичного моря й назад [7].

Першою масштабною військовою операцією за участі АНЗАКу стали бойові дії на півострові Галліполі в Туреччині. Кампанія стала стратегічним провалом, оскільки турецькі війська чинили запеклий опір і військових цілей не було досягнуто, а втрати були величезні. Після вісьми місяців перебування на півострові у грудні 1915 р. анзаків було відведено разом з іншими силами союзників. Не дивлячись на провал операції та великі втрати, події в Галліполі стали важливою частиною національної самосвідомості австралійців, а «анзаки» пере-

творилися на народних героїв. Романтизація та героїзація військового шляху анзаків стала важливим елементом націєбудівництва Австралії: 25 квітня – день висадки АНЗАКу в Галліполі – стало національним святом в Австралії та Новій Зеландії, яке носить назву «День АНЗАК» [8].

Першим масштабним зіткненням австралійських військ на Західному фронті стала атака на французьке місто Фромель 19 липня 1916 р. Метою операції було відтягнути сили німців з плацдарму на р. Соммі, але спроба виявилася неуспішною. Через масовану артилерійську відповідь німців австралійцям довелося відійти. Втрати протягом однієї ночі сягнули 5533 чол., що дорівнювало кількості жертв серед австралійців під час англо-бурської, корейської та в'єтнамської воєн, разом узятих. Поразка під Фромелем стала тактичною катастрофою, оскільки жодних цілей досягнуто не було. Більш вдалим, але менш кривавим стало захоплення австралійськими дивізіями села Поз'єр і відповідної висоти. Операція тривала з 23 липня по 5 серпня 1916 р. і продовжилася наступом в північному напрямку, який закінчився успіхом під Муке-фарма 26 вересня 1916 р. Менше ніж за 7 тижнів австралійські дивізії втратили понад 23 000 бійців, з яких понад 6800 загинули або померли від ран. Втрати були співмірними з тими, що понесли сили АНЗАКу за вісім місяців кампанії в Галліполі у 1915 р. Ще однією з дуже успішних кампаній стала операція при Месені 7 липня 1917 р., в рамках якої 3-я та 4-а австралійські дивізії під командуванням генерала Джона Монаша захопили гірський хребет південніше Іпру. Це створило сприятливу для союзників ситуацію на лінії фронту, проте австралійські дивізії втратили майже 6800 чол. [7].

Австралійські та новозеландські дивізії взяли активну участь в ряді битв, під час яких британське командування застосовувало нову тактику бою «крок-за-кроком», яка полягала у наступі піхоти під прикриттям загороджувального вогню. Протягом вересня-жовтня 1917 р. відбулися кілька наступів союзницьких військ, які довели ефективність зазначеної тактики, незважаючи на великі втрати. Зокрема, успішними для британців виявилися битви на Менін-Роуд (20 вересня 1917 р.), на Полігон Вуд (26 вересня 1917 р.), а також при Брудсенді (4 жовтня 1917 р.). Під час останньої, яку австралійські історики вважають величезним успіхом, австралійці втратили понад 6500 бійців, а новозеландці – ще 1700 [7]. Разом з тим, нова тактика сильно залежала від погодних умов, оскільки її ключовим елементом був загороджувальний вогонь артилерії. Під час битви під Пашендалем 9 та 12 жовтня 1917 р. саме через тривалі дощі артилерія не змогла до-

статньою мірою підтримати австралійську та новозеландську піхоту, й вони після великих втрат були змушені залишити захоплені позиції. Взяти Пашендаль змогли канадські війська, що прийшли на заміну Анзакам, протягом 26 жовтня – 10 листопада 1917 р. Австралійські з'єднання продемонстрували героїчні якості під час відбиття німецького наступу у 1918 р., зокрема, – захищаючи стратегічно важливий населений пункт Віллер-Бретонне неподалік Ам'єна. Після результативного наступу німців, які 24 квітня 1918 р. зайняли місто, австралійці разом із британськими військами вже наступного дня звільнили Віллер-Бретонне [7].

Одним з переламних моментів Першої світової стала битва при Ам'єні (8-13 серпня 1918 р.), під час якої завдяки військовій зв'язі та ефекту раптовості австралійські та союзницькі війська прорвали ворожу лінію фронту, захопивши тисячі полонених. Зокрема, німці втратили десятки тисяч бійців, з яких майже половина потрапила в полон. Ам'єнська битва стала «чорним днем» для німецької армії: після поразки німців стратегічна ініціатива остаточно перейшла до Антанти, а 11 листопада було підписано Комп'єнське перемир'я країн Антанти з Німеччиною. Далі відбулася капітуляція німецьких військ, припинення військових дій, здача Німецькою імперією сухопутного й морського озброєння, виведення військ з окупованих територій [7].

Окрім європейського театру бойових дій, австралійські військові взяли активну участь в близькосхідній кампанії союзників, де головне протистояння відбувалося з Османською імперією. Наприкінці жовтня 1917 р. після захоплення британськими та австралійськими з'єднаннями м. Беер-Шева союзники 7 листопада взяли під контроль Газу, а 9 листопада увійшли в Єрусалим. Результатом тривалої кампанії стало входження 1 жовтня 1918 р. австралійської кінної дивізії до Дамаску, яке ознаменувало поразку Османської імперії. І вже 30 жовтня Туреччина підписала з союзниками перемир'я, закінчивши протистояння на Близькому Сході.

Участь у Першій світовій війні мала важливе значення для становлення та розвитку Австралійського Союзу. По-перше, спільна боротьба проти ворога країни та імперії сприяла згуртуванню суспільства, яке ще два десятиліття тому являло собою сукупність автономних австралійських колоній; по-друге, під час Великої війни було утворено АНЗАК, що став легендарним військовим формуванням, а численні описи його звершень виступають значним чинником єднання австралійської нації й до сьогодні; по-третє, саме важкість наслідків та кількість втрат стали вагомими аргументами для посилення пози-

цій австралійського уряду в процесі боротьби з метрополією за можливість провадити незалежну зовнішню політику, що, зрештою, мала успіх. Так, згідно резолюції А. Бальфура, за підсумками імперської конференції 1926 р., Англія позбавлялася права втручатися у внутрішні справи Австралії та всіх інших домініонів, а також – приймати за них в тому числі зовнішньополітичні рішення; вони ставали юридично вільними, але залишалися у складі імперії. Велика Британія та домініони стали міждержавним об'єднанням під назвою «Британська Співдружність Націй». У 1931 р. британський парламент прийняв Вестмінстерський статут, в якому права домініонів було закріплено юридично [9, с. 77].

Перші десятиліття ХХ ст. стали періодом глобальних геополітичних трансформацій, які згодом привели до суттєвих змін на політичній карті світу. Суперництво великих імперій за контроль над простором призвело до початку Першої світової війни (1914-1918 рр.), за результатами якої почався колапс світової колоніальної системи. Чимало імперій після Великої війни припинили своє існування (Російська, Оттоманська, Австро-Угорська тощо) або зазнали докорінних структурних змін (Британська), однак ескаляція геополітичного протистояння продовжилася, і вже за три десятиліття світ здригнувся від нового глобального конфлікту – Другої світової війни.

Австралія зустріла початок ХХ ст. в новій якості – колишні відносно автономні колонії об'єдналися і стали штатами в рамках єдиної федеративної країни – Австралійського Союзу. Оскільки нова австралійська держава була домініоном Британської імперії, вона не мала повноважень на здійснення незалежної зовнішньої політики. Тож в глобальних геополітичних процесах початку ХХ ст. Австралійський Союз знаходився цілковито в фарватері британської стратегії, й у Першу світову війну Лондон вступив від імені всієї імперії без жодних консультацій з домініонами. Разом з тим, підлеглий статус австралійських територій жодним чином не виключав субрегіональної зовнішньополітичної ініціативи, зокрема – питання про колонізацію частини Нової-Гвінеї, яку здійснювали австралійці за підтримки уряду метрополії. Також, незважаючи на фактичну відсутність вибору, Австралійський Союз взяв активну та дієву участь у боях під час Першої світової. Об'єднаний австралійсько-новозеландський армійський корпус (АНЗАК) бився на багатьох фронтах як в Європі, так і на Близькому Сході, а його звитяги та успіхи були із захватом описані в місцевих ЗМІ та літературі, що зробило «Анзаків» справжніми героями на їх батьківщині.

Наслідки Першої світової війни для геополітичної структури світу важко переоцінити: саме цей конфлікт став початком глобальних перетворень, які, зрештою, привели до переходу від багатополлярної міжнародної системи до біполлярної. Існує підхід, в рамках якого Другу світову війну розглядають як продовження Першої і, відповідно, події першої половини ХХ ст. – як єдиний процес глобальної трансформації міжнародних відносин. Для Великої Британії та Австралійського Союзу таке бачення є цілком справедливим, оскільки фактично протистояння Британії та Німеччини не припинялося і було одним з ключових елементів обох конфліктів. Австралія разом з іншими домініонами виборолала право на незалежну зовнішню політику за підсумками Першої світової війни, проте фактична розбудова власної дипломатії почалася вже після Другої світової. Таким чином, участь у Першій світовій стала важливим етапом становлення австралійської держави й нації, за який, щоправда, країна заплатила величезну ціну, зважаючи на масштаб людських та фінансових втрат.

Використані джерела та література:

1. Джолл Д. Истоки Первой мировой войны. Ростов-на-Дону : «Феникс», 1998. 416 с.
2. Маккиндер Х.Дж. Географическая ось истории. URL: [http:// grachev62.narod.ru/hrest/chapt31.htm](http://grachev62.narod.ru/hrest/chapt31.htm)
3. German colonization in the pacific the outbreak of war. Australian war memorial. URL: <https://s3-ap-southeast-2.amazonaws.com/awm-media/collection/RCDIG1069938/document/5520688.PDF>
4. Скоробогатых Н.С. История Австралии. XX век. М. : ИВ РАН, 2015. 452 с.
5. Australia. International Encyclopedia of the First World War. URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/australia>
6. Anzac Day. New Zeland history. URL: <https://nzhistory.govt.nz/war/anzac-day/the-anzacs>
7. Australians in WWII. The Australian War Memorial. URL: <https://www.awmlondon.gov.au/australians-in-wwii>
8. Graham S. Anzac (Australia). International Encyclopedia of the First World War. URL: https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/anzac_australia
9. Зимулина Л.А. Эволюция национальной государственности Британских доминионов. *Британская империя в XX веке*. М. : Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. С. 72-80.

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ ТА УКРАЇНСЬКА КРИЗА

В статті йдеться про зміну безпекової та оборонної політики Австралії внаслідок зростання небезпек в регіоні та світі з метою посилення можливостей власних збройних сил та зміцнення позицій держави в АТР. Аналізується реформування оборонної політики Австралії, яке пов'язано, зокрема, з українськими подіями та іншими викликами міжнародних відносин останніх років.

Ключові слова: *Австралія, оборонна політика, українська криза, санкції.*

Соломенная Т. В. Политика безопасности Австралии и украинский кризис. В статье представлены изменения политики обороны и безопасности Австралии вследствие возрастающих угроз в регионе и мире, с целью усиления возможностей собственных вооруженных сил и укрепления позиций государства в АТР. Анализируется реформирование оборонной политики Австралии, на что повлияли как украинские события, так и другие вызовы международной политики последних лет.

Ключевые слова: *Австралия, оборонная политика, украинский кризис, санкции.*

Tetyana Solomenna. Australian security policy and the Ukrainian crisis. The article presents changes in the Defence and Security policy of Australia due to the growing threats in the region and the world, in order to strengthen the capabilities of its own armed forces and the position of the state APR. The reform of the defence policy of Australia is analyzed, which was influenced by both Ukrainian crisis and other challenges for international relations of recent years.

Keywords: *Australia, defence policy, Ukrainian crisis, sanctions.*

Безпекова політика в глобалізованому світі вимагає перегляду сталих позицій, усвідомлення нових викликів та небезпек, вибору інших форм та обрання нових стратегій для її ефективної реалізації. Зовнішньополітична діяльність Австралії з часів холодної війни традиційно розвивається в контексті діяльності західних держав, орієнтуючись на принципи міжнародного права, демократії та дотримання прав і свобод людини. Наприкінці ХХ ст. епіцентр, передусім, економічного зростання перемістився в Азійсько-Тихоокеанський регіон, що призвело до суттєвих змін в міжнародних відносинах й виявив новий комплекс загроз.

Австралійська політика останніх десятиліть характеризується різноманітністю зі збереженням стратегічних взаємин зі США й все більше тяжіє до автономізації своєї оборонної стратегії. Це пов'язано з потенційними загрозами в регіоні – зростанням політичної та економічної могутності Китаю, а також збільшенням міжнародної напруги в інших регіонах. Агресивна політика Росії на пострадянському просторі, втручання в сирійські події стала додатковим чинником, який обумовив перегляд безпекової стратегії Австралії. Анексія Криму та події на Сході України актуалізували контекст двосторонніх взаємин між нашими країнами.

Українсько-австралійські відносини набули нового імпульсу, важливим елементом яких є безпека міжнародних відносин. Необхідність аналізу нових реалій очевидна, але такі дослідження в Україні поки відсутні. Важливими науковими осередками, що займаються питаннями міжнародної політики, є Австралійський інститут міжнародних відносин (Australian Institute of International Affairs) з науковим виданням «Australian Journal of International Affairs» та Інститут Лоуї (Lowy Institute) з журналом «The Interpreter». В них з'являються публікації, присвячені проблемам світової політики, але головна увага приділяється питанням регіонального розвитку та різним аспектам зовнішньополітичній стратегії Австралії.

Проте, Австралія та країни регіону постійно знаходиться у фокусі наукових досліджень Росії. Її інтереси потребують даних про наміри основних гравців і аналізу їх політики. Одним з осередків публікацій про стан російсько-австралійських відносин взагалі та безпекової складової зокрема, є журнал «Международная жизнь». Тут постійно з'являються публікації, що аналізують різні аспекти ролі Австралії в регіональній політиці безпеки, вплив США, особливості стратегічного партнерства та протистояння з Китаєм, а також наявні та ймовірні загрози. Згадаємо роботи Вл. Гулевича, присвячені різним аспектам діяльності Австралії в Індо-Тихоокеанському регіоні [1-4], а також аналіз позицій США та Японії щодо стримування Китаю в роботах В. Петровського [5] та О. Парамонова [6]. В журналі опубліковано статтю посла Австралії Дж. Бішоп, присвячену 75-річниці дипломатичних відносин, в якій зазначено, що «можливості економічних відносин стримуються принципово різним ставленням щодо дій Росії в Криму та на Сході України», а також підкреслено значимість союзу зі США для зміцнення демократії та гарантій безпеки в регіоні [7]. Австралія уважно слідкує за процесами світової політики і має намір зміцнювати власні позиції. Аналізуючи ситуацію в новому тисячоліт-

ті, австралійська влада вирішила переглянути основні механізми та цілі безпекової політики.

На початку 2013 р. була представлена «Національна стратегія безпеки», в якій захист миру та стабільності в АТР визначено пріоритетним завданням Австралії. Зсув фокусу світової економіки на схід, в цей регіон, не лише відкрив перед Австралією нові можливості, але й окреслив нові небезпеки. Зокрема, основним джерелом зростаючої нестабільності влада Австралії назвала саме діяльність держав, а не інші чинники. Представляючи Стратегію, тодішній прем'єр Дж. Гіллард назвала головні виклики для Австралії: шпionаж, міждержавні конфлікти, кіберзлочинність, розповсюдження зброї масового знищення, нестабільна ситуація в країнах, що розвиваються – і зазначила, що це потребує посилення регіональної взаємодії, центром якої має стати Австралія. Переосмислення та реформування, крім безпекової політики, потребували оборонна сфера та зовнішньополітична діяльність. Так, впродовж 2016 і 2017 рр. з'явилися дві «Білі книги» з оборонної та зовнішньополітичної діяльності Австралії, в яких проаналізовано основні виклики для безпекової складової Австралії та запропоновано модель її модернізації [8-9]. На цей процес до певної міри вплинула і ситуація в Україні 2014 р., спричинена агресією Росії.

Після кримських подій березня 2014 р. міністр закордонних справ Австралії Дж. Бішоп оголосила про введення економічних санкцій та заборону в'їзду до країни окремих осіб РФ, які обвинувачувалися в порушенні територіальної цілісності та суверенітету України. Виступаючи в парламенті 19 березня 2014 р., Дж. Бішоп підкреслила: «Рекція Австралії узгоджується з політикою США, ЄС, та Канади. <...> обмежувальні заходи запроваджені після консультацій з нашими друзями та союзниками, зокрема США, Великою Британією, Канадою та Японією» [10]. В наступні кілька місяців Канберра суттєво розширила санкції проти РФ через катастрофу літака МН17 з 38 громадянами Австралії на борту. Тодішній прем'єр-міністр Австралії Е. Еббот заявив, що «літак збитий над територією України повстанцями, які підтримуються Росією. Це не просто трагедія, а справжнє звірство» [11]. Також у виступі йшлося про розширення санкцій проти Росії до рівня, ухваленого ЄС. Скасовувався експорт озброєнь, російські державні банки позбавлялися доступу до австралійських ринків капіталу, заборонявся експорт технологій та обладнання для нафтогазової галузі. Нemoжливими ставали інвестицій та торгівля в Криму. Санкційний список розширювався і на вересень 2017 р. включав 152 фізичні особи та 48 компаній.

Суттєве залучення Австралії в оборонні альянси США, її безумовна солідарність з американськими та європейськими інтересами, а також агресивна зовнішня політика Росії на пострадянському просторі та в інших регіонах світу унеможливають нормалізацію двосторонніх відносин між Австралією та Росією.

Подібною до західних партнерів була реакція Австралії щодо політики РФ на події серпня 2008 р. в Грузії та 2015 р. в Сирії. Досягнення Москвою міжнародного визнання Абхазії та Південної Осетії з боку невеликих держав Океанії – Науру, Вануату і Тувалу, – на думку Канберри, стала реалізацією «дипломатії чекової книжки» [12]. Така політика РФ хвилює Австралію і посилює в неї сприйняття Росії як чинника зовнішньої загрози та нестабільності в світі.

В 2016 р. була оприлюднена «Біла книга» [8], в якій викладені основні позиції оборонної стратегії до 2035 р. Уряд запланував збільшити фінансування оборонної галузі до 2% ВВП на рік, що відповідає показнику, якого вимагають США від учасниць НАТО. В цьому документі серед джерел нестабільності в світі двічі названа Росія, зокрема через «агресивні дії в Україні» та за причетність до сирійського конфлікту. Вже 2017 р. з'явилася «Біла книга» [9], в якій визначалися принципи та основні пріоритети зовнішньої політики Австралії на найближчий час.

Турбулентність міжнародних відносин, нові небезпеки та світова пандемія посилили інтенцію австралійської влади до вдосконалення безпекової стратегії. В 2020 р. з'явилася «Оновлена стратегія оборони 2020» (2020 Defence Strategic Update) та «План структури збройних сил» (Force Structure Plan) [13], які передбачають серйозне технічне переоснащення армії до 2030 р. Крім збільшення витрат на оборону, документи корегують принципи оборонної політики Австралії. Ситуація в світі загострилася: «Сьогодні, коли в Індо-Тихоокеанському регіоні відбуваються фундаментальні зрушення і зростають загрози, наша відповідальність лише зростатиме», – заявив прем'єр-міністр С. Моррісон в Академії збройних сил, презентуючи документи [14].

Серйозну занепокоєність австралійської влади викликають територіальні претензії великих держав – КНР та Індії, це аргумент для посилення власної оборонної спроможності. Друге – масова модернізація армій та технологічний розвиток потенційно змінюють баланс сил в регіоні й збільшують ризики масштабної війни. Прискорене протистояння США та КНР перебудовує корпус морської піхоти, що обумовлює переозброєння сусідніх країн. Тому Австралія має бути краще підготовлена до виконання оборонних завдань.

Після публікації «Білої книги» 2016 р. ситуація в регіоні, на думку влади, змінилася, з'явилися додаткові драйвери розвитку збройних сил. Очевидним є зростання стратегічного суперництва в регіоні, але перевага в технологічній сфері має залишитися наріжним каменем оборонної політики Австралії. Проте, економічний розвиток КНР може нівелювати її найближчим часом, бо витрати країни на технології та інвестиції в науку вражають. Відбувається переусвідомлення значимості опори на власні сили, союзницькі зносини зі США лишаються незмінними, але Австралія має забезпечувати свої інтереси самостійно. Тому «Оновлена стратегія оборони» визначає три найважливіші задачі австралійської армії: формувати стратегічне середовище; стримувати дії, спрямовані проти інтересів держави; реагувати за допомогою надійних збройних сил в разі потреби [13].

«План структури збройних сил» передбачає значні витрати на переоснащення армії до 2030 р. майже пропорційно на всі види збройних сил. Зміна оцінки ситуації пов'язана з двома факторами – припущенням вірогідності великого конфлікту між світовими державами і визначенням головного дестабілізатора безпеки – Китаю, про що відкрито стали говорити західні партнери Австралії. Визнання КНР головною загрозою безпеці в регіоні погіршує двосторонні відносини між країнами. Саме 2020 р. став найменш успішним для торгівельних австралійсько-китайських взаємин. Насторожене ставлення між державами зберігається не лише через економічний чинник.

Географічне розташування Австралії не стало перешкодою для розвитку сприятливих відносин з Україною, дипломатичним відносинам з якою майже три десятиліття. Безумовним каталізатором двосторонніх взаємин став державний візит Президента України П. Порошенка 11-12 грудня 2014 р. до країни. Одним з рішень цього візиту стало надання допомоги Збройним силам України на суму понад 2 млн. доларів. Відносини між нашими державами, особливим аспектом яких виступає співпраця в галузі енергетики, лише поліпшуються. В 2017 р. підписана угода про постачання уранового палива для українських електростанцій, що покриває 30% потреб української енергетики в ядерному паливі. Цей проект вигідний і для Австралії, бо до введення санкцій це паливо вона експортувала до РФ. Гарні перспективи двосторонньої співпраці можливі в аерокосмічній індустрії, IT-галузі, в культурній сфері та освіті. Українська діаспора в Австралії – одна з найпотужніших в світі. Завдяки її активності Австралія визнала Голодомор як геноцид українського народу ще в 1986 р., а культурно-просвітницька діяльність українців в Австралії сприяє по-

силенню контактів між країнами. Діючі санкцій Австралії проти РФ тривають, а в вересні 2020 р. продовжені на три роки.

Враховуючи високий рівень соціально-економічного розвитку, Австралія успішно нарощує безпекову спроможність держави завдяки вдосконаленню дипломатичної майстерності та збільшенню оборонної самостійності для підтримки стабільності та гарантії безпеки в регіоні.

Використані джерела та література:

1. Гулевич В. Индо-Тихоокеанский регион: США, Япония и Австралия vs Китай. *Международная жизнь*. 10.12.2019. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/24773>
2. Гулевич В. Индо-Тихоокеанский регион: Австралия оппонирует Китаю. *Международная жизнь*. 24.10.2019. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/24260>
3. Гулевич В. Австралия конструирует «тихоокеанскую» идентичность. *Международная жизнь*. 17.12.2019. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/24849>
4. Гулевич В. Австралия и «новый НАТО» в Азиатско-Тихоокеанском регионе. *Международная жизнь*. 22.01.2018. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/19173>
5. Петровский В. Индо-Тихоокеанское партнерство: «против кого дружим». *Международная жизнь*. 14.07.2020. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/26896>
6. Парамонов О. Старые новые «стратегические рамки». *Международная жизнь*. 22.01.2021. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/28818>
7. Бишоп Джули. Австралия–Россия: 75 лет со дня установления дипломатических отношений. *Международная жизнь*. 21.01.2018. URL: URL:
8. 2016 Defence White Paper, Commonwealth of Australia // Australian Government. Department of Defence. URL: <https://www.defence.gov.au/WhitePaper/Docs/2016-Defence-White-Paper.pdf>
9. 2017 Foreign Policy White Paper // Australian Government. Department of Foreign Affairs and Trade. URL: <https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/2017-foreign-policy-white-paper/fpwhitepaper/pdf/2017-foreign-policy-white-paper.pdf>
10. Commonwealth of Australia Parliamentary Debates, House of Representatives, Official Hansard. 2014. No. 4. March 19. P. 2447. URL: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Hansard
11. Commonwealth of Australia Parliamentary Debates, House of Representatives, Official Hansard. 2014. No. 13. August 26. P. 8549. URL: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Hansard

12. Королев А.Н. Подход России к сотрудничеству с Австралией. *Валдайские записки*. 2019. С. 10
13. 2020 Defence Strategic Update & 2020 Force Structure Plan // Australian Government. Department of Defence. URL: <https://www1.defence.gov.au/strategy-policy/strategic-update-2020>
14. Address – Launch of the 2020 Defence Strategic Update, Speech, 01 Jul 2020, Prime Minister // Prime Minister of Australia URL: <https://www.pm.gov.au/media/address-launch-2020-defence-strategic-update>

РОЗДІЛ IV ІСТОРІЯ УКРАЇНЦІВ АВСТРАЛІЇ

УДК 94 : 327 (477 + 94)

Говор Е. В.

УКРАИНСКИЕ АНЗАКИ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ УКРАИНСКО-АВСТРАЛИЙСКИХ СВЯЗЕЙ

Статья посвящена уроженцам Украины, служившим в австралийской армии в годы Первой мировой войны. Она поднимает вопросы истории украинско-австралийских контактов, просопографического исследования истории и украинской идентичности в условиях эмиграции.

Ключевые слова: Украинские АНЗАКи; Первая мировая война; украинцы в Австралии.

Говір О. В. Українські АНЗАКи в контексті історії українсько-австралійських зв'язків. Стаття присвячена уродженцям України, які служили в австралійській армії в роки Першої світової війни. Вона підіймає питання історії українсько-австралійських контактів, просопографічного дослідження історії та української ідентичності в умовах еміграції.

Ключові слова: Українські АНЗАКи; Перша світова війна; українці в Австралії.

Olena Govir. Ukrainian Anzacs in the context of the history of Ukrainian-Australian relations. This article is concerned with the natives of Ukraine who served in the Australian army during the First World War. Govor raises questions of the history of Ukrainian-Australian contact, prosopographic historical research, and Ukrainian identity in the context of emigration.

Keywords: Ukrainian Anzacs; World War I; Ukrainians in Australia.

Украинские АНЗАКи – это новая, неизвестная страница украинско-австралийских связей. Аббревиатуру АНЗАК – Австралийско-новозеландский армейский корпус – в Австралии стали широко использовать в годы Первой мировой войны, вскоре после героической высадки частей Австралийских имперских сил и их союзников в Галлиполи, у пролива Дарданеллы. Постепенно анзаки стали для австралийцев почти сакральным понятием, синонимом слова фронтовик, и более того – отцами молодой австралийской нации, которая благодаря им осознала свое единство и отличие от матери-метрополии. Но

хотя для Австралии Первая мировая война всегда была Великой войной, память о ней никогда не была помпезно-официозной, героизация прошлого шла в ключе маленького человека на войне, идей товарищества, непокорности и силы духа. В Украине, напротив, память о Первой мировой войне, заклеянной большевиками войной империалистической, была почти стерта с исторического полотна в советский период.

Столетие спустя, когда и Австралия, и Украина строго переоценивают свое историческое прошлое, истории этой войны оказались востребованными обществом. Несмотря на то, что в Австралии многие исторические нарративы выбыли из обоймы героического прошлого, – например романтика первопроходцев и первопоселенцев, – «легенда анзаков» жива по сей день. Каждое следующее поколение взрослеющей австралийской нации переосмысляет ее и обогащает новыми фактами подлинной истории. Это показывает, насколько зрелым стало нынешнее австралийское общество в отношениях со своим прошлым. Такая правдивость, прозрачность, многомерность в истории стала возможной благодаря тому, что Австралия широко открыла виртуальные двери своих архивов и книгохранилищ для всех желающих. Все основные военные документы оцифрованы Национальным архивом Австралии и Австралийским военным мемориалом и доступны для бесплатного просмотра на их сайтах [1]. В последнее время к этому массиву информации прибавились оцифрованные австралийские газеты на сайте Национальной библиотеки Австралии [2].

Исследование Первой мировой войны с документами в руках помогает австралийцам уйти от этноцентрических стереотипов. Австралия, которая во время той войны считалась англо-саксонской страной, оказалась удивительно полиэтническим обществом. Среди анзаков обнаружили и австралийские аборигены, и немецкие переселенцы, и новозеландские маори, и китайцы. Но самую большую национальную группу (свыше 1000 человек) не англо-кельтского происхождения составляли выходцы из Российской империи; уроженцы Украины среди них насчитывают не менее 134 человек. И ныне главный центр военной истории – Австралийский военный мемориал – ведет специальную программу, которая называется *Anzacs diversity*, и рассказывает о военнослужащих различного этнического происхождения [3].

Для Украины исследование различных аспектов ее участия в Первой мировой войне становится плодотворной почвой для формирования ретроспективы своей идентичности, которая прежде была сокрыта в историях Российской и Австро-Венгерской империй, а за-

тем – и Советского Союза. Изучение истории многогранных связей Украины с Австралией, насчитывающей два столетия, еще только начинается, и украинские анзаки – это важный компонент истории украинско-австралийских контактов.

Вместе с тем история украинских анзаков является и составной частью истории украинской диаспоры, которая всегда интересовала украинское общество, но в силу идеологических причин не была доступна для всестороннего изучения в советский период. Когда тысячи украинцев приехали в Австралию после Второй мировой войны в качестве перемещенных лиц, они практически не заметили никаких следов прежнего украинского присутствия в Австралии. В исследованиях, проведенных этими иммигрантами, они начинали отсчет истории украинского поселения в Австралии со своей волны эмиграции [4]. Они не знали, что за полвека до их прибытия Австралия стала домом для нескольких тысяч украинцев, которые жили во всех уголках этой страны, сражались за нее и в Первой, и во Второй мировых войнах, и имена их увековечены на стенах Австралийского военного мемориала, священного места австралийского народа.

Надо сказать, что украинская послевоенная диаспора в Австралии была одной из самых сплоченных, и они создали прекрасную летопись своей истории в Австралии и сохранения ими украинской культуры. Однако история эта была прежде всего автоисторией, в то время как австралийский славист Марко Павлышин еще в 2000 г. в своей полемической статье «Что мы знаем об украинцах в Австралии?» обозначил лакуны австралийского украиноведения. Одной из них была необходимость «тщательного архивного исследования» раннего украинского присутствия в Австралии [5, с. 9-10]. Первой ласточкой стала статья Кристины Мисько «Волна до дипи: переосмысление границ диаспоры», в которой впервые использовались архивные источники [6, с. 19-30].

Однако здесь, как мне кажется, наблюдается парадоксальное явление. В то время как украинцы всегда отстаивали право на государственность своей территории, их исследования были ограничены преимущественно судьбами этнических украинцев, а ведь Украина накануне Первой мировой войны была территорией с многонациональным составом населения. Мне кажется, что особенно теперь, когда Украина добилась подлинной независимости и государственности, очень важно представлять ее историю не в узко этническом плане, а именно в территориальном, включающем историю всех народов, для которых эта земля стала родиной.

Попытка такого полиэтнического исследования этой важной страницы австралийско-украинской истории была предпринята мной в книге «Падаючі зорі. Анзакі з України», вышедшей в 2017 г [7]¹. Книгу дополняет вебсайт автора <https://russiananzacs.net/>, где каждому анзаку посвящена страница с информацией и ссылками на оцифрованные архивные документы. Героями исследования были 134 уроженца Украины, вступившие в австралийскую армию. 51 человек среди них были украинцы, 51 – евреи, остальные – русские, поляки, белорусы, греки и западные европейцы, которые родились и выросли на территории Украины. Таким образом, точнее будет называть наших героев не украинскими анзаками, а анзаками из Украины.

Надо сразу оговориться, что эта этническая статистика в некоторой мере условна. Я считаю, что в этнической или, шире говоря, культурно-этнической идентификации человека большая роль принадлежит самоидентификации. Это особенно важно при идентификации представителей родственных славянских народов, когда самоидентификация в дореволюционные годы была связана в значительной степени с конфессиональной принадлежностью или образовательным уровнем.

В качестве примера можно привести историю братьев Волковских из села Липки под Киевом. Двое из них, Теофил и Цезарь, вступили в Австралийскую армию. Томас, сын Теофила, на мой вопрос об этническом происхождении его отца ответил уверенно: «Его семья была польской, и они переехали в Киев, на Украину. Они были католиками». В массовом представлении римско-католическая церковь в Украине обычно ассоциируется с поляками. Тем не менее, знакомство с метрическими книгами Липок показывает, что в селе было немало Волковских-православных, живших там с давних времен, что позволяет предположить, что семья Теофила этнически скорее всего была украинской, хоть и католической по вероисповеданию. Но этническая неоднозначность на этом не кончается. Теофил поступил в учительскую семинарию, где он оказался под влиянием, по выражению его сына, «всех этих идей об эволюции и книг Достоевского и Толстого». Образование, несомненно, оказало сильный русифицирующий эффект на Теофила. Дальше была «красная страница» в его жизни, о которой Теофил не рассказывал даже своим детям. Став учителем в начальной школе, он вступился за девочку, которую избивал линейкой священ-

¹ Пользуюсь случаем, хочу поблагодарить украинскую австралийку Оксану Гуль, вдохновившую меня на этот проект, и украинский фонд «Карпаты», финансировавший допечатку тиража после того, как первый тираж разошелся.

ник, потерял работу и вынужден был бежать в Сибирь, где работал телеграфистом на железной дороге. После первой русской революции он был избит до полусмерти карательной экспедицией П. Раннекампа, но выжил и бежал в Австралию в 1909 г. Из украинского прошлого осталось у него только имя его украинской подруги Оли. В честь нее он и назвал свою первую ферму – Олино. Надежды на их воссоединение не было, Теофил женился на австралийской девушке и вырастил австралийскую семью. «Отец не учил нас русскому языку, я знаю всего полдюжины русских слов, – вспоминает Томас. – Он говорил, что русский нам никогда не пригодится, он нам не нужен. Он говорил: «Вы австралийцы, так и будьте австралийцами» – это была его твердая позиция. Если говорить об ассимиляции, то трудно было бы найти пример лучший, чем наш отец» [7, с. 11, 16-17, 117, 133].

Накануне войны Теофил выписал в Австралию своего младшего брата, Цезаря. Тот вскоре вступил в австралийскую армию и отправился с войсками на Галлиполи. Его внук Питер Тиллеард рассказывает, что Цезарь в то время совсем не знал английского и солдаты дали ему кличку «Раш» (сокращенное Russian). Как-то раз, научив его английским ругательствам, они отправили его сказать их офицеру, который задал ему жару! Но такие приколы, построенные, казалось бы, на этническом антагонизме, не озлобили Цезаря, напротив он гордо носил прозвище «Раш» всю жизнь, ведь это была память о его крещении в «mateship», легендарное австралийское боевое братство. А несколько недель спустя именно эти самые архаровцы вытащили «Раша» из-под огня, рискуя своей жизнью, когда тот был ранен на Галлиполи. Цезарь, как кажется, отнюдь не стеснялся своей русской идентичности. В архиве Питера сохранились потертые фотографии Цезаря и его австралийской подруги Гвиннит, юной австралийской девушки, с которой он познакомился, находясь на лечении в сиднейском госпитале. Свою первую фотографию Цезарь подписал Гвиннит по-русски, а на ответной фотографии Гвиннит написала на латинице русские слова «Я вас люблю солдат». После войны Цезарь некоторое время был увлечен идеями социализма, но вскоре в них разочаровался, хотя и оставался членом Русского клуба в Сиднее. Вместе с тем, на взгляд его племянника Томаса, Цезарь легко вписался в австралийское общество и часто пил и играл на деньги в пабах со своими австралийскими друзьями [7, с. 65, 93, 100-101, 149].

Третий брат из семьи Волковских – Войтех – после Второй мировой войны оказался в лагере для перемещенных лиц в Германии и написал отчаянное письмо, адресованное «фермеру Волковскому,

Австралия». Письмо нашло адресата, Теофил оплатил его проезд, и Войтех тоже стал преуспевающим австралийским фермером. Однако не все гладко было между братьями. Внук Цезаря вспоминает, что, когда Цезарь говорил со своим новообретенным братом по-русски, тот очень сердился и требовал «Говори по-украински!» [7, с. 11]. Очевидно, что несмотря на католическо-польскую самоидентификацию семьи, сохраненную Теофилом, и русско-австралийскую идентичность, выбранную им и Цезарем в Австралии, украинская самоидентификация Войтеха, кристаллизовавшаяся в Украине, вероятно, как оппозиция советско-русскому террору и голодомору, пережитому Волковскими в советские годы, проявилась в полной мере у Войтеха.

По моей оценке, основанной на изучении пассажирских списков, регистрации иностранцев и дел о натурализации, этнические украинцы составляли около трети в общем потоке эмигрантов в Австралию накануне Первой мировой войны и насчитывали более тысячи человек. Попадали они туда разными путями, но главной артерией миграции была, как ни странно, Транссибирская железная дорога. По ней отправлялись украинские переселенцы на Дальний Восток и уже оттуда плыли на заработки в Австралию, преимущественно в северный штат Квинсленд. Работали они обычно на строительстве железных дорог, рубили сахарный тростник, трудились в шахтах. Непосредственно из Украины или через Палестину шла преимущественно еврейская иммиграция. Они начинали свой путь в Западной Австралии, а потом переселялись в более культурные, обжитые восточные штаты. Прибывали в Австралию уроженцы Украины и как моряки, причем среди них были не только славяне, но и евреи.

Как они оказались в австралийской армии? Надо сказать, что эта армия была добровольческой, в Австралии, в отличие от Российской империи, обязательного призыва в армию не было, тем не менее десятая часть уроженцев Украины вступила в армию, причем надо отметить интересный факт, что многие из наших героев дезертировали из российской армии или сбежали из Российской империи накануне призыва на обязательную военную службу. Еврейские и украинские юноши, приехавшие в Австралию подростками, как и их австралийские ровесники, рвались на фронт в поисках приключений. Например, Моисей Коттон из Кременчуга приехал в Австралию из Харбина в 20 лет, накануне призыва в армию. Когда началась война Макс Котон, уже проживший несколько лет в австралийской глубинке, бросился записываться в армию, но его долго не принимали. Когда же его стремление увенчалось успехом, местная газета писала: «Г-н

М. Коттон, который смог пройти медицинский тест, натурализованный русский, ростом всего 5 футов. Минимальный рост для вступления в армию 5 футов 2 дюйма, и г-н Коттон был рад, когда его приняли в армию в качестве горниста. Он с нетерпением ждет отправки на фронт». В сентябре 1918 г. он пал на поле боя под Сент-Квентином во Франции, всего за несколько недель до окончания войны [7, с. 46]. Иммигранты постарше шли воевать за Австралию, ставшую для них домом. Но главными факторами массового вступления в армию были причины экономического и политического характера: безработица, приостановление натурализации россиян австралийскими властями и давление русского консула Александра Абазы, который в конце 1916 г. заявил властям, что все уроженцы Российской империи призывного возраста и даже их взрослые дети, родившиеся в Австралии, обязаны вступить в армию, а иначе будут считаться дезертирами [8; 9, с. 3].

Тем не менее, украинцы вступали в армию и до распоряжения консула. Так, в высадке в Галлиполи 25 апреля 1915 г. – самом знаковом бою в австралийском сознании – участвовало трое уроженцев Украины – Джордж Камышанский, Александр Саст и Мариан Пшеволодский. Пшеволодский погиб в одном из первых боев, Камышанский тяжело заболел, а Саст попал в плен к туркам. Однако история Саста получила неожиданное продолжение: он бежал из плена в Болгарии, перешел сначала в Румынию, потом в Украину, но не вернулся домой. Он был намерен продолжать службу именно в австралийской армии и, зайцем добравшись на поездах до Архангельска, явился в часть Британской армии, расквартированной там, и был в конце концов возвращен в австралийскую армию, уже на Западный фронт [7, с. 65-67]. Всего же в Галлиполийской компании участвовало 32 уроженца Украины.

После Галлиполи украинские анзаки в составе австралийских войск служили и в Египте, и на Западном фронте. Тринадцать из них пали на поле боя, и имена их увековечены на стенах Австралийского военного мемориала; многие были ранены в боях; трое отмечены медалями за храбрость. Традиционно военная история тяготеет к описанию событий в героическом ключе, и героизм, действительно, является ее важной частью, однако в исследовании истории анзаков я выбрала другой подход – просопографический, когда изучается история когорты лиц, объединенных сходной судьбой. В данном случае это то, что все они родились в Украине в конце XIX в., прибыли в Австралию как эмигранты и вступили в австралийскую армию. В такой истории, как мне кажется, нельзя выбирать только тех, кто соответствует

априори поставленной задаче поисков положительного героя. Реальные люди со всеми их проблемами и неоднозначностью поведения представляют для такой истории не меньший интерес.

Одним из источников, в котором драма украинцев, попавших в переплет, раскрывается в полной мере, являются материалы военно-полевых судов. Среди этих документов есть, например, дело Степана Лущика из Черниговской губернии, обвиненного в 1917 г. в дезертирстве. Прибыв в Квинсленд незадолго до начала войны, он едва понимал английский. Он вступил в армию с земляками и уже на фронте, обнаружив, что не получает причитающееся ему армейское жалование, написал жалобу премьер-министру Австралии на русском языке. Естественно, надлежащей реакции на такое письмо не последовало и, когда его послали в окопы, он ушел в самоволку, пытаясь добиться помощи. На военно-полевом суде выяснилось, что три его брата погибли на войне и ему нужны были деньги для помощи их престарелому отцу, оставшемуся в Украине. Армейский командир Лущика выступил на суде в его защиту, заявив, что Лущик – прекрасный боец, и в конечном итоге его оправдали. Денис Папчук из Берездова на Волини тоже был судим военно-полевым судом незадолго до окончания войны за то, что он отказался идти в бой из-за невыплаты жалования. Но он действовал не один, а вместе со своим австралийским товарищем Джонсоном [7, с. 94-96, 97]. И это уже первый знак того, как украинские анзаки постепенно становились «своими» среди австралийских сослуживцев, принимались в боевое братство анзаков.

Это братство превыше всего ценил и журналист Николай Федорович. Заболев в Галлиполи брюшным тифом, он получил разрешение поехать на побывку в Одессу навестить свою больную мать. Газеты писали, что в Одессе и в Петербурге его австралийская военная форма и героический ореол анзака вызывали большой интерес. Люди собирались послушать его рассказы о далекой заморской стране, где рабочим платят по 8 шиллингов в день. И тут российские военные власти решили, что он пригодится для их собственной армии, и ему с большим трудом удалось вернуться в австралийскую армию, к своим товарищам. Уже после войны австралийские газеты опубликовали его рассказ «Судьба» о трагической истории военной любви анзака из 9 батальона, в котором служил сам Федорович и несколько украинцев [7, с. 83-84, 98-99]. Вероятно, это первое произведение уроженца Украины, опубликованное в Австралии.

Не просто складывалась жизнь украинских анзаков и после войны. Например, трое украинцев, израненных на войне, вскоре после возвращения в Австралию покончили с собой. Многим из них трудно было вписаться в австралийское общество, некоторые так и не смогли прижиться и вернулись в Советский Союз, в Украину, и были арестованы. Надо сказать, что первыми, кто протянул руку помощи анзакам в послевоенные годы, стали английские и австралийские, украинские и еврейские женщины, которые выходили за них замуж и вместе с ними строили новую жизнь в новой стране. Они врачевали не только их физические раны, но и душевные, помогали им освоить английский язык и стать «своими» в австралийском обществе. Их дети росли австралийцами и доблестно сражались за Австралию в годы Второй мировой войны. Но у этой ассимиляции была и обратная сторона – молчание. Отцы не рассказывали своим детям ни об ужасах, пережитых ими на войне, ни о своем прошлом в Украине, они не учили детей своему родному языку, а внуки часто и не подозревали, что их «русский» дед был украинцем, как это произошло в семье Волковских. Они не сохраняли свою этническую культуру в современном смысле этого слова, не возводили церквей, не создавали свою «украинскую Австралию», как делали это эмигранты последующих волн. Однако иногда они оставляли едва заметные маркеры своей украинской идентичности. Это может быть, например, указание места рождения «Украина» или «Little Russia» в их заявках на натурализацию, хотя австралийские власти в то время всех уроженцев Российской империи называли русскими. Или это могли быть имена детей. Или название дома. Например, Георгий Камышанский назвал свой дом в Сиднее «Керчь» по месту своего рождения.

Растворившись в австралийском этносе, они не исчезли бесследно. На их долю выпала особая миссия – возвести храм в душах окружавших их людей, открыть для австралийцев простые истины – что можно быть анзаком и говорить с акцентом, что можно быть русским, а вернее украинцем, но не большевиком. Именно наследие украинских и всех российских анзаков стало тем фундаментом, на котором в 1960-х гг. выросло здание современного австралийского мультикультурализма. А язык и культура, утраченные, казалось бы, навсегда, ныне возвращаются к потомкам этих анзаков. Их внуки и правнуки стремятся воссоединиться со своими украинскими родственниками, связь с которыми прервалась почти столетие назад, и заново открыть землю своих предков.

Использованные источники и литература:

1. National Archives of Australia (NAA). URL: <https://www.naa.gov.au/>; Australian War Memorial. URL: <https://www.awm.gov.au/>.
2. National Library of Australia. URL: <https://trove.nla.gov.au/newspaper/>.
3. Anzac diversity. URL: <https://www.awm.gov.au/learn/schools/resources/anzac-diversity/>.
4. Українці в Австралії: Матеріали до історії поселення українців в Австралії. Наукове товариство імені Шевченка. Мельбурн : Союз українських організацій Австралії, 1966.
5. Pavlyshyn Marko How much do we know about Ukrainians in Australia? *First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia* / ed. by Halyna Koscharsky. New York : Nova Science Publishers, 2000. 134 p.
6. *First Wave Emigrants: The First Fifty Years of Ukrainian Settlement in Australia* / ed. by Halyna Koscharsky. New York : Nova Science Publishers, 2000. 134 p.
7. Govor Elena *Falling Stars: The story of Anzacs from Ukraine*. Canberra : Alcheringa Press, 2017. 239 p.
8. A. d'Abaza to Minister of Defence, 23.11/6.12.1915. / NAA: MP367/1, 592/4/55, Russians Enlisted. February 1916 & January 1918. Returns, Monthly.
9. Russian enlistment. Shirkers regarded as deserters. *Cairns Post*. 1916. 13 January. P. 3.

УДК 94 (94) : 327 (316.7)

Ціватий В. Г.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ДІАСПОРОЛОГІЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАСПОРИ В АВСТРАЛІЇ: ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ І РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Аналізуються особливості зовнішньої політики Австралії в умовах сучасного поліцентричного світоустрою ХХІ ст. Акцентується увага на особливостях «м'якої сили» зовнішньої політики Австралії та її регіональних і національних особливостях. Показано, що Австралія володіє й використовує в дипломатичній практиці один із найбільш повних і привабливих наборів інструментів «м'якої сили» серед інших держав Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Досліджуються національні та історико-регіональні особливості публічної дипломатії та діаспоральної політики Австралії в

умовах поліцентричної моделі світу ХХІ ст., зокрема, – української діаспори в Австралії.

Досліджується інституціональна діаспорологія, а також внесок закордонних українців у культуру, освіту та науку світу, можливості інституціонального залучення діаспори для розвитку Незалежної України.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, «м'яка сила», *soft power*, публічна дипломатія, інституціоналізація, українська діаспора, Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР), Австралія.

Циватий В. Г. Институциональная диаспорология и институциональные особенности диаспоры в Австралии: историко-ретроспективный и региональный аспекты. Анализируются особенности внешней политики Австралии в условиях современного полицентрического мироустройства ХХІ в. Акцентируется внимание на особенностях «мягкой силы» внешней политики Австралии и ее региональных и национальных особенностях. Показано, что Австралия обладает и использует в дипломатической практике один из самых полных и привлекательных наборов инструментов «мягкой силы» среди других государств Азиатско-Тихоокеанского региона (АТР). Анализируются национальные и историко-региональные особенности публичной дипломатии и диаспоральной политики Австралии в условиях полицентрической модели мира ХХІ в., в частности – украинской диаспоры в Австралии.

Исследуется институциональная диаспорология, а также вклад представителей украинской диаспоры в культуру, образование и науку мира, возможности институционального привлечения диаспоры для развития Независимой Украины.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, «мягкая сила», *soft power*, публичная дипломатия, институционализация, украинская диаспора, Азиатско-Тихоокеанский регион (АТР), Австралия.

Vyacheslav Tsivatyi. Institutional Diasporology and Institutional Features of Diaspora in Australia: Historical, Retrospective and Regional Aspects.

Abstract. The peculiarities of Australia foreign policy in the conditions of the modern polycentric world order of the ХХІ century are analyzed. Emphasis is placed on the features of the «soft power» of Australia foreign policy and its regional and national features. Australia owns and uses in diplomatic practice one of the most complete and attractive sets of «soft power» instruments among other countries in the Asia-Pacific region (APR). The national and historical-regional features of public diplomacy and diaspora policy of Australia in the conditions of

the polycentric model of the world of the XXI century are analyzed, in particular, the Ukrainian diaspora in Australia.

Institutional diaspora studies, as well as the contribution of representatives of the Ukrainian diaspora to the culture, education and science of the world, the possibility of institutional involvement of the diaspora for the development of Independent Ukraine.

Keywords: *foreign policy, diplomacy, soft power, soft diplomacy, public diplomacy, institutionalization, Ukrainian diaspora, Asia-Pacific region (APR), Australia.*

Сучасна система політико-дипломатичних та інституціональних координат міждержавних відносин вибудовується в умовах поліцентричного (багатополюсного) світу XXI ст. [1, с. 26-29]. Особливе місце в цій диспозиції обіймає Австралія – одна з важливих держав світу і регіону. Динамічний розвиток держав Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) веде до їх все більш активного позиціонування себе на світовій арені. Дані інституціональні, регіональні та політико-дипломатичні процеси базуються, перш за все, на розширенні використання інструментарію «м'якої сили» («soft power») у зовнішній політиці та ефективній діаспоральній політиці держав Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Мета дослідження – проаналізувати концепт «м'яка сила» та особливості зовнішньої політики Австралії в умовах сучасного поліцентричного світоустрою XXI ст., а також – визначити регіональні та національні особливості мультикультуралізму, «м'якої сили» зовнішньої політики і діаспоральної політики Австралії досліджуваного періоду.

Методологічну основу дослідження складають діалектичні принципи наукового пізнання. Принцип історизму застосовується для висвітлення минулого в його історичному контексті. Процес формування та подальшої інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії, діаспоральної політики Австралії на сучасному етапі був розглянутий як продовження еволюції попереднього періоду, що відбувався протягом декількох століть. Під час роботи використано загальнонаукові методи дослідження – аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення, індукції, дедукції, пояснення, а також методи історичного дослідження – історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, а також метод компаративного аналізу.

Наразі поглибленому вивченню підходів і позицій Австралії щодо діаспоральної політики та інструментарію публічної дипломатії, що є особливо актуальним для вітчизняної наукової думки, приділяється

ся недостатньо уваги з боку академічних кіл. З цього приводу можна назвати лише обмежену кількість українських і зарубіжних наукових розвідок, що присвячені окремим аспектам політико-дипломатичної діяльності Австралії, зокрема діаспоральної політики. Серед них дослідження таких авторів, як А. Атаманенко, М. Бабута, І. Бойко, Б. Гончар, Н. Городня, В. Євтух, О. Зернецька, А. Зубик, М. Кулінич, С. Лазебник, О. Машевський, А. Мирончук, О. Олійник, А. Попок, С. Пронь, В. Трощинський, В. Ціватий, Н. Шевченко, Констанс Данкомб, Денун Дональд, Юпп Джеймс та ін. [2, с. 8-16; 3].

Зростання потенціалу азійських гравців у сфері публічної та культурної дипломатії у 2019-2020-х рр. було відзначено у щорічній доповіді The Soft Power 30 [4], яка подається консалтинговою компанією Portland і віддзеркалює ключові тенденції у сфері використання «м'якої сили». У цій доповіді, зокрема, зазначається, що вперше за весь час підготовки подібних доповідей було виокремлено додатковий розділ із рейтингування «м'якої сили» азійських держав – Asia Soft Power 10 – у зв'язку зі зростаючою важливістю цього регіону для глобальної геополітики та трансформації сучасної системи міжнародних відносин. Цей зовнішньополітичний і політико-дипломатичний потенціал набув свого інституціонального розвитку і в Австралії, у контексті співпраці з лідерами азійської десятки «м'якої сили» у 2019-2021-х рр.

Австралія володіє і використовує в дипломатичній практиці один із найбільш повних і привабливих наборів інструментів «м'якої сили», а також – ефективну діаспоральну політику серед інших держав АТР. Азійсько-Тихоокеанський регіон – це політичний та економічний термін, що позначає країни, розташовані по периметру Тихого океану й численні острівні держави в самому океані. Найбільшими містами регіону є Шанхай, Гонконг, Сінгапур, Куала-Лумпур, Сеул, Токіо, Лос-Анджелес, Сідней, Мельбурн, Сан-Франциско, Сіетл і Ванкувер. Штаб-квартири багатьох міждержавних і недержавних організацій/інституцій АТР розташовані в Гонолулу (Гаваї). У регіоні представлена велика різноманітність економік і ресурсів: Гонконг, Тайвань і Сінгапур, що динамічно розвиваються, високі технології Японії, Кореї, Тайваню і заходу США, природні ресурси Австралії, Канади, Філіппін та російського Далекого Сходу, людські ресурси Китаю та Індонезії, висока сільськогосподарська продуктивність Чилі, Нової Зеландії, Філіппін і США. Багато економістів вважають, що з поступовим згасанням старих індустріальних центрів в Європі та

США центр світової економічної активності може бути перенесено в Азійсько-Тихоокеанський регіон.

Інституціональну основу політико-дипломатичного інструментарію «м'якої сили» Австралії складають: по-перше, багата національна культура і традиції, що йдуть корінням у стародавню історію Австралії; по-друге, налагоджена система надання допомоги державам, що розвиваються; по-третє, політичні цінності, сформовані в результаті австралійського переосмислення політико-правових ідей і практик, запропонованих Австралії в якості моделі повоєнного становлення; по-четверте, популяризація австралійської культури, традицій, науки і освіти у світовому масштабі; по-п'яте, прогнозована і системна діаспоральна політика, політика співробітництва зі своїми співвітчизниками за кордоном та зарубіжними діаспорами в Австралії в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ ст.

Інституціональний потенціал австралійської «м'якої сили» підкріплюється позиціонуванням і статусністю Австралії як миролюбної держави. Австралія була однією із 50 країн-засновниць ООН у 1945 р. І продовжує довгострокову підтримку ключової ролі ООН у світових справах, вносить активний вклад у вирішальну роль, яку відіграє ООН у підтримці принципів і норм міжнародного порядку, поступу до глобальної безпеки та процвітання мондіалізованого світу. Австралія взяла на себе зобов'язання також щодо підтримки ООН у її справах щодо вирішення комплексних глобальних проблем, які жодна держава не має можливості вирішити наодинці, а саме: глобальні зміни клімату; міжнародні конфлікти сучасності; міжнародний захист прав людини; проблеми поширення зброї масового знищення; міжнародний наркотрафік, транснаціональний тероризм і злочинність. Австралія також виявляє значну активність у підтримці, перш за все, – в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), – ефективного контролю у сфері міжнародної торгівлі матеріалами і технологіями подвійного призначення, які можуть бути використані для створення ядерної зброї та балістичних ракет. Австралія відіграє активну конструктивну роль у багатосторонніх переговорах з питань роззброєння.

Концепція «м'якої сили» в Австралії має свою національну і регіональну специфіку. Основи концепції «м'якої сили» в теорії та практиці міждержавних відносин були закладені американським політологом Джозефом Наєм на початку 1990-х рр. у монографії *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* [5]. Дане поняття активно увійшло в міжнародно-політичний лексикон, дипломатичну й зовнішньополітичну практику багатьох держав, отримало свій подаль-

ший розвиток у монографії Дж. Ная *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (2004 р.) [6].

Концепція Дж. Ная отримала благодатний ґрунт для свого застосування в Австралії на початку 1990-х рр. Даний період був пов'язаний із гострою необхідністю пошуку Австралією свого місця в системі політико-дипломатичних координат, місця в поліцентричному світі, що змінюється. Закінчення епохи холодної війни і біполярного світу ставило перед Канберрою питання обґрунтованості її існування в поліцентричному світі та активної участі держави в міжнародному інституціональному й соціокультурному житті [7].

Австралія, або Австралійський Союз (англ. *Commonwealth of Australia*) – це незалежна федеративна держава, розташована в Південній півкулі на однойменному материкові. Австралія – це країна іммігрантів, які становлять 26 % населення, за цим показником країна посідає 9-те місце у світі. Її міграційна політика базується на залученні з-за кордону висококваліфікованої робочої сили [8].

Українська спільнота в Австралії є наймолодшою серед українських діаспор далекого зарубіжжя. До 1947-1948 рр. кількість австралійських українців була незначною. Формування української діаспори в Австралії починається відразу після закінчення Другої світової війни. Уряд Австралії виявив зацікавленість у прийнятті певної кількості людей з таборів для біженців і «переміщених осіб». Процес переселення представників різних етнічних груп із Європи до Австралії активізувався після прийняття австралійським урядом імміграційного закону і досяг свого апогею в 1949-1953 рр. Згодом його масштаби зменшилися. У 1964 р. серед 2114 тис. іммігрантів, які прибули до Австралії та належали до 30 етнічних спільнот, українців налічувалося 21424 людини. Офіційна статистика не відображає повною мірою дійсного стану речей. Частина українців після приїзду до Австралії, ідентифікуючи себе країною народження, записувалися угорцями, поляками, румунами. Отже, кількість прибулих на Австралійський материк українців значно вища за ті дані, які відображені в офіційній статистиці [9, с. 142-148].

У даний час в Австралії проживає близько 40 тис. українців. Українці переважно розселилися в штатах Новий Південний Вельс (адміністративний центр – Сідней), Вікторія (Мельбурн), Південна Австралія (Аделаїда), Західна Австралія (Перт), Квінсленд (Брісбен), на острові Тасманія (адміністративна одиниця – штат Тасманія з центром в Хобарті). Основна маса австралійських українців живе в

столицях штатів, деяка частина мешкає в провінційних містах, мало хто – на фермах [10].

В Австралії діє Федерація українських організацій, Українська жіноча організація, молодіжні організації Спілка української молоді (СУМ) і Пласт, Товариство допомоги дітям Чорнобиля; всього ж налічується близько двадцяти громадських центрів. При Мельбурнському і Сіднейському університетах існують кафедри україністики [11].

Австралія, слідом за Канадою, прийняла державну політику мультикультурності. За кілька десятиліть в Австралії склалися інституціональні механізми мультикультурної політики, орієнтовані на вирішення взаємодоповнюючих завдань: засвоєння іммігрантом австралійської (англо-австралійської) культури, підтримки оригінальних культурних традицій та інтересів громад і гармонізації взаємодії різнорідних інституціональних культурних першооснов [12].

Для здійснення цих завдань була створена система державних і громадських інститутів. При прем'єр-міністрі Австралії функціонують Консультативна рада із мультикультурних справ і Бюро із мультикультурних справ. Під керівництвом бюро працює Національний комп'ютерний банк даних з вивчення мультикультурної Австралії та імміграції. Найважливішим інструментом збереження й розвитку етнічних культурно-історичних традицій є мультикультурна система освіти, що включає Національний консультативний і координаційний комітет з мультикультурної освіти.

Українці порівняно мало адаптувалися в австралійському суспільстві, що, з одного боку, пояснюється нетривалістю перебування в країні, а з іншого, – тим, що державна політика мультикультурності в Австралії дозволяє зберегти мовну та етнокультурну специфіку українського населення. Українська діаспора Австралії – одна з наймолодших серед традиційних українських діаспор. Протягом усієї інституціональної історії свого існування українська діаспора допомагала Україні й допомагає по сьогодні [13].

Молодіжний рух української діаспори в Австралії поділяється на дві організації – Пласт і СУМ (Спілка української молоді). Обидві організації підтримують зв'язки з австралійськими і міжнародними молодіжними організаціями. Активно розвивається в Австралії український жіночий рух, Союз українок Австралії (СУА) діє з 1949 р. За релігійною приналежністю переважна більшість українців Австралії належить до УГКЦ або до УАПЦ.

Важливу роль у житті української громади в Австралії відіграють засоби масової інформації (ЗМІ). У 60-х рр. виходило понад 20 різно-

манітних видань, деякі продовжують існувати до цього часу. Сьогодні наймасовішими є дві газети-двотижневики: «Вільна Думка» («Free thought») і «Церква і Життя» («Church and life»). «Вільна Думка» є першою українською газетою в Австралії, виходить в Сідней з 10 липня 1949 р. та має своїх представників у Мельбурні, Аделаїді, Воллонгонгу і Ньюкаслі. «Церква і Життя» видається в Мельбурні з квітня 1960 р. На початку 1990-х рр. ці газети почали видавати англомовну сторінку; сьогодні вони видають всю інформацію двома мовами – українською та англійською. Мовні потреби української громади Австралії покриваються трансляцією передач UATV, радіопрограмами в мережі «SBS Radio», радіо «Three ZZZ», радіо Брісбен (Ukrainian Radio Brisbane), а також – мультикультурного радіо «MSRA2000» (м. Сідней) [14].

У серпні 2020 р. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії Микола Кулініч представив книгу «Ukraine Downunder – Українці Австралії» (2020 р.) про життя і діяльність української діаспори Австралії від заснування до сьогодення. У своїй презентаційній промові він зазначив: «Чудовим подарунком до Дня Незалежності України став вихід в Австралії книги про історію і сучасність австралійського українства під назвою «Ukraine Downunder» (Українці Австралії). Це видання, яке щойно вийшло з друку, гарно оформлене і добре видане. Унікальність його в тому, що протягом довгого часу велика кількість українців збирали документальні, історичні матеріали, світлини з життя українців Австралії. Ця збірка охоплює час від заснування української громади Австралії до сьогодення...» [15].

Згадане видання є ініціативою Союзу українських організацій Австралії (СУОА) та, зокрема, комітету СУОА для підтримки атлетів з України, які 2018 р. брали участь у сіднейських іграх військових ветеранів «Інвіктус». Це унікальне видання – «Українці Австралії / Ukraine Downunder» – стало приємним надбанням для сімей, в яких процвітає український дух у його австралійському варіанті. Видання також стало чудовим подарунком для всіх, хто цікавиться українським життям п'ятого континенту. Українська діаспора в Австралії сприяє зростанню популярності України на «зеленому континенті» і надає інформацію тим, кому цікаве українське життя в цій країні.

Двомовний альбом «Українці Австралії / Ukraine Downunder», ілюстрований в ошатних кольорах, відзначає 70-ліття поселення в Австралії післявоєнної хвилі українських іммігрантів. Завзяті піонери створили в Австралії українську громаду, плекали українську ідентичність, мову й культуру. Видання присвячене їм, їхнім дітям і

внукам – а також усім, хто прибув до Австралії після них і в свій час приєднався до української спільноти цієї країни [15, с. 196-220].

««Українці Австралії / Ukraine Downunder» – це колективний автопортрет нашої спільноти. Вона складається з розповідей, які українські церкви та парафії, українські громади, школи, організації жінок, молодіжні та культурно-мистецькі організації в Австралії – разом 75 різних угруповань – склали самі про себе. Вона містить велику кількість картин, які віддзеркалюють різнобарвну діяльність нашої спільноти і дають можливість багатьом громадським діячам та діячкам, членам духовенства, хористам, танцюристам, учителям і школярам, сумівцям та пластунам побачити себе в контексті великої родини, рівночасно української та австралійської» [15] – зазначається в передмові до видання.

На думку експертів, австралійські політики значно розширили розуміння «м'якого впливу» на зарубіжну аудиторію. Відзначається, що в Австралії застосування інструментарію «м'якої сили» реалізується в руслі адаптації зарубіжного досвіду та доповнення його національною специфікою з кінцевою метою, орієнтованою на просування інтересів австралійського бізнесу за рубежом. На противагу класичним визначенням, дійсно, у стратегіях «м'якої сили» більшості азійських держав успішна економічна модель є одним із ключових ресурсів забезпечення національної привабливості [16].

Австралія в даному випадку не виняток. У Канберрі вважають, що, незважаючи на тривалу економічну рецесію, досвід модернізації економіки і суспільства початку ХХІ ст., економічного відновлення після Другої світової війни і досягнення країною високого рівня життя при збереженні культурної самобутності виступає основою забезпечення привабливості австралійської моделі економічного розвитку для багатьох держав.

В офіційних публікаціях Міністерства закордонних справ і торгівлі Австралії зазначається, що з метою ефективної реалізації зовнішньої політики необхідно сприяти зацікавленості в зближенні з Австралією і формуванню її позитивного образу за допомогою надання інформації не тільки урядам, а й безпосередньо громадянам, а також шляхом заохочення міжособистісної взаємодії на рівні громадськості. Таким чином, головними каналами просування «м'якої сили», на думку керівництва зовнішньополітичного відомства країни, повинна бути громадська, публічна та культурна дипломатія, діаспоральна політика і політика співпраці із діаспорами світу [17].

Цілі й завдання, а також інструменти реалізації «м'якої сили» Австралії змінюються залежно від типу соціорієнтування. Вони характеризуються двома основними практичними формами і векторами міжнародної взаємодії. Перший з них спрямований на розвинені провідні держави світу (США, Францію, Німеччину, Італію, Сінгапур, Південну Корею) і країни, що стрімко розвиваються з високим ресурсним і ринковим потенціалом (Китай, Індію, Бразилію). Другий вектор орієнтований на країни, що розвиваються в Центральній-Східній Європі, Південно-Східній Азії, Центральній Азії та Африці.

У першому випадку ключовим завданням стає саме просування інтересів національного бізнесу, у другому – демонстрація гуманітарної зрілості та економічної потужності австралійської держави. Реалізація австралійської «м'якої сили», у першу чергу, здійснюється через інструменти публічної та культурної дипломатії. Такий підхід відповідає концептуальному баченню і політичній теорії Дж. Ная, адже саме публічна дипломатія є основним засобом реалізації в його концепції. Публічна дипломатія являє собою сукупність інститутів і комунікаційних каналів взаємодії та діалогу держави з закордонними товариствами в політичних цілях. В її рамках держава оперує такими інструментами, які здатні спонукати еліту, уряд і суспільство за кордоном у цілому приймати, поважати і підтримувати його національні культурні цінності й політичну культуру [18].

До ключових напрямів роботи австралійської публічної дипломатії відносяться інформаційна політика і взаємодія зі ЗМІ, освітні програми та програми академічних обмінів, гуманітарне співробітництво й надання офіційної допомоги розвитку (ОДР), діаспоральна політика. Практична реалізація політики «м'якої сили» Австралії є переважно прерогативою Міністерства закордонних справ і торгівлі, яке сприяє просуванню традиційного австралійського мистецтва, театру, літератури, австралійської та сучасної поп-культури Австралії, міжнародного туризму до Австралії. Реалізація цих напрямів спрямована на просування деяких видів локально виробленої продукції на зовнішніх ринках є частиною стратегії зі стимулювання зовнішньоекономічної активності малих і середніх підприємств Австралії і важливим фактором для успішної реалізації публічної дипломатії та діаспоральної політики [19; 20, р. 36-44].

Політичне керівництво Австралії у нових геополітичних умовах підходить до досить тонкої грані між розширенням поняття «м'яка сила» і використанням повноцінних інструментів економічного впливу в рамках класичної «жорсткої сили». Однак експерти одностайні в

тому, що при всій привабливості австралійської культури і зусиллях уряду з просування національної економічної моделі, для Канберри існує ряд важливих обмежень на шляху реалізації її «м'якої сили», особливо в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Серед них варто виділити наступні: по-перше, орієнтацію на консервативний спосіб життя і стиль ведення справ, що не дозволяє поширювати їх досить широко у світі; по-друге, демографічні проблеми в країні.

Історичні питання є не тільки потенціалом для австралійської «м'якої сили» і національних особливостей публічної та культурної дипломатії Австралії, а й можливим ресурсом її політико-регіонального утвердження [20; 21, с. 124-130]. Історичні та цивілізаційні відмінності Австралії від західних країн не стали перешкодою для адаптації та розвитку концепції «м'якої сили» у зовнішній політиці та діаспоральній політиці цієї модернізованої держави [22].

Аналізуючи феномен української діаспори і процес взаємодії української діаспори з Україною, можна виділити дві групи факторів, що суттєво впливають на її характер. Перша – це ті фактори, які стимулюють цю взаємодію; друга група – стримує її. До першої групи можуть бути віднесені: а) становлення нового мислення у міжнародних відносинах, що відкрило нові канали для безпосередніх контактів з представниками ядра українського етносу; б) поступова деідеологізація суспільно-економічного життя в Україні, що дозволяє зняти класово-партійні бар'єри в спілкуванні українців з представниками української діаспори; в) проведення спільних заходів за участю українців із різних країн світу. Серед факторів, які гальмують взаємодію діаспори з Україною, зазначимо: а) невирішеність деяких проблем поліетнічного населення України; б) уповільненість демократичних перетворень, особливо у сфері економіки [3; 23].

Узагальнюючи експертні оцінки чинників, що гальмують відносини у сфері індивідуальних стосунків, можливо виділити такі фактори: світоглядні розходження й відчуження з причини відсутності контактів до проголошення незалежності України; домінування у спілкуванні з представниками діаспори матеріального інтересу з боку українців України; на рівні групової взаємодії можна говорити про певні традиції, оскільки впродовж десятиліть з боку офіційних кіл України практикувалася лише така форма зв'язків, як обмін делегаціями, художніми колективами, студентами (у той же час на сучасному етапі групова взаємодія зазнала значних змін – сьогодні існує безліч каналів реалізації цієї форми взаємодії (наукові, громадські, політичні установи і організації, різноманітні асоціації, окремі творчі колекти-

ви, фонди тощо), з'явився новий напрям – створення спільних малих підприємств, в основі яких лежить так званий етнічний бізнес).

Для надання зв'язкам України з українською діаспорою Австралії більшої системності та цілеспрямованості варто вжити ряд додаткових заходів, які сприятимуть цьому, а саме: безпосередня участь вищого керівництва України в розробці спільних проєктів; розбудова інфраструктури міжнародної інформаційної та інституціональної мережі України, зокрема, відкриття її журналістських представництв; удосконалення законодавчої бази України щодо розвитку соціально-економічної діяльності представників діаспори.

З дослідження можна зробити такі висновки. На сьогодні політики та експерти в Канберрі розглядають традиційні механізми прояву «м'якого впливу» на зарубіжну аудиторію, на діаспору в якості важливого засобу завоювання лідируючих позицій у світовій політиці, дипломатії, економіці, культурі, освіті та спорті. Більш того, збагачені національними традиціями методи використання «м'якої сили» дозволяють Австралії домагатися істотних успіхів у цій сфері діяльності. При цьому, як й інші держави Азійсько-Тихоокеанського регіону, Австралія значне місце у своїй політиці «м'якої сили» віддає реалізації програм економічного співробітництва, доповнюючи тим самим класичне розуміння концепції.

Стабільне просування Австралії в міжнародних рейтингах «м'якої сили» свідчить про результативність застосування практик такого впливу. Сьогодні, безумовно, особливі зусилля австралійського керівництва зосереджені в області підготовки та успішного проведення культурно-мистецьких заходів у сфері креативних індустрій, які можуть стати черговою «цеглинкою» австралійської «м'якої сили» і трампліном для подальшого поширення знань про австралійську культуру і австралійську ідентичність у світі.

Разом з тим зберігаються проблеми історичного й соціально-економічного характеру, які продовжують істотно обмежувати можливості Австралії у сфері застосування «м'якої сили». Їх присутність в австралійському зовнішньополітичному порядку дня протягом тривалого часу говорить, у тому числі, й про консерватизм підходів австралійського уряду.

Саме традиціоналізм і прихильність сформованим бюрократичним практикам, на думку експертів, залишаються важливим стримуючим фактором розвитку австралійської зовнішньої та внутрішньої політики. Однак при застосуванні нових підходів і політичної волі поточні проблеми можуть стати новим ресурсом «м'якої сили» як приклад

успішного їх подолання. Австралія цілком успішно має можливість використати й український досвід «м'якої сили» у зовнішній політиці України та співробітництві з діаспорами світу. Українська діаспора Австралії в умовах поліцентричного світоустрою XXI ст. є досить політично активною частиною українського етносу.

Під час здійснення узагальнень інституціональної діаспорології та удосконалення діаспоральної політики слід розробити окремі моделі дій для кожної із країн проживання української діаспори. З огляду на події останніх років варто поглиблювати співпрацю з українцями, які проживають у США, Канаді, Австралії, Німеччині тощо. Вивчення життя українців в еміграції сприяє збереженню національної ідентичності, зближенню та консолідації українців усього світу.

Упродовж другої половини XX ст. – початку XXI ст. українська діаспора брала активну участь у реалізації соціально-економічної політики Української держави. Інформаційна діяльність українських організацій обох країн сприяє поширенню об'єктивної інформації серед представників міжнародних організацій, органів влади і мас-медіа про прагнення українського народу розбудовувати власну незалежну державу і виробити стратегію, спрямовану на світові інтеграційні процеси. Загалом основні напрями інституціональної співпраці української діаспори з офіційними установами (державними і громадськими інституціями) Австралії відповідають внутрішнім і зовнішнім інтересам Української держави. Українська діаспора Австралії значно збагачує українську присутність у світі, а також надає посильну допомогу історичній Батьківщині.

Феномен «українська діаспора», вивчення її особливостей і причин виникнення, аналіз взаємовідносин незалежної України із закордонними українцями та діяльності деяких видатних діаспорян – пріоритетні напрями досліджень інституціональної діаспорології.

Вважаючи, що історія та культура діаспори – це невід'ємна частина інституціональної історії та культури України, варто акцентувати увагу на тому, що наша держава будується зусиллями не тільки громадян України, але й українців, що живуть поза її межами, і це потребує інтенсифікації та урізноманітнення основних напрямів і тенденцій для подальших досліджень у сфері інституціональної діаспорології.

Використані джерела та література:

1. Ціватий В.Г., Громико О.А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд XXI століття (інституційний контекст). *Зовнішні справи*. 2014. № 8. С. 26-29.

2. Атаманенко А. Україна і закордонне українство. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки*. 2013. Вип. 21. С. 8-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2013_21_4
3. Бойко І.С. Українська діаспора Австралії як суб'єкт політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Одеса, 2001. 20 с.
4. The Soft Power 30: A Global Ranking of Soft Power 2019 // USC Center on Public Diplomacy. 2018. URL: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>
5. Nye J.S. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. N.Y. : Basic Books, 1991. 336 p.
6. Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. N.Y. : Public Affairs Group, 2004. 130 p.
7. Denoon D.A History of Australia, New Zealand, and the Pacific. Oxford : Blackwell, 2000. 544 p.
8. Австралія. *Енциклопедія української діаспори* / гол. ред. Василь Маркус; Наукове Товариство ім. Шевченка, Національна академія наук України. К. : ІНТЕЛ, 1995. Т. 4: Австралія, Азія, Африка. 250 с.
9. Бабута М.Н. История формирования украинской диаспоры в Новом и Новейшем свете (конец XIX–XX вв.). *Известия Томского политехнического университета*. 2013. Т. 322. № 6. С. 142-148.
10. Українці Австралії. URL: <http://diaspora.ukrinform.com:8101/gsul.html>
11. Українці Австралії: Енциклопедичний довідник / ред. В. Шумський, М. Шумський. Сідней : Вільна думка, 2001. 672 с.
12. Данькова Н. Народна культурна дипломатія: як навчити світ відчувати Україну серцем. URL: <http://global-ukraine.org/2015/11/29/narodna-kulturnadyplomatiya-yak-navchyty-svit-vidchuvaty-ukrayinu-sertsem/>
13. Satzewith V. The Ukrainian diaspora. London; N.Y. : Routledge, 2002. 271 p.
14. Світовий конгрес українців (Ukrainian World Congress) // Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/>
15. Альбом: «Ukraine Downunder – Українці Австралії». Канберра, 2020. 496 с.
16. Українці в світі: книга-альбом / П. Кардаш, С.І. Кот. К.; Мельбурн : Фортуна, 1995. 423 с.: фотоіл.
17. Robinson G.M., Loughran R.J., Tranter, P.J. Australia and New Zealand: Economy, Society and Environment. New York : Oxford University Press, 2000. 391 p.
18. Jupp James. The Australian people: an encyclopedia of the nation, its people, and their origins. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 1010 p.
19. Лазебник С.Ю. Закордонне українство: витоки та сьогодення. К. : Істина, 2007. 160 с.
20. Public Diplomacy: A New Strategic Imperative, 2016. 196 p.
21. Циватый В.Г. Публичная и культурная дипломатия Украины XXI века: институциональное измерение и стратегии развития. *Дискурс-Пи: научный журнал*. 2014. С. 124-130.

22. Корсунський С.В. Зовнішня політика в епоху трансформацій: як не залишитись на узбіччі історії. Київ : Віват, 2020. 256 с.
23. Цимбал Т.В. Феномен еміграції. Київ : Дніпро, 2012. 36 с.

УДК 373.3 / 5 (94). 016 : 811.161.2

Романюк С. З.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В АВСТРАЛІЇ

У статті проаналізовано передумови та особливості формування української спільноти в Австралії, засоби її впливу на суспільно-політичне життя країни поселення, починаючи з кінця 1940-х рр. і до сьогодні. Доведено, що основним чинником створення і забезпечення життєдіяльності етнічної спільноти українців в Австралії впродовж окресленого періоду є вивчення української мови в системі рідномовного шкільництва, яка включає школи українознавства та рідні школи, а також українознавчі студії в університетах. Здійснено аналіз дидактичного супроводу цього процесу (навчальних програм, підручників і посібників, методичних рекомендацій і розробок), лінгводидактичних особливостей навчання української мови в англomовному середовищі. Обґрунтовано, що вивчення української мови відповідає державним освітнім стандартам, включає сім рівнів її засвоєння та здійснюється на основі восьми дидактичних принципів. Акцентовано, що наскрізною темою в усіх класах є тема «Національне виховання», вивчення якої сприяє формуванню національної свідомості австралійських українців.

Ключові слова: *Австралія, українське шкільництво, навчання української мови, лінгводидактичне забезпечення, програми, підручники, посібники, методичні рекомендації, етнічна спільнота українців, національне виховання.*

Романюк С. З. Лингводидактические основы обучения украинскому языку в Австралии. В статье проанализированы предпосылки и особенности формирования украинской общности в Австралии, средства ее влияния на общественно-политическую жизнь страны поселения, начиная с конца 1940-х гг. до сегодняшнего дня. Доказано, что основным фактором создания и обеспечения жизнедеятельности этнической общности украинцев в Австралии в течение определенного периода является изучение украинского языка в системе родноязычных школ, которая включает школы украиноведения и родные школы, а также украиноведческие студии в университетах. Осуществлен анализ дидактического сопровождения этого процесса (учеб-

них програм, учебников и пособий, методических рекомендаций и разработок), лингводидактических особенностей обучения украинскому языку в англоязычной среде. Обосновано, что изучение украинского языка соответствует государственным образовательным стандартам, включает семь уровней его усвоения и осуществляется на основе восьми дидактических принципов. Акцентируется внимание, что сквозной темой во всех классах является тема «Национальное воспитание», изучение которой способствует формированию национального сознания австралийских украинцев.

Ключевые слова: Австралия, украинская школа, обучение украинскому языку, лингводидактическое обеспечение, программы, учебники, пособия, методические рекомендации, этническая общность украинцев, национальное воспитание.

Svitlana Romanyuk. Language didactic basics of learning of the Ukrainian language in Australia. The article analyzed the preconditions and specificities of the formation of the Ukrainian community in Australia, the means of influencing social and political life of the country, from the late 1940's through nowadays. It is proved that the main factor in creating and ensuring the livelihood of the ethnic community of Ukrainians in Australia during the period is the study of the Ukrainian language in the system of native language schooling, which includes schools of Ukrainian studies and native schools, as well as Ukrainian studies at universities. An analysis of this process's editorial guide (curricula, manuals, methodological guides and recommendations) has been carried out, linguistic features of learning Ukrainian in the English environment have been revealed. It is substantiated that the study of the Ukrainian language meets the state educational standards and includes seven levels of its mastering and is carried out on the basis of eight didactic principles. It is emphasized that the topic in all classes is «National Education», the study of which contributes to the formation of the national consciousness of Australian Ukrainians.

Keywords: Australia, Ukrainian schooling, Ukrainian language teaching, lingvodidactic providing, programs, textbooks, manuals, methodical recommendations, an ethnic community of Ukrainians, national education

В історії української діаспори особливе місце займає еміграція українців до Австралії. Мета статті – розкрити особливості дидактичного супроводу навчання української мови в школах українознавства та рідних школах українців Австралії, які функціонують у місцях їх компактного проживання з кінця 40-х рр. минулого століття.

Ключовою фігурою у навчально-виховному процесі, як відомо, є учитель. Від його фахової підготовки, педагогічної майстерності, ме-

тодичної компетентності залежить рівень організації процесу навчання та його результативність. Оскільки українське шкільництво в діаспорі постійно відчувало брак кваліфікованих учителів, характерною для нього була плинність кадрів, а також їх омолодження. Проте вчителі, здобувши професійну освіту, приходили працювати до рідних шкіл, не маючи досвіду викладання української мови як другої, іноземної. Це й спонукало організаторів рідномовного навчання по-новому підходити до розроблення програм навчання для рідної школи. Першим таким документом стали «Програми навчання для українських шкіл Австралії», затверджені в Мельбурні 9 учительським з'їздом у 1981 р. Підготувала його Українська Центральна Шкільна Рада Австралії. Відмітною ознакою програм є те, що їх укладачі, звертаючись до педагогів рідних шкіл, наголошують: «Найголовніше завдання української школи – докласти всіх старань у розвитку рідної мови учнів та виховати їх на свідомих українців» [1, с. 2], а для цього «в українській школі мусить панувати українська мова! Треба твердо стояти на засадах ведення навчання українською мовою, беручи за приклад, як переводиться навчання англійської мови для емігрантів, де іншої мови, крім англійської, не вживається, а успіх досягається» [1, с. 1].

Відповідно до цих засад і побудовані програми з усіх українознавчих предметів. Новизна їх у тому, що вони вперше сформовані за календарно-тематичним принципом, тобто весь навчальний матеріал об'єднаний у 42 блоки – саме стільки субот навчаються учні в українських школах Австралії. Програма навчання української мови в кожному класі (1 – 7) відкривається невеликими за обсягом методичними рекомендаціями, в яких виокремлюються особливості її вивчення залежно від віку учнів і подаються поради вчителям щодо організації навчально-виховного процесу та пізнавальної діяльності учнів. У програмі для першого класу запропоновано, для прикладу, схему проведення чотирьох уроків різного змісту, які б мали орієнтувати вчителів на подальшу організацію підготовки і проведення навчальних занять. Визначено підручники, за якими розроблено програму і якими повинен користуватися вчитель на уроках як основним джерелом засвоєння програмного матеріалу. Головна мета роботи вчителя в першому класі – навчання учнів практичної розмовної мови, збагачення їх української лексики, словника. Звертається увага на засвоєння вимови звуків і слів, особливо тих [р, ж, щ, з-с, г-х, е-и], вимову яких ускладнює англійська мова, що її учні вживають у повсякденному спілкуванні.

Програмою для 2 класу передбачено вивчення граматики, але не як окремого предмета, а лише в процесі навчання читання й письма. Тут учні знайомляться з поняттями: літера – звук, склади, слова, речення, голосні й приголосні звуки; велика літера після крапки, у власних іменах, у власних назвах тварин, географічних назвах.

На нашу думку, виклад навчального матеріалу сплановано чітко, логічно вмотивовано, що дає змогу вчителю розширювати пропедевтичні знання учнів, залучати їх до творчої роботи, глибше пізнавати красу української мови, виробляти культуру усного й писемного мовлення. Важливо, що ілюстративний та дидактичний матеріал одночасно знайомить школярів з їх прабатьківщиною – Україною та країною народження – Австралією.

Для реалізації змісту програми навчання української мови у 3 класі подано розклад програмового матеріалу за двома читанками М. Дейко «Волошки» та «Рідний край», залежно від їх вживання в українських школах. Лінгвістичний матеріал у них подається один і той же, але для його засвоєння пропонуються різні тексти і вправи [1, с. 25-42].

За таким же принципом на основі читанки М. Дейко «Євшан-зілля» відбувається щотижневе вивчення української мови в 4-му класі. Головна увага при цьому звертається на розвиток усної і писемної мови, щоб підготувати учнів до виконання «завдань, які стоятимуть у старших класах, себто до більш докладних теоретичних знань, що базуватимуться на досі набутих знаннях» [1, с. 43].

Аналіз засвідчує, що справді у 5-7 класах вивчення української мови було зорієнтоване на засвоєння учнями її граматичного складу – морфології, синтаксису. Школярі повинні опанувати загальні відомості про граматику та її складові частини, уміти дати визначення кожного з цих понять та ілюструвати свою відповідь конкретними прикладами. Для засвоєння змісту програми рекомендувались такі підручники: 5-й клас – читанки М. Дейко «Про що тирса шелестіла» та «Євшан-зілля», 6-й клас – читанка М. Дейко «Про що тирса шелестіла» та «ГраMATика української мови» Д. Кислиці (I частина), 7-й клас – «ГраMATика української мови» Д. Кислиці (I, II частини). Вивчення української мови у 7-му класі завершувалося усним іспитом з граматики (10 питань) та іспитовим диктантом.

Слід зазначити, що для більшості учнів українських шкіл в Австралії вивчення української мови на цьому завершувалося. Для бажаючих продовжувати українознавчу освіту, як уже зазначалося, діяли трирічні Школи українознавства. Вони, по суті, були продовженням початкової рідномовної освіти, і навчальний процес будував-

ся на раніше здобутих знаннях. Власне, за таким же принципом була сформована для шкіл українознавства як середньої ланки українського шкільництва й «Програма з граматики для 3-х курсів Шкіл Українознавства», затверджена учительським з'їздом Австралії в 1981 р.

Засвоєння програмового матеріалу з української мови на першому курсі починалося повторенням вивченого з фонетики, граматики і морфології (головні розділи) протягом одного місяця, а решта часу — дев'ять місяців, включаючи й літні, — відводилася на детальне вивчення синтаксису. Програма пропонувала лише щомісячне планування навчального матеріалу, що давало можливість учителям самостійно виділяти час на засвоєння тієї чи іншої теми, залежно від її складності. Вивчення мови на першому курсі закінчувалося іспитовим диктантом та усним іспитом з граматики. Ті студенти, які успішно склали іспит, отримували відповідне свідоцтво [1, с. 97-99].

Навчання рідної мови відбувалося за підручником Д. Кислиці «Грамматика української мови» (І і II частини).

На другому курсі студенти шкіл українознавства поглиблено вивчали і повторювали фонетику та морфологію і складали річний іспит — усний і письмовий — та отримували свідоцтво. Програмовий матеріал розподілявся тільки по місяцях.

На третьому курсі вчителям рекомендувалось повторити всю граматику, звертаючи увагу на слабше засвоєний матеріал, використовуючи розподіл програмового матеріалу 1-го та 2-го курсів. Навчальний процес завершувався матрикуляційним іспитом.

На нашу думку, побудова програм з української мови для рідномовного шкільництва за календарно-тематичним принципом полегшувала підготовчу працю вчителів і забезпечувала підвищення якості навчання рідної мови підростаючими поколіннями діаспорних українців протягом 80-90-х рр. минулого століття.

Сприяло цьому й те, що в Австралії, наприклад, Українська Центральна Шкільна Рада (УЦШР) систематично публікувала в бюлетені «Інформативно-методичний «листок» схематичне розроблення програм з української мови.

Необхідно зазначити, що, беручи до уваги сучасні тенденції в мовній освіті Австралії, УЦШР розробила навчальні плани і програми, які враховують як запити етнічної спільноти, так і державні вимоги щодо вивчення іноземних мов в Австралії, що дає можливість планувати навчальний процес та оцінювати учнівські досягнення від дошкілля до десятого класу включно [1]. Водночас такий підхід дозволяє пристосовувати програмовий тематичний матеріал до потреб учнів, тобто

здійснювати індивідуальний підхід у навчанні, що надзвичайно важливо в умовах діаспори, оскільки до рідної школи учні приходять з різним рівнем знання української мови.

Навчальні плани, власне, враховують і цю обставину. Тому для вивчення мови планується сім рівнів, яких учні мали б досягнути від дошкілля до закінчення десятого класу. Звичайно, для мови важко точно визначити, в якому класі мав би бути який рівень. Однак учитель самостійно визначає, якому з семи визначених державними стандартами мовних рівнів відповідають знання учня, і відповідно до цього пристосовує програму, щоб якнайкраще сприяти йому в навчанні – не стримувати його або не ставити надто високих вимог, а заохочувати до послідовного прогресу в опануванні української мови. Навчальними планами передбачено, що учні, які починають вивчення мови пізніше, повинні опанувати початкові рівні прискореним темпом, аби швидко увійти в єдиний мовний режим зі своїми однокласниками.

Згідно з державними стандартами, засвоєння мови передбачає сім рівнів, які приблизно збігаються з такими класами:

1-й рівень – кінець дошкілля.

2-й рівень – кінець 2 класу.

3-й рівень – кінець 4 класу.

4-й рівень – кінець 6 класу.

5-й рівень – кінець 8 класу.

6-й рівень – кінець 10 класу.

7-й рівень – збагачення мови й подальший розвиток для учнів, які завершили 6-й рівень.

Навчання мови (а цей процес уніфікований для всієї системи українського шкільництва в Австралії) ділиться на три галузі:

слухова й усна мова;

читання;

писемна мова.

Такий підхід дає можливість, як засвідчує шкільна практика, точніше й більш систематично визначити досягнення учнів у вивченні мови і відповідно враховувати темп, яким розвивається у школярів слухова й усна мова, читання й писемна мова.

Навчання мови відбувається на основі восьми принципів, кожен з яких висуває певні вимоги до вчителів. Подаємо найважливіші з них:

Принципи	Вимоги
Учні найкраще вивчають мову тоді, коли:	Учитель мови повинен:
<i>1. Вона трактується відповідно до їхніх власних потреб і зацікавлень.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – зайняти учнів інтелектуально, соціально, емоційно та фізично; – розвивати уяву і творчість учнів (через ігри, казки, інсценізації, наочні матеріали тощо); – створити атмосферу довір'я, щоб викликати в учня бажання ризикувати, тобто поспробувати щось нове, навіть якщо він невпевнений у своїх знаннях; – давати можливість працювати парами чи групами, щоб розвивати в учнів товариські стосунки; – застосовувати різноманітні методи, беручи до уваги те, що різні учні по-різному вчать;
<i>2. Мають можливість активно спілкуватися мовою під час різноманітних занять.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – заохочувати всіх учнів брати активну участь у спілкуванні; – проводити різноманітні уроки, вживаючи усну і писемну українську мову на рівні, який відповідає даним учням (наприклад: доповнення інформації чи поглядів, розв'язка проблем, пісні, ігри, інсценізації, оповіді та діалоги, проєкти, екскурсії тощо);
<i>3. Мовний матеріал їм зрозумілий і відповідає їхнім потребам та інтересам.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – створити умови, в яких учні активно використовують українську мову і знання культури; – давати учням можливість почути українську мову чи читати по-українськи з різноманітних джерел (наприклад: бесіда вчителя, класна розмова, звукозапис, відео, рукопис, друквана інформація тощо);
<i>4. Зосереджуються на структурі мови.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – подавати граматичні правила, вживаючи їх у мовних вправах, іграх, музиці, при ручних роботах тощо; – збагачувати запас слів у школярів; – заохочувати учнів уживати мову під час занять;
<i>5. Оточені українською мовою і культурою.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – створити умови, де учні могли б постійно чути, вивчати і вживати мову в українському середовищі; – подавати відповідні для учнів інформації про Україну і українців (наприклад: участь у громадському житті, листування, звукозаписи, відео тощо); – постійно вживати українську мову в українській школі; при кожній нагоді давати учням можливість говорити українською мовою, не лише пасивно її слухати;

6. <i>Усвідомлюють важливість мови і культури.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – розповідати учням про українську культуру; – пояснювати роль мови і культури у спільноті; – плекати почуття любові до рідної мови й українського народу;
7. <i>Оцінюється їхній поступ у навчанні.</i>	– заохочувати учнів до самооцінювання й оцінювання ровесниками знання української мови;
8. <i>Відчують відповідальність за власне навчання.</i>	– сприяти успіхові учнів, інформуючи їх про мету і вимоги навчання та про те, як їх найкраще досягнути.

Аналізована програма вивчення мови побудована за концентричним принципом. На кожному рівні повторюються та закріплюються знання з попереднього рівня та подаються нові знання. Теми навчального матеріалу підібрані з урахуванням зацікавлень учнів, рівня їх мовного розвитку та можливостей доступу до ресурсів (дидактичних засобів). Для кожного класу розроблено 6 – 7 тем. Проте вчителі, пристосовуючи програму для того чи іншого класу, можуть ширше вивчати меншу кількість тем або самостійно розробити за поданим зразком якусь актуальну тему. Можна також використовувати, крім рекомендацій, залежно від наявності, й інші дидактичні засоби та матеріали. Тобто програма, незважаючи на уніфіковані вимоги, стимулює ініціативу, творчий підхід учителя до організації навчання мови, сприяє виробленню та впровадженню в практику інноваційних технологій, передового педагогічного досвіду.

Кожна навчальна тема розроблена відповідно до державного стандарту і складається з таких п'яти частин:

- форма комунікації;
- навчальні заняття;
- мовні елементи;
- контрольні роботи;
- ресурси.

Такий підхід, на нашу думку, дає можливість учителеві чітко спланувати навчальний процес, використати різноманітні методи й засоби, активізувати пізнавальну діяльність учнів, розвивати їх творчість в опануванні рідної мови.

Важливо й те, що у програмі подаються різноманітні форми комунікації чи жанри для вивчення нового матеріалу, закріплення його та оцінювання засвоєного матеріалу.

Під рубрикою «Заняття» вміщено рекомендації до проведення уроків. Вони, зокрема, вимагають, щоб учитель постійно розмовляв тільки українською мовою (тобто уникав тлумачення окремих складних понять державною мовою, яка загалом добре зрозуміла учням), використовував для пояснення нового матеріалу різні способи й засоби (наприклад, міміка, жести, наочні матеріали, як виняток – переклад незрозумілого кимось із учнів, хто краще знає мову), які мають бути у класі і відповідати темі заняття, залучав до активного спілкування якомога більше школярів.

Розділ «Мовні елементи» подає нові слова, азбуку та частини мови, на які слід звертати увагу. Найбільше її, на цілком слушну думку авторів програми, слід приділяти усній мові. Учителю повинен простежити, щоб в учнів була правильна вимова та каліграфія (наприклад, звернути увагу на правильне написання літер *и, ш, м, л, я* та правильне сполучення літер, виправляти англіцизми в каліграфії тощо). Учням-початківцям рекомендується надавати азбуку, на якій позначено стрілками початок кожної літери. Крім того, на кожному столику перед школярем має бути прикріплена абетка. Програмою визначено, що в дошкільні учні вчать впізнавати звуки й літери та їх писати. Для цього рекомендовано використовувати посібник С. Даюк «Моя абетка» [2].

Успішне засвоєння нового навчального матеріалу у значній мірі залежить від систематичного контролю за пізнавальною діяльністю учнів. Водночас постійний контроль за процесом засвоєння знань дає можливість учителю визначати рівень мовної освіти школярів. З цією метою автори програм цілком слушно радять педагогам рідних шкіл у діаспорі активно використовувати вивчення учнями напам'ять віршів і пісень. За їх переконаннями, завдяки ритмові та рими учням, які вивчають українську мову здебільшого уже як другу, легше запам'ятати цілі речення і вислови, правильно вимовляти слова з правильними закінченнями і наголосами. За успішне вивчення кожної строфи учитель нагороджує учня зіркою, яку вивішує на спеціальній таблиці напроти його прізвища. Такий підхід заохочує навчальну працю школярів, сприяє глибшому засвоєнню мовного матеріалу.

До кожної теми програмою рекомендовано підручники різних авторів, а також художні тексти (вірші, оповідання, казки) різної складності. Такий підхід дає змогу вчителю вибирати тексти відповідно до рівнів знань учнів. Крім того, він може самостійно підбирати тексти до визначених програмою тем.

Аналіз тем, запропонованих для вивчення в різних класах, засвідчує, що засвоєння української мови учень починає із пізнання власного «Я», свого місця в соціумі, а також довкілля, в якому проживає. Так, у дошкільній пропонуються для вивчення такі теми: «Я», «Школа», «Моя родина», «Хата», «Національне виховання», «Пори року». Кожна з них має певну змістову структуру. Зокрема, засвоєння першої теми дає можливість опанувати такі поняття, як імена, частини тіла, що я знаю, п'ять замислів, почуття, уродини. У процесі вивчення наступної теми опановуються такі поняття: назва, приладдя, заняття у школі, на подвір'ї, правила. Тема «Моя родина» охоплює поняття: назви членів сім'ї, заняття, числа 1-10, родинні свята (День Матері, День Батька, родина).

Зазначимо, що наскрізною для всіх класів є тема «Національне виховання», у процесі засвоєння якої школярі вивчають традиції і звичаї українського народу, національну і державну символіку, релігійні та державні свята, творчість видатних українських письменників, дізнаються про життя державних і політичних діячів, суспільний устрій Української держави, її внутрішню і зовнішню політику, діяльність у світовому співтоваристві держав.

Наголосимо, що концентричний принцип побудови навчальних програм відкриває перед учителем широкі можливості для збагачення усної та писемної мови школярів, їх культури читання і відповідно дає змогу активно користуватися набутими знаннями у різних сферах спілкування. Так, у 3-му класі передбачено вивчення семи тем (див. рисунок 1.), які фактично включають 36 підтем, що допомагає учням збагатити свої знання з різних галузей суспільного життя і бути активними учасниками мовленнєвого спілкування не тільки у класі та школі, а й в етнічній громаді.

Варто зазначити, що аналізуючи підходи до навчання української мови в українських школах Австралії, М. Дейко наголошувала на тому, що учні цих шкіл двомовні з дуже виразною перевагою англійської мови над українською. Вони значно вільніше і вправніше розмовляють англійською мовою, ніж українською. В розмові українською мовою діти роблять безліч помилок найрізноманітніших і часом найдивніших, які свідчать про те, що вони мають нахил перекладати свою думку з англійської на українську мову, зберігаючи часом навіть англійську структуру речення [3, с. 12].

За таких обставин розвиток розмовної мови дітей, збагачення й поширення їх лексичного багажу – найголовніше завдання вчителя української школи на даному етапі. При цьому М. Дейко наголошує,

що в навчанні мови діаспорних українців має переважати діалог, який «потребує більшої вправності й розмовної гнучкості», оскільки «в діалозі людина пов'язана із співбесідником, вона мусить зрозуміти його слова і швидко й поправно відповісти» [3, с. 13].

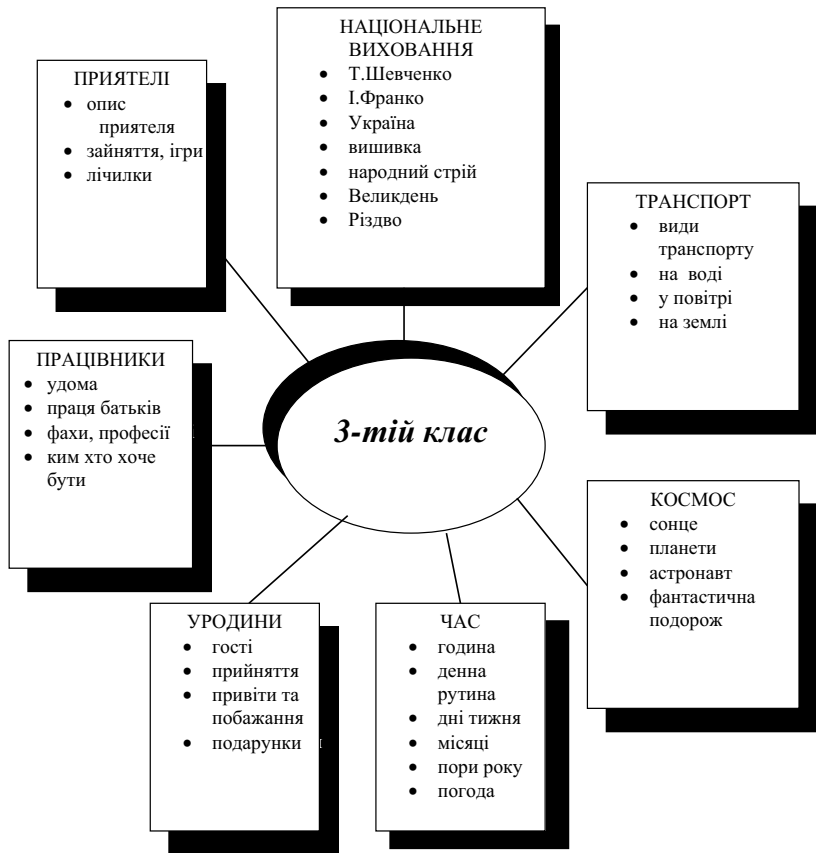

Рисунок 1. Програма тематичних занять з української мови

Свою точку зору, яку ми підтримуємо і поділяємо, М. Дейко обґрунтовує наступними твердженнями:

- у діалозі вживається питальна форма дієслова, не вживана в монологі, де вона передається здебільшого непрямою мовою;
- у діалозі вживається наказовий спосіб дієслова, майже не вживаний у монологі;

– у діалозі вживається перша й друга особа однини й множини дієслів, а в монологі переважно третя, у діалозі ширше вживається теперішній і майбутній час дієслів;

– у діалозі вживається кличний відмінок іменників, майже не вживаний в монологі;

– діалог і монолог послуговуються іншими особами займенників;

– діалог може бути багатший на різні вигукки й емоційно забарвлені слова, яким немає місця в монологі тощо [3, с. 14].

Обґрунтовуючи власні підходи до навчання української мови українських дітей нового покоління, педагог стверджує: «Загально визнаним є, що початковий етап у викладанні якоїсь мови найтяжчий і найвідповідальніший. А особливо, коли це не перша, тобто рідна мова учнів, а друга, якою в еміграції для українських дітей є українська мова. Психологічні особливості дітей молодшого віку: невміння зосередити увагу, повільне сприймання нового матеріалу, ще не вироблена звичка пов'язувати новий матеріал з уже відомим, брак навички спинятися довгий час на якомусь одному виді роботи і таке інше – є причиною труднощів у викладанні молодшим дітям.

Це ставить перед учителем вимогу добре обміркувати методи викладання мови і мати на оці головну методичну засаду: дбати про те, щоб учням було доступне, зрозуміле й цікаве все те, що вони від учителя почують» [4, с. 7].

За таким принципом – дати «дітям доступне, зрозуміле й цікаве» – побудована ціла серія підручників М. Дейко. До неї входять: «Волошки» (1967 р.), «Рідне слово» (1968 р.), «Рідний край» (1968 р.), «Про що тирса шелестіла» (1969 р.), «Євшан-Зілля» (1970 р.), «Буквар» (1973 р.).

У «Букварі» М. Дейко, на відміну від більшості до того вживаних у діаспорі букварів, застосовано аналітико-синтетичний метод як найлегший і найприродніший спосіб навчити двомовних дітей читати й писати. Він рекомендований СКВОР (Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада) для використання як у всіх школах західної діаспори, так і для домашнього навчання української мови. Підручник має 80 сторінок і розпочинається серією малюнків з життя дітей вдома, в школі. На основі цих малюнків діти вчаться складати свої перші розповіді. Далі йде засвоєння звуків української мови, подане з ілюстраціями до теми великими друкованими й писаними літерами з коротенькими простими оповіданнями з життя українських дітей поза Україною, зокрема в англomовних країнах. Після друкованої абетки вміщено доступні для дітей розповіді про Україну, Т. Шевченка,

І. Франка, мовні вправи, загадки, тексти для письмових вправ і декламацій у класі чи зі сцени. Завершують підручник розділ «Рахуймо» та «Українсько-англійський словник» [5]. Укладаючи «Буквар», М. Дейко врахувала корисну і важливу обставину, яка значно полегшує вивчення української абетки – те, що діти до приходу в українську школу вже знають абетку мови країни їхнього проживання – англійської. Адже деякі літери цієї мови мають таке ж графічне накреслення та й звук, як і в українській мові, а саме: М, К, Т, С, А, О, Е. Інші літери мають таке ж графічне зображення, але інший звук, аніж в українській абетці, як: В-б, У-і, Х-ікс, Р-п та тощо. У цій ситуації дітям не треба вивчати графічного окреслення і це вже є для цих істотним полегшенням, бо треба запам'ятати лише інший звук. Щоб вони швидко могли читати деякі слова, М. Дейко подає наведені вище літери переважно в перших лекціях. Ефект від цього можна побачити відразу – з перших занять діти вже можуть читати такі слова: «мама, мамо, тато, тату». Швидкий успіх у читанні цих слів значно підбадьорює дітей до вивчення всієї абетки [6].

У «Рідному Слові» М. Дейко – першій читанці після «Букваря» – приділено значну увагу добору загальноприйнятої лексики та введенню її в діалоги, які мають форму «розмов» між дійовими особами. Однак частіше вони представлені численними запитаннями до кожного тексту, які складають своєрідний діалог між читанкою й учнем.

За задумом автора, її підручники ставили за мету:

Збагатити планомірними заходами дуже скромний словниковий багаж учнів.

Навчити учнів вживати відомі їм слова у відповідному узгодженні між собою ще задовго до того часу, коли вони добре опанують граматику й навчатися застосовувати її правила.

За такого підходу на завершення опанування змісту читанок учні повинні засвоїти п'ять тисяч слів і навчитися вільно володіти ними в різних мовленнєвих ситуаціях.

Варто зазначити, що з метою кращого засвоєння навчального матеріалу та збагачення лексичного запасу учнів нові слова в підручнику подаються в певній послідовності і дозуванні, крім того вони підкреслені в текстах рисою або виділені кольором і винесені в окрему колонку після кожного тексту. Ці слова час від часу повторюються і в самому тексті, і в наступних текстах. Через це, наголошує М. Дейко, треба чітко дотримуватися послідовності вивчення оповідань, не вишукуючи з-поміж них цікавіших.

Досягненню навчальної мети сприяє і те, що кожен текст у підручнику завершується завданнями (запам'ятати й записати до словника слова) та запитаннями, що впливають із його змісту. Учні пропонуються також усні й письмові вправи, подані в другій частині читанки. Вивчають вони й діалоги найрізноманітнішої тематики, які розширюють зміст читанок. У кожному підручнику є відомості з граматики української мови та українсько-англійський словник.

Наводимо, для прикладу, текст із підручника М. Дейко «Рідне слово» та завдання до нього.

Добридень, діти!

Це до вас говорить ваша читанка. Мене звуть «Рідне Слово». Так мене назвали, бо я буду вчити вас вашої рідної мови — української мови. Ви будете вчитися читати, розмовляти й писати українською мовою.

Але, щоб читати й писати, треба знати українську абетку. Треба знати кожду-кожду літеру в ній! Зараз перевіримо, чи не забули ви за літо літери української мови. Ваша вчителька повторить абетку з вами.

Завдання:

Вивчити слова:

- а) читанка
- б) вчити
- в) мова
- г) вчитися
- д) розмовляти
- е) знати
- є) перевірити
- ж) забути
- з) повторити

Запитання:

- а) Хто це до вас говорить, діти?
- б) Як зветься ваша читанка?
- в) Чого буде вас учити ваша читанка?
- г) Що треба добре знати, щоб читати й писати?
- г) Чи добре ти знаєш українські літери?
- е) Чи повторив ти українську абетку перед тим, як іти до школи?
- є) Чи читав ти літом Буквар?

Джерело: [4, с.14-15].

Варто відзначити ще одну позитивну рису підручників М. Дейко: у них простежується прямий зв'язок процесу читання художніх і публіцистично-художніх текстів із граматичною частиною підручника, в якій до кожної навчальної теми подаються завдання не тільки до змісту прочитаного, але й до окремих слів та система інших запитань і завдань мовно-граматичного характеру.

Так, до оповідання Марка Вовчка «Степовий гість» у підручнику «Євшан-зілля» запропоновано низку завдань такого типу:

Запам'ятати й записати слова, взяті з тексту. Наприклад: думка, шепотіти, стукати тощо.

Запитання до змісту оповідання. Наприклад: У кого на хуторі зібралися гості? Чому господар і гості були невеселі? Хто постукав у віконце?

Завдання з мовними вправами, які відсилають учнів у другу частину підручника. Так, до оповідання «Степовий гість» пропонуються мовна вправа 14-та, граматична вправа 14-та і завдання утворити гніздо до слова «бити».

Отже, аналіз засвідчує, що М. Дейко у своїй методиці навчання української мови успішно поєднувала вивчення української літератури з мовно-граматичним матеріалом для більш активного сприймання рідної мови українською дитиною в англомовному оточенні.

Зазначимо, що такий підхід до навчання дітей рідній мові викликав схвальні відгуки в українській пресі західної діаспори. Так, у найстарішій українській газеті «Свобода» (США) про читанки М. Дейко писалося, що «... це одна з найбільш реальних відповідей на запитання характеру «Що робити?», щоб діти знали і любили українську мову, живучи в Англії, Австралії, Канаді і Америці. Її читанка не лише допоможе і заохотить дитину вивчати мову великого українського народу, але й навчить дітей ще й любити народ, дарма, що він за морями, за горами, а це – найважливіше у вихованні наших дітей і молоді в душі двох культур, тобто в душі ще більш повноцінних громадян своїх країн» [7].

У газеті «Нове життя» (Філадельфія, жовтень 1970 р.) про читанку М. Дейко «Рідне слово» рецензент писав, що «Рідне слово» задумане як підручник для другого року навчання української мови дітей, які виростають у неукраїнському середовищі. Тому-то в підручнику авторка послідовно впроваджує щораз нові слова, які діти повинні засвоїти. Щоб досягнути максимальної ефективності, підручник «Рідне слово» треба використовувати як першу книжку серії навчальних книг, побудованих на тому самому підході: діти мусять вивчати українську мову в першу чергу через слово».

У ряді інших відгуків підкреслювалася також важливість вивчення української мови за методикою М. Дейко в початкових і середніх класах рідних шкіл і шкіл українознавства в Канаді, Австралії, Англії, де вони активно використовуються в навчальному процесі й сьогодні. Зазначимо, що завдяки М. Дейко українські школи в західній діаспорі

одержали науково обґрунтовані й адаптовані для української дитини в англомовних країнах буквар і читанки, які органічно поєднали в собі процес вивчення літератури та мови, спираючись на аналітико-синтетичний метод опанування української мови як другої.

Важливо наголосити і на тому, що підручникам М. Дейко притаманний високий патріотичний аспект як у пропонованих для читання текстах, так і у змісті дидактичного супроводу, що, безумовно, забезпечило їх популярність серед учителів та учнів рідномовного шкільництва в західній українській діаспорі і в наступні десятиліття.

Отже, система українського шкільництва в Австралії завдяки цілеспрямованій діяльності Української Центральної Шкільної Ради забезпечена необхідними дидактичними матеріалами, що дає змогу організувати належне вивчення рідної мови, створити сприятливі умови молодому поколінню австралійських українців для засвоєння духовної культури українського народу. Предметом подальших наукових пошуків можуть бути сучасні підходи до навчання української мови на кафедрах українознавства в Мельбурнському та Сіднейському університетах.

Використані джерела та література:

1. Програми навчання для українських шкіл в Австралії. Мельбурн, 1981. 108 с.
2. Даюк С. Моя абетка. Австралія, 1988. 92 с.
3. Дейко М. Діалог і його роль в педагогічному процесі. *Рідна школа*. 1959. Ч. 7-8. С. 12-14.
4. Дейко М. Рідне слово. Перша читанка після букваря. Австралія, Англія, 1969. 116 с.
5. Вийшов з друку «Буквар» сл.п.п. Марії Дейко. *Свобода*. 1970. 22 вересня.
6. Марченко М. «Буквар» Марії Дейко. *Свобода*. 1970. 11 вересня.
7. Полтава Л. Справжнє «Євшан-зілля». *Свобода*. 1968. 24 травня.

КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ АВСТРАЛІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: ЗДОБУТКИ ТА ПРОБЛЕМИ

В статті розкриваються основні напрями культурницької діяльності українських громад в Австралії в другій половині ХХ ст. Зокрема, автор статті доводить, що набутий в перші післявоєнні роки в таборах для переміщених осіб досвід культурно-просвітницької роботи отримав свій подальший розвиток в умовах української діаспори Австралії. Дається характеристика основним напрямкам культурницької діяльності українських громад Австралії, а саме – освітній та видавничій справі. Значна увага приділяється діяльності українських церков у справі формування національної свідомості українців континенту.

Ключові слова: Австралія, еміграція, українські громади, Союз українських організацій в Австралії (СУОА), видавнича справа, українська церква.

Цапко О.М. Культурная деятельность украинской Австралии во второй половине ХХ в.: достижения и проблемы. В статье раскрываются основные направления культурной деятельности украинских общин в Австралии во второй половине ХХ в. В частности, автор статьи доказывает, что приобретенный в первые послевоенные годы в лагерях для перемещенных лиц опыт культурно-просветительской деятельности получил свое дальнейшее развитие в условиях украинской диаспоры Австралии. Дается характеристика основным направлениям культурной деятельности украинских общин Австралии, а именно – образовательному и издательскому делу. Значительное внимание уделяется деятельности украинских церквей в деле формирования национального сознания украинцев континента.

Ключевые слова: Австралия, эмиграция, украинские общины, Союз украинских организаций в Австралии (СУОА), издательское дело, украинская церковь.

Oleg Tsapko. The cultural activity of Ukrainians in Australia in the second half of the twentieth century: achievements and problems. The article reveals the main directions of cultural activity of Ukrainian communities in Australia in the second half of the twentieth century. In particular, the author of the article proves that acquired in the first post-war years in the camps for displaced persons the experience of cultural and educational activities had its further development in

the conditions of the Ukrainian diaspora of Australia. Also, the article presents a characteristic of the main directions of cultural activity of Ukrainian communities in Australia, namely educational and publishing. Considerable attention of the author is also paid to the activities of Ukrainian churches in the field of formation of the national consciousness of Ukrainians in the continent.

Keywords: *Australia, emigration, Ukrainian communities, Union of Ukrainian organizations in Australia (SUAA), publishing, Ukrainian Church.*

Для сучасної української держави та суспільства надзвичайно важливою є допомога української діаспори, яка забезпечує зовнішньополітичну підтримку її (держави) боротьби за збереження власної незалежності, а також – проведення в ній ефективних соціально-економічних, політичних та правових реформ. Особливо ця допомога стала потрібною після 2014 р., коли Україна у зв'язку з анексією Росією частини її етнічних територій та українсько-російським збройним протистоянням на Сході опинилася перед реальною загрозою втрати власної незалежності.

Разом з цим, історичний досвід переконливо доводить, що закордонне українство завжди було важливим демографічним, інтелектуальним, соціально-культурним та інформаційним ресурсом країни, а також – зберігачем її національних мовно-культурних та історичних традицій. Тому вивчення історії української діаспори є на сьогоднішній день особливо важливим питанням як з позиції наукового інтересу, так і з позиції її практичної значущості.

Говорячи про історію української діаспори, слід зазначити, що особливе місце в ній займає історія культурницької діяльності українців Австралії, які, з одного боку, в силу географічної віддаленості опинилися на периферії світового українства, а з іншого – саме українці австралійського континенту показали нам зразки ефективної культурницької діяльності, що дозволило їм навіть у значній віддаленості від Батьківщини зберегти свою ідентичність як представників української нації.

Необхідно зазначити, що на відміну від української діаспори Західної Європи, США та Канади, питання культурницької діяльності українців Австралії на знайшли повноцінного висвітлення у сучасній вітчизняній історіографії. Однією з перших, хто серед вітчизняних дослідників почав займатися цією проблемою, була О. Зернецька, яка в колективній монографії «Українці в світі» присвятила цій проблемі окремий розділ [1, с. 25-38]. Зібраний дослідницею фактологічний матеріал та зроблені висновки представляють особливу цінність

для сучасних науковців. Питаннями політичного розвитку українців Австралії займається І. Бойко [2]. Ця дослідниця на основі добротного підібраних статистичних даних доводить високий ступінь самоорганізації української діаспори в Австралії, що, зрештою, позитивно впливає на її культурно-просвітницьку роботу.

Із закордонних досліджень слід виділити праці Б. Анжюка [3], М. Болюха [4] І. Гриневича [5], С. Радіона [16] тощо. Так, зокрема Б. Анжюк досліджував основні форми та методи вивчення рідної мови українцями Австралії. М. Болюх у своїй праці розкривав основні напрямки діяльності австралійського Комітету Допомоги Україні. С. Радіон присвятив окреме наукове дослідження діяльності наукового товариства імені Тараса Шевченка в Австралії. Проблемам вивчення української діаспори присвятив ряд своїх праць один з найавторитетніших її дослідників, іноземний член Національної Академії наук України, професор Чикагського університету В. Маркус [7; 8; 9]. Цей науковець також був головним редактором «Енциклопедії української діаспори», четвертий том якої присвячений українській діаспорі в Австралії [10].

Однак, незважаючи на вищезазначені дослідження, основні питання культурницької діяльності українців в Австралії і надалі залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність статті.

Початки формування української діаспори в Австралії сягають XIX ст., однак чисельність українців загалом тут не була значною. Пояснення цьому ми знаходимо, перш за все, у значній віддаленості австралійського континенту як від України, так і від основних шляхів масової еміграції українців, які історично склалися ще наприкінці XIX ст., а саме – до Західної Європи, США, Канади тощо. Лише після Другої світової війни Австралія стає регіоном масової еміграції українців. Початком цієї еміграції послужила угода, яка була укладена між урядом Австралії та Міжнародною організацією у справах біженців (IRO). У відповідності до цієї угоди Австралія зобов'язувалася щомісячно приймати на постійне місце проживання до тисячі українців з таборів для переміщених осіб, що знаходилися в Австрії, Німеччині та Італії, і які в силу різних причин відмовилися повертатися до СРСР [2, с. 9].

Стосовно цього слід зазначити, що, незважаючи на досить важкі умови життя, ці табори стали центрами громадської, політичної та культурної активності українських емігрантів, а сформована в них т. звана «таборова культура» суттєво вплинула на організацію і подальшу діяльність українських громад і після їхнього розселення. Як

на нашу думку, саме наявністю таборової культури можна пояснити те, що українські поселенці виявились однією з найбільш організованих етнічних груп Австралії.

Відразу після свого прибуття до Австралії українські громади стали основними центрами, в яких розпочалася організація їхньої культурницької діяльності. Вже на початку 50-х рр. XX ст. ці громади існували в усіх австралійських штатах, за винятком Тасманії. У червні 1950 р. у Мельбурні відбувся з'їзд представників українських громад. На цьому з'їзді було ухвалене рішення заснувати координаційний громадський центр – Об'єднання українців в Австралії (ОУА), який очолив В. Болюх [4, с. 192]. Однак, вже на III з'їзді ОУА в 1953 р. були внесені доповнення до статуту організації, які дозволяли вступати до її рядів усім українським громадам. В цьому ж році відбувся IV надзвичайний з'їзд ОУА, на якому організацію було перейменовано на Союз українських організацій в Австралії (СУОА), а також був затверджений її новий статут. В першій статті цього документу зазначалося, що головною метою діяльності СУОА є «репрезентація» інтересів української спільноти в Австралії та ознайомлення австралійських українців з українською історією, культурою, мистецтвом та визвольною боротьбою. Крім того, СУОА ставила собі за мету стати своєрідним координатором діяльності українських громад [10, с. 132].

Характеризуючи культурницьку діяльність СУОА в 50-х – на початку 60-х рр. XX ст., слід зазначити, що вона намагалася звернути увагу австралійської спільноти на українське питання. Першою такою організованою нею культурно-просвітницькою акцією був «Місяць української культури», який проходив в 1954 р. В ході святкування 100-літнього ювілею з дня народження Тараса Шевченка в 1961 р. СУОА організувала біля тридцяти вистав в різних штатах; у Мельбурні й Сідней за її сприяння були проведені наукові конференції австралійського Наукового товариства імені Тараса Шевченка [8]. Також проводилися щорічні фестивалі української пісні й танцю в Мельбурні й Аделаїді. Одним з великих досягнень СУОА цього періоду стало видання Збірки мемуарів «Українці в Австралії», який вийшов в Мельбурні в 1966 р. [10, с. 179].

Крім того, СУОА активно займалася проведенням прес-конференцій та розповсюдженням прес-релізів серед журналістів, парламентарів з метою привернення уваги міжнародної громадськості до тогочасного становища України у складі СРСР, а також організовувала акції протесту проти національної політики тогочасного радянського керівництва.

Важливе місце у культурницькій діяльності українських громад займала організація українських навчальних закладів, оскільки вивчення молодшим поколінням українців Австралії рідної мови, літератури та історії є однією з головних умов виховання національної самосвідомості і збереження культурних традицій. У 1950 р. в Австралії з'явилися перші народні суботні українознавчі школи. На 1-му Всеавстралійському з'їзді вчителів українських суботніх шкіл (Мельбурн, 1956 р.) утворено Українську центральну шкільну раду з осередками в Мельбурні та Аделаїді, яка повинна була координувати діяльність українських шкіл в Австралії. За активного сприяння цієї організації при великих школах почали створюватися дошкільні навчальні заклади та одно-дворічні вчительські курси. Найбільше українських шкіл працювало в 1959 р., а саме – 39 із загальною кількістю 2072 учнів [11]. У початкових класах почали вивчати майже всі предмети за українськими підручниками під авторством М. Дейко. В цьому відношенні слід зазначити, що, як засвідчує практика австралійських учителів, навчання рідної мови української молоді Австралії відбувається у п'ятьох площинах: 1) розуміння мови / listening; 2) розмовна мова / speaking; 3) читання / reading; 4) письмова мова / writing; 5) мовні елементи / languageelements. Проте бажаними для вчителів залишалися програми навчання для учнів, які мало або зовсім не розуміють української мови [10, с. 134-136].

Особливих успіхів українська освітня справа досягла в Новому Південному Вельсі, коли в 1975 р. уряд штату визнав українську мову як предмет, з якого дозволялося здавати випускний іспит у середніх школах. В 1974 р. матрикуляційний іспит з української мови було дозволено і в Сіднейському державному університеті, а в 1977 р. українську мову визнано одним з предметів у середніх школах Австралії, чим офіційно підтверджено її суспільну значимість [7].

Всі вищезазначені зусилля української діаспори мали суттєве значення і для інших етнічних груп континенту, оскільки уряд таким чином визнав той факт, що Австралія стає багатокультурною країною.

Говорячи про культурницьку діяльність української діаспори в Австралії, слід зазначити, що впродовж багатьох років велике значення надається нею розвиткові видавничої справи, зокрема – періодичним виданням. Тут слід відзначити такі популярні видання, як газети «Вільна думка» (Сідней) та «Церква і життя» (Мельбурн). Значну просвітнянську роботу здійснюють також видавництва «Просвіта», «Ластівка», «Українська книга», «Байда букс» тощо.

Загалом видання української діаспори в Австралії можна умовно поділити на наступні категорії:

- газети з тижневою або двотижневою появою;
- періодичні (місячні, квартальні) та неперіодичні видання місцевих українських громад;
- релігійні бюлетені парафій та церковних організацій;
- неперіодичні інформативні бюлетені організацій та установ;
- політично-партійні бюлетені;
- літературно-суспільні та гумористичні видання;
- англомовні видання про Україну.

Серед українських газетних видань першою почала виходити «Вільна Думка» (1949 р.) у Сіднеї. З самого початку свого виникнення ця газета презентувала себе як позапартійна, що опирається на підтримку читачів. У тому ж році в Аделаїді побачив світ ще один тижневик «Єдність», однак він виходив тільки до 1956 р. На зміну цьому виданню в 1957 р. у Мельбурні почав виходити двотижневик «Українець в Австралії». Серед газетних видань релігійного спрямування найпопулярнішим залишається тижневик «Церква і життя», який виходить у Мельбурні, починаючи з 1968 р. [2, с. 12].

Поряд з цим, українські громади як в штатах, так і на місцях видавали друком свої інформативні бюлетені, здебільшого за допомогою копіювальної техніки. Серед них найбільшої періодичності набув бюлетень штату Аделаїда «Наша Громада», який видається українською громадою. Починаючи з 1975 р. у Квінсленді обидві українські громади видавали свої бюлетені, зокрема «Громадське життя» в м. Окслей (1975-1978 рр.) та з 1981 р. – «Інформаційний листок» – бюлетень громади Квінсленда у м. Брізбені. Крім того, українська громада Канберри видавала в 1979-1984 рр. бюлетень «Громада», який вийшов загальним накладом 18 номерів [3, с. 130].

Поряд з місцевими українськими громадами свої інформаційні бюлетені видавало Всеукраїнське громадське об'єднання, яке випускало в 1962-1963 рр. «Бюлетень СУОА», а з 1984 р. – неперіодичний «Інформативний листок СУОА». Окремі установи та організації також мали свої періодичні й неперіодичні видання. Так, найдовше існує щоквартальник СУА «Наше слово», який почав виходити ще у 1965 р.

Крім того, у 1950-х рр. СУОА починає видаватися журнал «Промінь». До 1957 р. вийшло 20 номерів цього видання, а в 1958 р. журнал почав виходити під назвою «Новий Промінь», і як неперіодичне видання він існував до 1966 р. Українська спортивно-патріотична організація «Пласт» видає «Листок зв'язку», а створений цією орга-

нізацією пластовий Музей- Архів випустив 3 номери свого альманаху [12]. Українська Центральна шкільна Рада з 1964 р. публікувала «Інформативно-методичний листок» загальним накладом близько 100 номерів. Українська Школа ім. Т. Шевченка в м. Єссендоні видала у 1975-1980 рр. 20 номерів бюлетеня «Рідношкільний навчально-методичний кварталник» [3, с. 132].

Лекторій української мови і літератури в Державному університеті ім. Монаша з 1989 р. видає українською та англійською мовами «Україністику в Монаші»[2, с. 13].

Поряд з вищепереліченими виданнями українською діаспорою Австралії видається також цілий ряд видань гумористичного та мистецтвознавчого характеру. Так, починаючи з 1950 р. виходив гумористичний журнал «Перець», а з 1953 р. – літературний альманах «Новий Обрій». Виходячи із змісту цього альманаху, в Австралії працювало понад півтора десятка українських авторів, а також ціла плеяда співаків, художників, артистів тощо.

Загалом, українська преса в Австралії виконує важливу функцію каталізатора громадської думки, мобілізує спільноту на здійснення різних акцій. Зокрема, газети подавали і подають необхідну інформацію про стан громади, про ситуацію в діаспорі, в Україні загалом тощо. Крім того, преса також є важливим джерелом вивчення історії української діаспори.

Характерною особливістю українських видань Австралії є та, що будучи вагомими, ці видання ніколи не були професійними, а базувалися виключно на добровільній праці ентузіастів. На сьогоднішній день, переважно через нестачу коштів, залишилися діючими лише два тижневіка з відносно малим тиражем: «Церква і Життя» та «Вільна Думка», які існують і виходять лише завдяки подвижницькій праці видавців та авторів. З метою збільшення кола своїх читачів, особливо серед української молоді, обидві газети запровадили англomовні сторінки, але і в такий спосіб вони сьогодні не знаходять бажаного читача. Причиною цього є, на нашу думку, асиміляційні процеси в середовищі молодших австралійських українців, які дедалі більше поширюються, навіть незважаючи на те, що українська діаспора є досить організованою спільнотою.

Характеризуючи культурне життя українців Австралії, не можна оминати й таку важливу її складову, як релігійно-духовну сферу. Слід зазначити, що українська церква завжди була і на сьогодні залишається ідейно-організаційною і духовною базою збереження вихідцями з України свого національно-культурного обличчя й водночас – ви-

роблення ними позицій щодо культурних та інших зв'язків зі своєю етнічною батьківщиною. За своїм віросповіданням українці Австралії поділяються на дві приблизно однакові за чисельністю групи: греко-католики і православні.

В цьому відношенні слід зазначити, що після Другої світової війни релігійне життя українців Австралії базувалося на відповідних зразках і досвіді релігійної діяльності, яку вони проводили ще в таборах для переміщених осіб. Тому серед українських емігрантів були священики, які спочатку працювали за контрактом, як і усі переміщені особи, і тільки поступово звільнялися зі звичайних робіт та присвятили себе душпастирській праці [13, с. 23-27].

На початку більш активними у своїй релігійно-просвітницькій діяльності були греко-католицькі священики, які, на відміну від православних, отримували підтримку з боку австралійської римо-католицької ієрархії. Однак саме організаційне оформлення Української греко-католицької церкви (УГКЦ) на австралійському континенті відбувалося поволі й поступово, оскільки українські католицькі громади на перших порах не мали канонічного статусу. У 1958 р. для українських греко-католиків в Австралії і Новій Зеландії було засновано окремий екзархат, що, в свою чергу, дозволило легалізувати УГКЦ. Першим екзархом став єпископ Іван Прашко [13, с. 13].

Поряд з цим слід зазначити, що сила і вплив церков часто залежать від рівня освіченості та релігійно-духовної підготовки духовенства. УГКЦ традиційно мала добре освічених священників, які здобували духовну освіту в богословських вищих школах Риму та інших країн. Позитивну роль в організації діяльності УГКЦ відіграє також і жіноче об'єднання монахинь Сестер Василіанок [3, с. 138]. Однак, незважаючи на це, більшість дослідників констатують той факт, що УГКЦ Австралії і по сьогодні гостро відчуває нестачу у висококваліфікованих священиках, оскільки в ній відсутній навчальний заклад (семінарія), який би їх готував. Тому цю нестачу часто заповнюють римо-католицькі священики інших національностей, які вивчили українську мову й обряд.

Щодо українських емігрантів православного віросповідання, то вони організаційно оформилися у створену в жовтні 1948 р. Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ) в Австралії, яку очолив А. Теодорович [13, с. 44]. Однак згодом через організаційні труднощі і конкуренцією між єпископами УАПЦ розділилася на кілька церковних юрисдикцій, а саме: Українську Автокефальну Православну Церкву; Українську Православну Церкву (Автокефальну) в Австралії; Україн-

ську Автокефальну Православну Церкву Соборноправну. Кожна з цих юрисдикцій має своїх прихильників, а також займається розбудовою власних церков. На сьогоднішній день австралійські українці православною віросповідання об'єднуються в Австралійсько-Новозеландську Єпархію УАПЦ.

Характеризуючи релігійно-культурницьку діяльність українців Австралії, слід зазначити, що майже в усіх церковних громадах провідну роль відіграють організації мирян – Церковні Братства і Сестрицтва, які займаються, крім суто релігійної, також і суспільно-культурною діяльністю. Найбільші зусилля ними докладаються до спорудження церков та церковних приміщень. Не випадково першими українськими новобудовами на австралійському континенті були саме церкви, і особливих успіхів тут досягли українські громади греко-католицького віросповідання. Так, у період 1960-1970-х рр. ними було споруджено: у 1961 р. – величавий Храм святого Андрія в Сіднеї, у 1962 р. – церковні собори в Саншайні та в Водонгі, у 1966 р. – церкви в Аделаїді та в Квінбієні, у 1967 р. – храм в Перті, у 1969 р. – церкви в містах Ньюкастлі, Брізбені та Нортгемі, у 1975 р. – церква з каплицею у м. Волонгонгу, у 1983 р. – церква в Канберрі тощо [2, с. 16].

Крім того, починаючи з 1948 р. при українських церквах відкривалися початкові школи, в яких діти мали можливість безкоштовно вивчати українську мову. В подальшому вивчення української мови, літератури, історії і географії проходило у заснованих при українських церквах громадських «рідних школах» і «школах українознавства» (рівень середньої школи). Державних шкіл, в яких би викладалися українознавчі дисципліни, немає.

Стосовно релігійно-просвітницької діяльності українських греко-католицьких Братств і Сестрицтв, то вона подібна до діяльності православних організацій. Їхня робота організовувалася здебільшого довкола священиків, котрі, як правило, були їхніми духовними опікунами. Так, за ініціативою О. І. Шевців була здійснена спроба організувати жінок за галицьким звичаєм в архибратства – товариства, які спеціально займалися церквою, її оздобленням і прибиранням, відвідуванням хворих. В результаті були створені архибратства в Канберрі – Квінбієні, Аделаїді (Вудвіл) та в Перті. Найбільшим українським греко-католицьким братством стало Братство святих Верховних Апостолів Петра і Павла в Мельбурні, створене у 1951 р. Члени цього братства створили українську Братську Школу ім. Митрополита Шептицького.

Другим за чисельністю та масштабами діяльності є Братство святого Андрія в Сідней, що спочатку охоплювало всіх парафіян, а згодом обмежалося до 60 активістів. Члени цього Братства створили кредитову касу «Карпати» [2, с. 13].

Наступними за значенням є Братство і Сестрицтво Богородиці і святого Володимира в Аделаїді (спільне для двох церков у містах Вейвіл і Вудвіл).

Загалом на сьогоднішній день в Австралії, поряд з вищепереліченими, існують наступні релігійні організації: Братство святого Михаїла (засновано у 1952 р.); Братство Івана Хрестителя в Перті (1962 р.); Братство і Сестрицтво Покрови Божої Матері в Брізбані (1960 р.); Братство святого Володимира в Канберрі (1960 р.); Братство і Сестрицтво Покрова Пресвятої Богородиці в Джілонгу (Вікторія); Братство святого Михаїла в Квінбієні (НПВ, 1960 р.); Братство і Сестрицтво Покрови в Нью-Кастелі (1956 р.). Малі групи віруючих діють і в менших осередках, куди рідко приїжджають священники, але організовані вони як Братства і Сестрицтва: в Лонсестоні, Гобарті, Тасманії та в місцевостях Окленд, Веллінгтон, Крайстчерч, Нова Зеландія тощо [13, с. 49].

З метою координації діяльності існуючих Братств та Сестрицтв разом з іншими греко-католицькими організаціями на спільному з'їзді у березні 1946 р. в Мельбурні було створене Об'єднання Українських Католицьких Організацій в Австралії.

В 1992 р. в Аделаїді почав виходити як продовження «Парафіяльних Новин» «Український Листок». Різні громадські і культурні заходи відбуваються за активною участю як греко-католицьких, так і православних священників. Зокрема, в 1988 р. було відзначено спільний ювілей Тисячоліття Хрещення України-Русі [2, с. 18].

Характеризуючи міжконфесійні відносини, слід зазначити, що єдиною метою як православних, так і католиків є збереження української самосвідомості серед віруючих, що загалом сприяла їхній консолідації.

На сьогоднішній день старша генерація українців, яку можна назвати будівничими українського життя в Австралії, поступово вимирає, а покоління, народжене в цій країні, має інші інтереси. Тепер в Австралії немає жодного українського театру, а громади в деяких провінційних містах перестали взагалі існувати. За останніх 40 років тут не було жодного припливу свіжої крові – еміграції з України. Лише незначна частина теперішніх емігрантів долучається до старої української громади.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. українська діаспора Австралії в своїй культурній діяльності досягла значних успіхів. Важливу роль у цій діяльності відігравав Союз українських організацій в Австралії (СУОА), який перетворився на справжнього організатора і координатора культурницької роботи українських громад. Саме завдяки активному сприянню діячів та активних членів цієї організації була за короткий проміжок часу розвинута активна культурницька та просвітницька робота українських громад континенту. Зокрема в сфері шкільної та видавничої справи.

Поряд із здобутками в культурницькій діяльності української діаспори Австралії існували і значні труднощі. До їх числа ми відносимо, перш за все, відсутність належного фінансування та дедалі більш прогресуючу асиміляцію українців на австралійському континенті. Особливо ця тенденція розповсюджена серед української молоді Австралії.

Розкриваючи основні аспекти культурницької роботи українських громад в Австралії, необхідно звернути увагу і на роль українських церков у цій царині. Показовим є те, що незважаючи на те, що українська церква тут присутня у особі двох конфесій (греко-католиків та православних), ці установи прикладають всіх зусиль щодо організації спільних релігійних та культурно-просвітницьких заходів і ставлять перед собою спільну мету, яка полягає у консолідації всіх українців, збереженні їхньої національної свідомості. При цьому українські церкви Австралії практикують у відносинах між собою єкуменізм на суспільному рівні.

Використані джерела та література:

1. Зернецька О., Трошинський В. Українці в Австралії. Українці в Європі. *Українці в світі*: колективна монографія. К. : Наукова думка, 1990. С. 25-38.
2. Бойко І. Українська діаспора в Австралії як суб'єкт політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Одеса, 2001. 20 с.
3. Анжюк Б. Національна ідентичність і мова в українській діаспорі. *Сучасність*. 1999. Ч. 3. С. 128-140.
4. Болюх М. Комітет допомоги Україні. *Українці в Австралії*. Мельбурн, 1998. С. 190-198.
5. Гриневич І. Українці в державній австралійській статистиці. *Українці в Австралії*. Мельбурн, 1996. С. 820.
6. Радіон С. Нарис історії наукового товариства ім. Тараса Шевченка в Австралії (1950-1975). Мельбурн, 1993. 24 с.

7. Маркус В. Українці на п'ятому континенті. *Свобода. Джерсі Сіт*. 1986. 7-13 травня.
8. Маркус В. Чому «діаспора»? : спроба ідентифікації поняття. *Вісник АН України*. 1992. № 3. С. 14-21.
9. Маркус В. Чому діаспора: спроба ідентифікації поняття «українська діаспора»? *Українська діаспора*. 1992. № 1. С. 4-13.
10. Енциклопедія Української Діаспори в 7-и т. / Гол. ред. В. Маркус. Вид. 1. К. : Інтел., 1995. Т. 4. 250 с.
11. Кравчук П. Хто ми такі: «діаспорники»? *Літературна Україна*. 1990. 12 квітня.
12. Пластовий Музей – Архів в Австралії: Альманах. Ч. 3. Мельбурн, 1993. 36 с.
13. Павлишин Р. Українські церкви в Австралії. Мельбурн : ун-т ім. Монаша, 1993. 60 с.

УДК 37.01 (477)

Бойко С. М.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО З УКРАЇНСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ В АВСТРАЛІЇ У РОЗВИТКУ ОСВІТИ І НАУКИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

У статті доведено актуальність соціального партнерства у дослідженні прогресивних ідей австралійських і українських науковців, громадських діячів з точки зору збереження етнічної й громадянської ідентичності українців. Висвітлено українознавчі заходи, **які організовувалися Науково-дослідним інститутом українознавства** за участі голови Союзу українських організацій в Австралії, Генерального секретаря Світового конгресу українців **Стефана Романіва**.

Ключові слова: соціальне партнерство, наукові й освітні заходи, етнічна ідентичність, громадянська ідентичність, навчальна програма з курсу українознавства «Я і Україна» для суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя.

Бойко С. Н. Социальное партнерство с украинской диаспорой в Австралии в развитии образования и науки через призму идентификационной проблематики. В статье доказано актуальность социального партнерства в исследовании прогрессивных идей австралийских и украинских ученых, общественных деятелей с точки зрения сохранения этнической и

громадянської ідентичності українців. Освітлені українознавчі заходи, які організовувались Науково-дослідницьким інститутом українознавства при участі голови Союзу українських організацій в Австралії, Генерального секретаря Всесвітнього конгресу українців Стефана Романова.

Ключові слова: *соціальне партнерство, наукові і освітні заходи, етнічна ідентичність, громадянська ідентичність, навчальна програма по курсу українознавства «Я і Україна» для суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя.*

Svitlana Boiko. Social partnership with the Ukrainian diaspora in Australia in the development of education and science through the prism of identification issues. The article proves the topicality of social partnership in the study of progressive ideas of Australian and Ukrainian scholars and public figures in terms of preserving the ethnic and civic identity of Ukrainians. It describes Ukrainian studies events organized by the Research Institute of Ukrainian Studies with the participation of the Chairman of the Australian Federation of Ukrainian Organizations, General Secretary of the Ukrainian World Congress Stefan Romaniv.

Keywords: *social partnership, academic events, ethnic identity, civic identity, «Ukraine and I» curriculum in Ukrainian studies for Ukrainian weekend schools abroad.*

В епоху глобалізації Україна прагне до соціального партнерства з іншими країнами світу з метою створення загальноєвропейського освітнього і наукового простору на основі спільно розроблених єдиних критеріїв і стандартів у галузі освіти та науки (зادля визнання уніфікованих освітньо-кваліфікаційних рівнів освіти, вимог до абітурієнтів, термінів навчання, навчальних планів, програм, кваліфікацій, дипломів і додатків до них). Разом з тим, перед усіма країнами світу постає головне питання: не просто створити нову єдину для всіх систему освіти, а шукати різні форми інтеграції, які б дозволили зберегти багатовікові напрацювання держав та регіонів, що виражаються в різноманітних системах, нормах, законодавчих актах, роботі наукових установ, громадських структур, закладів освіти та інших освітніх центрів.

Важливим з цієї точки зору є розгляд проблем міжкультурної комунікації й соціального партнерства, які дозволяють використовувати традиції різних культур і досвід різних держав у сфері освіти і науки

зادля розширення горизонтів наукових досліджень, удосконалення освітніх практик, покращення якості надання освітніх послуг тощо.

При дослідженні проблем євроінтеграції особливо вагомими для України є питання збереження етнічної ідентичності українцями як в Україні, так і за кордоном, зокрема – в Австралії, яка має унікальні приклади просування української культури і освіти за кордоном. Так, за ствердженням власного кореспондента всеукраїнської інформаційно-аналітичної щомісячної газети «Міграція» Р. Кухаренка, українська громада Австралії ще у другій половині ХХ ст., складаючись лише з 34 тисяч жителів українського походження, добилася настільки значних успіхів у громадському та культурному житті, що їх можна порівняти лише з досягненнями багатомільйонної північноамериканської української діаспори, яка нещодавно відсвяткувала сторіччя поселення [1].

Нині, в умовах глобалізаційних процесів, важливо також досліджувати, що поєднує українців в Україні з українцями за кордоном, а саме – в Австралії; як українці вирішують актуальні політичні, соціально-економічні, освітні, соціальні, психологічні й буденні життєві проблеми, пов'язані з Covid-19, міграційними процесами, агресією Росії проти України та іншими викликами сьогодення.

Освіту і науку як своєрідні інструменти, які використовуються еміграцією як для збереження «свого українського простору», так і для здобуття можливості виходу поза межі ізоляції й самоізоляції з метою «подальшої інтеграції в суспільства країн проживання, отримання прав на працю» (В. Піскун), у своїх роботах розкривають чимало українських науковців, а саме: Л. Божук, І. Ключковська, І. Краснодемська, В. Піскун, Л. Сорочук та ін.

Особливості реформаційних процесів у системах освіти і науки Австралії та України (професійний розвиток учителів закладів освіти Австралії, шляхи перебудови навчальних планів у закладах вищої освіти у контексті Болонського процесу, організаційні аспекти реалізації прогресивних ідей австралійського досвіду підготовки соціальних працівників в освітньому просторі України тощо) досліджують О. Бондарчук, Л. Голуб, Л. Глушок, С. Кириченко, С. Корешкова, Н. Муқан, Т. Семенченко, Г. Слезанська, Г. Яремко та ін. [2; 3; 4; 5].

Окремі напрями соціального партнерства у розвитку освіти і науки вивчають науковці Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», вчені Науково-дослідного центру «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного універ-

ситету «Острозька академія», Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Науково-дослідного інституту українознавства [6], фахівці Громадської спілки «Українська всесвітня координаційна рада» та інших інститутів та установ.

Але попри це в науковій літературі лишається ще чимало цілком недосліджених тем, які пов'язані з висвітленням обраної проблематики. Мета статті – розкрити актуальність соціального партнерства у дослідженні прогресивних ідей австралійських і українських науковців у сфері освіти і науки з точки зору збереження етнічної й громадянської ідентичності українців на основі висвітлення співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з різними науковими інституціями, центрами, громадськими організаціями та закладами освіти як в Україні, так і за кордоном.

Питання збереження етнічної й громадянської ідентичності українців в умовах соціальних зрушень, воєнних дій та ціннісної кризи набуває нині особливого змістового наповнення. Т. Воропаєва у статті «Світове українство крізь призму цивілізаційної ідентичності» зауважує, що «у глобалізованому світі ідентичність стає домінуючим дискурсом і науки, і повсякденного життя, адже глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності» [7].

З. Бауман звертав увагу на те, що ідентичність виступає своєрідною «призмою», через яку розглядаються, оцінюються і вивчаються багато важливих рис сучасного життя [8, с. 2]. С. Гантінгтон зауважував, що в 1990-х рр. відбувся глобальний спалах кризи ідентичності, у результаті якої у кризовій ситуації опинилося багато країн, де актуалізувалися питання: «Хто ми такі?», «Звідки ми?», «Хто не з нами?» [9, с. 136].

Чимало вітчизняних і закордонних науковців зауважують, що на сьогоднішній день існують багато чинників, які впливають на ідентифікаційні процеси (Т. Бевз, Т. Бойко, Т. Воропаєва, С. Гантінгтон, Г. Кон, М. Обушний, М. Рябчук, В. Сергійчук, М. Степико, Т. Стефаненко, Ч. Тейлор, М. Шульга, В. Ядов та ін.), наука стає все більш інтернаціональною (М. Дроботенко). Нині вже не є великою проблемою участь учених у міжнародних дослідженнях, спільних проектах. Міжнародний обмін і стажування науковців підтримуються урядами багатьох розвинутих країн. Приєднання України до Болонського процесу – теж приклад такого співробітництва в освітній і науковій галу-

зі, який передбачає і сприяє, зокрема, обміну молодими науковцями і студентами.

Водночас М. Степико акцентує увагу на тому, що курс інтеграції України у світовий економічний та культурний процес на основі глобальних практик не завжди сприяє збереженню та розвитку української національної ідентичності та стабільності суспільства. Брак ефективних організаційно-правових та адміністративних механізмів, а також належної державної фінансової, інформаційної підтримки національної культури призвів до поширення на її теренах явищ культурної уніфікації, поступової втрати зв'язку духовних підвалин суспільного життя з національно-культурними архетипами, цінностями та традиціями. Це ж стосується інституціональної та світоглядної протидії поширенню популістських практик як простого способу вирішення складних проблем суспільного розвитку [10, с. 5].

Проте найбільшим викликом для національного будівництва в Україні, на думку М. Степика, є конкуренція на її теренах панросійської імперської та проєвропейської української ідентичностей, виток якої з'явилися ще за часів підписання Переяславської угоди 1654 р. [10, с. 5].

У такій ситуації, на думку Т. Воропаєвої, досить вагомими є смислові зв'язки (певні динамічні утворення), які певною мірою сприяють поєднанню особистості з національною спільнотою та виступають своєрідною основою для формування будь-якої колективної ідентичності [7]. Найкраще репрезентують різні смислові нашарування в українському бутті світоглядні системи українського народу – науково-філософські, релігійні, міфологічні та інші.

Значну роль відіграє і творча співпраця. Зокрема, цінними для нашого дослідження є праці, в яких деталізовано механізми співробітництва з українською діаспорою в різних країнах у рамках українознавчих досліджень в сфері освіти і науки (Т. Антонюк, Л. Божук, І. Краснодемська, Л. Сорочук, В. Павленко, В. Піскун та ін.); розкрито розвиток процесів національної ідентифікації та її вплив на формування самодостатньої особистості (досліджено у роботах Л. Клочек, Т. Потапчук, Г. Філіпчука, Л. Шимченко та інших).

З досліджень В. Павленко, зокрема статті «Українське шкільництво і українознавство на теренах Австралії» відомо, що науково-дослідницька робота з проблем українознавства здійснюється в спеціальних закладах, створених при австралійських ВНЗ (Центр українознавчих студій при Університеті ім. Маквора в Сідней, Лекторат україністики ім. М. Зерова при відділенні слов'янських мов Університету ім. Мо-

наша в Мельбурні, Центр і Лекторат спільно з Науковим товариством ім. Т. Шевченка в Австралії (НТША).

Л. Божук розкриває освітні аспекти в українському зарубіжжі, досліджуючи різні концептуальні підходи та практики, зазначаючи, що вивчення закордонного українства є важливою частиною історії України і становить нерозривну єдність з усією українською нацією. Українська освіта за рубежом, на її думку, з якою погоджується і автор статті, є певним чинником збереження національної самосвідомості поза межами етнічної батьківщини й важливим способом себепредставлення, ширення українського у світі та відстоювання українських національних інтересів.

Однак, попри значний інтерес учених до досліджуваних питань, можна припустити, що ще досі не в повній мірі розкрито роль соціального партнерства з українською діаспорою в Австралії у розвитку освіти і науки, його значення з точки зору ідентифікаційної проблематики в українознавчих дослідженнях.

З точки зору українознавства як науки про Україну та український світ вивчення механізмів співпраці з українською діаспорою в Австралії є не лише значним націєтворчим чинником, а й важливим чинником в утвердженні української спільноти у світовому культурному просторі.

Відтак, розкриємо значення деяких наукових та освітніх українознавчих заходів, **які Науково-дослідний інститут українознавства організовував і проводив спільно з іншими інститутами, Громадською спілкою «Українська всесвітня координаційна рада» за участю С. Романіва, голови Союзу українських організацій в Австралії, Генерального секретаря Світового конгресу українців, голови Проводу Організації Українських Націоналістів (бандерівців) з метою висвітлення різних актуальних питань, які пов'язують українців з України та Австралії.**

Насамперед, це питання, які стосуються роздумів про те, якою має бути українська держава, які потрібно створювати шляхи для збереження ідентичності української нації у глобалізованому просторі, яким чином варто намагатися повернути суб'єктність української держави з огляду на історичний досвід української нації і державності у ХХ ст., які обирати теми для наукових досліджень, проведення науково-практичних конференцій, наукових диспутів, наукових читань тощо.

У вітальному слові Третіх Бандерівських читань «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму», які відбулись

у Києві 3 лютого 2016 р. на основі співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з незалежним аналітичним центром «Українські студії стратегічних досліджень», С. Романів зауважував, що тема Бандерівських читань є досить актуальною, адже вона дає можливість проаналізувати, якою має бути українська держава, яка роль в державотворенні належить українському націоналізму, українським націоналістам, які своєю відданістю (одні зі зброєю в руках, інші – через інформаційну та просвітницьку діяльність) пробуджували народ, наголошуючи на цінностях української нації [11].

У своїй доповіді С. Романів звернув також увагу і на роль визначних постатей України: С. Бандери (провідника ОУН, теоретика, організатора символу героїчної та безкомпромісної боротьби українців за власну державність і свободу народів у 30-50-х рр. XX ст.), Ярослава Стецька, зовнішня політика якого стає тепер формулою дії для Америки, Європи, Австралії та інших членів міжнародної спільноти [11].

Я. Дума, тереновий Провідник ОУН (б) в Австралії, на Третіх Бандерівських читаннях підкреслив, що не дивлячись на те, що нині в Австралії порівняно з українською діаспорою в інших зарубіжних країнах живе доволі мала кількість українського населення, проте цього достатньо, щоб панував на австралійській землі дух українського націоналізму, прищеплений нам ще від наших батьків та прадідів-ОУНівців, котрі присягали на рідних землях на вірність Україні перед Богом і Нацією [13].

Питання, які пов'язані із дослідженням творення української нації та становлення громадянського суспільства, осмислення процесів державотворення та втілення у життя національної ідеї розкриваються і на наукових конференціях. Так, 29-30 червня 2016 р. у Києві на основі співпраці Науково-дослідного інституту українознавства з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка проводилася Міжнародна наукова конференція «Український визвольний рух 1920-1950-х років: ідея державності та її реалізація», присвячена 75-річчю Акта відновлення української державності та 25-й річниці Незалежності України.

На ній С. Романів презентував книгу «Петро Духий. Відоме й незнане», яка була приурочена до 100-річчя від дня народження відомого політика, націоналіста, діяча ОУН, причетного до Акту відновлення Української держави, почесного громадянина м. Львова П. Дужого [14]. Під час презентації виступили і дві доньки П. Дужого (Л. Іванців

та М. Дужа-Задорожна), і його онук П. Задорожний. Всі вони разом доклали чимало зусиль для того, аби ця книга побачила світ.

М. Дужа-Задорожна у своєму виступі зазначила, що вона з сестрою прагнули за допомогою історії свого батька показати, що «людина завжди опирається на свою сім'ю, формує з неї свої погляди на життя, моральні та духовні цінності». Спочатку вони думали назвати збірку «Історія Дужих», але за рекомендаціями друзів і соратників їх батька зрозуміли, що є потреба висвітлити П. Дужого як соціально-політичного діяча, особливо звертаючи увагу на те, що незабаром наближалося сторіччя від дня його народження. Це вплинуло на те, що довелося змінювати структуру і, відповідно, назву книги.

Л. Іванців поділилася враженнями, як вони з сестрою скрупульозно перечитували записки батька про його друзів, різні історичні події, зокрема, про проголошення Акту відновлення Української державності 30 червня, збирали інформацію для підготовки автобіографії батька з точки зору його суспільно-політичної діяльності [15].

Вагомими у співпраці є **питання, які стосуються** становлення нового українця зі сформованою позитивною національною ідентичністю та адекватною національною самооцінкою, здатного мобілізувати увесь свій інтелектуально-духовний потенціал для досягнення успіху в інтересах нації. Прикладом є проведення Науково-дослідним інститутом українознавства Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, в якому беруть учні не лише з України, а й з українських освітніх закладів за кордоном. (Метою Конкурсу є залучення учнівської молоді до пізнання України й українського світу через індивідуально-пошукові форми, розвиток інтелектуального потенціалу учнів на засадах українознавства).

На одному з таких конкурсів, а саме у 2017 р., коли відзначався Х ювілейний Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, С. Романів у своєму виступі наголосив, що має надію на те, що всі учасники Конкурсу формуватимуть міцну Україну, з якою хотіли б співпрацювати більшість країн світу. Наші батьки, як зауважував С. Романів, намагалися тримати українське суспільство, українську церкву, українську громаду, Спілку української молоді (СУМ), національну скаутську організацію України «ПЛАСТ», українську школу, жіночі організації заради того, щоб українська діаспора стала взірцем тієї української держави, яку ми хочемо бачити [16].

Спільними питаннями у соціальному партнерстві є питання створення цілісної системи виховання національного самоствердження (Р. Сойчук) в учнівської і студентської молоді, в основу якої покладено організацію демократично-сприятливого виховного середовища закладів освіти, сім'ї, позашкільних закладів освіти, дитячих освітніх центрів, громадських організацій та об'єднань, громад, органів державної влади та інших соціальних інститутів). Прикладами налагодження такої системи є проведення різноманітних форумів.

Звернемо увагу на Форум української молоді діаспори (ФУМД) та Другий Світовий Конгрес Українських Молодіжних Організацій (СКУМО), які об'єднали інтереси багатьох представників української молоді діаспори та України, представників влади, міністерств та відомств, які співпрацюють з молоддю та українською діаспорою з понад 30 країн світу.

Зазначені заходи відбувалися 24-29 серпня 2018 р. у місті Києві. Представники Науково-дослідного інституту українознавства взяли участь у Форумі. На ньому було з'ясовано, що у системі освіти й науки Австралія й Україна мають багато спільного: для обох країн характерною є багаторівнева система підготовки фахівців у закладах вищої освіти (в Австралії таку підготовку реалізують заклади освіти, які є підрозділами університетів, а в Україні – кафедри, структурні підрозділи університету), яка передбачає підготовку відповідних фахівців за освітньо-професійними програмами бакалавріату, магістратури, докторантури та післядипломної освіти і дозволяє забезпечити неперервність навчання.

Однак, Австралія, на відміну від України, досягла значних успіхів у процесі створення програм підготовки працівників різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, які дозволяють студентам самостійно регулювати тривалість навчання (програми інтенсивної, дистанційної та заочної форм навчання). Для України ця проблема є актуальною. Вона реалізується шляхом упровадження заочної, дистанційної форм навчання, а також індивідуальних планів і графіків освітнього процесу.

Серед питань співпраці вагоми є дослідження особливостей освітнього процесу в українських закладах освіти за кордоном [1]. З цієї точки зору науковці Науково-дослідного інституту українознавства пропагують курс «Українознавство» як інтегрований самостійний освітній предмет, що теоретично інтерпретує ідею українськості в різних галузях наукових знань й у різних навчальних дисциплінах – історії, літературі, етнопсихології, мові, географії тощо, та освітній напрям, який покликаний відповідати на сьогоденні гуманітарні та

соціокультурні виклики, помножуючи науковий арсенал україноцентричних знань. Українознавство в науковому дискурсі виступає як система наукового знання про Україну, українців, українськість, що розглядаються через практичний досвід культуротворення і спільнотного єднання [17].

Особлива увага приділяється новій навчальній програмі з курсу українознавства «Я і Україна» для суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя, розробниками якої є фахівці Науково-дослідного інституту українознавства, Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» та Міністерства освіти і науки України [18]. Ця Програма допоможе українцям в Австралії створити нові механізми та принципи, якими будуть керуватися українські суботні і недільні заклади освіти та сім'ї в розвитку партнерських відносин і побудови європейського суспільства – суспільства освіченого загалу, високої культури і рівних можливостей.

Інформація про заходи, які реалізує Науково-дослідний інститут українознавства у сфері освіти і науки задля збереження української ідентичності, висвітлюється на науково-практичних конференціях, круглих столах, у радіопередачах. Зокрема, 29 вересня 2018 р. на емігрантському радіо «Свобода», ведучими якого є Е. Нур Губадлі і С. Дворянчикова, у програмі «Діалоги про освіту» була розмова з науковцями Інституту Т. Бойко та С. Бойко про зв'язки Науково-дослідного інституту українознавства із українознавчими центрами України та за кордоном, йшла мова про цікаві проекти, що сприяють поширенню знань про Україну й формуванню позитивного іміджу країни у світовому співтоваристві, перспективи щодо впровадження вивчення українознавства в мережу дошкільної, загальноосвітньої та вищої освіти (див. ефір: <https://u.to/-IasEw>).

На основі узагальнення шляхів соціального партнерства між Науково-дослідним інститутом українознавства з науковими і науково-дослідними інститутами, установами, громадськими організаціями та закладами освіти як в Україні, так і за кордоном зроблено висновок про те, що на основі такої співпраці відбувається вироблення напрямів збереження української ідентичності (етнічної, громадянської, національної), захист та поширення національних смислових аспектів культуротворення, впровадження україноцентричних засад через формування базових цінностей українців.

Дослідження соціального партнерства у розвитку освіти і науки крізь призму ідентифікаційної проблематики розкриває проблеми сві-

тового значення, адже острах втратити свою мову, культуру, самобутність, унікальність в умовах глобалізації є майже у всіх народів світу.

У перспективі партнерство українців в Україні з українцями діаспори, зокрема Австралії, у розвитку освіти і науки сприятиме формуванню української ідентичності, визначенню ціннісних пріоритетів, повазі до своєї історії, традицій, розвитку мовних та культурних практик.

Використані джерела та література:

1. Кухаренко Р. Українці в Австралії. *Міграція* : всеукраїнська інформаційно-аналітична щомісячна газета. 31.08.2015. С. 1. URL: <http://migraciya.com.ua/news/ukrainian-abroad/ua-ukrainians-in-australia/>
2. Бондарчук О.А. Реформування змісту загальної середньої освіти в Австралії: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”. Житомир, 2015. 20 с.
3. Голуб Л. Підготовка вчителя до навчання учнів-представників корінного населення Австралії. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2012. № 1. С. 102-109.
4. Кириченко С.В. Підвищення професійної кваліфікації педагогів для роботи з обдарованими дітьми в Австралійському Союзі. *Педагогічний альманах*. 2013. Випуск 19. С. 304-310.
5. Корешкова С.П. Тенденції реформування вищої освіти Австралії: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Кіровоград, 2011. 20 с.
6. Бойко С. Співпраця між діаспорою та Україною в галузі українознавства. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 15. С. 113-116.
7. Воропаєва Т. Світове українство крізь призму цивілізаційної ідентичності. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 15. С. 119-125.
8. Бауман З. Индивидуализированное общество. М. : Логос, 2002. 324 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
10. Степико М.Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі: монографія. Х. : Майдан. 2020. 258 с.
11. Романів С. Вітальні слова. *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»*: збірник матеріалів (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиробюк. Київ – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 25-28.
12. Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму»: збірник матеріалів (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиробюк. Київ – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. 394 с.

13. Дума Я. Вітальні слова. *Треті Бандерівські читання «Візія Української держави в ідеології українського націоналізму: збірник матеріалів* (3 лютого 2016 р., м. Київ) / Упор. Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиробюк. Київ – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. С. 29.
14. Міжнародна наукова конференція «Український визвольний рух 1920–1950-х років: ідея державності та її реалізація». URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/2296--1-1920-1950-r>
15. Касяненко Н. «Петро Дужий. Відоме й незнане». Діяч ОУН, причетний до Акту відновлення Української держави // Радіо «Свобода». URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/27830864.html>
16. Урочисте відкриття X Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (30 березня – 1 квітня 2017 р.). URL: <http://ndiu.org.ua/index.php/2009-08-27-11-31-05/2352-2017-04-05-12-21-04?fbclid=IwAR11o6-oHAjQVKNZzYFOtwyMg6Cmsc1P4E12pwIUlt5LiL1UIJm9MgLgiss>
17. Ціпко А. Українознавчий науковий дискурс: домінанти комунікативних проєкцій. *Українознавство*. 2019. № 2. С. 16-30.
18. Котусенко О., Михайловська Н., Ціпко А. та ін. Навчальна програма з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. *Українознавство*. 2019. № 1(70). С. 110-133. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/163310>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бойко Світлана Миколаївна, кандидат філософських наук, завідувач сектору авторського педагогічного новаторства відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»

Бондарець Марина Вадимівна, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вітер Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Говор Олена Вікторівна, доктор філософії (історія), науковий співробітник, Австралійський національний університет, коледж Азії і Тихого океану

Дронів Вікторія Вікторівна, молодший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кужельний Микола Олексійович, кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кузнецов Юрій Борисович, академік Національної академії педагогічних наук України, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Заслужений працівник освіти України

Мартинов Андрій Юрійович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України

Мирончук Олена Аркадіївна, молодший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Овчарова Любов Петрівна, науковий співробітник ДУ «Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України»

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Романенко Олена Валеріївна, кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Романюк Світлана Захарівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Соломенна Тетяна Валеріївна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Національного університету «Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка»

Толстов Сергій Валеріанович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Хижняк Ігор Антонович, доктор історичних наук, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, головний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Циватий Вячеслав Григорович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії світового українства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений працівник освіти України, член правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ АВСТРАЛІЯ:
ЗДОБУТКИ ТА ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ**

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І.І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);
Бондарець М.В., к.е.н. (технічний редактор).

Видавець ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 15,7.
Наклад 100 прим. Зам. 21-242.

Виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс»
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.

